

KARACADAĞ
KALKINMA AJANSI • DEVELOPMENT AGENCY

TRC2 DİYARBAKIR-ŞANLIURFA BÖLGESİ BÖLGE PLANI (2011-2013)

MEVCUT DURUM ANALİZİ

TRC2 BÖLGESİ DİYARBAKIR-ŞANLIURFA BÖLGE PLANI (2011- 2013)
MEVCUT DURUM ANALİZİ

www.karacadag.org.tr

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ	XIV
HARİTALAR LİSTESİ	XVII
EKLER LİSTESİ	XVIII
1. BÖLÜM: GENEL BİLGİLER	20
1.1 TRC2 BÖLGESİ'NİN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ KONUMU	20
1.1.1 Ülke İçindeki Konum	20
1.1.2 Bölge İçindeki Konum	21
1.2 İLÇELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİ	24
1.3 REKABETÇİLİK ENDEKSLERİNDE TRC2 BÖLGESİ	24
1.3.1 EDAM Türkiye İçin Rekabet Endeksi Araştırması	24
1.3.2 URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi Araştırması	25
1.3.3 Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı	25
2. BÖLÜM: COĞRAFİ VE DOĞAL YAPI	28
2.1 COĞRAFİ KONUM VE İDARİ SINIRLAR	28
2.2 COĞRAFİ YAPI	29
2.2.1 Şanlıurfa İlinin Coğrafi Yapısı	29
2.2.2 Diyarbakır İlinin Coğrafi Yapısı	30
2.3 İKLİM	30
2.4 AFET TEHLİKESİ	31
2.4.1 Şanlıurfa İli Afet Tehlikesi	31
2.4.2 Diyarbakır İli Afet Tehlikesi	32
2.5 ARAZİ KULLANIMI	32
2.5.1 Tarım Alanları	33
2.5.2 Orman Alanları	33
2.5.3 Tarım Dışı Alanlar	34
2.6 ÇEVRE ve DOĞAL KAYNAKLAR	35
2.6.1 Toprak Kaynakları	35
2.6.2 Su Kaynakları	36
2.6.2.1 Yüzeysel Su Kaynakları	36
2.6.2.2 Yeraltı Su Kaynakları	37
2.6.3 Biyolojik Çeşitlilik	38
2.6.4 Enerji Kaynakları	39
2.6.4.1 Yenilenebilir Enerji Kaynakları	39
2.6.4.1.1 Hidroenerji	39
2.6.4.1.2 Güneş	40
2.6.4.1.3 Rüzgâr	41
2.6.4.1.4 Jeotermal	43

İÇİNDEKİLER

2.6.4.1.5 Biyokütle	43
2.6.4.2 Petrol	44
2.6.4.3 Doğalgaz	44
2.6.5 Yer Altı Kaynakları	45
2.6.5.1 Sanayi Madenleri	46
2.6.5.2 Metalik Madenler	46
2.6.5.3 Enerji Madenleri	46
2.6.6 Koruma Alanları	47
2.6.6.1 Milli Parklar	47
2.6.6.2 Yaban Hayatını Koruma Alanları	48
2.6.6.3 Su Kaynakları Koruma Alanları	49
2.6.6.4 Sulak Alanlar	49
2.7 GENEL DEĞERLENDİRME	50
3. BÖLÜM: DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI	53
3.1 DEMOGRAFİK YAPI	53
3.1.1 Nüfus	53
3.1.1.1 Nüfus Büyüklüğü	53
3.1.1.2 Nüfus Artış Hızı	55
3.1.1.3 Nüfus Yoğunluğu	57
3.1.1.4 Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı ve Medyan Yaş	57
3.1.1.5 Nüfusun Yerleşim Yerine Göre Dağılımı	59
3.1.1.6 Nüfus Bağımlılık Oranı	62
3.1.1.7 Nüfusun Eğitim Durumu	62
3.1.1.8 Nüfusun İşgücü ve İstihdam Durumu	63
3.1.2 Göç	64
3.1.3 Nüfus Projeksiyonları	66
3.1.3.1 Matematik Yöntemler Yardımıyla Yapılan Nüfus Tahminleri	67
3.1.3.2 Demografik Unsurlara Göre Nüfus Projeksiyonları	68
3.2 SOSYAL YAPI	69
3.2.1 Eğitim	69
3.2.1.1 Okuryazarlık Durumu	70
3.2.1.2 Okul Öncesi Eğitim	71
3.2.1.3 İlköğretim	72
3.2.1.4 Ortaöğretim	77
3.2.1.4.1 Genel Ortaöğretim	78
3.2.1.4.2 Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	80
3.2.1.5 Yükseköğretim	82
3.2.2 Sağlık	82

İÇİNDEKİLER

3.2.2.1 Genel Sağlık Göstergeleri	82
3.2.2.2 Hastane Sayıları ve Yatak Kapasiteleri	83
3.2.2.3 Personel Durumu	85
3.2.2.4 Yeşil Kart Sayısı	86
3.2.3 Kültür	86
3.2.3.1 Kültürel Miras	86
3.2.3.1.1 Şanlıurfa Kültür Varlıkları	87
3.2.3.1.2 Diyarbakır Kültür Varlıkları	90
3.2.3.2 Kültürel Tesisler	93
3.2.3.3 Geleneksel El Sanatları	95
3.2.3.4 Sosyal Hayat	95
3.2.4 Kurumsal Yapı ve Toplumsal Örgütlenme	97
3.2.4.1 Merkezi İdarenin Yerel Örgütlenmesi	97
3.2.4.2 Yerel Yönetimler	97
3.2.4.2.1 İl Özel İdareleri	97
3.2.4.2.2 Belediyeler ve Belediye Birlikleri	97
3.2.4.3 Sivil Toplum Kuruluşları	98
3.2.4.3.1 Mesleki Kuruluşlar, Odalar, Borsalar ve Birlikler	98
3.2.4.3.2 Sendikalar	99
3.2.4.3.3 Dernekler	100
3.2.4.4 Üniversiteler	101
3.2.4.4.1 Dicle Üniversitesi	102
3.2.4.4.2 Harran Üniversitesi	104
3.2.5 Sosyal Sorunlar	106
3.2.5.1 Bölgenin Genel Durumu	106
3.2.5.2 Göç ve İlgili Sorunlar	107
3.2.5.3 Nüfus Yapısı ve Gelişimi ile Kentsel Sosyal Hizmet Sunumu İlişkisi	108
3.2.5.4 Yoksulluk	109
3.2.5.5 Gruplaşma ve Sosyal Dayanışma	110
3.2.5.6 Kadınlar ve Engelliler	111
3.2.5.7 Çocuk İşçiliği, Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar	111
3.2.5.8 Yaşlılar	112
3.2.5.9 Aile Yapısında Bozulma	112
3.3 GENEL DEĞERLENDİRME	112
4. BÖLÜM: EKONOMİK YAPI	115
4.1 TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER	115
4.1.1 GSYİH Düzeyi	115
4.1.2 İşsizlik ve İstihdam Durumu	117

İÇİNDEKİLER

4.1.3 Bölge İstihdamın Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi	121
4.1.4 Dış Ticaret Göstergeleri	122
4.1.4.1 Temel Göstergeler	122
4.1.4.2 Bölge'nin İhracat Yaptığı Ülkeler	126
4.1.4.3 İhracatta Öne Çıkan Sektörler	128
4.1.5 Bankacılık ve Finans	131
4.1.6 Yabancı Doğrudan Yatırım	133
4.1.7 Kamu Yatırımları	134
4.1.8 Yatırım Teşvikleri	137
4.1.9 Vergi Gelirleri	139
4.2 SEKTÖRLER	140
4.2.1 Tarım	140
4.2.1.1 Genel Arazi Dağılımı ve Sulama Durumu	140
4.2.1.2 Bitkisel Üretim	141
4.2.1.3 Hayvansal Üretim	148
4.2.1.4 Tarımsal Alet-Makine Varlığı	152
4.2.1.5 Tarımda İşletme Büyüklükleri	153
4.2.1.6 Üretici Örgütleri	153
4.2.2 Sanayi	154
4.2.2.1 Genel Göstergeler	155
4.2.2.2 Sanayinin Sektörel Dağılımı, Sanayi İstihdamı ve LQ Analizi	155
4.2.2.2.1 Sanayinin Sektörel Dağılımı	155
4.2.2.2.2 Bölgenin Sanayi İşyeri Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi	156
4.2.2.2.3 Sanayideki İstihdam Durumu	157
4.2.2.2.4 Sanayi İstihdamı Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi	159
4.2.2.3 Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı	159
4.2.2.3.1 Organize Sanayi Bölgeleri	160
4.2.2.3.2 Küçük Sanayi Siteleri	165
4.2.2.4 Bölgede Öne Çıkan Sektörler	165
4.2.2.4.1 Tekstil, Örne ve Deri Sanayi	166
4.2.2.4.2 Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	167
4.2.2.4.3 Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	167
4.2.2.4.4 Diğer Sektörler	168
4.2.3 Hizmetler	170
4.2.3.1 Turizm	170
4.2.3.1.1 Turizm Göstergeleri ve Altyapı	171
4.2.3.1.2 Bölgedeki Turizm Türleri	174
4.2.3.2 Lojistik	175

İÇİNDEKİLER

4.2.3.2.1 Taşımacılık	176
4.2.3.2.2 Depolama ve Kargo Hizmetleri	179
4.2.3.3 İnşaat	179
4.3 KOBİ'LER	181
4.4 ARAŞTIRMA GELİŞTİRME VE YENİLİKÇİLİK KAPASİTESİ	182
4.5 GİRİŞİMCİLİK	187
4.6 KÜMELENME	190
4.7 GENEL DEĞERLENDİRME	191
5. BÖLÜM: ALTYAPI	194
5.1 GENEL ULAŞIM SİSTEMİ	194
5.1.1 Karayolu	194
5.1.2 Havayolu	195
5.1.3 Demiryolu	196
5.1.4 Kent İçi Ulaşım	197
5.1.5 İlçeler Arası Ulaşım	198
5.2 HABERLEŞME	198
5.3 ENERJİ	199
5.3.1 Bölgedeki Elektrik Üretimi	199
5.3.2 Bölgedeki Elektrik Tüketimi	200
5.3.3 Elektrik İletim Altyapısı	201
5.3.4 Petrol	202
5.3.5 Doğalgaz	202
5.4 KANALİZASYON VE ATIKSU ARITMA SİSTEMLERİ	203
5.4.1 Kanalizasyon ve Yağmursuyu Şebeke Durumu	203
5.4.2 Atıksu Arıtma Tesisleri	203
5.4.2.1 Şanlıurfa İli Atıksu Arıtma Tesisleri	204
5.4.2.2 Diyarbakır İli Atıksu Arıtma Tesisleri	204
5.5 KATI ATIK YÖNETİMİ	205
5.5.1 Katı Atıklar	206
5.5.2 Atıkların Bertaraf Yöntemleri	207
5.5.3 Atıkların Geri Kazanımı ve Değerlendirilmesi	209
5.6 ÇEVRESEL SORUNLAR	209
5.6.1 Hava Kalitesi ve Kirlilik	209
5.6.2 Toprak Kalitesi ve Kirlilik	210
5.6.3 Su Kalitesi ve Kirlilik	210
5.7 GENEL DEĞERLENDİRME	211
EKLER	213
KAYNAKÇA	232

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1- Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi	22
Tablo 2.1- TRC2 Bölgesi Arazi Kullanımı (ha), 2009	33
Tablo 2.2- Ürün Gruplarına Göre Tarım Alanları Kullanımı (ha), 2009	33
Tablo 2.3- Kentsel Alan Arazi Kullanımı ve Kırsal Yerleşim Alanları, 2005	34
Tablo 2.4- TRC2 Bölgesi Büyük Toprak Grupları (ha)	35
Tablo 2.5- TRC2 Bölgesi Arazi Kabiliyet Sınıflarına Göre Dağılım (ha)	35
Tablo 2.6- Şanlıurfa İli Baraj Göletleri	36
Tablo 2.7- Diyarbakır İli Sulama Göletleri	37
Tablo 2.8- Diyarbakır İli Baraj Göletleri	37
Tablo 2.9- Şanlıurfa İlinin Agro-Ekolojik Alt Bölgeleri	38
Tablo 2.10- Diyarbakır İlinin Agro-Ekolojik Alt Bölgeleri	38
Tablo 2.11- TRC2 Bölgesi'nde Elektrik Üretimi Yapan Santraller	40
Tablo 2.12- Diyarbakır İlinde HES Projelerinin Durumu	40
Tablo 2.13- Rüzgar Hız Dağılımı (50 metre)	42
Tablo 2.14- TRC2 Bölgesi'nde Yer Alan Jeotermal Alanlar	43
Tablo 2.15- 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Ham Petrol Rezervleri	44
Tablo 2.16- Yıllar İtibarıyla Türkiye Ham Petrol Üretimi	44
Tablo 2.17- 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Doğalgaz Rezervleri	45
Tablo 2.18- Yıllar İtibarıyla Türkiye Doğalgaz Üretimi	45
Tablo 2.19- Diyarbakır İli Maden Envanteri	45
Tablo 2.20- Diyarbakır Mermer Rezervi	46
Tablo 2.21- Diyarbakır Linyit Yatağı	47
Tablo 3.1- TRC2 Bölgesi Genel Demografik Göstergeleri	53
Tablo 3.2- TRC2 Bölgesi Nüfusunun ve Bölge İlleri Nüfusunun Düzey 2 ve Düzey 3 Birimleri İçindeki Sıralaması	53
Tablo 3.3- Yıllara Göre TRC2 Bölgesi Nüfus Değerleri	54
Tablo 3.4- 2009 ve 2010 Yılları Şanlıurfa İli ve İlçe Nüfusları ve Nüfus Artış Hızları	56
Tablo 3.5- 2009 ve 2010 Yılları Diyarbakır İli ve İlçe Nüfusları ve Nüfus Artış Hızları	56
Tablo 3.6- TRC2 Bölgesi Şehir ve Köy Nüfusu	60
Tablo 3.7- Şanlıurfa İlçelerinin Şehir-Kır Nüfusu	61
Tablo 3.8- Diyarbakır İlçelerinin Şehir-Kır Nüfusu	61
Tablo 3.9- Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	62
Tablo 3.10- İş Gücü Göstergeleri, 2009	64
Tablo 3.11- İllerin Net Göç Değerleri, 2010	64
Tablo 3.12- Yerleşim Yerine Göre Alınan Göçler, 2000	65
Tablo 3.13- Yerleşim Yerine Göre Verilen Göçler	66
Tablo 3.14- TRC2 Bölgesi Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)	67
Tablo 3.15- Şanlıurfa İli Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)	67
Tablo 3.16- Diyarbakır İli Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)	67
Tablo 3.17- Şanlıurfa İli Nüfus Projeksiyonu (Demografik Unsurlar)	68
Tablo 3.18- TRC2 Nüfus Projeksiyonu	69
Tablo 3.19- TRC2 Bölgesi İçin Eğitim Göstergeleri	70

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.20- 2009-2010 Dönemi Okul Öncesi Eğitim Okullaşma Oranları (%)	71
Tablo 3.21- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Okul Öncesi Eğitim Göstergeleri	71
Tablo 3.22- Diyarbakır İli İlçelere Göre Okul Öncesi Eğitim Göstergeleri	72
Tablo 3.23- İlköğretim Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları	72
Tablo 3.24- İlköğretimde Okullaşma Oranları (NET) (%)	73
Tablo 3.25- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre İlköğretim Göstergeleri	73
Tablo 3.26- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre İlköğretim Göstergeleri	74
Tablo 3.27- Şanlıurfa İli İlçelere Göre İlköğretim Göstergeleri	74
Tablo 3.28- Diyarbakır İli İlçelere Göre İlköğretim Göstergeleri	75
Tablo 3.29- Şanlıurfa İli Taşınmaz İlköğretim Bilgileri	76
Tablo 3.30- Diyarbakır İli Taşınmaz İlköğretim Bilgileri	76
Tablo 3.31- Ortaöğretim Şube, Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları	77
Tablo 3.32- Ortaöğretimde Okullaşma Oranları (NET) (%)	77
Tablo 3.33- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri	78
Tablo 3.34- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri	78
Tablo 3.35- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri	79
Tablo 3.36- Diyarbakır İli İlçelere Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri	79
Tablo 3.37- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri	80
Tablo 3.38- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri	80
Tablo 3.39- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri	81
Tablo 3.40- Diyarbakır İli İlçelere Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri	81
Tablo 3.41- TRC2 Bölgesi Sağlık Göstergeleri	82
Tablo 3.42- Şanlıurfa ve Diyarbakır Yıllara Göre Hayati Sağlık Göstergeleri	82
Tablo 3.43- Şanlıurfa İli Sağlık Kuruluşlarına Göre Yatak Kapasiteleri ve Poliklinikler	84
Tablo 3.44- Diyarbakır İli Sağlık Kuruluşlarına Göre Yatak Kapasiteleri ve Poliklinikler	85
Tablo 3.45- Şanlıurfa ve Diyarbakır İlleri Yeşil Kartlı Sayıları, 2009	86
Tablo 3.46- Tescil Gruplarına Göre Şanlıurfa İli Kültür Varlıkları	88
Tablo 3.47- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları	89
Tablo 3.48- Tescil Gruplarına Göre Diyarbakır İlindeki Kültür Varlıkları	91
Tablo 3.49- Diyarbakır İli İlçelere Göre Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları, 2010	92
Tablo 3.50- TRC2 Bölgesi Kültürel Göstergeler	93
Tablo 3.51- Halk Kütüphaneleri Göstergeleri	94
Tablo 3.52- TRC2 Bölgesi Müze Göstergeleri, 2008	94
Tablo 3.53- TRC2 Bölgesi Tiyatro Göstergeleri, 2008	94
Tablo 3.54- Sinema Göstergeleri	95
Tablo 3.55- Şanlıurfa İli Spor Tesisleri	96
Tablo 3.56- Diyarbakır İli Spor Tesisleri	96
Tablo 3.57- Diyarbakır İlindeki Sporcu Sayıları	96
Tablo 3.58- İllere Göre Oda ve Esnaf - Sanatkâr Sayıları	98
Tablo 3.59- Bölgedeki Barolara Kayıtlı Avukat Sayıları	99
Tablo 3.60- TRC2 Bölgesi Yükseköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrenci Sayıları	102
Tablo 3.61- Yıllara ve Unvanlara Göre Yükseköğretim Personel Durumu	102

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.62- Dicle Üniversitesi Fakülte ve Yüksekokulları	103
Tablo 3.63- Dicle Üniversitesinin Bilimsel Makale ve Bildiri Sayısı, 2005-2010	103
Tablo 3.64- Dicle Üniversitesinin Proje Sayıları, 2005-2010	104
Tablo 3.65- Harran Üniversitesi 2009-2010 Öğretim Yılı Öğrenci Sayıları	104
Tablo 3.66- Harran Üniversitesi 2010 Yılı Akademik Personel Sayıları	105
Tablo 3.67- Harran Üniversitesi İndekslere Giren Bilimsel Faaliyetleri	105
Tablo 3.68- Harran Üniversitesi Proje Sayıları	105
Tablo 3.69- TRC2 Bölgesinin Demografik Göstergeleri	106
Tablo 3.70- TRC2 İlleri Hane Halkı Büyüklüğü	107
Tablo 3.71- EKOSEP Başlangıç Raporu Yoksulluk Sınırları Altındaki Nüfus	110
Tablo 4.1- TRC2 Bölgesi GSYİH ve Türkiye İçindeki Payı, 2001	115
Tablo 4.2- TRC2 Bölgesi GSKD ve Türkiye İçindeki Payı	116
Tablo 4.3- TRC2 Bölgesi Temel İşgücü Göstergeleri	118
Tablo 4.4- Düzey 2 Bölgelerinde Temel İşgücü Göstergeleri (%), 2009	118
Tablo 4.5- TRC2 Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin)	119
Tablo 4.6- TRC2 Bölgesi ve Türkiye 2009 Yılı İstihdamının Sektörel Dağılımı	120
Tablo 4.7- İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu, 2009	121
Tablo 4.8- İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri, 2009	121
Tablo 4.9- TRC2 Bölgesi Dış Ticaret Temel Göstergeleri, 2009	122
Tablo 4.10- TRC2 Bölgesi İhracat ve İthalat Temel Göstergeler (Milyon Dolar), 2009	122
Tablo 4.11- TRC2 Bölgesi 2002-2010 İthalat ve İhracat Rakamları (Milyon Dolar)	123
Tablo 4.12- 2008-2009 Yılları İhracat Rakamlarının Ana Sektörlere Göre Dağılımı, (Milyon Dolar)	124
Tablo 4.13- 2008-2009 Yıllarında İhracatın Ana Sektörler Düzeyinde Payları (%)	125
Tablo 4.14- 2009 Yılı Sektörel Bazda İhracat Rakamları (Bin Dolar)	125
Tablo 4.15- En Çok İhracat Yapılan 10 Ülke (Bin Dolar)	126
Tablo 4.16- Yıllara Göre Irak ve Suriye'ye Yapılan İhracat Miktarı (Bin Dolar)	127
Tablo 4.17- Irak ve Suriye'nin Türkiye'den İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)	127
Tablo 4.18- Yıllara Göre Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri İhracatı (Bin Dolar)	128
Tablo 4.19- Yıllara Göre Madencilik Sektörü İhracatı (Bin Dolar)	129
Tablo 4.20- Türkiye Mermer İhracatı ve Değişim Oranları (Dolar)	129
Tablo 4.21- Yıllara Göre Çimento ve Toprak Ürünleri İhracatı (Bin Dolar)	129
Tablo 4.22- Yıllara Göre Yaş Meyve-Sebze ve Meyve-Sebze İhracatı (Bin Dolar)	130
Tablo 4.23- Yıllara Göre Tekstil ve Hammaddeleri ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ürünleri İhracatı (Bin Dolar)	130
Tablo 4.24- Yıllara Göre Kimyevi Madde ve Mamulleri İhracatı (Bin Dolar)	131
Tablo 4.25- Yıllara Göre Elektrik-Elektronik ile Demir Çelik Ürünleri İhracatı (Bin Dolar)	131
Tablo 4.26- Türkiye, Şanlıurfa ve Diyarbakır İlleri Banka Şube Sayıları	132
Tablo 4.27- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Yurt İçi Mevduat Hacmi (Bin TL)	132
Tablo 4.28- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Yurt İçi Nakdi Kredi Hacmi (Bin TL)	132
Tablo 4.29- Bankacılık Göstergeleri, 2009	132
Tablo 4.30- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerindeki Kooperatif Sayısı	133

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.31- Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerine Uluslararası Doğrudan Yatırım	134
Tablo 4.32- TRC2 Bölgesi'nde Kamu Yatırımları (Bin TL)	134
Tablo 4.33- 2010 Yılı Kamu Yatırımlarının TRC2 Bölgesi'ne Sektörel Dağılımı	136
Tablo 4.34- Projelere Göre TRC2 Bölgesi 2010 Yılı Yatırımlarının Sektörel Dağılımı	136
Tablo 4.35- TRC2 Bölgesi 2005-2009 Yılları Yatırım Teşvik Belgesi İstatistikleri	137
Tablo 4.36- TRC2 Bölgesi Ocak-Eylül 2010 Yatırım Teşvik Belgesi İstatistikleri	138
Tablo 4.37- Vergi Gelirleri	139
Tablo 4.38- TRC2 Bölgesi Tarım Alanlarının Dağılımı (ha)	140
Tablo 4.39- TRC2 Bölgesi Tarım Arazilerinin Sulama Durumu (ha)	140
Tablo 4.40- TRC2 Bölgesi Sulama Hedefi (ha)	140
Tablo 4.41- TRC2 Bölgesi Önemli Tarla Ürünleri ve Üretim Miktarları, 2009	141
Tablo 4.42- TRC2 Bölgesi Önemli Yemelik Baklagiller ve Üretim Miktarları, 2009	142
Tablo 4.43- TRC2 Bölgesi Önemli Yem Bitkileri ve Üretim Miktarları, 2009	142
Tablo 4.44- TRC2 Bölgesi Önemli Yağlı Tohumlu Bitkiler ve Üretim Miktarları, 2009	143
Tablo 4.45- TRC2 Bölgesi Sebze Üretim Miktarları (Ton), 2009	144
Tablo 4.46- TRC2 Bölgesi Meyve Üretim Miktarları (Ton), 2009	145
Tablo 4.47- TRC2 Bölgesi Örtü Altı Üretim (da), 2009	145
Tablo 4.48-TRC2 Bölgesi'nde Organik Tarım, 2009	147
Tablo 4.49- TRC2 Bölgesi Mevcut Hayvan Varlığı, 2009	148
Tablo 4.50- TRC2 Bölgesinde Hayvansal Üretim (Ton), 2009	149
Tablo 4.51- Su Ürünleri Yetiştiriciliği (Kültür Balıkçılığı), 2007	151
Tablo 4.52- TRC2 Bölgesi Tarımsal Alet-Makine Varlığı, 2009	152
Tablo 4.53- Tarımda Ortalama İşletme Büyüklükleri	153
Tablo 4.54- TRC2 Bölgesi Kooperatif Sayısı	153
Tablo 4.55- TRC2 Bölgesi Genel Göstergeler	154
Tablo 4.56- TRC2 Bölgesi'nde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı	155
Tablo 4.57- TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımı	157
Tablo 4.58- Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı	159
Tablo 4.59- TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgeleri	160
Tablo 4.60- TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgelerinin Mevcut Durumu	160
Tablo 4.61- Şanlıurfa 1.Organize Sanayi Bölgesi'nin Mevcut Durumu	161
Tablo 4.62- Şanlıurfa 2.Organize Sanayi Bölgesi'nin Mevcut Durumu	162
Tablo 4.63- Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinin Mevcut Durumu	163
Tablo 4.64- Diyarbakır OSB'de İşletmelerin Durumu ve Faaliyet Alanları	164
Tablo 4.65- Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesinin Mevcut Durumu	165
Tablo 4.66- Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerindeki KSS'ler	165
Tablo 4.67- Ülkelere Gelen Yabancı Turist Sayıları, 2009	171
Tablo 4.68- TRC2 Bölgesi 2009 Yılı Ziyaretçi Sayısı, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranları	171
Tablo 4.69- TRC2 Bölgesi İlleri-Gelen Yabancı Turist Sayısında İlk 10 Ülke	173
Tablo 4.70- TRC2 Bölgesi Turizm İşletme ve Belediye İşletme Belgeli Tesisler	173
Tablo 4.71- Bölgede Ulaştırma ve Haberleşme ve Faaliyet Kolunun GSYİH İçindeki Payı, 2001	175

TABLolar LİSTESİ

Tablo 4.72- Ulaşım Yetki Belge Sayıları	176
Tablo 4.73- Ticari Araç Sayıları	176
Tablo 4.74- TCDD Bölgelere Göre Taşıma Miktarları (Yolcu ve Hamton-km)	177
Tablo 4.75- Düzey 2 Bölgelerinde Havayolu Taşımacılığı, 2010	178
Tablo 4.76- Yıllara Göre İnşaat Sektörünün Türkiye Sektör GSYİH'si İçindeki Payı (%)	179
Tablo 4.77- Yıllara Göre İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı (%), 1987-2001	180
Tablo 4.78- İnşaat Sektöründeki İstihdamın Değişimi	180
Tablo 4.79- TRC2 Bölgesi'ndeki İşletmelerin Sektörel Dağılımı	181
Tablo 4.80- Bin Çalışan Başına Düşen Ar-Ge Personelinin Bölgelere Göre Dağılımı	182
Tablo 4.81- Türk Patent Enstitüsünün Bazı Bölgelerde Yıllara Göre Tescil Sayıları	185
Tablo 4.82- Şanlıurfa İli Yıllara Göre Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil Verileri	186
Tablo 4.83- Diyarbakır İli Yıllara Göre Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil Verileri	187
Tablo 4.84- TRC2 Bölgesi'nde Kurulan-Kapanan Şirket ve Kooperatif Sayısı	188
Tablo 4.85- Faaliyet Kollarına Göre Kurulan-Kapanan Şirket ve Kooperatif Sayısı, 2009	188
Tablo 4.86- İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları, 2008	189
Tablo 5.1- Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın Bazı Merkezlere Karayolu Uzaklıkları	194
Tablo 5.2- Diyarbakır ve Şanlıurfa Devlet Yollarının Satış Cinslerine Göre Uzunlukları, 2009	195
Tablo 5.3- Diyarbakır ve Şanlıurfa İl Yollarının Satış Cinslerine Göre Uzunlukları, 2009	195
Tablo 5.4- TRC2 Bölgesi Köy Yolları Durumu – Hizmet İçi Yol Dağılımı (km)	195
Tablo 5.5- TRC2 Bölgesi'ndeki İllerin Karşılaştırmalı Hava Kargo, Yolcu ve Uçak Sayısı	196
Tablo 5.6- GAP Bölgesi'ndeki Demiryolu Hat Uzunlukları	197
Tablo 5.7- Diyarbakır ve Şanlıurfa Kent İçi Yolcu Taşımacılığı Yapan Araç Sayıları	197
Tablo 5.8- TRC2 Bölgesi İlçelere Göre Baz İstasyonu Sayısı	199
Tablo 5.9- TRC2 Bölgesi ve Türkiye Elektrik Tüketim Durumu, 2008	200
Tablo 5.10- TRC2 Bölgesi'nde 2009 Yılı Elektrik Tüketimi	200
Tablo 5.11- 2009 Yılı İtibarıyla TRC2 Bölgesi Elektrik Abone Gruplarına Göre Abone Sayıları	201
Tablo 5.12- Trafo Merkezleri, Kurulu Güç ve İletim Hatları Uzunlukları	201
Tablo 5.13- TRC2 Bölgesi Doğalgaz Abone Sayısı ve Tüketimi	202
Tablo 5.14- TRC2 Bölgesi Belediye Atıksu İstatistikleri, 2008	203
Tablo 5.15- TRC2 Bölgesi Arıtma Tesisleri ve Kapasiteleri, 2008	204
Tablo 5.16-TRC2 Bölgesi Katı Atık İstatistikleri	206
Tablo 5.17-TRC2 Bölgesi İllerinin Eysel Katı Atık Bileşenleri (%)	207
Tablo 5.18- Şanlıurfa İli İlçelerinin Katı Atık Üretimi ve Bertaraf Şekilleri	208
Tablo 5.19- Diyarbakır İli İlçelerinin Katı Atık Üretimi ve Bertaraf Şekilleri	208
Tablo 5.20- Kükürtdioksit (SO2) ve Partiküler Madde (PM10) Konsantrasyonları, 2009-2010 Kış	209

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1- EDAM Türkiye İçin Rekabet Endeksi Sıralaması (Son 30 il)	25
Grafik 1.2- URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi Sıralaması (İlk 41 İl), 2007-2008	25
Grafik 2.1- TRC2 Bölgesi Arazi Kullanım Oranları 2009	33
Grafik 2.2- Şanlıurfa İli Arazi Kullanım Miktarındaki Değişim (Bin Hektar)	34
Grafik 2.3- Diyarbakır İli Arazi Kullanım Miktarındaki Değişim (Bin hektar)	34
Grafik 2.4- HES Kurulu Gücün Türkiye İçindeki Payı	39
Grafik 3.1- TRC2 Bölgesi Toplam Nüfus Değerleri, 1965-2010	54
Grafik 3.2- Nüfus Artış Hızları, 1965-2010 (‰)	55
Grafik 3.3- Düzey 2 Bölgeleri Nüfus Artış Hızları, 2010 (‰)	55
Grafik 3.4- Düzey 2 Bölgeleri Nüfus Yoğunluğu Sıralaması	57
Grafik 3.5- Türkiye'nin Yaş Piramidi	57
Grafik 3.6- Şanlıurfa İli Yaş Piramidi	58
Grafik 3.7- Diyarbakır İli Yaş Piramidi	59
Grafik 3.8- TRC2 Bölgesi ve Türkiye Medyan Yaşı	59
Grafik 3.9- Şehir ve Kır Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı	60
Grafik 3.10- Kır-Kent Nüfusu	60
Grafik 3.11- Düzey 2 Bölgeleri Toplam Yaş Bağımlılık Oranı	62
Grafik 3.12- Bölgesel Göstergeler; 15 Yaş ve Üzeri Nüfusun Eğitim Durumu	63
Grafik 3.13- Düzey 2 Bölgeleri İş Gücüne Katılma Oranı	64
Grafik 3.14- Düzey 2 Bölgeleri Net Göç Sayıları	65
Grafik 3.15- TRC2 Bölgesi ve Düzey 2 Bölgeleri Arasındaki Göç Akışı	65
Grafik 3.16- Verilen Göçün Yaş Durumu	66
Grafik 3.17- Okuryazarlık Durumuna Göre Nüfus (6 yaş ve üzeri)	70
Grafik 3.18- Yıllara Göre 100 Bin Kişi Başına Düşen Hastane Yatak Sayısı	85
Grafik 3.19- Yıllara Göre 100 Bin Kişi Başına Düşen Uzman Hekim Sayısı	85
Grafik 3.20- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Dernek Sayıları	100
Grafik 3.21- Şanlıurfa İli Faaliyet Türlerine Göre Dernek Sayıları	100
Grafik 3.22- Diyarbakır İli Faaliyet Türlerine Göre Dernek Sayıları	101
Grafik 3.23- Diyarbakır İli İlçelere Göre Dernek Sayıları	101
Grafik 4.1- Düzey 2 Bölgeleri GSYİH Payları (‰), 2001	115
Grafik 4.2- TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSYİH Payları (‰), 2001	115
Grafik 4.3- Düzey 2 Bölgeleri GSKD Payları (‰), 2006	116
Grafik 4.4- TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSKD Payları (‰), 2006	116
Grafik 4.5- Düzey 2 Bölgelerinde Kişi başı GSYİH (Dolar), 2001	117
Grafik 4.6- Düzey 2 Bölgelerinde Kişi başı GSKD (Dolar), 2006	117

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 4.7- TRC2 Bölgesi Temel İşgücü Göstergelerinin Türkiye ile Kıyaslanması, 2009	118
Grafik 4.8- Düzey 2 Bölgelerinde Nüfus, İşgücü ve İstihdamın Ülke İçindeki Paylarının Kıyaslanması, 2009	119
Grafik 4.9- TRC2 Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2004-2009	119
Grafik 4.10- TRC2 Bölgesi Eğitim Durumuna Göre Temel İşgücü Değerleri, % 2009	120
Grafik 4.11- Düzey 2 Bölgeleri İhracat Miktarları (Milyon Dolar), 2009	123
Grafik 4.12- Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başı İhracat (Dolar), 2009	123
Grafik 4.13- Düzey 2 Bölgeleri İthalat Miktarları (Milyon Dolar), 2009	124
Grafik 4.14- Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başı İthalat (Dolar), 2009	124
Grafik 4.15- TRC2 Bölgesi'nin Kamu Yatırımlarındaki Payı	135
Grafik 4.16- Düzey 2 Bölgeleri Arası Kamu Yatırım Payları, 2005-2010 Yılları	135
Grafik 4.17- Tahakkuk Eden Vergi Gelirleri	139
Grafik 4.18- TRC2 Bölgesi Önemli Tarla Ürünleri Üretimindeki Değişim, 1991-2009	141
Grafik 4.19- TRC2 Bölgesi Pamuk Üretimindeki Değişim, 1991-2009	141
Grafik 4.20- TRC2 Bölgesi Kırmızı Mercimek ve Nohut Üretimindeki Değişim, 1991-2009	142
Grafik 4.21- TRC2 Bölgesi Yem Bitkileri Üretimindeki Değişim, 1991-2009	143
Grafik 4.22- TRC2 Bölgesi Yağlık Ayçiçeği Üretimindeki Değişim, 2005-2009	143
Grafik 4.23- TRC2 Bölgesi Domates ve Biber Üretimindeki Değişim, 1991-2009	144
Grafik 4.24- TRC2 Bölgesi Antepfıstığı, Üzüm ve Nar Üretimindeki Değişim, 1991-2009	145
Grafik 4.25- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Ekim Alanları (Bin ha)	146
Grafik 4.26- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Elde Edilen Gelir (Bin TL), 2008	146
Grafik 4.27- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Verim Değerleri (kg / da)	147
Grafik 4.28- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Türlerine Göre Ürün Miktarları (Bin Ton)	147
Grafik 4.29- TRC2 Bölgesi Küçükbaş Hayvan Sayısındaki Değişim, 2000-2009	148
Grafik 4.30- TRC2 Bölgesi Büyükbaş Hayvan Sayısındaki Değişim, 2000-2009	149
Grafik 4.31- TRC2 Bölgesi Arı Kovanı Sayısındaki Değişim, 2000-2009	149
Grafik 4.32- TRC2 Bölgesi Et Üretimindeki Değişim, 2000-2009	150
Grafik 4.33- TRC2 Bölgesi Süt Üretimindeki Değişim, 2000-2009	150
Grafik 4.34- TRC2 Bölgesi Bal Üretimindeki Değişim, 2000-2009	150
Grafik 4.35- İpekböceği Yaş Kozası Üretimindeki Değişim (Diyarbakır ve Türkiye), 2005-2009	151
Grafik 4.36- Bölgelere Göre Hayvansal Üretim Miktarları, Et Üretimi (Bin Ton)	151
Grafik 4.37- Düzey 2 Bölgeleri Hayvansal Üretim Miktarları, Süt Üretimi (Bin Ton)	152
Grafik 4.38- TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımı	154
Grafik 4.39- TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Hukuki Statüsü	155
Grafik 4.40- TRC2 Bölgesi'nde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı	156
Grafik 4.41- Türkiye ve TRC2 Bölgesi Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımının Karşılaştırması (%)	156

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 4.42 – Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde İstihdamın Sektörel Dağılımı	157
Grafik 4.43– TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımı	158
Grafik 4.44– Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımının Karşılaştırması	158
Grafik 4.45 – Sanayi İşletmelerinin Çalışan Sayısına Göre Ölçeksel Dağılımı	158
Grafik 4.46– Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı	160
Grafik 4.47 – Şanlıurfa OSB'de Faaliyette Olan İşletmelerin Sektörel Dağılımı	161
Grafik 4.48 – Diyarbakır OSB'de Faaliyette Olan İşletmelerin Sektörel Dağılımı	164
Grafik 4.49 – Tekstil, Örme ve Deri Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	166
Grafik 4.50– Tekstil, Örme ve Deri Sanayinde İşletme Sayısı Olarak İllerin Türkiye İçindeki Payları	166
Grafik 4.51– Gıda, İçki ve Tütün Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	167
Grafik 4.52– Taş ve Toprağa Dayalı Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	167
Grafik 4.53– Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	168
Grafik 4.54 – Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sektörünün İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	169
Grafik 4.55 – Madencilik ve Taş Ocaklığı Sektörünün İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı	169
Grafik 4.56- Dünya Uluslararası Turist Gelişleri, 2009	170
Grafik 4.57- TRC2 Bölgesi Yıllara Göre Yerli ve Yabancı Ziyaretçi Sayıları	172
Grafik 4.58- TR Karayolları Yük Taşıma Oranları (ton – km)	176
Grafik 4.59- TCDD Bölgelere Göre Taşıma Miktarları	177
Grafik 4.60- TRC2 Havayolu Yük Taşımacılığı	178
Grafik 4.61- TRC2 Havayolu Yolcu Sayıları	178
Grafik 4.62- İnşaat Sektöründeki İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payının Değişimi, 1980-2000	180
Grafik 4.63- Araştırmacıların Bölgesel Dağılımı	183
Grafik 4.64- Firmalara Verilen Hibe Destek Tutarının (TÜBİTAK+ DTM) İllere Göre Dağılımı (İlk 20 İl / 1995-2009 Birikimli)	184
Grafik 5.1- TRC2 Bölgesi'nin Türkiye Toplam Kurulu Güç İçindeki Payı	199
Grafik 5.2- TRC2 Bölgesi'nde 2003-2008 Yılları Arasında Kullanım Yerlerine Göre Elektrik Tüketimi	200
Grafik 5.3- TRC2 Bölgesi'nde Yıllara Göre Kayıp Kaçak Oranı	201

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1- TRC2 Bölgesi'nin Türkiye ve Düzey 2 Bölgeleri Arasındaki Yeri	20
Harita 1.2- Nüfus Büyüklüklerine Göre Yerleşim Merkezleri	22
Harita 1.3- TRC2 Bölgesi İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi	24
Harita 1.4- BROP Düzey 2 Bölgeleri Rekabet Endeksi	26
Harita 2.1- TRC2 Bölgesi İl İdari Sınırları	28
Harita 2.2- TRC2 Bölgesi İlçe İdari Sınırları	28
Harita 2.3- Şanlıurfa İli Deprem Haritası	31
Harita 2.4- Diyarbakır İli Deprem Haritası	32
Harita 2.5- Türkiye Güneş Enerjisi Haritası	41
Harita 2.6- TRC2 Bölgesi Güneş Enerjisi Haritası	41
Harita 2.7- Türkiye Rüzgâr Enerjisi Haritası	42
Harita 2.8- TRC2 Bölgesi Rüzgâr Hız Dağılımı (50 metre)	42
Harita 2.9- Tek Tek Dağları Milli Parkı	47
Harita 4.1- AB 6. Çerçeve Programı Kapsamında Ar-Ge Projelerinin Düzey-2 Dağılımı	184
Harita 5.1- TRC2 Bölgesi Ulaşım Sistemi	194
Harita 5.2- TCDD Haritası	196
Harita 5.3- Türkiye'deki Petrol Boru Hatları Haritası	202
Harita 5.4- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Doğalgaz Boru Hatları Haritası	202

EKLER LİSTESİ

EK 1: Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	213
EK 2: İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	215
EK 3: Şanlıurfa ve Diyarbakır 2010 Yılı Yatırım Programının Kurumlara Göre Dağılımı (Bin TL)	216
EK 4: TRC2 Bölgesi'nde Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	218
EK 5: TRC2 Bölgesi Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Nüfus Dağılımı	219
EK 6: Altı Yaş Üzeri Nüfusun Okuryazar Oranı, 2009	220
EK 7: TRC2 Bölgesinde Kurulu Bölge Müdürlükleri	221
EK 8: Yıllara Göre TRC2 Bölgesi'ne Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı, Geceleme Sayıları	222
EK 9: Şanlıurfa İli Belediye Bilgileri, 2009	223
EK 10: Diyarbakır İli Belediye Bilgileri, 2009	224
EK 11: Yoğunlaşma Endeksleri (LQ)	225
EK 12: Düzey 2 Bölgeleri İstihdam LQ Endeks Değerleri	226
EK 13: Düzey 3 Bölgeleri Sanayi İstihdamı LQ Endeks Değerleri	227
EK 14: Düzey 3 Bölgeleri Sanayi İşyeri LQ Endeks Değerleri	230

KISALTMALAR LİSTESİ

AB (EU)	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTKDBM	: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Diyarbakır Bölge Müdürlüğü
BYSD	: Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği
DB	: Dünya Bankası
DBB	: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
DGSİM	: Diyarbakır Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü
DHMİ	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DİÇOM	: Diyarbakır İl Çevre ve Orman Müdürlüğü
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİKTM	: Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
DİMEM	: Diyarbakır İl Milli Eğitim Müdürlüğü
DİPKM	: Diyarbakır İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü
DİSKİ	: Diyarbakır Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü
DİSM	: Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü
DKTVKK	: Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
DMİ	: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DMMD	: Diyarbakır Mercimci ve Madenciler Derneği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DSM	: Diyarbakır Sanat Merkezi
DTİM	: Diyarbakır Tarım İl Müdürlüğü
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTSO	: Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası
DÜ	: Dicle Üniversitesi
EC	: European Commission (Avrupa Komisyonu)
EDAM	: Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi
EDAŞ	: Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
EIA	: Energy Information Administration (Enerji Bilgi İdaresi)
EİE	: Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü
EKOSEP	: Göç Alan İllerde Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Projesi
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

KISALTMALAR LİSTESİ

EUROSTAT	: European Community Statistical Office (Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi)
GAİB	: Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GAPBKİB	: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GAPGİDEM	: Güneydoğu Anadolu Projesi Girişimci Destekleme Merkezi
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GSGM	: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü
GSKD	: Gayrisafi Katma Değer
GSMH	: Gayrisafi Millî Hasıla
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HES	: Hidroelektrik Santrali
HÜ	: Harran Üniversitesi
HÜNEE	: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
İBBS	: İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İMMİB	: İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri
İŞGEM	: İş Geliştirme Merkezi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KGM	: Karayolları Genel Müdürlüğü
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
KUGM	: Kara Ulaştırması Genel Müdürlüğü
KVMGM	: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MİGM	: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
OSBÜK	: Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu
PİGM	: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
STB	: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SYDGM	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
SYDTF	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

KISALTMALAR LİSTESİ

ŞİÇOM	: Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü
ŞİKTM	: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
ŞİMEM	: Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü
ŞİPKM	: Şanlıurfa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü
ŞKTVKK	: Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
ŞTİM	: Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü
ŞURKAV	: Şanlıurfa Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı
ŞUTSO	: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
TEİAŞ	: Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TJK	: Türkiye Jokey Kulübü
TKB	: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPE	: Türk Patent Enstitüsü
TUYED	: Turizm Yazarları ve Gazeteciler Derneği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurulu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜROFED	: Türkiye Otelciler Federasyonu
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

1. BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

1.1 TRC2 BÖLGESİ'NİN ÜLKE VE BÖLGE İÇİNDEKİ KONUMU

1.1.1 Ülke İçindeki Konum

TRC2 Bölgesi Türkiye'nin güneydoğusunda, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan, Dicle ve Fırat havzaları içerisinde yer almaktadır. Bölge; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin orta bölümünde yer alan Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinden oluşmaktadır. Bölge; batısında Gaziantep, Adıyaman ve Malatya, kuzeyinde Elazığ ve Bingöl, doğusunda Mardin ve Batman illeri ve güneyinde Suriye ile sınır komşusudur.

Harita 1.1- TRC2 Bölgesi'nin Türkiye ve Düzey 2 Bölgeleri Arasındaki Yeri

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre (DPT, 2003); TRC2 Bölgesi 26 Düzey 2 Bölgesi içerisinde 23'üncü sırada yer almaktadır. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından ise Diyarbakır ili 63'üncü sırada ve Şanlıurfa ili de 68'inci sırada yer almaktadır. Araştırmada demografik göstergeler, istihdam göstergeleri, eğitim göstergeleri, sağlık göstergeleri, sanayi göstergeleri, tarım göstergeleri ve diğer refah göstergeleri ana başlığı altında 58 değişken kullanılmıştır. Bu kapsamda Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Gruplarında tüm iller 5 gruba ayrılmış, Diyarbakır ili dördüncü derece gelişmiş iller grubunda, Şanlıurfa ili beşinci derece gelişmiş iller grubunda yer almıştır. Araştırmada, gruplamaya ilişkin olarak Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin içinde buldukları gruptaki diğer illerden yüksek nüfus artış hızları ve ülke ortalamasının üzerinde olan yüksek tarımsal üretimleri ile ayrılmakta ve farklılaşmakta olduğu belirtilmiştir.

Bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan temel gösterge niteliğinde olan GSYİH ve fert başına GSYİH değerlerine bakıldığında, bölgenin 2001 yılı GSYİH değerinin yaklaşık 3,3 milyar dolar olarak ülke toplam GSYİH değerinin % 2,2'sini oluşturduğu ve bölgenin fert başına 1.156 dolar GSYİH değeriyle, ülke ortalamasının (2.146 dolar) önemli ölçüde gerisinde kaldığı görülmektedir. Ülke toplam GSYİH değeri içindeki payıyla TRC2 Bölgesi Düzey 2 Bölgeleri arasında 16'ncı sırada yer almaktadır. bölge illerinden Şanlıurfa ülke toplam GSYİH değeri içinde % 1 oranında pay almışken, Diyarbakır ise % 1,2 oranında pay almıştır.

Bölge, 2006 yılında 12,1 milyar TL olan GSKD miktarı ile ülke toplam değerinin % 1,8'ini oluşturmakta ve bu oranla Düzey 2 Bölgeleri arasında 17'nci sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin fert başına GSKD'si 6.684 dolar olarak gerçekleşmişken, TRC2 Bölgesi'nde fert başına GSKD 2.904 dolar ile ülke ortalamasının yarısından daha az olarak gerçekleşmiştir. 2004, 2005 ve 2006 yılları GSKD miktarlarına bakıldığında bölgenin GSKD'sinin sürekli bir artış gösterdiği ancak bu artış oranının ülke genelindeki artış oranının gerisinde kaldığı görülmektedir. 2006 yılı bölge GSKD'sinin % 58,2'sini hizmetler, % 25,7'sini tarım, % 16,1'ini sanayi sektörü oluşturmaktadır. 2001 yılından 2006 yılına gelindiğinde bölgede hizmetler sektörünün payını arttırarak ülke değerine (% 62,4) yaklaştığı, sanayi payının ülke değerinin (% 28,2) önemli ölçüde gerisinde kaldığı ve tarım payının toplam değer içindeki payının azalmasına karşın büyük bir farkla ülke ortalamasının (% 9,4) üzerinde olduğu görülmektedir.

Temel ekonomik göstergelerden işsizlik, işgücüne katılım ve istihdam oranı gibi göstergeler bölgenin ülke genelinin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. TRC2 Bölgesi işgücü ve istihdam göstergelerinin en düşük olduğu bölgeler arasındadır. Bölge % 18,8 işsizlik oranı ile Türkiye işsizlik oranının (%14,0) üzerinde yer almakta ve tüm Düzey 2 Bölgeleri arasında, işsizlik oranının en yüksek olduğu 2'nci Bölge konumundadır. Diyarbakır ili ülke içinde işsizlik oranının en yüksek olduğu 2'nci il konumundadır. Bölge nüfusu ülke nüfusunun % 4,3'ünü oluştururken, işgücünün % 2,5'ini, istihdamın ise % 2,4'ünü oluşturmaktadır. Bu durum bölgede insan kaynakları potansiyelinin değerlendirilmediğini göstermektedir.

TRC2 Bölgesi, istihdamın sektörel dağılımı açısından sırasıyla hizmetler, tarım ve sanayi sektörlerinin ağırlıklı olduğu bir yapıya sahiptir. Sanayinin hizmetler ve tarım sektörünün gerisinde kalması bölge ekonomisi için dikkate değer bir olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. İstihdamın sektörel dağılımında, TRC2 Bölgesi'nde tarım sektörü istihdamı toplam istihdamın % 29,1'i ile ülke ortalamasının (% 24,7) üzerinde, sanayi istihdamı % 15,7'si ile ülke ortalamasının (% 25,3) gerisinde ve hizmetler sektörü istihdamı % 55,1'i ile ülke ortalamasının (% 50) üzerindedir. Bölgede hizmetler sektörünün hızla gelişmesinin yanında sanayinin gelişimi yetersiz kalmaktadır.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre (DPT, 2003); TRC2 Bölgesi imalat sanayi gelişmişlik sıralamasında Düzey 2 bölgeleri arasında 22'nci sırada yer almaktadır. Türkiye ve TRC2 Bölgesi sanayi göstergeleri karşılaştırıldığında, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin payının ülke geneline oranla önemli ölçüde geride kaldığı görülmektedir. TRC2 Bölgesi 2001 yılı GSYİH'sinin ve 2006 yılı GSKD'sinin sektörel dağılımlarında sanayi sektörü payı ülke geneline göre önemli bir farkla geride kalmaktadır. TRC2 Bölgesi, Türkiye'nin en kapsamlı kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi içinde yer almaktadır. Şanlıurfa ili zengin su ve toprak kaynakları ile GAP yatırımlarının merkezi konumundadır. Ayrıca GAP kapsamında yapılan HES yatırımları ile TRC2 Bölgesi ülke toplam Hidroelektrik Kurulu gücünün % 36,6'sına sahiptir.

TRC2 Bölgesi'nde bitkisel üretim yapılan ekim alanları 1.459.000 ha olup ülke ekim alanlarının % 9'unu oluşturmakta ve Düzey 2 Bölgeleri arasında 1'inci sırada yer almaktadır. Fakat Bölge, bitkisel üretim miktarı (ton) ve bitkisel üretimden elde edilen gelir bakımından Düzey 2 Bölgeleri arasında 8'inci sırada yer almaktadır.

2010 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre (TÜİK, 2010); Bölge 3.192.329 kişiden oluşan nüfusu ile 26 Düzey 2 Bölgesi arasında en yüksek nüfusa sahip 7'nci bölge konumunda olup, Şanlıurfa ili 81 ilin nüfus sıralamasında 9'uncu sırada, Diyarbakır ili ise 12'nci sırada yer almaktadır. Bölge nüfusu ülke toplam nüfusunun % 4,3'ünü oluşturmaktadır. Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep'ten sonra en büyük nüfusa sahip illeridir.

2010 Yılı ADNKS verilerine göre (TÜİK, 2010); TRC2 Bölgesi'nin yıllık ortalama nüfus artış hızı yaklaşık % 20 olup ülke ortalamasının (% 15,88) üstündedir. Bölge Düzey 2 bölgeleri arasında en yüksek nüfus artış hızına sahip 8'inci bölge konumundadır. Nüfusun yaş bağımlılık oranına bakıldığında, TRC2 Bölgesi'nin Düzey 2 Bölgeleri arasında en yüksek orana sahip 3'üncü bölge olduğu görülmektedir. Ülkenin doğusundan batısına doğru gidildikçe bu oran düşmektedir.

TRC2 Bölgesi göç alan ve göç veren bir yapıya sahiptir. Bölge, Düzey 2 Bölgeleri arasında en fazla göç veren 4'üncü bölge konumundadır. Bölge, en çok göçü İstanbul iline vermektedir. İkinci sırada ise mevsimlik göçün en yoğun olarak yöneldiği Çukurova Bölgesi gelmektedir.

Eğitim ve sağlıkla ilgili göstergeler bölge hizmetlerinin geri kaldığını göstermektedir. İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na göre (DPT, 2003); eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında TRC2 Bölgesi 26 düzey 2 bölgesi içinde 25'inci sırada yer almaktadır. Benzer biçimde sağlık sektörü gelişmişlik sıralamasında bölge, 26 düzey 2 bölgesi içinde 23'üncü sıradadır. Fakat araştırmanın yapıldığı tarihten bu yana Diyarbakır ilinde çok sayıda sağlık yatırımı gerçekleşmiş ve göstergeler ülke ortalamasına göreceli olarak yaklaşmıştır. Diyarbakır ili sağlık hizmetlerinde çevre illere hizmet sunmaktadır.

Bölge kara, hava ve demiryolu ile ulaşılabilir bir merkez olup önemli ulaşım bağlantılarının kesişme noktasındadır. Diyarbakır Havaalanı Devlet Hava Meydanları İşletmesi 2010 yılı istatistiklerine göre, ülkede trafiğe açık olan 44 havaalanı yolcu trafiği içerisinde en fazla yolcu taşınan 10'uncu havaalanı konumundadır. Şanlıurfa GAP Havaalanı ülkenin en büyük kargo havalimanı olarak inşa edilmiş ve 2007 yılında hizmete açılmıştır.

1.1.2 Bölge İçindeki Konum

Türkiye Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırması'na göre (DPT, 1982), yerleşmeler ekonomik ve sosyal ilişkiler sisteminden kaynaklanan bir hiyerarşik düzen içinde yer almaktadır. Söz konusu çalışmada, üst kademe merkezlerin güçlü birer büyüme noktası oluşturarak alt kademe merkezleri uyaraacağı, kademeli olarak büyüyen merkezler sistemiyle kalkınmanın hızlandırılacağı ve kalkınmanın getireceği gelir etkisi, fiziksel altyapı ve mal-hizmet arzının mekânsal olarak daha adil paylaşılacağı öngörülmüştür.

Büyüme kutuplarının geliştirilmesi yaklaşımı doğrultusunda yerleşim merkezlerinin kademelenmesi çalışması ile fonksiyonel bölgelerin tanımlanması ve bu merkezlere yapılacak yatırımlarla sosyoekonomik gelişmenin; ölçek ekonomisi ve yığılma ekonomileri etkileri ile çevre bölgelerde de başlaması amaçlanmıştır. Bu amaca paralel olarak, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın, Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi önceliği altında belirli büyüme ve çekim merkezleri olarak Cazibe Merkezlerinin oluşturulması politikası yer almaktadır. Bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri büyüme ve hizmet sunma potansiyeli yüksek olan "Cazibe Merkezleri" olarak belirlenmiştir.

Bölge illeri hizmet ağırlıklı ekonomik yapıda olup birbirinden farklılaşmaktadır. Sektörlere göre GSYİH paylarına (2001) bakıldığında, Diyarbakır'da hizmetler sektörünün % 62'lik payla ilk sırada, tarımın % 20'lik payla ikinci sırada, sanayinin % 18'lik payla üçüncü sırada olduğu görülür. 2001 yılından günümüze Diyarbakır'da yaşanan kentsel ve ekonomik gelişmelerle hizmetler sektörünün payını arttırdığı, sanayinin payının değişmediği ve tarım payının azaldığı değerlendirilmektedir.

Şanlıurfa iline bakıldığında ise GSYİH (2001) içerisinde hizmetler sektörünün % 43'lük payla ilk sırada, tarımın % 40'lık payla ikinci sırada, sanayinin % 17'lik payla üçüncü sırada olduğu görülür. 2001 yılından günümüze Şanlıurfa'da hizmetler sektörünün payını arttırdığı, özellikle tarımsal sanayinin gelişimi ile sanayi sektörünün payını arttırdığı, tarım sektörünün payının oransal olarak azaldığı değerlendirilmektedir. Bu durumda bölge illeri ekonomilerinin hizmet ağırlıklı olarak büyüdüğü, sanayinin büyümede yetersiz kaldığı ve bu alanda yatırımlara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

2004 ve 2006 yılları ülke ve bölge GSKD'sinin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına bakıldığında; tarım sektörü payının % 29'dan % 26'ya düşerek ülke ortalamalarının üzerinde bir hızla azaldığı, sanayi payının % 16 olarak kaldığı ve hizmetler sektörü payının % 55'ten % 58'e yükselerek ülke değerinin üzerinde bir hızla GSKD içindeki payını artırdığı gözlenmektedir.

Yüksek kentsel nüfuslarıyla başta Diyarbakır kenti olmak üzere, bölge merkezleri ana kent olma (metropolitenleşme) sürecine girmiştir. Diyarbakır kentinin geleneksel bölge merkezi konumunda olması, insan kaynakları ve örgütlenmenin gelişmiş olması, büyükşehir statüsünde olması, kentte sosyal ve ekonomik alanda hizmet sunumunun gelişmesi, işlevsel ilişkilerin çevre belediyeleri ve kentsel bölgeyi de kapsayacak biçimde yaygınlaşması, kentin metropoliten özellikler kazanmasını sağlamıştır. Diyarbakır ili sağlık, eğitim, ulaştırma ve ticaret alanlarında sahip olduğu bölgesel donatılarla çevre illere hizmet sunmaktadır.

Bölgesel ölçekte hizmet veren sağlık kuruluşları ile Diyarbakır, Gaziantep'le birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan birçok il için sağlık hizmeti merkezi konumundadır. Ayrıca bölgesel ölçekte hizmet veren Diyarbakır Havaalanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en yüksek yolcu ve yük trafiğinin gerçekleştiği Havaalanı konumundadır. Bu durum kentin ve hinterlandının ulusal ve uluslararası merkezlerle yoğun işlevsel ilişkiler içinde olduğu ve bağlantılar kurduğunun bir göstergesidir. Hizmet sektörü ağırlıklı 5. Kademe Bölge merkezi konumunda olan Diyarbakır kenti; ekonomisindeki olumsuzluklara rağmen, yüksek kentsel nüfusu, hizmetlerin uzmanlaşması ve kazanmakta olduğu metropoliten işlevler ile 6. Kademe Bölgesel metropol olma sürecine girmiştir.

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında 1990lı yıllardan günümüze bölgede birçok kamu yatırımı gerçekleştirilmiş, bu yatırımların büyük bir bölümü su ve toprak kaynakları doğrultusunda özellikle Şanlıurfa'ya yapılmıştır. Şanlıurfa'da hidroelektrik santrallerin kurulması, enerji üretiminin artması, sulama alanlarının artması, tarımsal gelişmeler, sanayinin gelişimi, sınır ötesi ticaret ve işbirliklerinin artması gibi gelişmeler ile uluslararası havaalanının yapılması, otoyol yapımı gibi yatırımlar birçok sektörü harekete geçirmiş ve sosyoekonomik gelişmeyi hızlandırmıştır. Şanlıurfa'nın mal ve hizmet sunumunu arttırdığı açıkça görülmektedir.

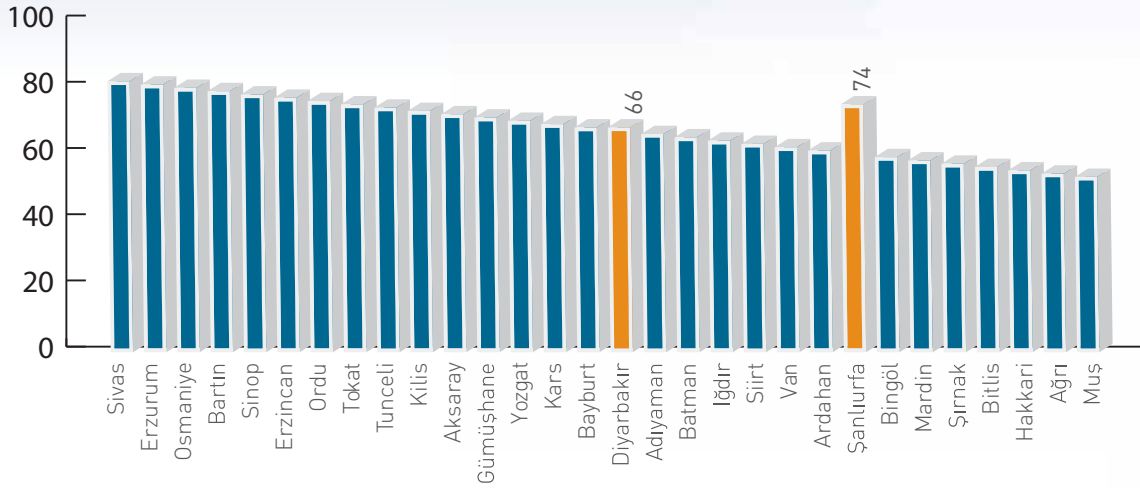
Bölge illeri kamu hizmetleri sunumunda merkezi konuma sahiptir. Diyarbakır birçok kamu kurumunun bölge teşkilatının yer aldığı il olarak 11 farklı ile hizmet sunmaktadır. Diyarbakır'da bulunan bölge müdürlüklerinin yetki alanları ile Diyarbakır ilinin 5. kademe merkez olarak etki alanlarının büyük bir kısmı çakışmaktadır. Benzer şekilde merkezi Şanlıurfa'da bulunan bölge müdürlüklerinin yetki alanı, Şanlıurfa ili dışındaki bazı bölge illerini kapsamaktadır. Ayrıca Merkezi Şanlıurfa'da olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve bölge Müdürlüğü tüm GAP illerine (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) hizmet vermektedir.

Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde Gaziantep'le birlikte yüksek oranda göç almakta ve göç vermekte olan merkezler konumundadır. Alınan göçün yönü bölgenin kendi kırsalından ve alt kademe merkezlerinden üst kademe merkezlere doğru, sonrasında da ülkenin metropol kentlerine doğru olmaktadır. Başka bir ifadeyle bölge merkezleri kırsaldan metropollere doğru yaşanan göçte ara kademe veya geçiş bölgesi konumunda olmakta, istihdam olanaklarının yetersizliği nedeniyle göçle gelen nüfus bölgede tutulamamaktadır.

Grafik 1.1- EDAM Türkiye İçin Rekabet Endeksi Sıralaması (Son 30 il)

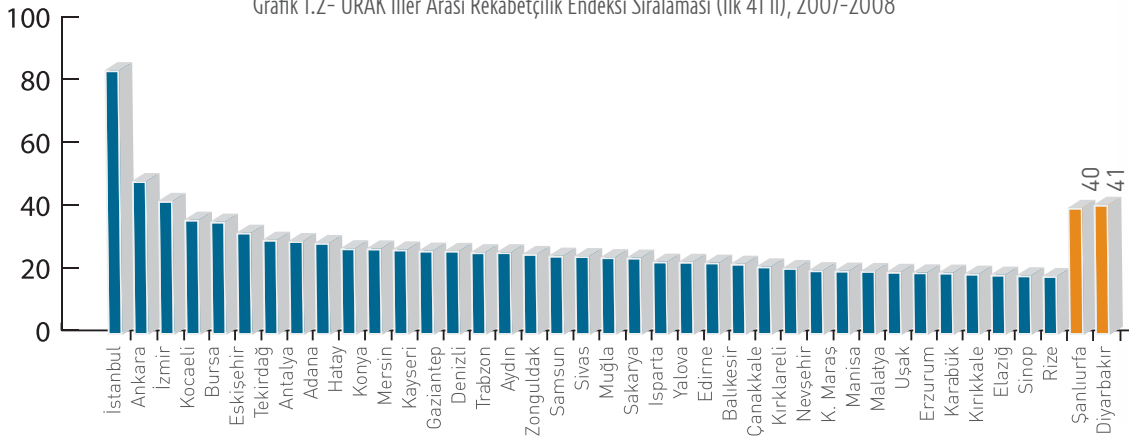

Kaynak: EDAM, 2009.

1.3.2 URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi Araştırması

URAK, iller arası rekabet endeksi araştırması için; beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret beceresi ve üretim potansiyeli ve erişilebilirlik ana başlıkları altında toplam 39 değişken kullanmıştır. DPT ve EDAM tarafından yapılan araştırmalardan farklı bir metotla hesaplama yapılmıştır. Bu araştırmaya göre Şanlıurfa 40'ıncı sırada, Diyarbakır ise 41'inci sırada yer almaktadır. Bu araştırmada Diyarbakır ticaret becerisi ve üretim potansiyeli endeksi sıralamasında 18'inci sırada olmasıyla dikkat çekmektedir.

Grafik 1.2- URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi Sıralaması (İlk 41 il), 2007-2008

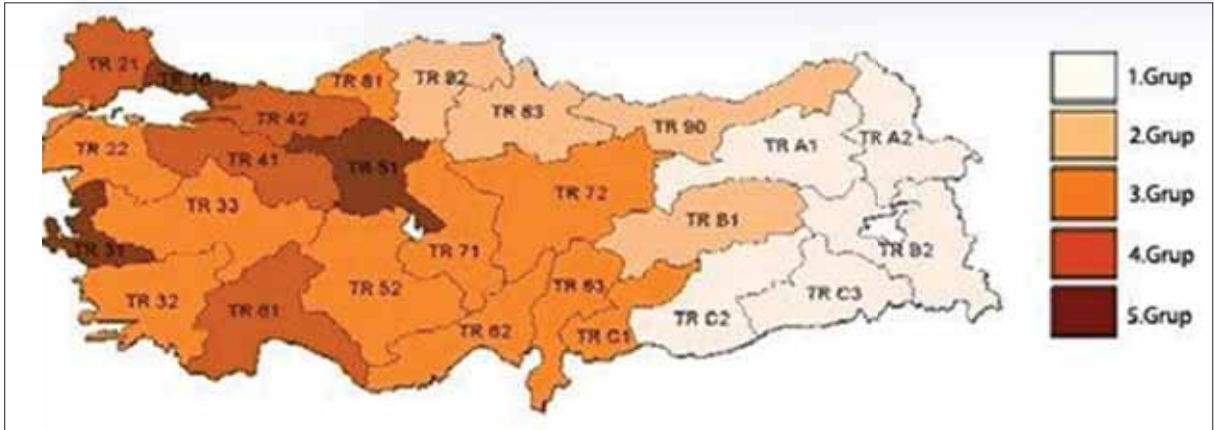

Kaynak: URAK, 2009.

1.3.3 Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı

Sanayi ve Ticaret Bakanlığının 2007 yılında yayınladığı "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009)", Düzey 2 bölgeleri arasında yapılan bir rekabet endeksi araştırmasını içermektedir. Bu araştırmada ekonomik, demografik, sosyal istihdam, turizm ve diğer sosyo-ekonomik veriler ana başlıkları altında toplam 42 değişken kullanılmıştır. Sıralama yerine sınıflandırma tercih edilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi; açıktan (en az rekabet edilebilir bölge) koyu kahverengiyeye (rekabet edilebilirliği en yüksek bölge) doğru farklı beş grup Düzey 2 seviyesinde tanımlanmıştır. Her bir grup için farklı tedbirler belirlenmiştir. TRC2 Bölgesi en açık kahverengiyeye en az rekabet edilebilir bölgeler içerisindedir. Temel altyapı, girişimcilik ve start-up'lara yönelik danışmanlık ve finansal destek, bölge-içi ve kurumlar arası işbirliği ve turizm öncelikli tedbirler olarak belirlenmiştir.

Harita 1.4- BROP Düzey 2 Bölgeleri Rekabet Endeksi

Kaynak: STB, 2007.

2. BÖLÜM

COĞRAFI VE DOĞAL YAPI

2. BÖLÜM: COĞRAFI VE DOĞAL YAPI

2.1 COĞRAFI KONUM VE İDARİ SINIRLAR

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin orta bölümünde yer alan TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi, 36 derece 40 dakika ve 38 derece 43 dakika kuzey enlemleriyle, 37 derece 50 dakika ve 41 derece 20 dakika doğu boylamları arasında yer almaktadır.

Göl hariç 33.822,48 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün % 4,4'ünü oluşturan TRC2 Bölgesi'nin doğuda Batman, Mardin; batıda Gaziantep, Adıyaman; kuzeyde Elazığ, Malatya, Bingöl ve Muş illeri ile sınırı olup güneyde Suriye ile ülke sınırı bulunmaktadır.

Harita 2.1- TRC2 Bölgesi İl İdari Sınırları

TRC2 Bölgesi illerinde kent merkezleri dâhil farklı büyüklükte ve farklı coğrafi şartları bulunan 28 ilçe bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinde Merkez ilçe dâhil 11 ilçe, Diyarbakır ilinde Büyükşehir sınırları içindeki 4 ilçe dâhil 17 ilçe bulunmaktadır. Bölgede Şanlıurfa ilinde 26, Diyarbakır ilinde 29 olmak üzere toplam 55 belediye varken Şanlıurfa ilinde 1.136 ve Diyarbakır ilinde 795 olmak üzere 1.931 köy bulunmaktadır. Şanlıurfa ili idari yönden dağınık bir yerleşim özelliğine sahiptir. İlçelerin idari sınırlarını gösteren harita aşağıdaki gibidir.

Harita 2.2- TRC2 Bölgesi İlçe İdari Sınırları

2.2 COĞRAFI YAPI

TRC2 Bölgesi'nin coğrafi yapısı ve iklim şartları bölge illeri itibarıyla incelenmiştir.

2.2.1 Şanlıurfa İlinin Coğrafi Yapısı

Şanlıurfa ili konum itibarıyla Arap Platformu'nun kuzey bölümleri ile Güneydoğu Torosların orta kısmının güney etekleri üzerinde yer almaktadır. Yüzölçümü göl hariç 18.336,6 km² olup ova görünümündeki il merkezinin rakımı 518 metredir. Geniş ova ve düzlüklere sahip olan arazisinin % 60,4'ü düzlük, % 22'si dağlık, % 16,3'ü ova ve % 1,3'ü yayla karakteri arz etmektedir. Şanlıurfa ili yükseltileri düzenli antiklinal ve senklinal özellikleri gösteren düşük yükseklikli dağlar ve silik tepeler şeklindedir. İlin kuzeyinde yükseklikleri düşük olan dağların arasında geniş ovalar yer alır. Başlıca ovaları; Harran, Suruç, Viranşehir, Hilvan, Ceylanpınar, Bozova ve Siverek Ovalarıdır. İlin en önemli akarsuyu, Adıyaman ve Gaziantep illeri ile sınırı oluşturan Fırat Nehri'dir. İlin batı ve kuzeybatısında Karkamış, Birecik ve Atatürk Baraj gölleri bulunmaktadır. Atatürk Baraj Gölü Türkiye'nin en büyük yapay gölü olup il sınırları içinde bulunmaktadır.

Şanlıurfa İlinde Yer Alan Dağlar

Karacadağ: Bazalt yapıda olup sönmüş bir volkanik dağdır. Çevrenin su kaynaklarını besleyen Karacadağ, Siverek ve Diyarbakır sınırı arasında 1954 m. yüksekliğindedir.

Tektek Dağları: Harran ile Viranşehir Ovaları arasında kuzeyden güneye doğru uzanan kıvrımlı bir özellik taşıyan Tektek Dağları 801 m. yüksekliğindedir.

Takirtukur Dağları: Karacadağ'ın batısında yer alır, kalkerli bir yapıya sahiptir.

Yılanlı Dağ: Takirtukur Dağları'nın batısında yer almaktadır. Viranşehir'in güneydoğusunda Karatepe dağ sırası ile Kepezli Dağları da bulunmaktadır.

Susuz Dağları: Tektek Dağları'nın kuzeybatısında yer alır. En yüksek noktası 817 m.'dir.

Nemrut Dağları: Şanlıurfa ilinde güneyinde yer alır. Tilki Dağları olarak da anılan Nemrut Dağları kalkerli bir yapıdadır.

Şebeke Dağları: 750 m. yüksekliğinde, Suruç Şosesi üzerindedir. Oldukça yüksek görünümü bu dağlar kalkerli bir yapıya sahiptir.

Arat Dağları: Kıvrımlı bir yapıya sahip olup yumuşak kalkerden oluşmuştur.

Şanlıurfa İlinde Yer Alan Ovalar

Harran Ovası: Ortalama yüksekliği 375 metre ile ilin en düşük rakımlı ovasıdır. Doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası yer alır.

Suruç Ovası: Alüvyon karakteri gösteren ova 700 km²'dir. Toprak tabakasının kalınlığı 50 – 100 cm arasında değişir.

Viranşehir Ovası: 1200 km² alanlı bu ova dalgalı ve engebeli bir görünüm gösterir.

Halfeti Ovası: Fırat nehri kenarında olan Halfeti Ovası yer yer tepelerle çevrilidir.

Bu ovaların dışında Şanlıurfa il sınırlarında kalan Bozova ve Hilvan Ovaları da verimlidir.

Şanlıurfa İlinde Yer Alan Akarsular

İl sınırları içerisinde yer alan akarsular şunlardır:

Fırat Nehri: Türkiye'nin en verimli ve su potansiyeli en yüksek ırmağıdır. Siverek ilçesinin Dağbaşı Nahiyesi'ne bağlı Maktelen Geçidi civarında Şanlıurfa ili topraklarına girer. Sağ yönden gelen Göksu Çayı'nın karışmasıyla Gaziantep ile olan sınırı izledikten sonra Suriye topraklarına girer. Fırat'ın debisi Birecik ilçesinde 1500 m³/sn'dir. Fırat Nehri 720.000 km² su toplama havzasına sahiptir.

Direkli Suyu: Şanlıurfa ilinin kuzeybatısında bulunan Direkli Deresi'nin kaynağı göl halini almış bir yeraltı nehridir.

Cülüp Suyu: Şanlıurfa ilinin Kabahaydar Bucağı'na bağlı Edene Köyü ile Diphisar Bağlarından çıkan Cülüp suyu 60 km uzunluğundadır.

Bunların dışında Süleyman Suyu, Habur, Karakoyun, Aligör, Yukarı Koymat, Gölpınar, Çamurlu, Belik, Cavsak, Karaköprü ve Tülmen dere ve akarsuları bulunmaktadır.

Şanlıurfa İlinde Yer Alan Göller

Şanlıurfa il merkezinin güneybatısında Tıfildar ve Kale Tepe bölgesinin arkasında bulunan çanaklar içerisinde oluşmuş ve kutsal olarak görülen Halil'ür-Rahman (Balıklıgöl) ve Anzılha Gölleri ile Edene ve Büyük göller bulunmaktadır. Tarihi mekanlarda bulunan bu göller inanç turizminin önemli mekanlarındandır.

Şanlıurfa ili Güneydoğu Anadolu Projesi ile önemli su kaynaklarına ulaşmıştır. İlin idari sınırları içerisinde suni olarak oluşturulmuş göller bulunmaktadır. Atatürk, Birecik ve Hacıhıdır Baraj Gölleri bu göllerdendir. Baraj göllerinden elektrik üretimi, içme ve kullanma suyu ile tarımda sulama suyu için faydalanılmaktadır.

2.2.2 Diyarbakır İlinin Coğrafi Yapısı

Yüzölçümü 15.057,88 km² olan Diyarbakır ili yüzey şekilleri itibarıyla çevresi yüksekliklerle kuşatılmış ortası çukur bir havza durumundadır. Diyarbakır havzası olarak adlandırılan bu alan Dicle Irmağı ile Güneydoğu Toroslar arasında uzanan geniş bir alanda yer almaktadır. Bu bölümün güneyinde ise orta yükseklikteki dağlardan oluşan Mardin yükseltisi yer alır. Kuzeybatı güney doğrultusunda uzanan Karacadağ yükseltisi, Diyarbakır Havzası ile batıdaki Şanlıurfa yaylasını birbirinden ayırmaktadır. Sönmüş bir volkan olan Karacadağ 1.954 m yüksekliğindedir. En yüksek noktasını "Kolubaba Doruğu" oluşturan Karacadağ'ın lavları, doğu yönünde Dicle Vadisi'ne kadar uzanır. Şanlıurfa-Diyarbakır il sınırı üstündeki bu kütle, koyu renkli lavların yığılmasıyla oluşmuş eski bir volkan kütesidir.

Diyarbakır İli Akarsuları

Diyarbakır ilindeki en önemli akarsu Dicle Nehri'dir. Dicle Nehri'nin kaynağı Doğu Anadolu Dağları ve dipten sızma yoluyla Hazar Gölü'dür. Toplam uzunluğu 1900 km olan Dicle Nehri Basra Körfezi'ne dökülür. Diyarbakır'ın hemen doğusundan geçerek Fabrika Köyü civarında doğuya doğru yönelir ve ovayı doğu-batı yönünde kat eder.

Dicle Nehri, batıdan Devegeçidi Çayı ve Fabrika Deresini, güneyden Karasu, Göksu, Seyhan ve Savur Çaylarını, kuzeyden ise Ambar Çayı, Kuru Çay, Pamuk Çayı, Salat Çayı ve en önemlisi Batman Çayı'nı alır. Bu kollardan Batman Çayı hariç, diğerlerinin suyu yazın önemli ölçüde azalır (DİÇOM, 2009).

Diyarbakır İli Ovaları

Diyarbakır il topraklarının üçte birini kaplayan ovaların büyük bölümü, Dicle Nehri ve kolları boyunca zincirleme sıralar biçiminde uzanır. Bunların en büyüğü olan Diyarbakır Ovası'nın (400 km²) batı kesimi hayvancılığa, doğu kesimi bitkisel üretime elverişlidir. Kilki, Behremki, Gevran ve Karahan Ovaları, diğer önemli ovalardır. Dicle'nin sol yakasında Dicle Şerit Ovaları adı verilen daha küçük ovalar yer alır. Bunların dışında Diyarbakır ilinin kuzey-kuzeydoğu kesimlerinde yaylalara da rastlanır (DİÇOM, 2010).

2.3 İKLİM

TRC2 Bölgesi iklim şartları Bölge illeri itibarıyla incelenmiştir.

Şanlıurfa İli İklim Şartları

Karasal iklime sahip olan ilde, yazları çok sıcak ve kurak, kışları yağışlı ve nispeten ılıman geçmektedir. Yıllık ortalama toplam yağış miktarı 438,6 mm (1970-2009 yılları) iken toplam yağış miktarının ancak % 1,2'si yaz aylarında düşmektedir. Şanlıurfa ilinde yaz kuraklığı tabii bitki örtüsünün gelişimini engellediği için bu açıdan oldukça fakirdir. Tabii bitki örtüsü genelde step olan ilde ağaç toplulukları genellikle akarsu boylarında görülür. Ayrıca Karacadağ, Siverek ve Halfeti civarında yer yer meşe, ardıç, palamut gibi ağaç topluluklarına rastlanır. Tektek Dağları'nda geniş bir alanda yer alan yabani fıstık ağaçları aşılansarak üretime kazandırılmıştır. Şanlıurfa ilinin sulama yapılan alanlarında ve özellikle Fırat Nehri havzasında erozyonu önlemek için ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır.

Diyarbakır İli İklim Şartları

Diyarbakır ili iklimi karasal özellikler taşımaktadır. Gündüz ile gece arasında belirgin sıcaklık farkları yaşanır. Yazları çok sıcak geçen ilde kış soğukları çevre iller kadar şiddetli değildir. Bunun başlıca nedeni olarak Güneydoğu Toroslar yayının kuzeyden gelen soğuk rüzgârları kesmesidir. Diyarbakır ilinde 471,2 mm olan yıllık ortalama yağış tutarının ancak yaklaşık % 3'ü yaz aylarında düşer (1970-2009 Yılları). Son yıllarda yapılan barajların oluşturduğu yapay göller (Karakaya, Atatürk, Batman, Silvan Barajları) geniş buharlaşma yüzeyleri oluşturmaktadır.

Sel Riski

Şanlıurfa ilinde; 2007 yılında Şanlıurfa Merkez ilçede bulunan Çekçek Köyü'nde Düğer Köyü'nde ve 2008 yılında Dağyanı Köyü civarında sel felaketleri meydana gelmiştir.

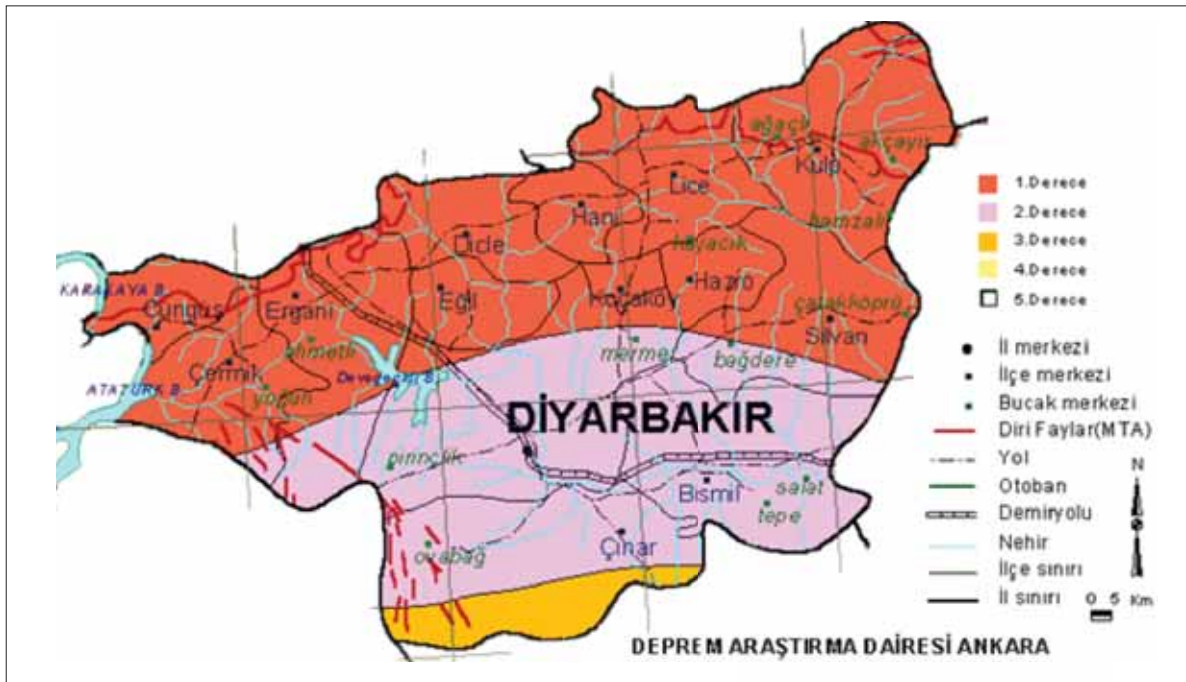
2.4.2 Diyarbakır İli Afet Tehlikesi

Depremsellik

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nca 1996 yılında yayımlanan Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası'nda, Diyarbakır ili 1. derece ve 2. derece deprem bölgesinde yer almaktadır. İlin kuzey kesimlerinde diri fay hatları mevcuttur. Diyarbakır kent merkezinde ve çevresinde depreme neden olan aktif fay saptanmamıştır (DBB, 2006).

Diyarbakır ilinde kayıtlara geçen en büyük depremlerden olan Lice depremi 06.09.1975 tarihinde meydana gelmiştir. Richter ölçeğine göre 6,6 büyüklüğünde oluşan deprem 2.385 kişinin yaşamını kaybetmesine, sosyal ve ekonomik kayıplara neden olmuştur.

Harita 2.4- Diyarbakır İli Deprem Haritası

Kaynak: DBB, 2006.

Heyelan ve Çığ Riski

Diyarbakır ili karasal iklime sahip olduğundan yağış miktarı düşüktür. Bitki örtüsü bakımından fakir olan ilde Karacadağ dağıının volkanik etkilerinden dolayı yüzeyde bazalt bir tabaka bulunmaktadır. Bu açıdan heyelan ve çığ afet riskleri düşük olsa da Kulp, Lice, Hani, Çermik ve Çüngüş ilçelerinde zaman zaman heyelan ve kaya düşmesi afetleri meydana gelmiştir.

Sel Riski

Diyarbakır havzasında sel ve taşkın riski düşük durumdadır. Normal iklim alınımına göre sel afeti olmamakta ancak il ve ilçe merkezlerinde altyapı yetersizliğinden kaynaklanan su baskınları yaşanmaktadır.

2.5 ARAZİ KULLANIMI

Yer şekilleri bakımından sade bir yapıya sahip olan Şanlıurfa-Diyarbakır (TRC2) Bölgesi 34.540 km²'lik alanı ile Türkiye yüzölçümünün % 4,4'üne denk gelmektedir.

Tablo 2.1- TRC2 Bölgesi Arazi Kullanımı (ha), 2009

	Yüzölçümü		Kullanım Oranı (%)	Orman ve Fundalık Alan	Çayır ve Mera Alanı	Tarım Dışı Alan
	Göl dâhil	Göl hariç				
Şanlıurfa	1.933.621	1.876.460	1.220.001	12.756	234.357	391.286
Diyarbakır	1.520.400	1.505.788	695.923	323.460	230.092	306.052
TRC2 Bölgesi	3.454.021	3.382.248	1.915.924	336.216	464.449	697.338

Kaynak: DTİM, 2010; ŞTİM, 2010b; TÜİK, 2002b.

Tabloda görüldüğü gibi bölgede mevcut arazilerin büyük bir kısmı tarım alanı niteliğindedir. Yeryüzü şekillerinin geniş düzlüklerden oluşması bölgede arazilerin % 56 gibi büyük bir kısmının tarımsal alan olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Bölge arazilerinin geriye kalan % 14'ü çayır ve mera, %10'u orman ve fundalık ve % 20'si tarım dışı alan niteliğindedir.

2.5.1 Tarım Alanları

Bölge toplam tarım alanları bakımından 26 istatistikî bölge arasında üçüncü sıradayken, ülkenin toplam tarım alanlarının da % 7,2'sini oluşturmaktadır. Her iki il de tarım alanlarının büyük bir bölümünü tarla ürünleri ekimi için kullanmaktadır.

Tablo 2.2- Ürün Gruplarına Göre Tarım Alanları Kullanımı (ha), 2009

	Toplam Tarım Alanı	Tarla Ürünleri Alanı	Meyve Alanı	Sebze Alanı	Bağ, Zeytinlik
Şanlıurfa	1.220.001	980.680	96.082	19.684	5.705
Diyarbakır	695.923	651.408	7.835	18.965	17.765
TRC2 Bölgesi	1.915.924	1.632.088	103.917	38.649	23.470

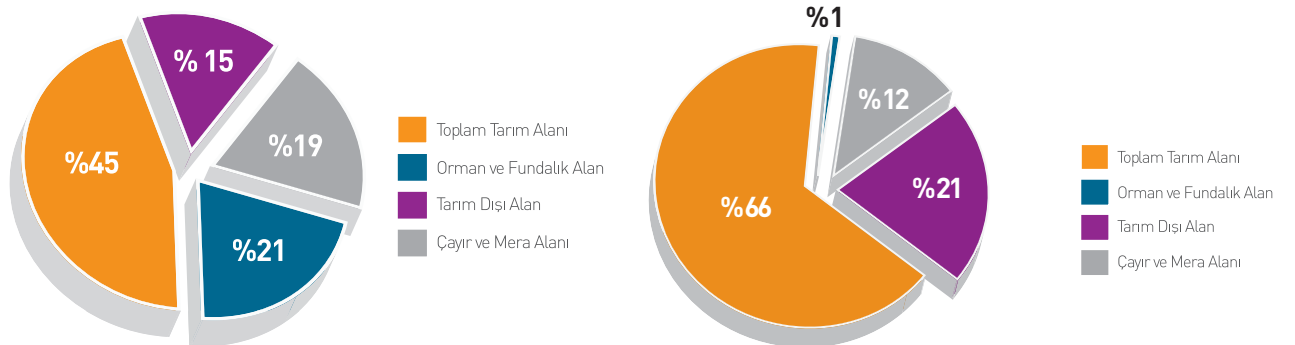
Kaynak: DTİM, 2010; ŞTİM, 2010b

Bölgede tarım alanı olarak nitelenen araziler Şanlıurfa ilinde tüm arazilerin % 65'ini, Diyarbakır ise % 46'sını oluşturmaktadır. Çok sayıda ovanın varlığı ve GAP'la artan sulama imkânları bölgedeki tarımsal alanların yoğun bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

2.5.2 Orman Alanları

Bölgede kurak iklim, yüksek buharlaşma ve toprak yapısından kaynaklanan güç koşullar orman gelişiminin önündeki en önemli engellerdir. Bu koşullar nedeniyle bölge orman varlığı açısından çok fakir bir konumdadır. Var olan ormanlık alanlar steplerde ve çevresindeki dağlarda, bodur meşe toplulukları şeklinde bulunmaktadır. Kuytu ve sulak vadi tabanlarında ise söğüt, çınar, ceviz, kavak ve menengiç gibi ağaç türlerine rastlanır. Düzensiz aşırı otlatma ve insan faktöründen dolayı bu alanlardaki orman varlığı da azalmış durumdadır.

Grafik 2.1- TRC2 Bölgesi Arazi Kullanım Oranları 2009

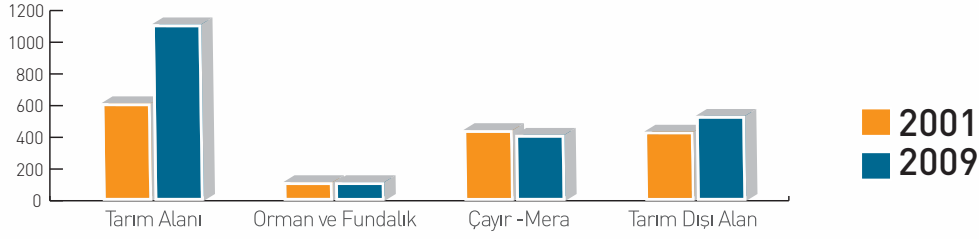
DİYARBAKIR

ŞANLIURFA

Kaynak: DTİM, 2010; ŞTİM, 2010b.

Diyarbakır'daki orman alanları miktarı yüksek görünse de çoğunlukla bozuk orman alanı olarak nitelendirilen alanlardan oluşmaktadır. Orman yapısı, ağırlıklı olarak mazı meşesi adı verilen türden oluşmaktadır.

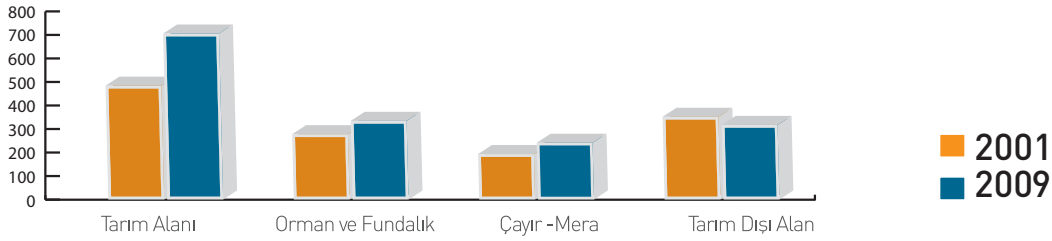
Grafik 2.2- Şanlıurfa İli Arazi Kullanım Miktarındaki Değişim (Bin Hektar)

Kaynak: ŞTİM, 2010b; TÜİK, 2001

Şanlıurfa'da 2001 ile 2009 yılları arasında arazi kullanımındaki değişime bakıldığında tarım alanları miktarında % 68, tarım dışı alan miktarında % 33'lük bir artış görülürken çayır ve mera alanlarında % 25'lik bir düşüş yaşanmıştır.

Grafik 2.3- Diyarbakır İli Arazi Kullanım Miktarındaki Değişim (Bin hektar)

Kaynak: DTİM, 2010; TÜİK, 2001.

Diyarbakır ilinde tarım, orman ve fundalık ve çayır-mera alanlarında artış gözlenirken tarım dışı alanlarda düşüş söz konusudur. Son yıllardaki ağaçlandırma faaliyetleri ve mera alanlarındaki ıslah çalışmaları orman ve mera alanlarında artış sağlamıştır. 2001 ile 2009 yılları arasında arazi kullanımındaki değişime bakıldığında tarım alanlarında % 46'lık bir artışa karşın tarım dışı alanlarda % 10'luk bir düşüş söz konusudur.

2.5.3 Tarım Dışı Alanlar

Bölge arazilerinin % 20'si tarım dışı alanlardan oluşmaktadır. Arazi kullanım grafiklerinden de görüldüğü gibi tarım dışı alanlar 2001'den 2009'a gelirken Şanlıurfa'da artmış, Diyarbakır'da ise azalmış durumdadır. Temelde tarım ürünlerine olan talebin artmasının yanında Bölgede sulama imkânlarının artması ve tarımsal makine kullanımının yaygınlaşması tarım dışı alanların tarıma kazandırılmasını sağlamaktadır.

Tablo 2.3- Kentsel Alan Arazi Kullanımı ve Kırsal Yerleşim Alanları, 2005

	Kullanım Alanı (ha)		Kullanım Oranı (%)	
	Şanlıurfa	Diyarbakır	Şanlıurfa	Diyarbakır
Konut Yerleşim Alanı	1.106	1.787	23,5	23,1
Sosyal Donatı Alanları	449	351	9,5	4,6
Çalışma Alanları	717	1.023	15,2	13,2
Ulaşım ve Altyapı	965	175	20,5	2,3
Mezarlık	-	41	-	0,5
Büyük Alan Kullanımı	1.469	4.348	31,2	56,3
Toplam	4.706	7.725	100,0	100,0
Kırsal Yerleşim Alanı (2001)	21.526	27.709		
Toplam	26.232	35.434		

Kaynak: DBB,2006;ŞİÇOM,2008;TÜİK,2001.

Tarım dışı alan kullanımının önemli bir kısmını yerleşim alanları oluşturmaktadır. Tabloda Şanlıurfa ve Diyarbakır kent merkezlerinin arazi kullanım miktar ve oranları ile kırsal yerleşim alanları gösterilmektedir. Büyük alan kullanımları ve konut yerleşim alanları en fazla yer kaplayan kullanım alanlarıdır.

2.6 ÇEVRE ve DOĞAL KAYNAKLAR

2.6.1 Toprak Kaynakları

TRC2 Bölgesi'ndeki toprakların % 46,1'ini kırmızımsı kahverengi topraklar, % 21'ini bazalt topraklar, % 17,9'unu kahverengi orman toprakları, % 10,3'ünü kahverengi topraklar grubu oluşturmaktadır.

Tablo 2.4- TRC2 Bölgesi Büyük Toprak Grupları (ha) ¹

Toprak Grubu	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
Alüvyal Topraklar	7.070	29.328	36.398
Kolüvyal Topraklar	16.246	21.032	37.278
Kahverengi Orman Toprakları	11.560	601.072	612.632
Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları	-	251	251
Kahverengi Topraklar	154.684	197.317	352.001
Kırmızımsı Kahverengi Topraklar	1.268.154	307.508	1.575.662
Bazalt Topraklar	423.359	295.060	718.419
İrmak Yatakları	2.675	16.054	18.729
Çıplak Kaya ve Molozlar	21.991	42.439	64.430

Kaynak: DTİM, 2009; ŞTİM, 2010a; DİÇOM, 2008; ŞİÇOM, 2008.

Tablo 2.5- TRC2 Bölgesi Arazi Kabiliyet Sınıflarına Göre Dağılımı (ha) ²

Toprak Grubu	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
I. Sınıf Arazi	500.660	125.286	625.946
II. Sınıf Arazi	225.905	191.367	417.272
III. Sınıf Arazi	245.759	155.223	400.982
IV. Sınıf Arazi	194.879	182.817	377.696
V-VI-VII-VIII. Sınıf Arazi	731.346	839.379	1.570.725

Kaynak: DTİM, 2009; ŞTİM, 2010a; DİÇOM, 2008; ŞİÇOM, 2008.

Şanlıurfa ili genel arazi varlığının % 62,8'i I-IV. sınıf topraklardır. Toprakların % 51'inin pH'ı 6,5-7,5, geri kalan % 49'lük kısmın pH'ı 7,5-8,5 arasındadır. Tuz içeriği % 0-0,15 arasında değişmektedir. Toprakların % 21,7'sinde kireç içeriği % 0-5 aralığında, % 14'ünde % 1-5, % 19,7'sinde % 5-15 aralığında, % 38'inde % 15-25 aralığında ve geri kalan kısımda ise % 25'ten fazla kireç bulunmaktadır. Toprakların % 98'inde organik madde içeriği % 1-3 arasında değişmektedir.

Diyarbakır ilinde topraklar genel itibarıyla killi-tınlı ve killi-siltli yapıdadır. Toprakta alkalilik ve tuz problemi bulunmamaktadır. Toprak orta kireçli ve organik madde bakımından zayıftır. Diyarbakır ilinde genel arazi varlığının % 42'si I-IV. sınıf topraklardır. Tarım İl Müdürlüğü'nün 11 istasyondan aldığı numunelerin analiz edilmesi sonucunda toprak pH'ı ortalama 7,55, organik madde içeriği % 1,67, tuz içeriği % 0,034 ve kireç içeriği % 8,98 olarak tespit edilmiştir.

¹ Su yüzeyleri dâhil edilmemiştir.

² Su yüzeyleri ve yerleşim alanları dâhil edilmemiştir.

2.6.2 Su Kaynakları

2.6.2.1 Yüzeysel Su Kaynakları

TRC2 Bölgesi zengin su kaynaklarına sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yerüstü su kaynaklarını oluşturan iki önemli nehir Fırat ve Dicle Nehirleri TRC2 Bölgesi sınırları içinde yer almaktadır. Sınır aşan sular niteliğinde olan bu nehirlerden Fırat Nehri'nin ülke sınırları içindeki toplam su potansiyeli 32x109 m³, Dicle Nehri'ninki ise 21x109 m³ olup iki havzanın 53x109 m³ olan toplam su potansiyeli Türkiye'nin 26 havzasındaki 186x109 m³'lük toplam su potansiyelinin % 30'una karşılık gelmektedir.

Şanlıurfa ilinin tamamı Fırat Havzası içinde kalmaktadır. İl sınırları içinde Fırat Nehri dışında düzenli akışa sahip akarsu sayısı çok sınırlıdır. Mevcut akarsuların çoğu kışın ve ilkbaharda sel sularının etkisiyle akmakta, diğer mevsimlerde kurumaktadır.

Siverek ilçesinden il sınırlarına giren Fırat Nehri, Adıyaman ve Gaziantep ile sınırları boyunca devam edip Suriye topraklarına girmektedir. Debisi Birecik ilçesinde 1500 m³/sn'dir. Şanlıurfa ili topraklarındaki uzunluğu 270 km'dir.

Cülap Suyu, Şanlıurfa iline bağlı Kabahaydar Bucağı'ndan çıkar Harran'ın kuzeyinden geçen Belih Çayı ile birleşerek Fırat Nehri'ne dökülür. Uzunluğu 60 km'dir.

Habur Suyu, Fırat Nehri'nin önemli kollarından olup Viranşehir ilçesinin kuzeydoğusundaki Karacadağ eteklerinden doğar. Buradan güneydoğuya yönelerek Zerka ve Çağçağ Çayları'nı sularına katar. Uzunluğu 350 km'dir.

Yukarıda bahsedilen akarsular dışında; Belih suyu, Karakoyun, Aligör, Yukarı Koymat, Gölpınarı, Çamurlu, Cavsak, Karaköprü, Tülmen Dereleri ile Süleyman Pınarı ve Direkli Suyu bulunmaktadır. Ayrıca çiftçilerin sulama amaçlı faydalandıkları çoğu düzensiz akışa sahip akarsular bulunmaktadır. Bunlar; Sırrın Deresi, Hamdun Çayı, Kahnik Deresi, Hacıhıdır Deresi, Hacıkamil Deresi, Özenpınar Kaynağı, Karahisar Deresi, Kartal Deresi, Abanköy Deresi, Arıcan Deresi, Aslanbaba Deresi, Aliyetelli Deresi, Büyük Dere, Gölyatağı Deresi, Habur Deresi ve Akbulut Deresi'dir.

Diyarbakır ilinin Çermik ve Çüngüş ilçeleri dışında kalan kısmı Dicle Havzası'nda kalırken, bu ilçeler Fırat Havzası'nda yer almaktadır. Diyarbakır ilinde toplam yer üstü su potansiyeli 6.905 hm³'tür. Bu miktarın 6.520 hm³'ü Dicle Havzası'nda, 380 hm³'ü ise Fırat Havzası'nda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ildeki toplam su akışı miktarı 7.328 hm³'tür. Akış miktarının 7.128 hm³'ü Dicle Nehri akışı, 200 hm³'ü ise Sinek Çayı (Fırat Nehri'nin bir kolu) akışıdır.

Diyarbakır ilindeki en önemli akarsu Dicle Nehri'dir. Diğer akarsuların çoğu Dicle Nehri'nin kollarını oluşturmaktadır. Dicle Nehri batıdan Devegeçidi Çayı ve Fabrika Deresi'ni, güneyden Karasu, Göksu, Şeyhan ve Savur Çaylarını, kuzeyden ise Ambar Çayı, Kuru Çay, Pamuk Çayı, Salat Çayı ve Batman Çayı'nı alır. Bu çaylardan en önemlisi Batman Çayı'dır. Diğer çayların büyük çoğunluğu düzensiz akışa sahiptir. Dicle Nehri Batman Çayı'nı da aldıktan sonra 18,956 m³/sn su akıtmaktadır. İldeki diğer akarsular; Kulp Çayı, Zori Çayı, Sason Çayı, Zellek Kaynağı, Koki Kaynağı, Serdi Kaynağı, Hani Kaynağı, Silvan Kaynağı ve Yılanlı Kaynağı'dır.

Göller, Göletler ve Baraj Gölleri

Şanlıurfa ilinde Halil'ür-Rahman, Anzılha, Edene ve Büyük Gölleri doğal olarak oluşmuş göllerdir.

Tablo 2.6- Şanlıurfa İli Baraj Göletleri

	Rezervuar Yüzeyi (ha)	Sulama Alan (ha)
Atatürk Barajı	81.700	882.380
Birecik Barajı	5.645	92.700
Hacıhıdır Barajı	440	2.080
Şanlıurfa HES	Atatürk Barajı Harran Ovası sulama derivasyonu üzerinde kurulmuştur	

Kaynak: DSİ XV. Bölge Müdürlüğü, 2009.

Atatürk Barajı ülkemizde yapımı tamamlanan en büyük barajdır. Baraj seddesinin nehir tabanından yüksekliği 169 metredir. Bu özelliğiyle dünyada dolgu tipindeki barajlar arasında dokuzuncu, gövde tipi bakımından üçüncü ve baraj gölünde biriktirilecek su hacmi bakımından on beşinci sıradadır.

Diyarbakır ilinde doğal göl bulunmamaktadır. Özellikle sulama amaçlı kullanılan önemli baraj gölleri mevcuttur.

Tablo 2.7- Diyarbakır İli Sulama Göletleri

	Rezervuar Yüzeği (ha)	Sulama Alanı (ha)
Beşpınar Göleti	108	140
Gözegöl Göleti	648	650
Halılan Göleti	172	920
Kabaklı Göleti	6	182
Künreş Göleti	46	19
Ortaviran Göleti	281	550
Kurtyakası Göleti	5	9.000

Kaynak: DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2009.

Yukarıdaki göletler dışında Karahan Göleti, Kozan Göleti ve Alatosun Göleti önemli göletlerdir.

Tablo 2.8- Diyarbakır İli Baraj Göletleri¹

	Rezervuar Yüzeği (ha)
Atatürk Barajı	2.452 (Diyarbakır ili için)
Batman Barajı	3.100
Devegeçidi Barajı	3.214
Dicle Barajı	2.650
Dibni Barajı	4.160
Dilaver Barajı	71
Ergani Barajı	89
Göksu Barajı	390
İlisu Barajı	3.750
Karakaya Barajı	1.868
Kale Barajı	960
Kıbrıs Barajı	152
Kıralkızı Barajı	6.000
Kolludere Barajı	273
Lice-Hani Barajı	340
Oyuklu Barajı	45
Silvan Barajı ²	20.758

Kaynak: DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2009.

2.6.2.2 Yeraltı Su Kaynakları

Şanlıurfa ilinde yer altı su rezervi 1.202,8 hm³/yıl'dır. Yer altı suyu bakımından en önemli havzalar sırasıyla Viranşehir, Ceylanpınar, Harran, Hilvan, Tek Tek Dağı ve Suruç'tur. Yer altı su rezervlerinin bulunduğu diğer havzalar, Siverek, Yaylak (Baziki), Halfeti, Bozova ve Birecik'tir. İlde 1995 yılında Şanlıurfa tünellerinin açılmasıyla birlikte Atatürk Barajı'nın suları ovaya verilmeye başlanmış, bununla birlikte

¹ Planlama ve kesin proje aşamasında olan barajlar da dahil edilmiştir.

² Ara depolamalar dahil edilmiştir.

taban suyu seviyesi yükselmiş ve yer altı suyu miktarı artmıştır. Mevcut rezervlerin yanı sıra Şanlıurfa ilinde 1.845 hm³/yıl'lık yer altı su potansiyeli bulunmaktadır. Bu miktarın % 70'e yakın kısmı Mardin-Ceylanpınar ovalarındadır.

Diyarbakır ilinin yer altı su potansiyeli 350 hm³/yıl'dır. Diyarbakır kenti ve çevresinde en üstte önemli miktarda yeraltı suyu bulunduran bazalt birimi mevcuttur. Bu birimin altında yeraltı suyu yönünden verimsiz olan Şelmo formasyonu yer almaktadır. Bunun altında ise sahanın kuzey kısımlarında Silvan formasyonu, güney kısımlarında Çermik formasyonu bulunmaktadır. En alt kısımda ise yeraltı suyu yönünden verimli olan akifer niteliğindeki Midyat formasyonu vardır. Midyat formasyonu kent ve yakın çevresinde 200-300 m derinlikte bulunmakta olup 200-300 m kalınlığa sahiptir. Kireçtaşı-Killi, tebeşirli kireçtaşlarından oluşan bu formasyonda açılan kuyularda ortalama 15-20 lt/sn su alınmaktadır.

2.6.3 Biyolojik Çeşitlilik

Orman Ekosistemi

Şanlıurfa ilindeki orman alanlarının ildeki genel arazi varlığına oranı % 0,6 gibi düşük bir orandır. Bu alanlar çok bozuk, baltalık vasfında ve ağır tahrip görmüştür. İl ormanlarındaki en yaygın tür meşedir. Meşe dışında, mahlep, iğde, titrek kavak, ak kavak, Fırat Kavağı, söğüt türleri, badem, ahlat, doğu çınarı, adi ceviz, sigilli huş, beyaz yapraklı kuş üvezi, Suriye Akçağacı, doğu çitlembiği, akçağaç, karağaç, alıç türleri, kızılçık, yabani elma, dut türleri, karaçalı, yabani gül, zeytin, ayrıca doğal ve kültürel karakavak taksonları yer almaktadır.

Diyarbakır ilinde orman alanlarının genel arazi toplamına oranı % 21,2'dir. İldeki ormanların % 70'i bozuk baltalık özelliği taşımaktadır. İl ormanlarında normal koruluk bulunmamaktadır. İldeki ormanların hakim bitkisi mazı meşesidir. Bunun dışında yüksek yerlerde soğuklara dayanıklı ardıçlar önemli yer tutmaktadır. Meşe ve ardıç dışında, ormanların ana ağaç yapısını, karaçam, söğüt, çınar, ceviz, kavak ve menengiç gibi türler oluşturmaktadır. İlde orman funda olarak kullanılan arazilerin toplam alanı 323.460 hektardır. Bunun % 0,2'si düz, % 1,7'si hatit, % 18,1'i orta ve % 79,3'ü dik eğime sahiptir. Yine ormanların % 1,3'ü orta, % 4,9'u sığ ve % 93,6'sı derin yapıda toprağa sahiptir.

Flora ve Vejetasyon

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde arazinin çevresel özellikleri, potansiyel verim ve arazi uygunluğu gibi benzer özellik taşıyan ilçeler "Agro-Ekolojik Alt Bölge" olarak adlandırılan gruplara ayrılmıştır.

Tablo 2.9- Şanlıurfa İlinin Agro-Ekolojik Alt Bölgeleri

Alt Bölgeler	İlçeler
I. Alt Bölge	Merkez, Akçakale, Ceylanpınar, Harran
II. Alt Bölge	Birecik, Bozova, Halfeti, Suruç
III. Alt Bölge	Hilvan, Siverek, Viranşehir

Kaynak: ŞTİM, 2009.

Tablo 2.10- Diyarbakır İlinin Agro-Ekolojik Alt Bölgeleri

Alt Bölgeler	İlçeler
I. Alt Bölge	Bismil, Çınar, Silvan, Ergani, Sur, Yenişehir, Bağlar, Kayapınar
II. Alt Bölge	Hazro, Kulp, Lice
III. Alt Bölge	Dicle, Eğil, Hani, Kocaköy
IV. Alt Bölge	Çüngüş, Çermik

Kaynak: DTİM, 2009.

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde orman alanları dışındaki doğal bitki örtüsü steptir. Uzun süren yaz kuraklığı nedeniyle bu stepler diğer bölgelerdeki kadar zengin değildir.

Fauna

Şanlıurfa ilinde Kelaynak kuşları endemik tür olarak yaşamaktadır. Bu türler ülkemizde sadece Birecik ilçesinde bulunmaktadır. Yok olma tehlikesi altında bulunan Kelaynaklar için Birecik ilçesinde kurulan üreme istasyonunda kontrollü üretim yapılmaktadır. İldeki diğer önemli yaban hayvan türleri; Çizgili Sırtlan, Kurt, Çakal, Yaban Domuzu, Tilki, Tavşan, Arap Tavşanı, Ceylan, Vaşak, Alakarga, Ekin kargası, Leşkargası, Karabatak, Sakarca, Fiyu, Yeşilbaş, Çamurcun, Kaşıkçaga, Kınalı Keklik, Bildircin, Kızıkuşu, Arıkuşu, Sürmeli Kızıkuşu, Küçüksulluğu, Karatavuk, Çulluk, Tahtalı Güvercin, Kaya Güvercini, Üveyik, Ağaçserçesi, Balaban, Çilkeklik, Delice, Doğan, Kumru, Puhu, Şahin, Hazar Sumrusu, Kara Leylek, Leylek, Toy, Turna, Alaca Yalıçapkını, Gri balıkçıl, Suna, Turaç, Sazhorozu, Orman Düdükçünü, Bağırtlak, Ağaçkakan, Boğmaklı Toygar, Yalıçapkını, Tepelitoygur, Arapbülbulü, Sazkamışcını, Sığırcık, Saka, Küçükiskele, Mezgeldek, İbibik, Fırat Kaplumbağası ve Varan Kertenkelesidir.

Diyarbakır ilinde bulunan kuş türlerinden ötücü kuğu, balık kartalı, turna, alaca yalıçapkını ve toyun nesli tükenme tehlikesi altındadır.

2.6.4 Enerji Kaynakları

Nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve küreselleşme ile beraber enerjiye ve doğal kaynaklara olan ihtiyaç başta gelişen ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünya genelinde artmaktadır. Artan talebe paralel olarak artan enerji fiyatları, fosil yakıtların yakın zamanda tükenmesi, enerji arzı güvenliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili kaygılar, enerji konusunu ülkelerin kalkınma politikalarında en önemli stratejik alan konumuna getirmiştir. TRC2 Bölgesi'nde özellikle yenilenebilir enerji kaynakları potansiyel olarak önemli bir yer tutmaktadır.

2.6.4.1 Yenilenebilir Enerji Kaynakları

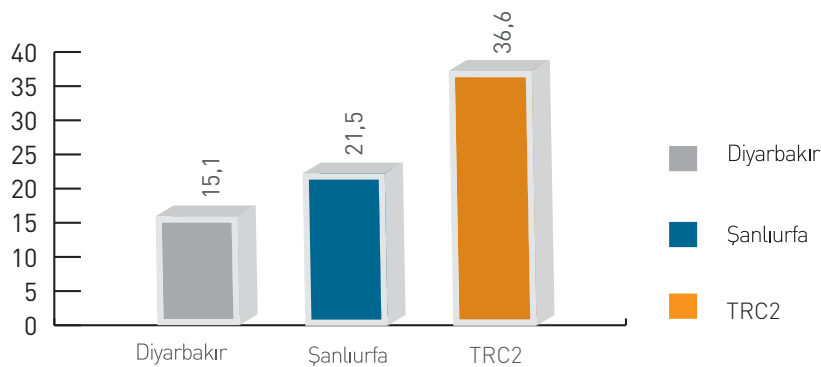
Yenilenebilir enerji, doğada sürekli olarak devam eden doğal süreçler sonucunda var olan enerji akışından elde edilen enerji olup, kaynakları güneş ışığı, rüzgar, su, biyolojik süreçler ve jeotermal olarak sıralanabilir. Yenilenebilir enerji kaynakları, kaynağın tükenme hızından daha çabuk bir şekilde kendini yenileyebildiği için bu şekilde tanımlanır. Yenilenebilir enerji kaynakları fosil yakıtlara göre karbon salınımını azaltan çevre dostu enerji kaynağıdır. Fosil enerji kaynaklarının sera gazı salınımı ile çevreye olumsuz etkileri, sadece belli bölgelerde bulunmaları ve bu kaynakların yakın zamanda tükenmesi nedeniyle, ülkeler politikalarıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme eğilimindedir.

2.6.4.1.1 Hidroenerji

Hidroenerji, çevre dostu ve yenilenebilir bir enerji kaynağıdır. Hidroelektrik santraller, ani talep değişimlerine cevap verebildikleri için ülkemizde de pik santral olarak kullanılmaktadır. Hidroelektrik santrallerin yatırım ömrü 200 yıl civarında olup yatırımın geri dönüşü 5-10 yıl aralığında gerçekleşmektedir. İşletme giderleri çok düşük olup 0,2 cent/kWh civarındadır.

TRC2 Bölgesi'nde 7 hidroelektrik santral ile toplam 5.326 MW kurulu güç ve yıllık 19.823 GWh üretim kapasitesi bulunmaktadır. Bu kurulu güç Türkiye'deki toplam hidrolik enerji kurulu gücün % 36,6'sını oluşturmaktadır.

Grafik 2.4- HES Kurulu Gücün Türkiye İçindeki Payı

Kaynak: DSİ, 2010; DSİ XV. Bölge Müdürlüğü, 2010; DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2010b.

Şanlıurfa ilinde Atatürk, Birecik ve Şanlıurfa Barajlarındaki hidroelektrik santrallerinde elektrik üretimi yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere toplam 3.124 MW kurulu güç ile yıllık 11.542 GWh elektrik üretim kapasitesi bulunmaktadır. Atatürk Barajı ve HES, Türkiye'nin en büyük hidroelektrik santral projesi olup dünyada da sayılı projeler arasında yer almaktadır. Diyarbakır ilinde Karakaya, Kralkızı, Dicle ve Batman Barajlarındaki hidroelektrik santrallerinde elektrik üretilmektedir. Toplam 2.202 MW kurulu gücü ile yıllık 8.281 GWh elektrik üretim kapasitesi bulunmaktadır.

Tablo 2.11- TRC2 Bölgesi'nde Elektrik Üretimi Yapan Santraller

	İşletmeye Geçiş Yılı	Kurulu Güç (MW)	Yıllık Üretim Kapasitesi (GWh)	Kümülatif Üretim (GWh)
Karakaya Barajı ve HES	1987	1.800	7.354	157.000
Atatürk Barajı ve HES	1993	2.400	8.900	125.800
Kralkızı Barajı ve HES	1998	94	146	1.200
Dicle Barajı ve HES	1999	110	298	1.300
Birecik Barajı ve HES	2000	672	2.518	17.500
Şanlıurfa HES	2005	52	124	
Batman Barajı ve HES	2003	198	483	1.900
Toplam		5.326	19.823	304.700

Kaynak: DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2010a; DSİ XV. Bölge Müdürlüğü, 2010; GAPBKİB, 2010.

Şanlıurfa ilinde hidroelektrik potansiyelin % 100'ü işletmeye alınmıştır. Diyarbakır ilinde ise DSİ X. Bölge Müdürlüğü tarafından planlanan hidroelektrik santral projelerine göre hidroelektrik potansiyelin % 89'u işletilmekte olup, planlama ve proje aşamasında 241 MW; inşa halinde ise 37 MW'lık projeler bulunmaktadır.

Tablo 2.12- Diyarbakır İlinde HES Projelerinin Durumu

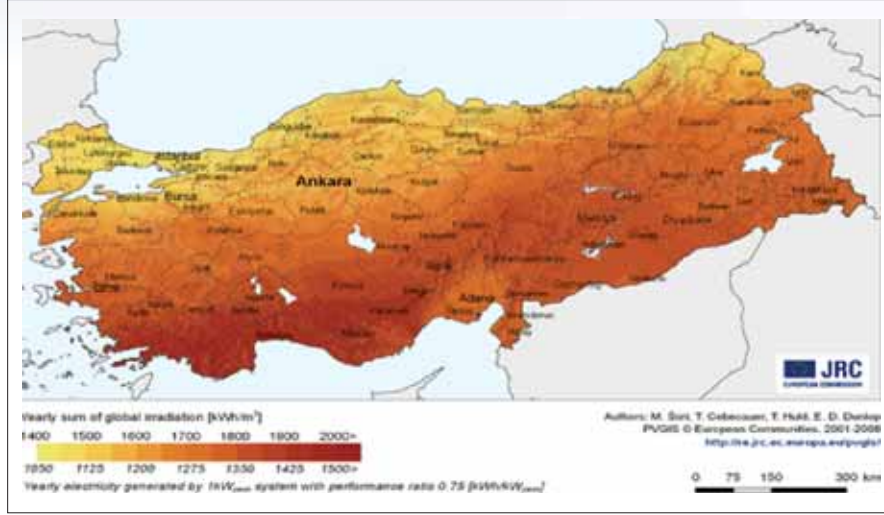
HES Projeleri	Güç (MW)	Üretim (GWh/yıl)	Payı (%)
Planlama ve Proje Aşamasında	241	946	10
Dibni Barajı	81	265	
Silvan Barajı	160	681	
İnşa Halinde Olan	37	117	1
Kulp I (Özel Girişim)	24	78	
Kulp IV (Özel Girişim)	13	39	
İşletmede Olan	2.202	8.281	89
Batman Barajı	198	483	
Kralkızı Barajı	94	146	
Dicle Barajı	110	298	
Karakaya Projesi	1.800	7.354	
İl Hidroelektrik Enerji Toplamı	2.480	9.344	100

Kaynak: DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2010a.

2.6.4.1.2 Güneş

Türkiye coğrafi konumu nedeniyle, gerek ısınım değeri ve gerekse güneşlenme süresi açısından güneş enerjisi potansiyeli diğer Avrupa ülkelerine göre oldukça yüksek bir ülkedir.

Harita 2.5- Türkiye Güneş Enerjisi Haritası

Kaynak: EC, 2010.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğüne hazırlanan "Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası"na göre TRC2 Bölgesi'nin gerek yüksek güneş ışıma değerleri gerekse de uzun güneşlenme süresi açısından güneş enerjisi potansiyeli oldukça yüksektir.

Şanlıurfa ilinde global ortalama radyasyon değeri 1.586 kWh/m²-yıl (günlük ortalama 4,35 kWh/m²) olup ortalama güneşlenme süresi 3.033 saat/yıl (günlük ortalama 8,31 saat/gün)'dir.

Harita 2.6- TRC2 Bölgesi Güneş Enerjisi Haritası

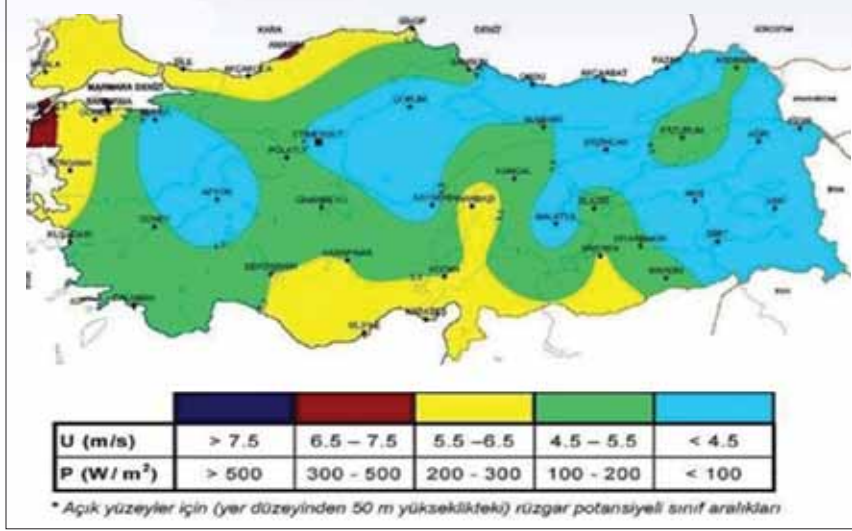
Kaynak: EİE, 2010a.

Diyarbakır ilinde global ortalama radyasyon değeri 1.584 kWh/m²-yıl (günlük ortalama 4,34 kWh/m²) olup ortalama güneşlenme süresi 2.898 saat/yıl (günlük ortalama 7,94 saat/gün)'dir.

2.6.4.1.3 Rüzgâr

2007 yılında hazırlanmış olan Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyel Atlası (REPA) ile Türkiye'de yıllık rüzgâr hızı 8,5 m/s ve üzerinde olan bölgelerde en az 5.000 MW, 7,0 m/s ve üzerinde olan bölgelerde ise en az 48.000 MW büyüklüğünde rüzgâr enerjisi potansiyeli bulunduğu tespit edilmiştir.

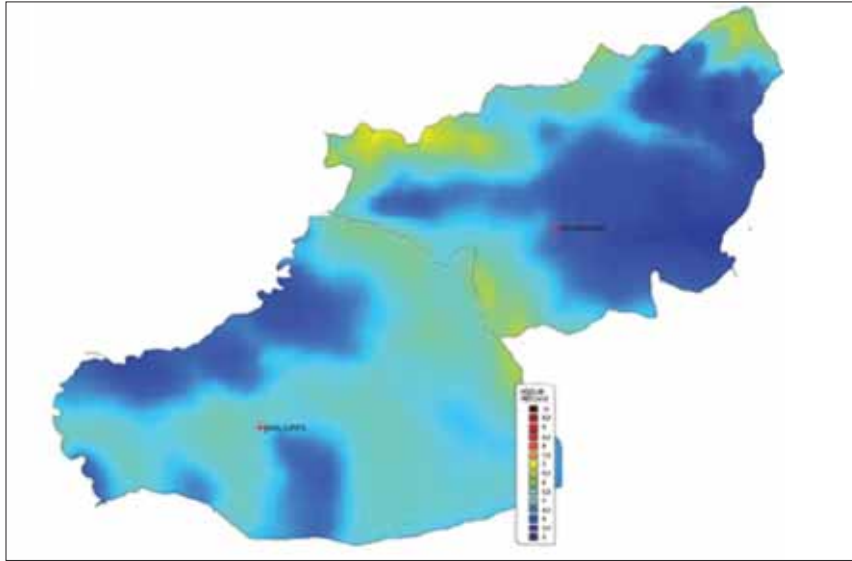
Harita 2.7- Türkiye Rüzgâr Enerjisi Haritası

Kaynak: DMİ, 2010a.

Rüzgâr enerjisinin ekonomik olarak uygulanabilir olması için, bir rüzgâr türbini kurulacak yerde yıllık ortalama en az 7 m/s rüzgâr hızı olmalıdır.

Harita 2.8- TRC2 Bölgesi Rüzgâr Hız Dağılımı (50 metre)

Kaynak: EİE, 2010b.

TRC2 Bölgesi'ndeki rüzgâr hızları çok yüksek olmayıp Diyarbakır ilinin uzun yıllar rüzgâr hızı ortalaması 2,4 m/s, Şanlıurfa'nın ise 2,2 m/s olmuştur. En yüksek rüzgâr hızı Temmuz ayında görülmektedir.

Tablo 2.13- Rüzgâr Hız Dağılımı (50 metre)

Aylar	Diyarbakır (m/s)	Şanlıurfa (m/s)
Temmuz (En yüksek)	3,3	3,1
Aralık (En düşük)	1,6	1,5
Ortalama	2,4	2,2

Kaynak: DİÇOM, 2009; ŞİÇOM, 2008.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi'ne göre düşük rüzgar enerjisi potansiyeli bulunmaktadır. TRC2 Bölgesi'ndeki 635,28 MW'lık potansiyel, Türkiye'deki toplam 48.000 MW'lık rüzgar enerjisi potansiyelinin % 1,3'üne denk gelmektedir. Diyarbakır ilinde rüzgar hızı 6,8-7,5 m/s olan 110,03 km²'lik alanda 550,16 MW; 7,6-8,0 m/s rüzgar hızına sahip 16,98 km² alanda 84,88 MW'lık potansiyel olmak üzere toplamda 635,04 MW'lık potansiyel bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinde ise sadece 6,8-7,5 m/s hızında 0,05 km²'lik alanda 0,24 MW'lık çok düşük potansiyel bulunmaktadır.

2.6.4.1.4 Jeotermal

TRC2 Bölgesi'nde toplam 5,91 MW'lık enerji potansiyeline sahip jeotermal alanlar tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda TRC2 Bölgesi'nde yer alan bu jeotermal alanlar verilmiştir.

Tablo 2.14- TRC2 Bölgesi'nde Yer Alan Jeotermal Alanlar

Jeotermal Alan Adı	Sondaj			Kullanım Alanı
	Sıcaklık (°C)	Debi (lt/sn)	Potansiyel (MW)	
Çermik	51	21	1,41	Kaplıca
Yardımcı-Karaali	42-48	118	4,50	Kaplıca, Sera Isıtma

Kaynak: MTA, 2010b.

Karaali Jeotermal Alanı, Şanlıurfa il merkezine 45 km mesafede bulunan Merkez ilçeye bağlı Karaali Köyü'nün doğusunda yer almaktadır. Burada İl Özel İdaresi, MTA ve özel müteşebbisler tarafından açılan ve şu an faal olan 16 adet sondaj kuyusundan sıcak (termal) su çıkmaktadır. Yapılan etütler sonucunda 90.000 dekarlık bir alanın sıcak su rezervini kapsadığı tespit edilmiştir. Bu jeotermal sahalardan çıkan sıcak sular seraların ısıtılmasında ve kaplıca amaçlı kullanılmaktadır. Şu an 200.000 m²'lik bir alanda seracılık yapılmakta olup jeotermal enerjiden faydalanarak seracılık yapma alanında Şanlıurfa ili Türkiye'de önemli bir yere sahiptir. Çıkan termal suyun debisi 118 lt/sn, statik ve dinamik seviyesi 51 m ve sıcaklığı 42-48 °C'dir. Bu termal saha 4,5 MW jeotermal güce sahiptir (ŞİÇOM, 2008; MTA, 2010b).

Çermik ilçesindeki kaynağın sıcaklığı 51°C olup kokulu kükürt çözültüsü bırakan renksiz bir suya sahiptir. İlk kaynak debisi 21 lt/s olmakla beraber farklı zamanlarda yapılan ölçümlerde su kaçaklarından dolayı daha düşük debi değerleri tespit edilmiştir. Sondaj kuyusunda 250 m derinlikten üretim yapılmakta ve çıkarılan sıcak sudan kaplıca amaçlı yararlanılmaktadır.

MTA'nın 2011-2013 yılları arasında 3 yıllık dönem bazında yaptığı 2010 yılı proje teklif önerileri arasında "Diyarbakır ve Şanlıurfa Cıvırı Jeotermal Enerji Aramaları Proje Teklifi" de yer almaktadır. Bu proje teklifinin kabul edilmesi ve uygulanması TRC2 Bölgesi için önem arz etmektedir.

2.6.4.1.5 Biyokütle

TRC2 Bölgesi'nde potansiyeli bulunan diğer bir yenilenebilir enerji kaynağı biyokütledir. Biyokütleden elde edilen biyoyakıtlar, hacimsel olarak içeriklerinin en az % 80'i son on yıl içerisinde toplanmış her türlü hayvansal ve bitkisel organik ürünlerden elde edilmiş yakıt olarak tanımlanır. Biyoyakıtlar, temelde geleneksel ve modern olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir. Geleneksel biyoyakıtlara örnek olarak geçmiştin beri kullanılan, TRC2 Bölgesi'nde de özellikle kırsal kesimde yaygın kullanımı bulunan odun ve tezek verilebilir. Geleneksel biyoyakıtlarda bitki ve hayvan atıkları yakılarak kimyasal enerji, ısı enerjisine dönüştürülerek kullanılır. Dünyada özellikle gelişmemiş ülkelerde çok yaygın olarak kullanılır. Modern biyoyakıtlarda ise hayvansal ve bitkisel atıklar bazı işlemlerle metan, etanol ve biyodizel yakıtlarına dönüştürülür.

Biyodizel, dizel motorlarında; Biyoetanol ise benzinin kullanıldığı içten yanmalı tüm motorlarda benzinle çeşitli oranlarda karıştırılarak kullanılabilir bir yenilenebilir enerji kaynağıdır. Biyogaz ise doğalgazın kullanıldığı her alanda kullanılacak alternatif bir enerji kaynağıdır. Biyogaz, bitkisel, hayvansal atıklar, şehir ve endüstri atıkları gibi organik maddelerin oksijensiz ortamda biyolojik olarak fermentasyonu sonucu elde edilen metan ve karbondioksit gazıdır. Bu atıkların geleneksel yöntemlerle bertaraf edilmesinde yaşanan sıkıntıların yanında, kullanımı esnasında da düşük ısı verim elde edilip toprağa geri dönüşümü de alamamaktadır. Bu modern yöntemle ise atıkların bertaraf edilmesi ile tarımsal işletmeler daha sağlıklı çalışma şartlarına kavuşmakta, daha verimli olarak gaz ya da elektrik formunda enerji üretilebilmekte ve bu atıkların organik gübre haline getirilmesi ile tekrar toprağa dönüşümü sağlanmaktadır. Hayvansal atıkların kullanılacağı biyogaz tesislerinde ekonomik olarak elektrik üretmek için 1.000 büyükbaş ve üzeri hayvan varlığı gereklidir.

Bölge ekonomisinin temelini oluşturan tarım faaliyetleri dolayısı ile bölgede önemli miktarda bitkisel ve hayvansal atık oluşmaktadır. Bölge bitkisel üretim miktarında, 26 düzey 2 bölgesi arasında 8'inci sırada yer almaktadır. Özellikle GAP sulama yatırımlarının tamamlanması ile artacak bitkisel ve hayvansal üretim ile biyoyakıt potansiyeli daha da artacaktır.

Bölgede biyodizel üretiminde kullanılan ayçiçeği, soya, aspir, kanola gibi yağlı tohumlu bitkilerin ve biyoetanol üretiminde kullanılan buğday, mısır, şeker pancarı, şeker kamışı, tatlı sorgun, patates ve çeşitli odunsu bitkiler gibi şeker, nişasta ve ya selüloz özlü tarımsal ürünlerin yaygın yetiştirilme olanakları mevcuttur. Bölgede yapımı devam eden tarıma dayalı ihtisas besi OSB'lerin faaliyete başlaması ile hayvansal atık miktarı artacak ve dolayısıyla Bölgenin biyogaz potansiyeli daha da artacaktır.

2.6.4.2 Petrol

Birincil enerji arzında petrolün payı, dünya genelinde % 34, Türkiye'de ise % 29,9 olarak gerçekleşmiştir. Yapılan projeksiyonlara göre 2030 yılında dünya genelindeki payı % 30'a düşmesine rağmen birincil enerji kaynakları arasında ilk sıradaki konumunu koruyacaktır (IEA, 2009; ETKB, 2008).

Dünyada 1.342 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Türkiye'deki rezerv miktarı ise 300 milyon varil (44.370.829 milyon ton) olup dünyadaki toplam rezerv içindeki payı 10 milyonda 2 gibi çok küçük bir paydır (EIA, 2009).

Tablo 2.15- 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Ham Petrol Rezervleri

Üretilen Petrol		Kümülatif Üretim		Kalan Üretilen Petrol	
Varil	M.Ton	Varil	M.Ton	Varil	M.Ton
1.238.298.366	177.422.701	938.478.516	133.071.872	299.819.850	44.370.829
Ortalama	2,4	2,2			

Kaynak: PİGM, 2009a.

Türkiye'de kümülatif olarak 2009 yılına kadar toplam 133.071.872 milyon ton petrol üretilmiştir. Yeni sahalar keşfedilmediği takdirde, 2009 yılı üretim miktarına göre Türkiye'nin yurtiçi toplam ham petrol rezervlerinin 18,3 yıllık ömrü bulunmaktadır. Türkiye kendi petrol ihtiyacının yalnızca yaklaşık % 7'sini kendi üretimi ile karşılayabilmektedir.

Tablo 2.16- Yıllar İtibarıyla Türkiye Ham Petrol Üretimi

Yıllar	Yıllar İtibarıyla Ham Petrol Üretimi (Ton)
1999	2.939.896
2000	2.749.105
2005	2.281.131
2009	2.401.799

Kaynak: PİGM, 2009b.

Son 10 yılda Türkiye'de üretim yapılan sahaların yaşlanması nedeniyle petrol üretiminde önemli oranda bir düşüş gözlenmiştir; ancak, yeni petrol sahalarının keşfedilmesi ve modern üretim yöntemlerinin kullanılması ile bu düşüş oranı azalmıştır.

Şanlıurfa il sınırları içinde TPAO'nun Bozova, Çaylarbaşı, Doğu Beşikli; TPAO ve diğer özel şirket ortaklıkları ile işletilen Piyanko ve Yalankoz ham petrol sahaları yer almaktadır. Bu sahalarda yıllık ortalama yaklaşık 226.500 varil petrol üretilmektedir (ŞİÇOM, 2008; TPAO Adıyaman Bölge Müdürlüğü, 2010).

Diyarbakır ili sınırları içinde TPAO ve diğer özel şirketler tarafından işletilen Kocaköy-Katin, Bismil-Kastel, Eğil-Sarıcak ve Merkeze bağlı Beykan, Kurkan, Şahaban sahalarında yıllık ortalama 2.400.000 varilin üzerinde petrol üretimi yapılmaktadır (DİÇOM, 2009; TPAO Batman Bölge Müdürlüğü, 2010).

2.6.4.3 Doğalgaz

Dünya birincil enerji arzında doğalgazın payı % 20,9 iken Türkiye'de doğalgazın payı % 31,8 olarak 1'inci sırada yer almaktadır. Türkiye'deki rezerv miktarı ise 6.220.926.380 m³ olup dünya toplam rezervinin sadece 100 milyonda 4'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 2.17- 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Türkiye Doğalgaz Rezervleri (m³)

Rezervardaki Gaz	Üretilbilir Gaz	Kümülatif Üretim	Kalan Üretilbilir Gaz
23.140.059.653	17.524.217.546	11.303.291.166	6.220.926.380

Kaynak: PİGM, 2009b.

Türkiye'de 729 milyon m³ doğalgaz üretimi gerçekleştirilmiştir. Kümülatif olarak ise şimdiye kadar toplam 11,3 milyar m³ doğalgaz üretilmiştir. Yeni sahalar keşfedilmediği takdirde, 2009 yılı üretim miktarına göre yurtiçi toplam doğalgaz rezervimizin yaklaşık 7 yıllık bir ömrü bulunmaktadır. Türkiye kendi doğalgaz ihtiyacının yalnızca yaklaşık % 3'ünü kendi üretimi ile karşılayabilmektedir.

Tablo 2.18- Yıllar İtibarıyla Türkiye Doğalgaz Üretimi

Yıllar	Yıllar İtibarıyla Doğalgaz Üretimi (m ³)
1999	731.098.727
2000	639.222.969
2005	896.424.950
2009	729.414.369

Kaynak: PİGM, 2009b.

Şanlıurfa il sınırları içinde herhangi bir doğalgaz arama ve işletme ruhsatnamesi verilmemiş olup doğalgaz arama ve üretim faaliyeti de bulunmamaktadır. Diyarbakır ilinde Kocaköy-Katin sahasında doğalgaz rezervi mevcuttur. Bu sahadaki doğalgaz, özel sektör tarafından elektrik üretiminde kullanılmakta olup rezerv miktarı açısından herhangi bir resmi araştırma yapılmamıştır.

2.6.5 Yer Altı Kaynakları

TRC2 Bölgesi, önemli bir maden potansiyeline sahip olup son yıllarda bu alanın önemli istihdam olanakları yarattığı görülmektedir. TRC2 Bölgesi'nde üç tip maden potansiyeli vardır: Sanayi madenleri, Metalik madenler ve Enerji madenleri. Aşağıdaki tabloda Diyarbakır ilinin maden envanteri yer almaktadır. MTA tarafından yapılan çalışma, kent madeninین işlenmesi açısından potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 2.19- Diyarbakır İli Maden Envanteri

İlçe	Maden Adı	Potansiyeli
Çermik	Bakır	1.000 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
	Kaplıca	20 Lt/sn
Çınar	Fosfat	20 Milyon Ton
Çüngüş	Krom	100 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Dicle	Kursun-Çinko	43.000 Ton
	Barit	3.000 Ton
Ergani	Krom	140.000 Ton
	Kireçtaşı	470 Milyon Ton
	Kil	60.000 Ton
Hazro	Mermer	3 Milyon m ³
	Kömür	2 Milyon Ton
Hani	Mermer	3 Milyon m ³
Lice	Tuğla-Kiremit	3 Milyon Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Kulp	Demir	260.000 Ton
	Mermer	3 Milyon m ³
Silvan	Mermer	3 Milyon m ³

Kaynak: MTA, 2010d.

2.6.5.1 Sanayi Madenleri

TRC2 Bölgesi'nde çimento hammaddeleri önemli sanayi madenlerindedir. Ayrıca özellikle Diyarbakır ilinde sanayi madenlerinden krom ve mermer önemli yer tutmaktadır

Krom: Diyarbakır ilinde özellikle Ergani ve Çüngüş ilçelerinde bulunmaktadır. Ergani-Kündikan Zuhuru şistli kil taşları ile çevrilidir ve cevher kütlesi adese (mercek) ve serpinti halindedir. Cevher yatağı serpantinler içinde yer alır. Kromit esas mineraldir. İlçede cevher çıkabilecek rezerv 4.300 ton, toplam rezerv 138.000 tondur. Bu da Türkiye'deki rezervlerin %5,3'üdür. Çüngüş ilçesinin Koçak köyünde bulunan krom maden rezervi 100 ton civarındadır. Bunun yanında Çüngüş-Mecvadere civarında Kromit Zuhurları bulunmaktadır (MTA, 2010d). Diyarbakır ilinde mevcut Kromit yatak potansiyelinin daha üst seviyelerde olduğu açıkça görülmektedir.

Mermer: Diyarbakır Mermerciler ve Madenciler Derneğinin 2007 yılında yaptığı araştırmaya göre Diyarbakır ilindeki mermer rezervi ve ilçelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2.20- Diyarbakır Mermer Rezervi

İlçe	Potansiyeli
Çermik-Çüngüş Havzası	25 Milyon m ³
Hani Havzası	55 Milyon m ³
Lice-Hazro-Kulp Havzası	15 Milyon m ³

Kaynak: DMMD, 2008.

Çimento Hammaddeleri: MTA'nın çalışmalarına göre, TRC2 Bölgesi'nde, çimento hammaddeleri olan killi kireçtaşı ve kireçtaşı Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde bulunmaktadır. Ayrıca Şanlıurfa ilinin Bozova ilçesinde ve Diyarbakır ilinin Ergani ilçesinde iki adet entegre çimento fabrikası bulunmaktadır. Diyarbakır ilinde 462.647.937 ton kireçtaşı ve 58.871.214 ton kil rezervi, Şanlıurfa ilinde ise 62.212.500 ton görünür kireçtaşı ve 24.111.652 ton görünür killi kireçtaşı rezervi bulunmaktadır (MTA 2010a).

Fosfat: Şanlıurfa Bozova ilçesinde fosfat yatakları ortaya çıkarılmıştır. Bozova ilçesindeki Bostancık köyü civarında gözlenen fosfat cevherleşmelerinde % 3-5 P2O5 içerikli 40.000 ton görünür, 31.260 ton muhtemel ve 1.400.000 ton mümkün olmak üzere toplam 1.471.260 ton rezerv belirlenmiştir. Ayrıca Diyarbakır ili Çınar ilçesinde 650.000 ton görünür ve muhtemel rezerv mevcuttur (MTA 2010d).

Kil: MTA'nın yaptığı çalışmalara göre Şanlıurfa Merkez ilçesinde iyi ve orta kalitede 40 milyon ton görünür rezerv, Diyarbakır ili merkez ve Lice ilçelerinde kil rezervi bulunmaktadır.

Barit: Diyarbakır ili Dicle ilçesinde % 80-94 BaSO4 içerikli 2.850 ton görünür rezerv olup, yataklar sondaj çamuru katkı maddesi olarak işletilmiştir.

2.6.5.2 Metalik Madenler

Metalik madenlerden demir, bakır, kurşun ve çinko Diyarbakır ilinin önemli metalik maden potansiyellerindedir. MTA çalışmalarına göre Şanlıurfa ilinde metalik maden rezervi bulunmamaktadır.

Demir: Demir, Kulp-Koçkan Sahası içinde Sekan Tepesinde bulunur; tenör % 33,16 Fe, rezerv 86.000 tondur. Cevherin çok aliterasyona maruz kalması ve boyanması nedeniyle ilkel rengini kaybederek çoğunlukla sarı, kahverengi gibi muhtelif tonlarda görülür (MTA, 2010d).

Bakır: Diyarbakır ili Ergani ilçesinde bakır madeni, Anadolu'nun en uzun süre çalıştırılan maden ocağı olmuştur. MTA verilerine göre Çermik İlçesi Mahmudan Köyü'nde de bakır rezervi bulunmaktadır (MTA, 2010d).

Kurşun ve Çinko: Diyarbakır ili Dicle ilçesinin Kurşunlu sahasında mevcuttur. Kurşun madeninin tenörü % 19,5 Pb (88 gr/ton Ag değeri bilinmektedir), görünür ve muhtemel rezervi 24.575 ton, mümkün rezervi 19.925 tondur (MTA, 2010d).

Manganez: Diyarbakır ili Ergani ilçesinde % 39,49 Mn içerikli 19.000 ton görünür ve muhtemel rezerv bulunmaktadır (MTA 2010d).

2.6.5.3 Enerji Madenleri

Enerji madenlerinden kömür ve petrol TRC2 Bölgesi'nin diğer maden çeşitleridir.

Taşkömürü: Diyarbakır ili Silvan ve Hazro ilçelerinde linyit kömürü bulunmaktadır. Yatağın görünür rezervi 12.500 ton, muhtemel rezerv 400 ton ve mümkün rezervi 1.800.000 tondur.

Tablo 2.21- Diyarbakır Linyit Yatağı

Yatağın Bulunduğu Yer	Kimyasal Özellikleri (%)				Rezerv (1000 Ton)				Açıklama
	Su	Kül	Kükürt	AİD K kal/kg	Gör.	Muh.	Müm.	Jeo.	
Silvan – Hazro	1,17	30,34	-----	5.190	---	---	1.800	---	Eski İşletme

Kaynak: DİÇOM, 2009.

Petrol: Diyarbakır ilinin sınırları içerisinde Kocaköy-Katin, Bismil-Kastel, Eğil-Sarıcak ve Merkeze bağlı Beykan, Kurkan Şahaban sahalarında zengin petrol yatakları mevcuttur. Ayrıca TPAO ve özel şirketlere ait Merkez, Dicle, Eğil, Hani ve Kocaköy ilçelerinde çok sayıda petrol kuyuları bulunmaktadır (DİÇOM, 2009). Şanlıurfa il sınırları içinde, TPAO'nun Bozova, Çaylarbaşı, Doğu Beşikli ve TPAO ile özel şirket ortaklığının ham petrol sahaları yer almaktadır (ŞİÇOM, 2008). İl sınırları içinde herhangi bir rafineri bulunmamaktadır. Üretilen ham petrol kara yolu üzerinde tankerler vasıtası ile ana toplama istasyonlarına taşınmaktadır.

2.6.6 Koruma Alanları¹

2.6.6.1 Milli Parklar

Milli Parklar bilimsel ve estetik bakımdan milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri barındıran; doğayı korumak, halk eğitimi, topluma dinlenme ve spor yapma imkânı sağlamak ve turizmi geliştirmek amacıyla korunan alanlardır.² Türkiye'de 38 Milli Park bulunmaktadır. Milli Parklar orman, step, sulak alan ve kıyı ekosistemlerindeki biyolojik çeşitliliğin korunması açısından büyük öneme sahiptirler (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007).

TRC2 Bölgesi sınırları içerisinde 1 adet Milli Park bulunmaktadır.

Tek Tek Dağları Milli Parkı: Şanlıurfa ili Merkez ilçesi, Harran ilçesi ve Akçakale ilçesi sınırlarında bulunan park 19.335 ha'lık alanı kapsamaktadır ve 2007 yılında Milli Park ilan edilmiştir (Şanlıurfa Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009). Milli Park alanı; Şanlıurfa il merkezi doğusunda 40 km mesafede güneye doğru ve Suriye sınırına kadar inen dağ silsilesidir.

Harita 2.9- Tek Tek Dağları Milli Parkı

Kaynak: BELDA, 2010.

¹ Bu bölümde, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Diyarbakır İl Çevre Durum Raporu (2008), Şanlıurfa İl Çevre Durum Raporu (2008), Diyarbakır İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Türkiye Çevre Durum Raporu (2007) ve Türkiye Çevre Atlası (2004) kaynaklarından yararlanılmıştır.

² Tanım, 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu ve 6831 sayılı Orman Kanunundan alınmıştır.

Merkeze bağlı Örencik Köyü Göbeklitepe'de 2001 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucu kentin tarihinin M.Ö. 9500 Çanak Çömleksiz Neolitik döneme kadar uzandığı görülmüştür. Park alanı içerisinde tarihi ve arkeolojik açıdan önemli alanlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Han-el Ba'rur Kervansarayı, Şuayib Şehri Harabeleri, Soğmatar ve Büyüksenem mağara Köyü'ndeki kalıntılardır. Ayrıca, Roma devrine ait çok sayıda kaya mezarları bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 304 endemik tür olduğu belirlenmiş olup, bunlardan 58 tanesi Şanlıurfa ili çerçevesinde yetişmektedir. Milli Park alanının büyük bir bölümünde menengiç bitkisi (Pictacia Terebinthus L.) yayılış göstermektedir. Yöreye endemik olan peygamber çiçeğinin (Centaurea) 138 yıl sonra ortaya çıkması önem arz etmektedir. Bunun dışında, gelincik (Papaver Rhoes), kekik (Tymus Sp.), sütleğen (Ephorbia Sp.), köy göçüren (Circium Arvense) ve papatya mevcuttur. Kurt, alakarga, ekin kargası, kınalı keklik ve nesli tehlikede olan ceylan (Gazella Dorcas) alanın faunasını oluşturmaktadır.

Diyarbakır ilinde Milli Park veya Koruma Alanı olması için önerilebilecek alanlar şunlardır (DİÇOM, 2009):

Karacadağ; Diyarbakır ile Şanlıurfa illeri arasında, Diyarbakır-Siverek eski karayolunun 42. km. bulunan volkanik dağ üzerinde 4'ü yalnızca bu dağa has 7 endemik tür bulunmaktadır. Alanda aşırı otlanma bitki türleri açısından tehlike yaratmakta ve dağın Milli Park ilan edilerek koruma altına alınması önerilmektedir.

Göksü Barajı; Diyarbakır ile Mardin illeri arasındaki bölgede, 2'si bu yöreye has 7 adet endemik tür bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetler, aşırı otlanma, ağaç kesimi gibi zararlı faktörlere karşı bu bitkileri koruyabilmek amacıyla, bu bölgede bulunan Göksü Barajı ve çevresi koruma alanı olarak alınabilir.

Ergani Ziyaret Dağı; Diyarbakır ilçesi olan Ergani'nin kuzeydoğusunda bulunan kalker yapıdaki dağda 1'i yalnızca bu dağa has 3 endemik tür bulunmaktadır. Aşırı otlanmadan dolayı yok olma tehlikesi altında bulunan türleri korumak amacıyla bu dağın da koruma altına alınması önerilmektedir.

2.6.6.2 Yaban Hayatını Koruma Alanları

Nesli azalan ya da tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan yaban hayvanlarının doğal olarak bulunduğu alanlarda, ekosistem özellikleri bozulmadan; bu türlerin habitatları ile birlikte korunması amacıyla koruma altına alınan alanlardır. Bazılarında türlerin üretimi de gerçekleştirilmektedir. Şanlıurfa ilinde 1 adet Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, 1 adet Yaban Hayvanı Üretme Yeri ve 1 adet Kelaynak Üretme İstasyonu bulunmaktadır.

Kızılıkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası: Şanlıurfa il merkezinin güneybatısında 20.725 ha'lık bir alanı kapsamaktadır. Kaynak değer olarak nesli tehlikede olan ceylan (Gazella Subgutturoza) doğal yaşam alanı olup Şanlıurfa Ceylan Üretme İstasyonu'nda üretilen ceylanlar burada doğal ortamlarına bırakılmaktadır. Alanda 400 civarında ceylan olduğu tahmin edilmektedir (ŞİÇOM, 2008). Ayrıca bu alan nesli tehlikede bulunan toy'un (Otis Terda) konaklama yeridir ve birçok yaban hayvanına ev sahipliği yapmaktadır.

Ceylan Üretme İstasyonu: Gölpınar Mesire Yeri'nde 4 ha'lık bir alanda kurulan Ceylan Üretme İstasyonu, daha sonra Şanlıurfa Merkez ilçe Yanıkçöğür Köyü Demircik Mezrasında yapılan 10 ha'lık bir alanda bulunan yeni ceylan üretme istasyonuna taşınmıştır. İstasyonda 2008 Yılı Eylül ayı itibarıyla 91 adet ceylan bulunmaktadır.

TİGEM Ceylanpınar Ceylan Üretme İstasyonu: Orman Bakanlığı Avcılık ve Yaban Hayatı Dairesi Başkanlığına ceylanları korumak ve neslinin devamını sağlamak amacı ile 1977 yılında Ceylanpınar Tarım İşletmesi'nde kurulan ceylan parkında ceylan üretimi başlamıştır. Tesis, kullanılan parkın altyapı yetersizliğinden ötürü 1993 yılında yeni kurulan ceylan parkına taşınmıştır. Yeni ceylan parkı 825 dekarlık bir alana kurulmuş olup 800 ceylana ev sahipliği yapmaktadır.

Birecik Kelaynak Üretme İstasyonu: Kelaynaklar dünyada sadece Türkiye ve Fas'ta bulunmaktadır. 1987 yılından beri Birecik'te yaşadıkları tespit edilen kelaynaklar soyu hızla tükenen çok nadir göçmen kuşlarıdır. Birecik ilçesinin 3 km kuzeyinde kurulan Kelaynak Koruma ve Üretme İstasyonu'nda, üretim ve koruma faaliyetleri yapılmaktadır. 2008 yılı itibarı ile üretme istasyonunda 117 kelaynak bulunmaktadır. Halk arasında keçelaynak olarak da tabir edilen ve "Bereketin Sembolü" olarak kabul gören kelaynak kuşlarını korumak ve çevre bilincini

arttırmak amacıyla her yıl Birecik ilçesinde 'Kelaynak ve Çevre Festivalleri' düzenlenmektedir.

Şanlıurfa ilinde rekreasyon alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla tescil edilmiş 1 adet mesire yeri bulunmaktadır. Gölpınar Mesire Yeri 199 hektarlık bir alana sahiptir.

2.6.6.3 Su Kaynakları Koruma Alanları

Şanlıurfa ili içme ve kullanma suyu Atatürk Baraj Gölü ve Birecik Baraj Gölü'nden sağlanmaktadır. Diyarbakır ilinin içme ve kullanma suyu temini Dicle Barajı ve Gözeli Su Havzası'ndan sağlanmaktadır. Her iki ilin içme ve kullanma suyu, içme suyu arıtma tesislerinde arıtılarak şehir merkezine verilmektedir. İçme ve kullanma suyu kaynağı olan içme suyu baraj göllerinde suyun kalitesi ve kirletilmemesi önem arz etmektedir.

Bu alanlarda içme ve kullanma suyu kaynaklarını koruma alanları bulunmaktadır. Mutlak koruma alanı; içme ve kullanma suyu rezervuarı maksimum su seviyesinden itibaren 300 metre genişliğindeki şerit olup hiçbir tarımsal veya hayvancılık faaliyetlerine izin verilmez. Kısa mesafeli koruma alanı; mutlak koruma alanı sınırından itibaren 700 metre genişliğindeki şerittir. Orta mesafeli koruma alanı; içme ve kullanma suyu rezervuarlarının kısa mesafeli koruma alanı sınırından itibaren 1 kilometre genişliğindeki şerittir. İçme ve kullanma suyu rezervuarının yukarıda tanımlanan koruma alanlarının dışında kalan su toplama havzasının tümü uzun mesafeli koruma alanıdır.¹

Baraj göllerini besleyen dere ve akarsular, evsel ve endüstriyel atık sular için alıcı ortam oluşturmaktadır. Şanlıurfa ili Akçakale, Ceylanpınar ve Suruç ilçelerinde atık su arıtma tesisleri bulunmakta olup, bunun dışındaki alanlarda atık sular arıtılmaksızın alıcı ortamlara verilmektedir. Bu durum atık suların içme suyu kaynaklarına karışmasına neden olmakta ve su kaynakları koruma alanlarında kirliliğe yol açmaktadır. Dicle Baraj Gölü çevresindeki yerleşimlerin atık sularının barajı besleyen derelere karışması sonucu baraj gölünde kirlilik söz konusudur. İçme suyu havzaları olan Şanlıurfa ilinde Atatürk ve Birecik Baraj Gölleri'nin, Diyarbakır ilinde Dicle Baraj Göllerinin drenaj alanlarında bulunan yerleşim alanlarından ve endüstri tesislerinden kaynaklanan evsel ve endüstriyel nitelikli atık sular arıtılmaksızın doğrudan ve dolaylı yollarla derelere ve dereler kanalıyla da rezervuarlara ulaşmaktadır. İçme suyu havzaları içinde kalan yerleşmelerin ve işletmelerin atık suları, katı atıklar ve diğer kirletici unsurlar kontrol altına alınmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. İçme suyu kaynakları koruma alanlarında en çok karşılaşılan problemlerin başında; koruma alanlarındaki yerleşim birimleri ve işletmelerin atık sularının barajları besleyen sulara deşarj edilmesi, kaçak yapılaşma, istilâki yapılmamış yerleşim birimleri ile ilgili problemler, mevcut yapıların dondurulması ve yerleşim birimlerinin katı atıklarının bertaraf edilme sorunları gelmektedir (ŞİÇOM, 2008).

2.6.6.4 Sulak Alanlar

Sulak alanlar, tropik ormanlardan sonra biyolojik çeşitliliğin en yüksek olduğu ekosistemlerdir. Pek çok tür ve çeşitteki canlılar için uygun beslenme, üreme ve barınma ortamı olan sulak alanlar, yalnız buldukları ülkenin değil, tüm dünyanın doğal zenginlik müzeleri olarak kabul edilmektedir. Yakın çevresinde yaşayan halkın yaşamında önemli yer tutan, bölge ve ülke ekonomisine katkılar sağlayan sulak alanlar; doğal dengenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması yönünden de önem taşımaktadır. Türkiye coğrafi konumu, geniş toprakları, topoğrafik yapısı ve farklı iklim bölgeleri sebebiyle, ornitolojik² açıdan özel bir önem taşımaktadır. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004)

Doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suların durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbiyeler ile bu alanların kıyı kenar çizgisinden itibaren kara tarafına doğru ekolojik açıdan çeşitlilik gösteren yerlerdir. Bölgemizde bu kapsamda değerlendirilebilecek önemli akarsular, baraj gölleri ve göletler mevcuttur (DİÇOM, 2009).

TRC2 Bölgesi'nde 1 adet Sulak Alan Koruma Bölgesi ve 30.01.2002 tarih ve 24656 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği"nde belirtilen sulak alanlar kapsamında belirtilen ikisi uluslararası öneme sahip 38 adet sulak alan bulunmaktadır.

¹ Koruma alanları Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği'nde belirtilen alanları tanımlamaktadır.

² Kuş Bilimi ve Yaşama Alanları

Urfa Birecik Gölü Sulak Alan Koruma Bölgesi: Şanlıurfa ilinde yer alan, 28.122 ha alanı kapsayan sulak alanın sınırları, 27 Mart 2008 tarihinde Ulusal Sulak Alan Komisyonu'nca onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Şanlıurfa ilinde, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği kapsamında belirlenen 13 adet sulak alan mevcut olup bunlardan Atatürk Baraj Gölü (81.700 ha) ve Karkamış Taşkın Ovası-Baraj Gölü (10.470 ha) uluslararası öneme sahip sulak alanlardır. Atatürk Baraj Gölü ve Karkamış Taşkın Ovası ve Baraj Gölü sulak alanları potansiyel Ramsar¹ alanlarıdır.

Diyarbakır İlinde Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği kapsamında baraj ve göletlerin oluşturduğu toplam 25 adet sulak alan tespit edilmiştir. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Bismil Taşkın Ovası, Devegeçidi Baraj Gölü, Dicle Baraj Gölü, Kralkızı Baraj Gölü potansiyel Ramsar alanlarıdır. Sulak alanların tespiti çalışmaları sürmektedir. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004). İldeki sulak alanlarda yaşayan türlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

Toy: Nesli dünya çapında tehlikede olan toy bölgemizde Bismil ilçesi civarında bulunmaktadır. Korunmasına yönelik olarak halkın bilinçlendirilmesi çalışmaları yapılmıştır.

Leylek Popülasyonu: Diyarbakır ilinde Dicle Nehri'ni besleyen küçük dereler, bu derelerin kolları ve Devegeçidi Baraj Gölü leylek popülasyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Dicle Nehri sulak alanı leylekler için önemli beslenme ve üreme imkânı sağlamaktadır ve nehrin korunması önem teşkil etmektedir.

Dicle Fırat Yumuşak Kabuklu Kaplumbağa: Fırat Kaplumbağa'sı (*Rafetus Euphraticus*), Trionychidae familyasından dibi çamurlu göl ve nehirlerde yaşayan, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir kaplumbağa türüdür. Türün yaşama alanını Türkiye'de Fırat ve Dicle Havzaları oluşturmakta olup; Dicle Nehri'nde ve kollarında görülmektedir ancak Fırat Nehri'nde yok olma sürecindedir. Türün devamlılığı için sulak alanların niteliklerinin korunması gerekmektedir.

Bölge milli park, içme suyu kaynakları, Dicle ve Fırat Nehirleri başta olmak üzere çok sayıda göl-gölet varlığı ile sulak alanlar ve diğer ekosistemler bakımından zengindir. Bölge'de doğal alanların ve ekolojik önem taşıyan alanların insan faaliyetleri, kentleşme ve sanayileşmeden kaynaklı etkilenmelere karşı korunması bu alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda koruma alanlarına ilişkin envanter güncellemesi ve veritabanı oluşturulması, izleme ve denetimlerinin yapılması ve çevre koruma bilincinin oluşturulması gerektiği görülmektedir.

2.7 GENEL DEĞERLENDİRME

TRC2 Bölgesi zengin yer altı ve yerüstü su kaynaklarına, verimli topraklara ve zengin biyoçeşitliliğe sahiptir. Bölge, başta Dicle ve Fırat Nehirleri olmak üzere göl-gölet varlığı ile çok sayıda su kaynaklarına sahip olmakta, milli parklar, sulak alanlar ve diğer ekosistemler bakımından zengin bir konumda olmaktadır. Bölge'de doğal alanların ve ekolojik önem taşıyan alanların insan faaliyetleri, kentleşme ve sanayileşmeden kaynaklı etkilenmelere karşı korunması bu alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda koruma alanlarına ilişkin envanter güncellemesi ve veritabanı oluşturulması, izleme ve denetimlerinin yapılması ve çevre koruma bilincinin oluşturulması gerektiği görülmektedir.

Yüzölçümünün % 56'sı tarım alanı olan ve arazi varlığının % 62'si I-IV. sınıf arasındaki tarım topraklarından oluşan TRC2 Bölgesi'nde istihdamın % 29'u tarım sektöründe yer almaktadır ve nüfusun önemli bir bölümü kırsal alanda bulunmaktadır. TRC2 Bölgesi ekim alanları büyüklüğü ile 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 1'inci sırada yer almaktadır. GAP toprak kaynaklarının geliştirilmesi yatırımları kapsamında TRC2 Bölgesi önemli bir yere sahiptir. Şanlıurfa ilinde (% 49'luk pay) ve Diyarbakır ilinde (% 16'lık pay) sulamaya açılacak olan alanlar, GAP bölgesi toplam sulama alanı hedefinin % 65'ini oluşturmaktadır. Mevcut durumda TRC2 Bölgesi'nde toplam tarım arazilerinin yaklaşık olarak dörtte biri sulanmaktadır.

¹ Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Ramsar Sözleşmesi)

Dicle ve Fırat havzalarında bulunan su potansiyeli, ülkede bulunan 26 su havzasındaki potansiyelin % 30'unu oluşturmaktadır. Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi amacı ile oluşturulan GAP kapsamında, Fırat ve Dicle nehirleri ve kolları üzerinde sulama ve enerji amaçlı 26 barajın yapılması planlanmıştır. Atatürk Barajı, Türkiye'nin en büyük barajı olup dolgu hacmi bakımından dünyanın en büyük 6. barajı konumundadır. TRC2 Bölgesi'nde su kaynaklarının yönetimi, bölge ve ülke içinde büyük öneme sahiptir. Bölgede su kaynakları kirlilik tehdidi ile karşı karşıyadır. İldeki içme suyu kaynağı olan barajlara ve su havzalarına il sınırları içindeki yerleşmelerden ve il dışından doğrudan atık su deşarjı gerçekleştirilmektedir. Sulama alanlarında aşırı su kullanımı toprağı çoraklaştırmakta, erozyona yol açarak barajların ekonomik ömrünü olumsuz etkilemekte ve su seviyesinin düşmesine neden olmaktadır.

TRC2 Bölgesi yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir bölgedir. Tükettiğı enerjiden daha fazlasını yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ürettiğı için çevre dostu yeşil enerji bölgesi olma potansiyeli yüksektir. TRC2 Bölgesi'nde bulunan 7 hidroelektrik santralin kurulu gücü Türkiye'deki toplam hidroelektrik kurulu gücünün % 36,6'sını oluşturmaktadır. Bölge coğrafi konumu nedeniyle gerek ışınım değeri ve gerekse güneşlenme süresi ile yüksek güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. Bölgede ayrıca jeotermal enerji ve biyoenerji kullanma olanakları da mevcuttur. Diyarbakır ilinde sanayi madenlerinden krom ve mermer önemli yer tutmaktadır. TPAO ve özel petrol arama şirketlere ait Merkez, Dicle, Eğil, Hani ve Kocaköy ilçelerinde çok sayıda petrol kuyuları bulunmaktadır. Şanlıurfa il sınırları içinde, TPAO'nun Bozova, Çaylarbaşı, Doğu Beşikli ve TPAO ile özel şirket ortaklığının ham petrol sahaları yer almaktadır.

Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri bilinen 11.000 yıllık tarihi geçmişe ve zengin etnoğrafik değerlere sahiptir. Bölge paleolitik dönem izleri taşımakta, tarımsal faaliyetlerin ilk kez yapıldığı neolitik dönem yerleşmelerinden Helenistik dönem kentlerine ve günümüze kadarki süreçte kesintisiz olarak yerleşimlere ev sahipliğı yapmıştır. Bölge uygarlık tarihinin tüm safhalarının yaşandığı yerleşimler barındırmakta ve günümüze taşımaktadır. Ayrıca bölge dinsel bir merkez niteliğinde olup birçok inanç sistemi ve dince kutsal sayılan öğelere sahiptir. Bölgede yaşanan hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme ve yapılaşma süreçleri doğal ve kültürel miras üzerinde tehdit oluşturmakta ve bu değerlerin korunması için önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bölgedeki tarihi ve kültürel varlıkların büyük bölümü tehdit altında ve yok olma riski taşımaktadır. Bölgede gelir düzeyinin düşük olması, yerel yönetimlerin yeterince güçlü olmaması ve kültürel mirası koruma bilincinin düşük olması, kültür varlıklarına ilgiyi ve korumaya yönelik özeni azaltmaktadır. Bölgede hızlı kentleşme ve hızlı yapılaşma süreci, tarihi doku içindeki kaçak yapılaşma, tarıma açılan alanların yaygınlaşması gibi nedenlerle kültürel miras daha hızlı tahribe uğramakta ve korunamamaktadır. Sit alanlarında alan yönetimi planlarının bulunmaması sonucu bu alanlarda kontrolsüz müdahaleler gerçekleşmektedir. Koruma alanlarının ve taşınmaz kültür varlıklarının bakımsızlığı ve fiziksel çevre kalitesinin düşük olması nedeniyle tarihi yapılar, yıpranma ve özgün değerlerinin yok olması tehdidiyle karşı karşıyadır. Koruma uygulamalarında bir diğer önemli sorun da finansman yetersizliğidir.

3. BÖLÜM

DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI

3. BÖLÜM: DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI

3.1 DEMOGRAFİK YAPI

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin sahip olduğu dinamik yapı demografik göstergelere de yansımaktadır. Tabloda Bölge'nin genel demografik göstergelerine yer verilmiştir.

Tablo 3.1- TRC2 Bölgesi Genel Demografik Göstergeleri

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Toplam Nüfus (kişi) (2010)	1.663.371	1.528.958	3.192.329	73.722.988
Şehirleşme Oranı (yüzde) (2010)	55,46	71,30	63,05	76,26
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	68	63	23	-
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%) (2010)	30,29	9,16	20,12	15,88
Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²) (2010)	89	102	94	96
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (2010)	84,0	69,9	76,9	49,2
Genel Doğurganlık Hızı (%) (2008)	122,4	101,7	112,05	76
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (kişi) (2000)	6,93	6,76	6,84	4,50

Kaynak: DPT, 2003; TÜİK, 2011; ŞİSM, 2009; DİSM, 2009.

TRC2 (Şanlıurfa-Diyarbakır) Bölgesi 2010 yılı nüfusu 3.192.329 olup ülke toplam nüfusunun (73.722.988) % 4,3'ünü oluşturmaktadır. TRC2 Bölgesi, 26 Düzey 2 Bölgesi arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik derecesine göre 23'üncü sırada, Şanlıurfa ili 81 il arasında 68'inci ve Diyarbakır ili 63'üncü sırada yer almaktadır. Ortalama hane halkı büyüklüğü, doğurganlık hızı, toplam yaş bağımlılık oranı değerlerine bakıldığında; TRC2 Bölgesi değerlerinin ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. TRC2 Bölgesi 2010 yılı yıllık nüfus artış oranı % 20,12 olup, Düzey 2 Bölgeleri arasında en yüksek değere sahip 8'inci Bölge konumundadır.

3.1.1 Nüfus

3.1.1.1 Nüfus Büyüklüğü

Şanlıurfa-Diyarbakır Bölgesi; 26 Düzey 2 Bölgesi arasında en yüksek nüfusa sahip 7'inci bölge konumunda olup Şanlıurfa ili 81 il arasında 9'uncu sırada, Diyarbakır ili ise 12'inci sırada yer almaktadır.

Tablo 3.2- TRC2 Bölgesi Nüfusunun ve Bölge İlleri Nüfusunun Düzey 2 ve Düzey 3 Birimleri İçindeki Sıralaması

Kodu	Düzey 2 Bölgeleri	Sıra	Nüfus	Kodu	Düzey 3 İlleri	Sıra	Nüfus
TR10	İstanbul	1	13.255.685	TR10	İstanbul	1	13.255.685
TR51	Ankara	2	4.771.716	TR51	Ankara	2	4.771.716
TR31	İzmir	3	3.948.848	TR31	İzmir	3	3.948.848
TR62	Adana, Mersin	4	3.733.124	TR411	Bursa	4	2.605.495
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	5	-3.595.460	TR621	Adana	5	2.085.225
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	6	3.246.147	TR521	Konya	6	2.013.845
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	7	3.192.329	TR611	Antalya	7	1.978.333
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	8	3.005.558	TRC11	Gaziantep	8	1.700.763
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	9	3.004.608	TRC21	Şanlıurfa	9	1.663.371
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	10	2.740.686	TR622	Mersin	10	1.647.899
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	11	2.739.188	TR421	Kocaeli	11	1.560.138
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	12	2.685.499	TRC22	Diyarbakır	12	1.528.958

Kaynak: TÜİK, 2011.

Tabloda Şanlıurfa-Diyarbakır Bölgesi'nin Düzey 2 İstatistikî Bölge Birimleri (26 bölge) ve Düzey 3 İstatistikî Bölge Birimleri (81 il) arasındaki nüfus büyüklüğü sıralaması görülmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük olan Şanlıurfa-Diyarbakır Bölgesi (Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: 23; Nüfus Büyüklüğü Sıralaması: 7) ve Bölge illerinin (Şanlıurfa Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: 68, Nüfus Büyüklüğü Sıralaması: 9; Diyarbakır Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: 63; Nüfus Sıralaması: 12) yüksek nüfusları ile üst sıralarda yer alması dikkat çekicidir. Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Gaziantep ilinden sonra en kalabalık illerdir. Bölge illerinin coğrafi ve özel konumlarından dolayı bölgede ve ülkede stratejik konuma sahip olması illerin nüfuslarına da net bir şekilde yansımıştır.

Devlet İstatistik Enstitüsünün yayınladığı istatistiklere göre Diyarbakır'ın nüfusu 1881-1893 sayımında toplam 369.000, 1905-1906 sayımında ise 392.705 olarak belirtilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığının 1919 yılında yayınladığı rapora göre Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin nüfusu sırasıyla 560.000 ve 195.000'dir (BEHAR, 1996). Tablo 3'te Türkiye ve her iki ile ait 1965-2009 yılları arasındaki nüfus değerleri yer almaktadır.

Tablo 3.3- Yıllara Göre TRC2 Bölgesi Nüfus Değerleri

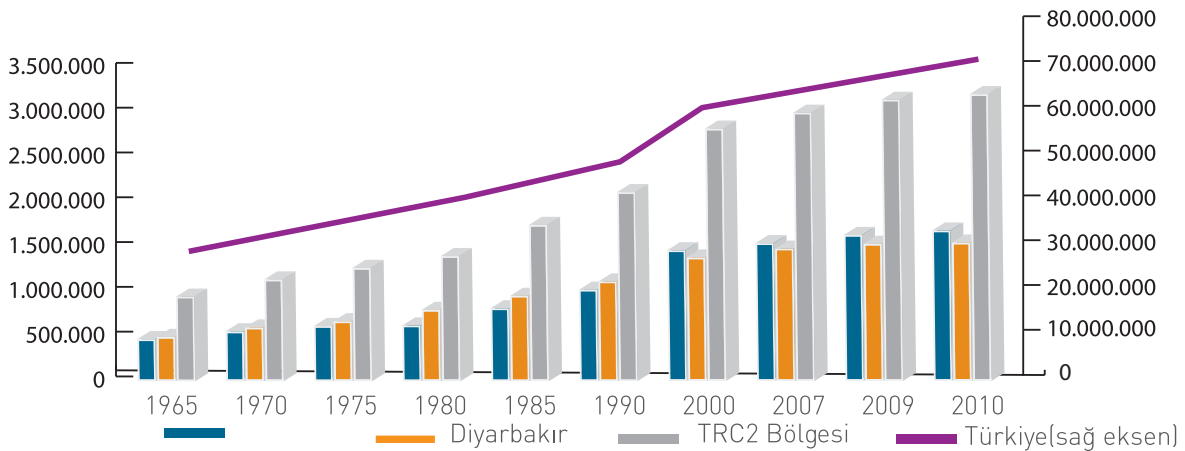
Yıllar	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye	TRC2 Bölgesi /Türkiye
2010	1.663.371	1.528.958	3.192.329	73.722.988	4,33
2009	1.613.737	1.515.011	3.128.748	72.561.312	4,31
2007	1.523.099	1.460.714	2.983.813	70.586.256	4,23
2000	1.443.422	1.362.708	2.806.130	67.803.927	4,14
1990	1.001.455	1.094.996	2.096.451	56.473.035	3,71
1985	795.034	934.505	1.729.539	50.664.458	3,41
1980	602.736	778.150	1.380.886	44.736.957	3,09
1975	597.277	651.233	1.248.510	40.347.719	3,09
1970	538.131	581.208	1.119.339	35.605.176	3,14
1965	450.798	475.916	926.714	31.391.421	2,95

Kaynak: TÜİK, 2011.

Şanlıurfa-Diyarbakır Bölgesi'nin 1965 yılı nüfusunun ülke toplam nüfusu içindeki oranı % 2,95 iken 2010 yılında bu oran % 4,33'e yükselmiştir. Buna göre Bölge illerinin toplam nüfusunun ülke nüfusu içindeki payının sürekli olarak arttığı görülmektedir.

TRC2 Bölgesi ve Türkiye toplam nüfusunun yıllara göre değişimi Grafikte gösterilmiştir.

Grafik 3.1- TRC2 Bölgesi Toplam Nüfus Değerleri, 1965-2010

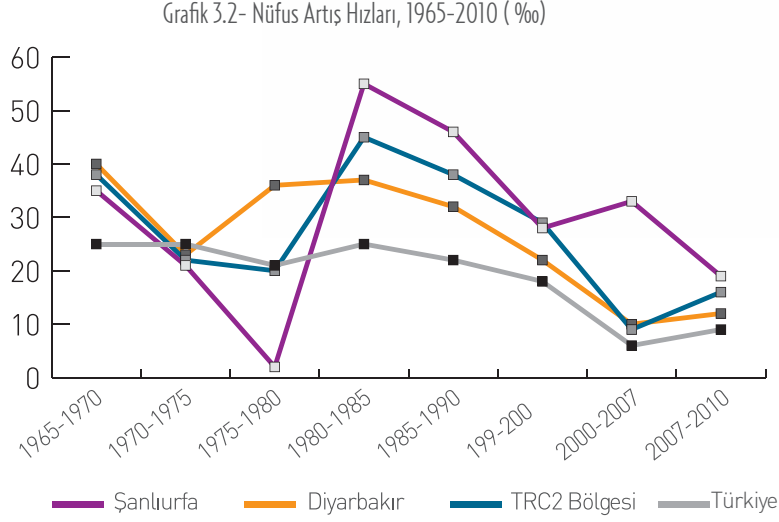

Kaynak: TÜİK, 2011.

Grafğin sol eksenindeki değerler Bölge illeri nüfusunu, sağ eksenindeki değerler ise Türkiye'nin toplam nüfusunu göstermektedir. 1985-1990 yılları ve 1990-2000 yılları arasında her iki ildeki nüfus artışının diğer yıllardan çok fazla olduğu görölmektedir. Bu duruma neden olarak 1985-2000 yılları arasında bölge illerine doğru yaşanan yoğun göç hareketleri gösterilebilir.

3.1.1.2 Nüfus Artış Hızı

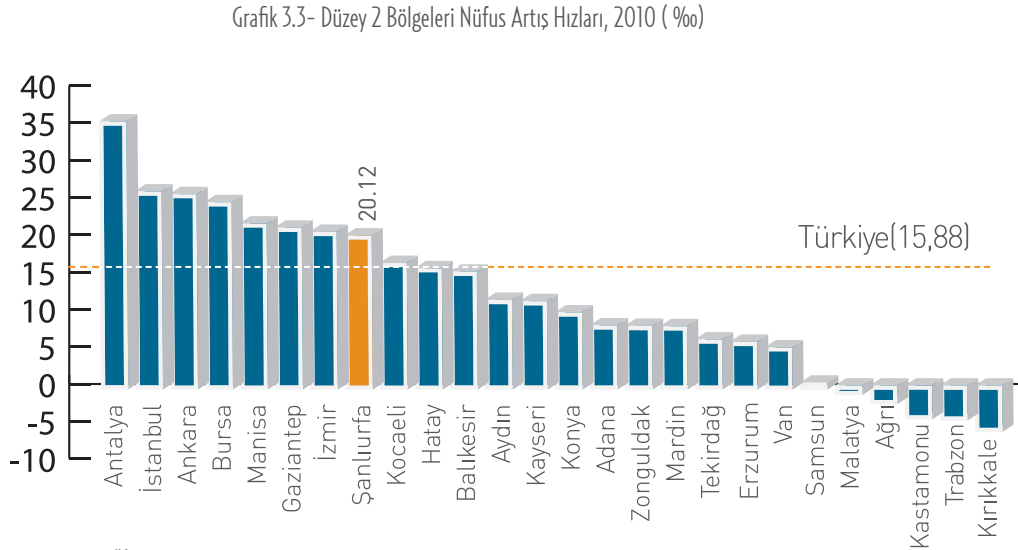
Yıllara göre TRC2 Bölgesi, Bölge illeri ve Türkiye nüfus artış hızı Grafikte gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK, 2011.

Grafığe göre her 3 değişken de aynı yönlü hareket etmektedir. Şanlıurfa nüfus artışındaki hareketlenme Türkiye nüfus artış hızıyla paralel bir seyir halindeyken Diyarbakır nüfus artışındaki bu hareketlenme daha yumuşak bir seyir halindedir.

Grafikte TRC2 Bölgesi, Düzey 2 Bölgeleri Birimleri ve Türkiye nüfus artış hızı karşılaştırılmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2011.

TRC2 Bölgesi, nüfus artış hızı oranında, yaklaşık binde 20 oranıyla Düzey 2 Bölgeleri arasında 8'inci sıradadır ve Türkiye ortalamasının üstündedir. Hem yüksek doğurganlık hızı hem bölgenin göç alması bu oranda etkilidir.

Tabloda Şanlıurfa ili ve ilçelerinin 2009 ve 2010 yılları nüfusları ve nüfus artış hızları görölmektedir.

Tablo 3.4- 2009 ve 2010 Yılları Şanlıurfa İli ve İlçe Nüfusları ve Nüfus Artış Hızları

Yerleşim Yeri	2009		2010	
	Nüfus	Nüfus Artış Hızı	Nüfus	Nüfus Artış Hızı
Merkez	698.887	35,5	732.722	47,28
Akçakale	82.093	29,2	84.406	27,79
Birecik	88.102	25,1	89.435	15,02
Bozova	57.789	-13,5	58.230	7,60
Ceylanpınar	72.749	20,5	73.305	7,61
Halfeti	40.464	-7,0	39.835	-15,67
Harran	62.989	23,6	65.697	42,09
Hilvan	40.083	-17,1	40.688	14,98
Siverek	210.400	27,8	215.988	26,21
Suruç	100.831	-12,6	100.082	-7,46
Viranşehir	159.350	31,4	162.983	22,54
Şanlıurfa	1.613.737	24,8	1.613.737	24,8

Kaynak: TÜİK, 2011.

Yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, Şanlıurfa merkezinde nüfus artış hızı fazla olup bazı ilçelerde negatif değerdedir. Söz konusu durumun oluşmasında, il içinde yaşanan göçlerin etkili olduğunu söylenebilir.

Diyarbakır ili ve ilçelerine ait nüfus sayıları ve nüfus artış hızları Tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3.5- 2009 ve 2010 Yılları Diyarbakır İli ve İlçe Nüfusları ve Nüfus Artış Hızları

Yerleşim Yeri	2009		2010	
	Nüfus	Nüfus Artış Hızı	Nüfus	Nüfus Artış Hızı
Merkez ¹	886.371	39,66	895.362	10,09
Bismil	108.992	-3,4	108.948	-0,40
Çermik	50.240	-14,2	50.134	-2,11
Çınar	67.504	23,1	68.950	21,19
Çüngüş	13.511	-23,8	14.093	42,17
Dicle	40.122	-98,3	40.965	20,79
Eğil	23.239	-19,1	23.266	1,16
Ergani	112.867	8,4	113.958	9,62
Hani	31.551	-24,1	31.691	4,43
Hazro	17.501	-71,5	17.567	3,76
Kocaköy	15.098	-40,2	15.452	23,18
Kulp	36.415	-4,7	36.939	14,29
Lice	26.793	-153,9	26.791	-0,07
Silvan	84.807	-16,9	84.842	0,41
Diyarbakır	1.515.011	14,8	1.528.958	9,16

Kaynak: TÜİK, 2011.

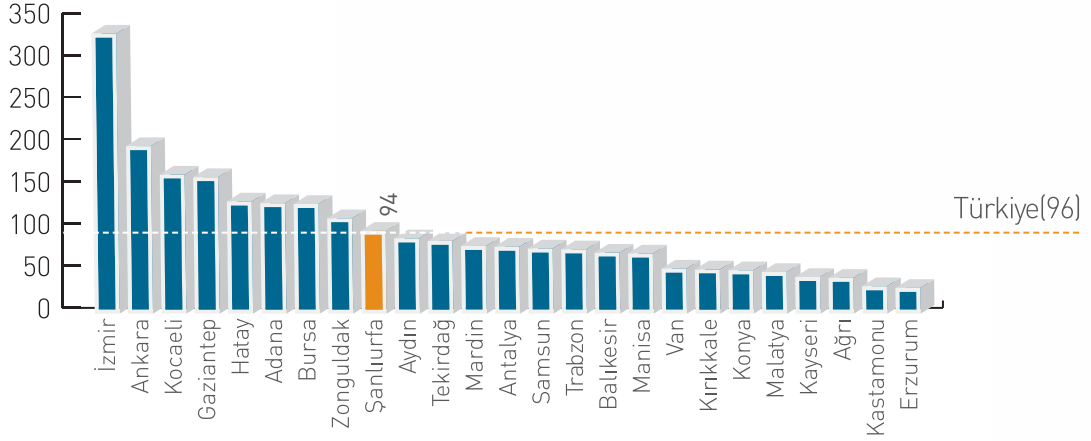
¹ Bağlar, Kayapınar, Sur ve Yenişehir

2009 yılında toplam nüfus artışı 2010 yılına oranla daha fazladır. 2010 yılında Diyarbakır Merkez nüfusu artış hızı önceki yıla göre düşüş göstermiştir.

3.1.1.3 Nüfus Yoğunluğu

Şanlıurfa ilindeki nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altındayken Diyarbakır ilinde ise ortalamanın üstünde yer almaktadır.

Grafik 3.4- Düzey 2 Bölgeleri Nüfus Yoğunluğu Sıralaması¹

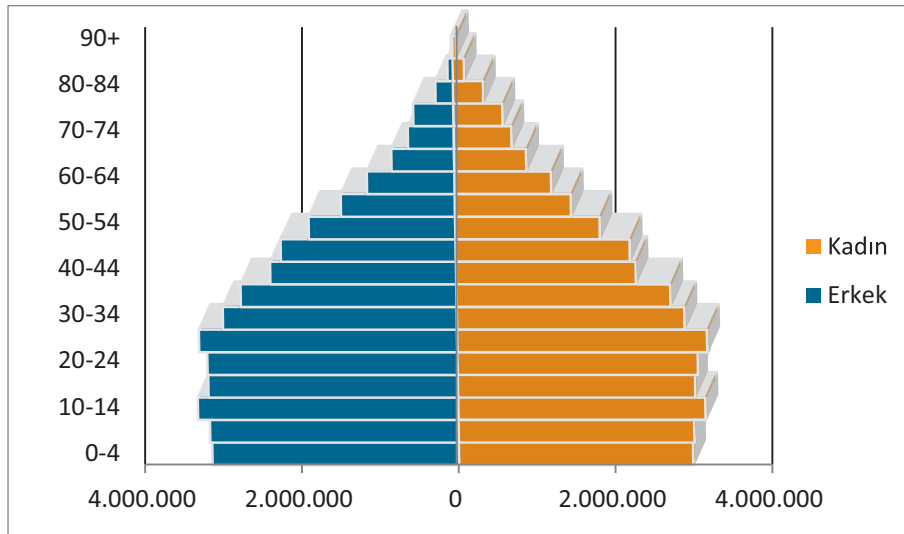
Kaynak: TÜİK, 2011.

Düzey 2 Bölgeleri arasında sıralama yapıldığında TRC2 Bölgesi 10'uncu (94) sıradadır. Diyarbakır nüfus yoğunluğu sıralamasında 22'nci sırada (102), Şanlıurfa ise 25'inci sırada (89) yer almaktadır.

3.1.1.4 Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı ve Medyan Yaş

Yaş piramitleri Bölgelerin gelişmişlik düzeylerine dair bilgi verici özelliktedir: Gelişmiş ülkelerde piramitlerin tabanları ve tavanları dar olup orta kısımlar şişkindir. Böyle bir durum; nüfus artış hızının düşük olduğunu, çalışan nüfusun fazla olduğunu buna mukabil bağımlı nüfusun az olduğunu ifade eder. Az gelişmiş ülkelerde ise durum tam bir piramit şekli ile ifade edilmektedir. Yüksek doğum oranı ve kısa olan yaşam süreleri bunda etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise durum her ikisinin ortasında seyretmektedir. Orta kısım şişkin özellikle, taban ve tavan zaman içinde daralmaktadır ve gelişmiş ülke nüfusu profiline benzeme eğilimindedir.

Grafik 3.5- Türkiye'nin Yaş Piramidi

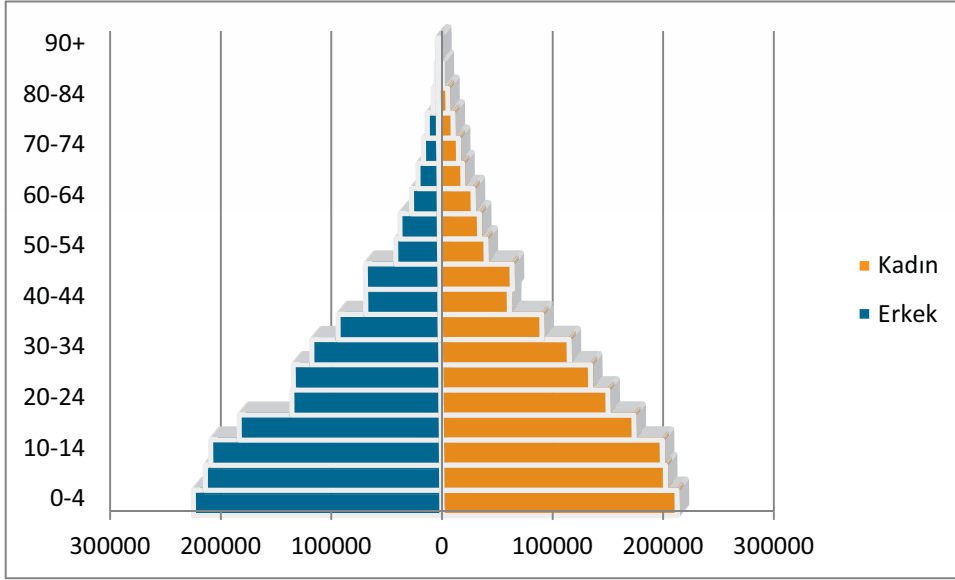

Kaynak: TÜİK, 2011.

¹ Sıralamada birinci olan TR10 İstanbul Bölgesi, 2.486 olan yüksek değeri ile grafiğe dâhil edilmemiştir.

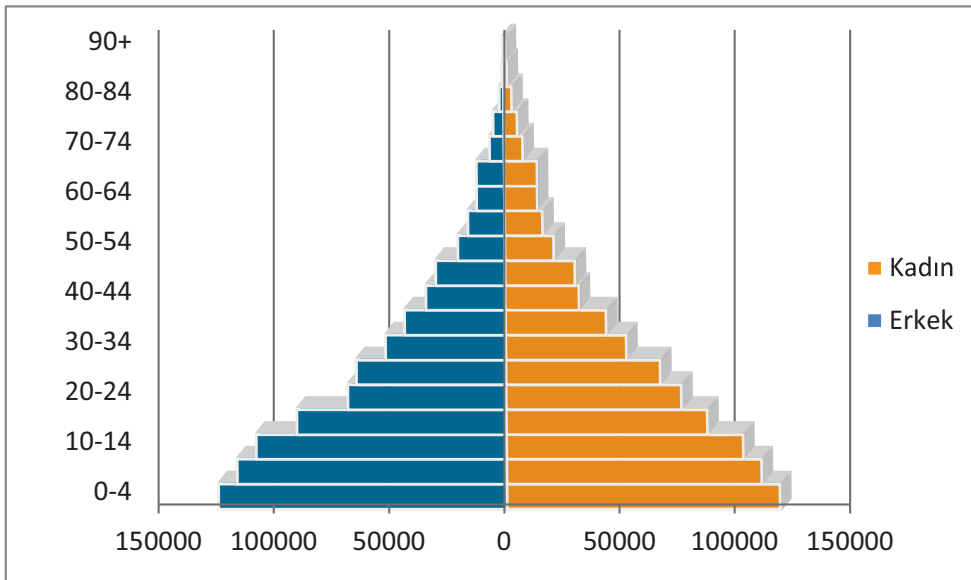
Türkiye'nin yaş piramidine bakıldığında; piramidin orta kısmının şişkin, taban kısmının orta genişlikte ve tavan kısmının dar olduğu görülmektedir. Bu durum orta yaş nüfusun artmakta olduğunu, genç nüfus oranının yüksek olduğunu ve yaşam beklentisinin gelişmiş ülkelere nazaran düşük olduğunu göstermektedir.

Grafik 3.6- TRC2 Bölgesi Yaş Piramidi

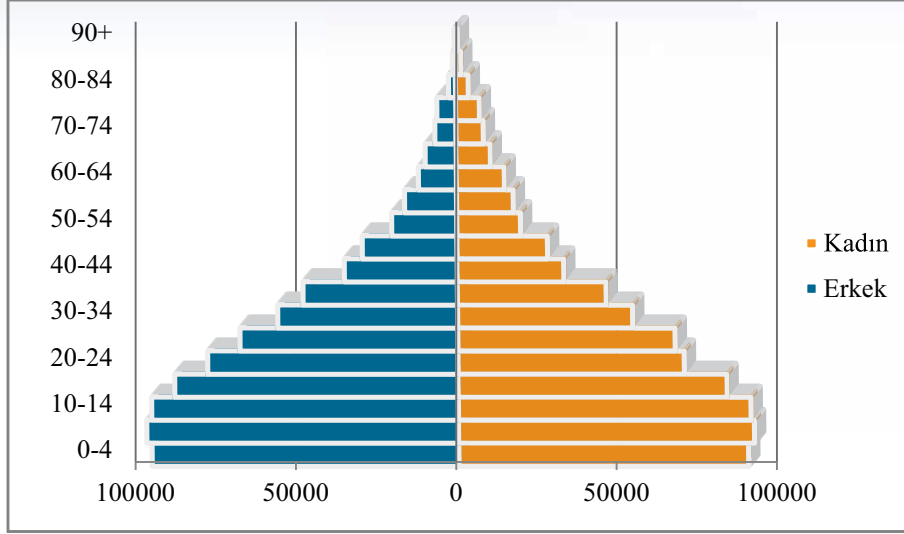
Kaynak: TÜİK, 2011.

Grafik 3.6- Şanlıurfa İli Yaş Piramidi

Kaynak: TÜİK, 2011.

Grafik 3.7- Diyarbakır İli Yaş Piramidi

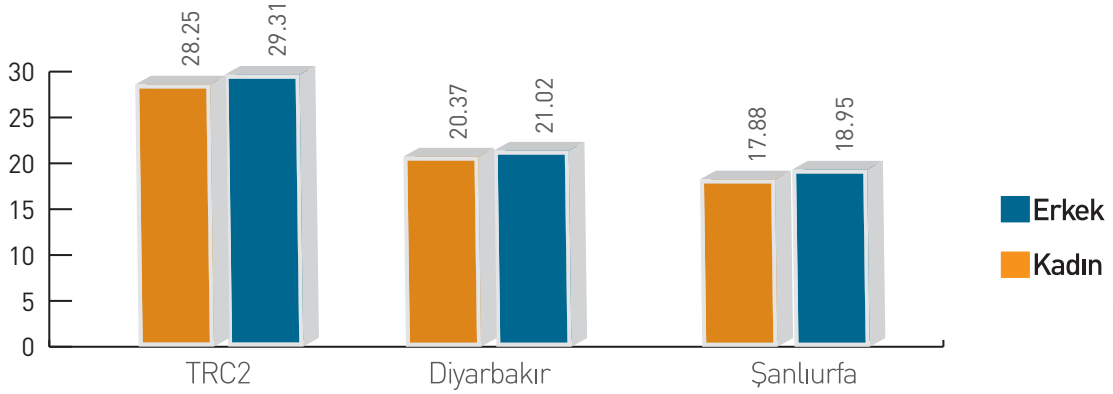

Kaynak: TÜİK, 2011.

Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin yaş piramitleri incelendiğinde taban kısmının geniş, tavan kısmının dar olduğu görülmektedir. Bu durum her iki ilde de nüfusun büyük kısmını çocukların oluşturduğunu göstermektedir. Bölge illerinin nüfus yapıları birbirinden farklılaşmaktadır. Diyarbakır’da çocuk nüfusun azalma, orta yaş dilimindeki nüfusun artma eğiliminde olduğu ve nüfus yapısının ülke nüfus yapısına benzemeye başladığı gözlenmektedir.

Nüfusun cinsiyet ve yaş dağılımı için bkz: **EK-5**.

Grafik 3.8- TRC2 Bölgesi ve Türkiye Medyan Yaşı

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Türkiye medyan yaşı 28,77 iken, Şanlıurfa medyan yaş değeri 18,41 ve Diyarbakır değeri 20,68’dir. Grafikte de görüldüğü gibi Bölge’nin medyan yaşı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

3.1.1.5 Nüfusun Yerleşim Yerine Göre Dağılımı

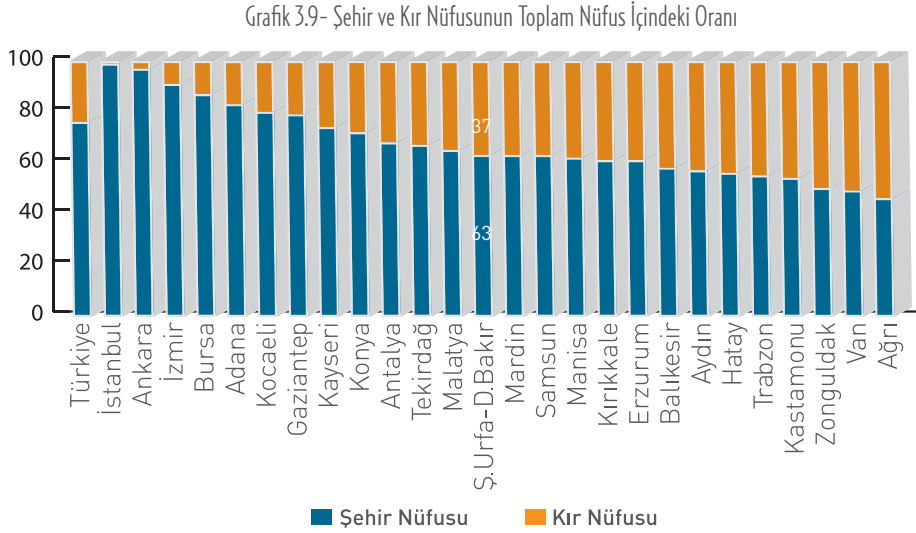
Bölge’de 2009 ve 2010 yıllarında şehir ve köylerde yaşayan nüfusa göre dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Türkiye’de şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki payı 2010’da % 76,3 iken, Diyarbakır ilinde bu oran % 71,3, Şanlıurfa ilinde ise Türkiye ortalamasının çok altında olup % 55,5’dir. Şanlıurfa ilinde kır nüfusunun bu kadar yüksek olmasında (% 44,5) GAP ile artan tarımsal faaliyetler etkili olmaktadır.

Tablo 3.6- TRC2 Bölgesi Şehir ve Köy Nüfusu

	Yıllar	Toplam	Şehir Nüfusu	Kır nüfusu	Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)	
					Şehir	Köy
Türkiye	2009	72.561.312	54.807.219	17.754.093	75,5	24,5
	2010	73.722.988	56.222.356	17.754.093	76,26	23,74
TRC2 Bölgesi	2009	3.128.748	1.978.934	1.149.814	63,3	36,8
	2010	3.192.329	2.012.711	1.149.814	63,0	37
Şanlıurfa	2009	1.613.737	899.774	713.963	55,8	44,2
	2010	1.663.371	922.539	740.832	55	45
Diyarbakır	2009	1.515.011	1.079.160	435.851	71,2	28,8
	2010	1.528.958	1.090.172	438.786	71	29

Kaynak: TÜİK, 2011.

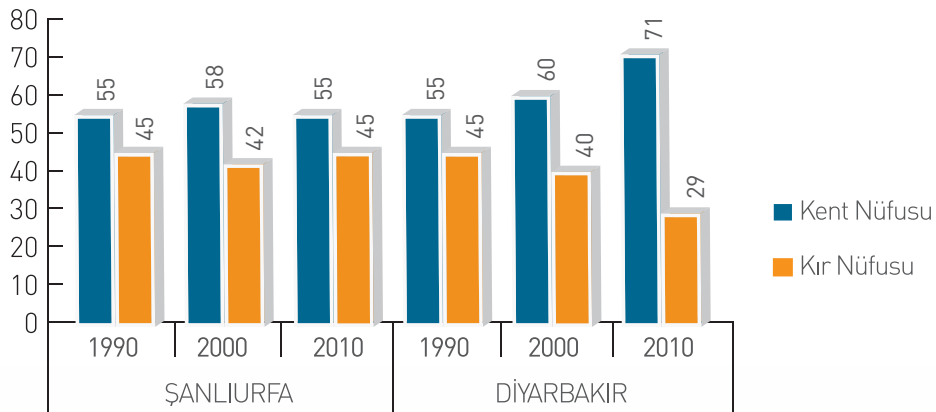
Grafikte Düzey 2 Bölgeleri arasında yapılan sıralamaya göre, TRC2 Bölgesi, şehir ve kır nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı sıralamasında orta sıralarda yer almaktadır.

Kaynak: TÜİK, 2011.

Grafikte ise her iki ilin 1990, 2000 ve 2009 yıllarına ait kır-kent nüfuslarının oranları verilmiştir.

Grafik 3.10- Kır-Kent Nüfusu

Kaynak: TÜİK, 1990; TÜİK, 2011.

Grafikte Diyarbakır ilinde kır nüfusundaki çözümlenin Şanlıurfa ilinden çok fazla olduğu görülmektedir. Bunda, GAP'ın etkisi bulunmaktadır. Şanlıurfa kır nüfusu toplam nüfus içerisinde büyük bir orana sahiptir. GAP ile birlikte sulama alanlarının artması kır nüfusunun azalmasının önüne geçmiştir. Diyarbakır kır nüfusunda çok büyük bir azalma söz konusudur. 1990 yılında toplam nüfus içinde % 45 orana sahip olan Diyarbakır kır nüfusu, 2010 yılında % 29'a düşmüştür. Diyarbakır ilçelerinin büyük bir kısmında kır nüfusu önemli bir paya sahiptir. Ancak bu pay toplam nüfus içinde küçülmektedir.

Tablo 3.7- Şanlıurfa İlçelerinin Şehir-Kır Nüfusu

	Şehir Nüfusu	(%)	Kır Nüfusu	(%)
Şanlıurfa	922.539	55	740.832	45
Merkez	498.111	68	234.611	32
Akçakale	25.793	31	58.613	69
Birecik	47.792	53	41.643	47
Bozova	11.917	20	46.313	80
Ceylanpınar	44.726	61	28.579	39
Halfeti	8.457	21	31.378	79
Harran	6.213	9	59.484	91
Hilvan	21.518	53	19.170	47
Siverek	111.628	52	104.360	48
Suruç	55.600	56	44.482	44
Viranşehir	90.784	56	72.199	44

Kaynak: TÜİK, 2011.

Tablo 3.8- Diyarbakır İlçelerinin Şehir-Kır Nüfusu

	Şehir Nüfusu	(%)	Kır Nüfusu	(%)
Diyarbakır	1.090.172	71	438.786	29
Merkez ¹	843.460	94	51.902	6
Bismil	56.887	52	52.061	48
Çermik	17.962	36	32.172	64
Çınar	11.666	17	57.284	83
Çüngüş	2.495	18	11.598	82
Dicle	8.436	21	32.529	79
Eğil	5.046	22	18.220	78
Ergani	64.608	57	49.350	43
Hani	8.146	26	23.545	74
Hazro	4.488	26	13.079	74
Kocaköy	5.764	37	9.688	63
Kulp	10.119	27	26.820	73
Lice	9.644	36	17.147	64
Silvan	41.451	49	43.391	51

Kaynak: TÜİK, 2011.

¹ Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisindeki ilçeler: Bağlar, Kayapınar, Sur, Yenişehir'dir.

3.1.1.6 Nüfus Bağımlılık Oranı

Nüfus bağımlılık oranı 2008 yılı için Dünyada % 54,8, Türkiye'de % 49,4'tür. TÜİK verilerine göre Türkiye'de bu oranın gittikçe düştüğü görülmektedir. Doğurganlık oranının yüksek olması nedeniyle genç nüfus bağımlılık oranının toplam bağımlılar arasındaki oranı oldukça yüksektir.

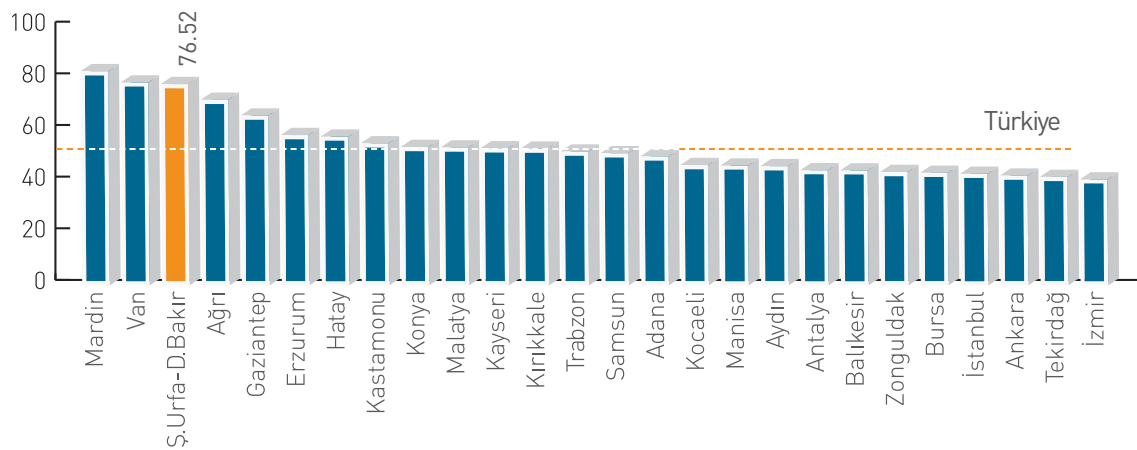
Tablo 3.9- Nüfus Bağımlılık Oranı (%)

Yıl	Bölge	Toplam Yaş Bağımlılık Oranı	Yaşlı Bağımlılık Oranı (65+)	Genç Bağımlılık Oranı (0-14)
2008	Türkiye	49,51	10,23	39,28
	TRC2	76,58	6,12	70,46
	Diyarbakır	70,04	6,41	63,62
	Şanlıurfa	83,26	5,81	77,45
2009	Türkiye	49,25	10,46	38,79
	TRC2	76,9	6,25	70,64
	Diyarbakır	69,87	6,59	63,29
	Şanlıurfa	84,04	5,92	78,12
2010	Türkiye	48,89	10,76	38,13
	TRC2	76,52	6,48	70,04
	Diyarbakır	69,57	6,87	62,71
	Şanlıurfa	83,43	6,1	77,32

Kaynak: TÜİK, 2011.

Tabloda görüldüğü gibi Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri oranları Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. Her iki ilde de yüksek doğurganlığa bağlı olarak genç bağımlılık oranı çok yüksektir.

Grafik 3.11- Düzey 2 Bölgeleri Toplam Yaş Bağımlılık Oranı

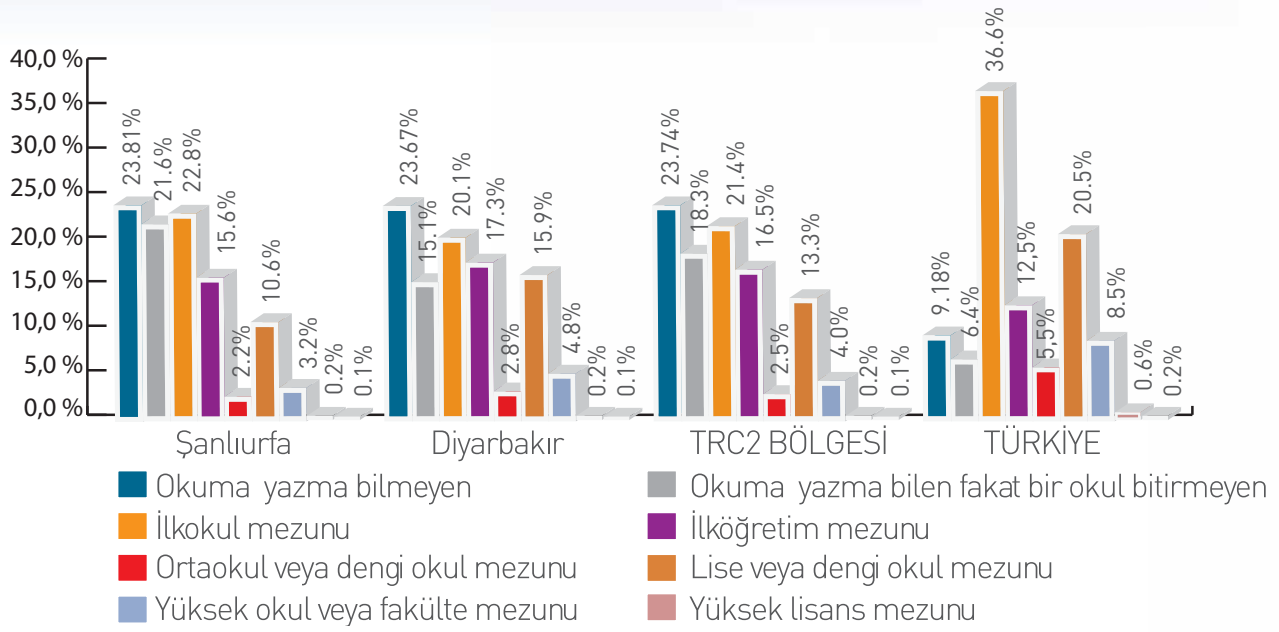
Kaynak: TÜİK, 2011.

Yaş bağımlılık oranı Düzey 2 Bölgeleri ile karşılaştırıldığında, TRC2 Bölgesi 3'üncü sıradadır. Ülkenin doğusundan batısına doğru gidildikçe bu oran düşmektedir.

3.1.1.7 Nüfusun Eğitim Durumu

Aşağıda grafiği verilen değerlendirme, TÜİK veritabanından alınan 15 yaş ve üzeri nüfus içinde eğitim durumu bilinen Türkiye geneli 50.588.007 kişi ile Bölge geneli 1.721.724 kişiyi kapsamaktadır.

Grafik 3.12- Bölgesel Göstergeler; 15 Yaş ve Üzeri Nüfusun Eğitim Durumu¹

Kaynak: TÜİK, 2010b.

15 yaş ve üzeri nüfusun eğitim durumuna bakıldığında Türkiye genelinde okuryazar olmayanların oranı % 9,2 olarak hesaplanmışken Bölge'de bu oran % 23,7'ye kadar çıkmıştır. Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri değerleri benzerlik göstermektedir. Türkiye genelinde 15 yaş ve üzeri nüfus içerisinde bir okul bitirmediği halde okuryazar olanların oranı % 6,4 iken Bölge'de bu oran % 18,3 olarak Türkiye ortalamasının 3 katıdır. Bu durum bölgede okuryazarlığın örgün eğitim çağ yaş dışında öğrenildiği sonucunu çıkarmaktadır. Şanlıurfa ilinde bir okul bitirmediği halde okuryazar olanların oranı % 21,6 iken Diyarbakır ilinde bu oran % 15,1'dir.

Türkiye genelinde ilkökul, ortaokul ve ilköğretim mezunlarının toplamı % 54,6 iken Bölge'de bu oran % 40,4 olarak Türkiye ortalamasının altındadır. Bu durum Türkiye genelinde orta ve üst yaş grubunun genel eğitim düzeyini yansıtmaktadır. Bu grupta Bölge'nin Türkiye ortalamasının altında bulunması Bölge'de okullaşma oranlarının geçmişte düşük seviyelerde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Lise ve dengi mezunlarının 15 yaş ve üzeri nüfus içindeki oranı Türkiye genelinde % 20,5 iken Bölge ortalaması % 13,3 ile daha düşük seyretmiştir. On beş yaş ve üzeri nüfus içinde lise ve dengi mezunlarının oranı Diyarbakır ilinde % 15,9 ile Bölge ortalamasının üzerinde, Şanlıurfa ilinde ise % 10,6 ile Bölge ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Şanlıurfa ilinde kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olması ve kırsal alanda ortaöğretim kurumlarının bulunmaması bu durumu etkileyen sebeplerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kırsal nüfus oranının yüksek olması Şanlıurfa ilinde ilköğretimden ortaöğretime olan geçişleri azaltan etmenlerden biri olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan kırsal nüfusun ortaöğretime erişilebilirliğinin artırılması gerekmektedir.

On beş yaş ve üzeri nüfus içindeki yükseköğretim mezunlarının oranının Türkiye genelinde % 8,5 ile düşük bir seviyede gerçekleştiği; bunun yanında Bölge'de bu oranın % 4, Şanlıurfa ilinde ise % 3,2 ile daha düşük bir oranda olduğu görülmektedir. Diyarbakır ilinde bu oran % 4,8 ile Bölge ortalamasının üzerindedir. Bu sınıflandırma için yüksek lisans ve doktora mezunları Türkiye genelinde % 0,8 iken Bölge'de her iki için de % 0,3'tür

3.1.1.8 Nüfusun İşgücü ve İstihdam Durumu

TÜİK'in 2010 yılında açıkladığı İl Bazında Temel İşgücü Göstergelerine göre, 2009 yılı işsizlik değerlerinde Diyarbakır ili Adana'dan sonra işsizliğin en fazla olduğu olarak görülmektedir.

Tabloda Türkiye ile Diyarbakır ve Şanlıurfa illerine ait istihdam ve işsizlik verilerine yer verilmiştir. Tabloda gösterilen bütün verilerde her iki il Türkiye ortalamasından daha kötü bir durumdadır. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde işgücüne katılım oranı % 30 civarında seyretmektedir. İşsizlik oranında her iki il Türkiye ortalamasının üstündedir.

¹ İlgili araştırmada durumu bilinmeyenler dikkate alınmamıştır.

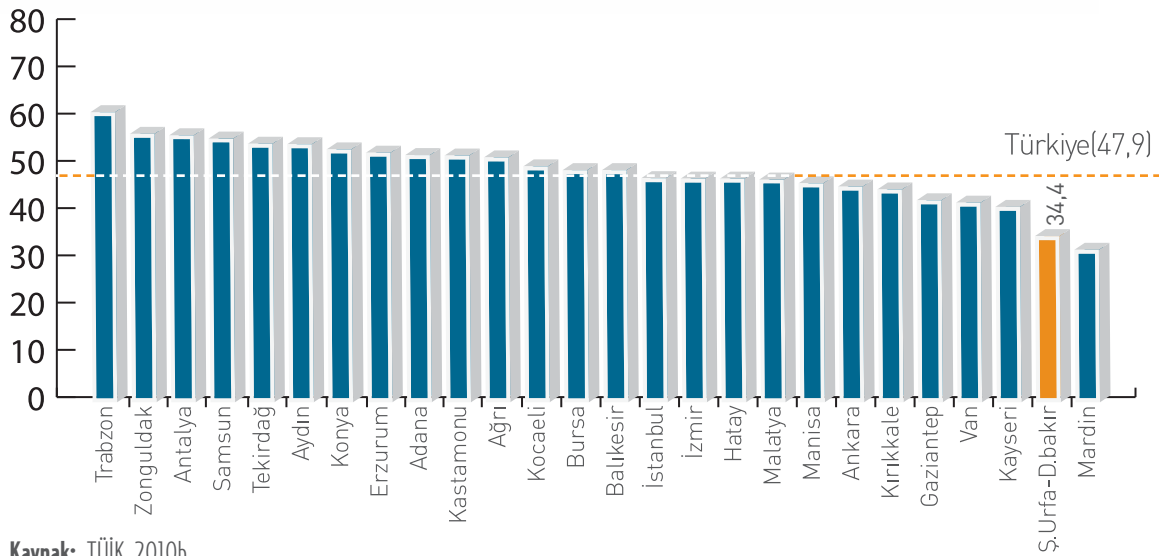
Tablo 3.10- İş Gücü Göstergeleri, 2009

	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
Türkiye	47,9	14,0	41,2
TRC2 Bölgesi	34,4	18,8	27,9
Şanlıurfa	36,2	17	30
Diyarbakır	32,7	20,6	26

Kaynak: TÜİK, 2010a.

TRC2 Bölgesi, Düzey 2 bölgeleri arasında iş gücüne katılım oranı en düşük ikinci bölgedir.

Grafik 3.13- Düzey 2 Bölgeleri İş Gücüne Katılma Oranı

Kaynak: TÜİK, 2010b.

3.1.2 Göç

Türkiye'deki nüfus hareketlerinin yoğunlaşarak sorun haline geldiği dönemin başlangıcı olarak tarımda makineleşmenin artması nedeniyle 1950'li yıllar gösterilmektedir. 1980'li yıllara kadar Türkiye'deki göç genelde kırsaldan kent merkezine doğru olmuştur; ancak, 1980'lerden sonra artan ulaşım ve iletişim imkânları ve bölgeler arasında artan eşitsizlikler sonucunda göçler daha çok ülkenin batısındaki büyük metropollere ve kentlerden kentlere doğru olmuştur. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin de içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki göç hareketleri de biraz gecikmeli de olsa Türkiye'deki göç hareketlerinin yönünde bir seyir izlemiştir. Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki göç hareketlerine baktığımızda karşımıza iki özgün sorun çıkmaktadır. Diyarbakır ilinde yaşanan göç, 1990'larda artan şiddet olayları sonucu yerleşim yerini bırakıp daha güvenli bir yere taşınma ile ortaya çıkan bir göç hareketidir. Şanlıurfa ilinde ise Bölgedeki terör olaylarından dolayı artan göçün yanı sıra, en az bunun kadar önem taşıyan mevsimlik göçtür.

Bölgede nüfus çift yönlü göç hareketlerinden dolayı çok değişken bir yapı arz etmektedir. Bölge göç almakla beraber, bundan daha fazlasını dışarıya vermektedir. Aşağıdaki tablo da her iki ile ait göç sayıları ve net göç hızı mevcuttur. Tablodan da görüleceği gibi her iki bölgedeki net göç sayısı ve hızı eksi yöndedir.

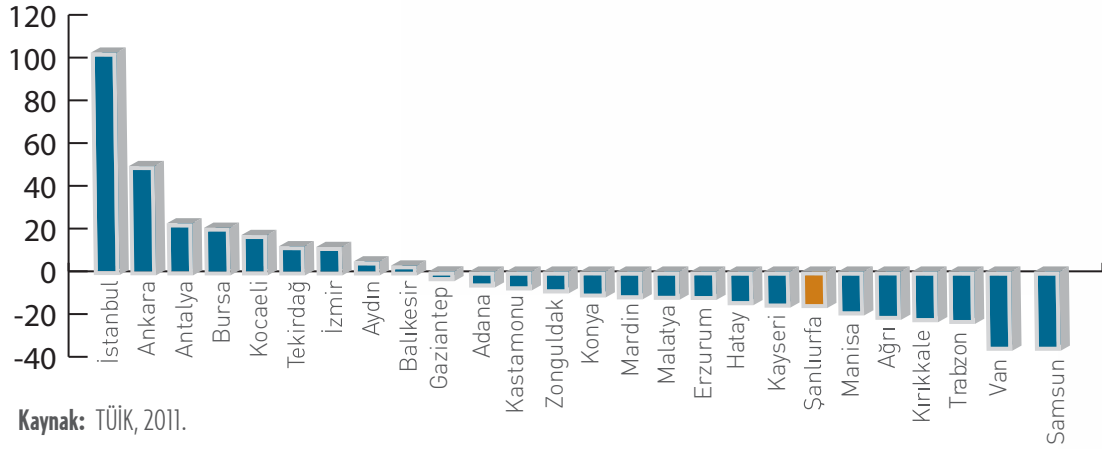
Tablo 3.11- İllerin Net Göç Değerleri, 2010

	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (Binde)
Şanlıurfa	32.555	37.555	-5.000	-3,00
Diyarbakır	34.810	44.858	-10.048	-6,55
TRC2 Bölgesi	64.539	79.587	-15.048	-4,7

Kaynak: TÜİK, 2011

Diyarbakır ve Şanlıurfa, Düzey 2 Bölgeleri içinde dışarıya en çok göç veren bölgeler arasında yer almaktadır. Grafikte TRC2 Bölgesi net göç miktarının negatif degerde olduğu görülmektedir.

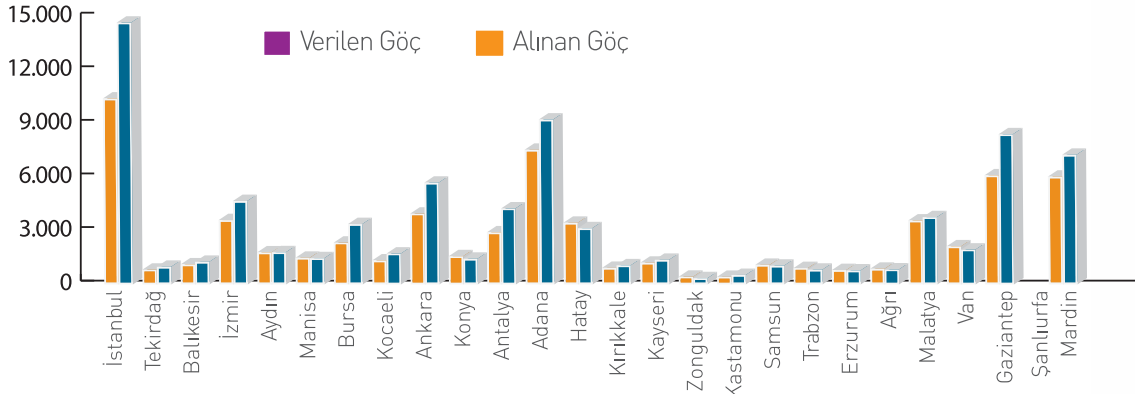
Grafik 3.14- Düzey 2 Bölgeleri Net Göç Sayıları

Kaynak: TÜİK, 2011.

TRC2 Bölgesi göç alan ve göç veren bir yapıya sahiptir. Daha çok kendi kırsal alanından ve çevre illerden göç alıp, aldığı göçten daha fazla miktarda da göç vermektedir. Net göç olarak negatif degerlerde seyretmektedir.

Grafik 3.15- TRC2 Bölgesi ve Düzey 2 Bölgeleri Arasındaki Göç Akışı

Kaynak: TÜİK, 2011.

Göç akışı incelendiğinde; Bölge en çok göçü İstanbul iline vermektedir. İkinci sırada ise mevsimlik göçün en yoğun olduğu Çukurova Bölgesi gelmektedir. En çok göç alan bölgelerin İstanbul ve Çukurova Bölgesi olması, verilen göçün bir kısmının mevsimlik göç olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Göç hareketlerinde önemli göstergelerden biri de göçlerin çıkış ve varış noktalarıdır. Aşağıdaki tablolarda göçün yönü verilmektedir.

Tablo 3.12- Yerleşim Yeri Göre Alınan Göçler, 2000

	Toplam	Erkek	Kadın	Şehirden Şehire / Toplam	Köyden Şehire / Toplam	Şehirden Köye / Toplam	Köyden Köye / Toplam
Güneydoğu Anadolu	438.616	252.299	186.317	250.009	87.736	81.862	19.009
Diyarbakır-Şanlıurfa	175.853	100.865	74.988	93.652	30.920	42.178	9.103
Şanlıurfa	66.354	39.798	26.556	36.570	12.941	13.113	3.730
Diyarbakır	109.499	61.067	48.432	57.082	17.979	29.065	5.373

Kaynak: TÜİK, 2000.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde alınan göçün büyük bir kısmını çevre illerden gelen göç oluşturmaktadır. Tabloda dikkat çeken diğer nokta ise şehirden köye göç edenlerin sayısının köyden şehire göç edenlerin sayısından fazla olmasıdır. Bölge'de tekrar güven ve istikrar ortamının oluşması 1990'lı yıllarda terkedilen köylere dönüşü hızlandırmıştır.

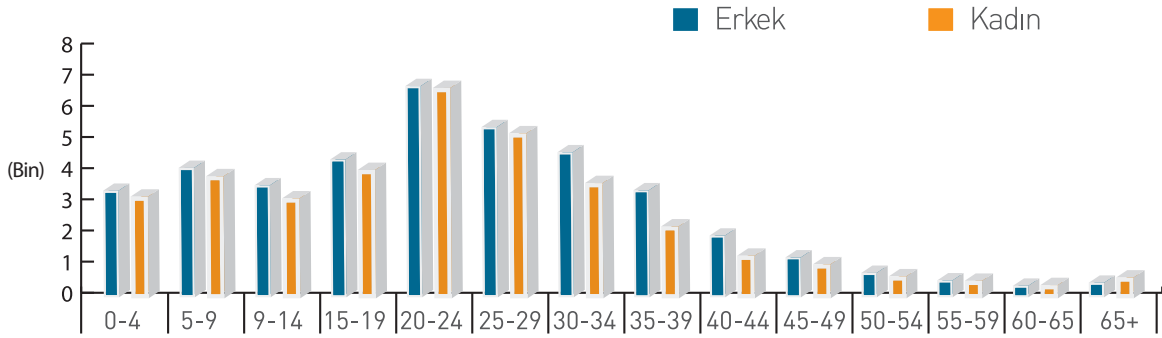
Tablo 3.13- Yerleşim Yerine Göre Verilen Göçler

	Toplam	Erkek	Kadın	Şehirden Şehire / Toplam	Köyden Şehire / Toplam	Şehirden Köye / Toplam	Köyden Köye / Toplam
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	648.504	368.291	280.213	359.132	125.686	118.453	45.233
Diyarbakır-Şanlıurfa	273.229	155.123	118.106	143.288	46.387	60.865	22.689
Şanlıurfa	115.667	65.790	49.877	55.138	21.516	26.227	12.786
Diyarbakır	157.562	89.333	68.229	88.150	24.871	34.638	9.903

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Bölge'nin verdiği göç incelendiğinde; Bölge'den ayrılanların yarısından fazlası başka şehirlere gitmektedir. Bölge'de istihdam olanaklarının düşük olmasına bağlı olarak Bölge'nin aldığı nüfusu barındıramadığı görülmektedir.

Grafik 3.16- Verilen Göçün Yaş Durumu

Kaynak: TÜİK, 2010b.

TRC2 Bölgesi'nin verdiği göçün yaş durumu incelendiğinde; en fazla göçün 20-30 yaş grubunda olduğu görülmektedir. İssizlik bu yaş grubundaki göçün en temel nedenidir.

Göç, kentlerde altyapının ve sosyal donatıların nüfusa oranla yetersiz kalması gibi altyapı sorunlarına; işsizlik, yoksulluk, marjinalleşme gibi sosyo-ekonomik sorunlara yol açmaktadır. EKOSEP projesi bulgularına göre; Bölge'de göçün, göç eden insanlar üzerinde ekonomik ve sosyal değişikliklere yol açmasının yanında, ruhsal ve psikolojik sorunlara yol açtığı görülmektedir. Bu insanların kent hayatına uyum sağlayamadıkları, ekonomik anlamda üretken duruma geçemedikleri görülmektedir.

3.1.3 Nüfus Projeksiyonları

Nüfus projeksiyonları, gelecekteki sosyal, ekonomik politikaları yansıtan ve sayısalılaştıran, aynı zamanda sektörler için gerekli olan üretici ve tüketici kitlenin tespitinde yardımcı bir araç niteliğini taşımaktadır. Nüfus projeksiyonları amaca göre ülke geneli, bölge ve il düzeyinde ya da değişik nüfus büyüklüğüne sahip yerleşmeler, idari birimler bazında olmak üzere farklı boyutlarda yapılabilmektedir. Nüfus projeksiyonlarını, dayandıkları yöntem, kullanılan veriler ve varsayımların farklılığına göre ana hatlarıyla üç grupta toplamak mümkündür.

- Matematik yöntemler yardımıyla yapılan nüfus tahminleri
- Demografik unsurlara göre nüfus projeksiyonları
- Ekonomik yöntemler yardımıyla yapılan nüfus projeksiyonları

Göç Bölge nüfusunu belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Sadece yıllık nüfus artış hızına dayanan matematiksel yöntemler bölge nüfusunun tahmininde yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında farklı göç senaryolarına göre yapılmış demografik unsurlara dayanan nüfus projeksiyonları tercih edilmiştir.

3.1.3.1 Matematik Yöntemler Yardımıyla Yapılan Nüfus Tahminleri

Matematiksel yöntemlerle yapılan projeksiyon hesabında, nüfus büyüklüğünde sayım dönemlerinde gerçekleşen artış temel alınmaktadır. Bu yöntemlerde dıştan gelecek ekonomik, sosyal herhangi bir etkinin olmayacağı ve mevcut gelişmenin matematiksel olarak 2020 yılına kadar aynen devam edeceği varsayılmıştır. Matematiksel Nüfus Projeksiyonunda 4 farklı matematiksel yöntem kullanılmıştır;

- Üssel Artış Yöntemi
- En Küçük Kareler Yöntemi
- Bileşik Faiz Yöntemi
- Aritmetik Yöntem

Nüfus artış hızı için, 2007-2008 ve 2009 yılı ADNKS sonuçları temel alınmıştır. Şanlıurfa ve Diyarbakır için yukarıda sayılan 4 farklı yöntemle 2020 yılına kadar nüfus tahmini yapılmış ve bu tahminlerin aritmetik ortalaması alınarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 3.14- TRC2 Bölgesi Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)

	2010	2011	2012	2013	2015	2020
Şanlıurfa	1.649.375	1.696.830	1.745.294	1.794.810	1.897.175	2.163.472
Diyarbakır	1.528.374	1.557.193	1.586.776	1.617.138	1.680.269	1.846.256
TRC2 Bölgesi	3.177.749	3.254.023	3.332.070	3.411.948	3.577.444	4.009.728

Tablo 3.15- Şanlıurfa İli Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)

ŞANLIURFA	2010	2011	2012	2013	2015	2020
Akçakale	84.157	86.906	89.703	92.550	98.398	113.347
Birecik	89.956	92.424	94.929	97.470	102.667	115.781
Bozova	57.704	57.525	57.345	57.166	56.808	55.963
Ceylanpınar	73.973	75.602	77.251	78.919	82.313	90.770
Halfeti	40.348	40.181	40.014	39.847	39.515	38.733
Hilvan	39.889	39.588	39.288	38.990	38.396	37.005
Siverek	213.574	217.993	222.461	226.977	236.159	258.961
Suruç	100.178	99.269	98.364	97.463	95.674	91.497
Merkez	723.056	755.058	787.833	821.418	891.164	1.074.921
Viranşehir	161.855	165.382	168.950	172.559	179.904	198.188
Harran	64.687	66.901	69.156	71.452	76.178	88.305
Toplam	1.649.375	1.696.830	1.745.294	1.794.810	1.897.175	2.163.472

Tablo 3.16- Diyarbakır İli Nüfus Projeksiyonu (Matematiksel Yöntemler)

DİYARBAKIR	2010	2011	2012	2013	2015	2020
Bismil	109.142	109.285	109.428	109.572	109.859	110.542
Çermik	49.829	49.265	48.705	48.148	47.043	44.474
Çınar	69.359	71.771	74.228	76.732	81.887	95.134
Çüngüş	13.349	13.123	12.899	12.677	12.238	11.228
Dicle	38.670	36.553	34.488	32.473	28.580	20.107
Ergani	105.798	107.419	109.051	110.695	114.021	122.159
Hani	31.633	31.654	31.675	31.696	31.738	31.838
Hazro	17.247	16.817	16.391	15.971	15.145	13.269
Kulp	36.830	37.312	37.798	38.287	39.276	41.689
Lice	25.670	23.917	22.217	20.566	17.399	10.611

DİYARBAKIR	2010	2011	2012	2013	2015	2020
Silvan	83.676	82.184	80.704	79.237	76.341	69.685
Eğil	23.124	22.941	22.759	22.577	22.216	21.372
Kocaköy	14.900	14.604	14.310	14.018	13.444	12.129
Merkez ¹	909.149	940.349	972.123	1.004.489	1.071.084	1.242.018
Toplam	1.528.374	1.557.193	1.586.776	1.617.138	1.680.269	1.846.256

2013 yılına kadar toplam nüfusta yaklaşık olarak Şanlıurfa'da % 11'lik, Diyarbakır'da % 10'luk ve TRC2 Bölgesi'nde % 11'lik bir artış beklenmektedir. Şanlıurfa'nın Bozova, Halfeti, Hilvan ve Suruç ilçelerinde, Diyarbakır'ın ise Çermik, Çüngüş, Dicle, Hazro, Lice, Silvan, Eğil ve Kocaköy ilçelerinde nüfusta azalma beklenmektedir. Şanlıurfa'da GAP'ın etkisiyle ilçe nüfusları oranlarını korurken, Diyarbakır ilçeleri nüfus kaybetmeye devam etmektedir. TRC2 Bölgesi, 2009 yılı ADNKS nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfus artış hızında % 19,9 oranla ülke ortalamasının üstünde ve Düzey 2 Bölgeleri arasında 4'üncü sıradadır. 2013 yılında Bölgenin, nüfus artış hızında ülke ortalamasının üstünde olacağını ve Düzey 2 Bölgeleri arasında ön sıralarda yer alacağını söyleyebiliriz.

3.1.3.2 Demografik Unsurlara Göre Nüfus Projeksiyonları

Demografik unsurlara dayalı nüfus projeksiyonları, nüfustaki değişimin bileşenlerini oluşturan doğum, ölüm ve göç hareketlerinin, gelecekteki eğilimlerine ilişkin varsayımlara dayanılarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla projeksiyon işlemi, matematiksel yöntemlerden farklı olarak, sadece geçmiş dönemlerdeki nüfus büyüklüklerinin değişimlerini değil aynı zamanda projeksiyon yapılacak nüfusun demografik yapısını da dikkate alır.

Demografik unsurlara dayalı projeksiyon yöntemlerinden en yaygın olarak kullanılanı kuşak bileşen yöntemidir. Temel bir yıldaki yaş dağılımından başlayarak, nüfustaki değişimin bileşenleri olan doğum, ölüm ve göçler ile ilgili varsayımlar dikkate alınarak nüfus projeksiyonu gerçekleştirilmektedir. Hesaplamalar her bir yaş kuşağı ve cinsiyet grubu için ayrı ayrı yapılmaktadır. Dolayısıyla bu yöntem ile nüfusun toplam büyüklüğünün tahmini yapılabildiği gibi, gelecekteki nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının da tahmini yapılabilmektedir.

TRC2 Bölgesi için demografik unsurlar kullanılarak iki projeksiyon yapılmıştır. Bu tahminler il bazındadır. Bunlardan ilki Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Projesi (EKOSEP) kapsamında yapılan çalışmadır.

Tablo 3.17- Şanlıurfa İli Nüfus Projeksiyonu (Demografik Unsurlar)

YILLAR	ŞANLIURFA		DİYARBAKIR			
	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 1	Senaryo 2	Senaryo 3	Senaryo 4
2010	1.631.600	1.631.608	1.530.612	1.528.076	1.533.140	1.528.077
2011	1.657.576	1.657.639	1.546.776	1.541.664	1.551.873	1.541.666
2012	1.681.662	1.681.844	1.562.695	1.554.103	1.571.265	1.554.104
2013	1.705.670	1.706.055	1.578.264	1.565.261	1.591.232	1.565.263
2015	1.753.510	1.754.650	1.608.268	1.583.553	1.632.915	1.583.556
2020	1.872.059	1.880.138	1.675.914	1.603.860	1.747.764	1.608.906

Kaynak: EKOSEP, 2008.

Tabloda azalan bir doğurganlık düzeyi ve yükselen bir doğumda beklenen yaşam süresi varsayımları altında, Şanlıurfa nüfusunun iki farklı net göç senaryosuna göre nüfus tahminleri yer almaktadır. Sayısal yöntemlerle yapılan projeksiyon sonuçlarıyla karşılaştırdığımızda, tahminlerin birbirinden çok farklı olduğunu görmekteyiz. Şanlıurfa nüfusunda 2013 yılına kadar % 5 oranında bir artış beklenmektedir. Şanlıurfa il merkezi nüfusu 2013 yılında 530,000 olarak tahmin edilmektedir.

Diyarbakır nüfusundaki hareketlilik, özellikle göç olgusunun Diyarbakır nüfusu üzerindeki kestirimi zor etkisi, Diyarbakır nüfusuna yönelik tahminlerde kullanılan senaryo sayısını artırmıştır. Diyarbakır'ın nüfus büyüklüğü ve yapısını belirleyecek olan doğurganlık ve ölümlülük

¹ 2007-2008 ve 2009 ADNKS nüfus sayım sonuçlarında Diyarbakır merkezinin nüfusu Sur, Yenisehir, Bağlar ve Kayapınar olarak, 1990 ve 2000 genel nüfus sayımında ise Merkez olarak verilmiştir. Projeksiyonda tutarlılık için Merkez kullanılmıştır.

etkenlerine yönelik olarak, tek bir senaryo kabul edilirken, göç etkeni projeksiyonlarda dört farklı senaryo çerçevesinde ele alınmıştır. Şanlıurfa nüfusunda farklı senaryolar arasındaki fark çok az iken, Diyarbakır nüfusunda farklı senaryolar arasındaki fark dikkate değerdir. 2013 yılına kadar Diyarbakır nüfusunda ortalama % 4'lük bir artış beklenmektedir. Diyarbakır merkez nüfusunun ise 2013 yılında ortalama 855.000 civarında olacağı tahmin edilmektedir.

İnceleyeceğimiz diğer projeksiyon çalışması ise 'Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıldönümü olan 2023 yılı için il ve bölge düzeylerinde nüfus projeksiyonu' isimli çalışmadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2008 veri tabanı esas alınan çalışma, varsayımlar ile kuşak bileşen yöntemini kullanarak gerçekleştirilen 81 il düzeyindeki ilk projeksiyon olma özelliğini taşıyor. Çalışmada ADNKS'ye göre 2007-2008 arasındaki yer değiştirmeler göç olarak kabul edilmiştir (KARAKAYA ve TÜRKYILMAZ, 2009).

Tablo 3.18- TRC2 Nüfus Projeksiyonu

YILLAR	ŞANLIURFA	DİYARBAKIR
2013	1.716.085	1.587.863
2018	1.856.962	1.670.933
2023	1.991.188	1.733.314

Kaynak: KARAKAYA ve TÜRKYILMAZ, 2009.

Tahminler 5 yıllık dönemler için yapılmıştır. 2013 yılına kadar Şanlıurfa nüfusunda % 6'luk, Diyarbakır nüfusunda ise % 4'lük bir artış beklenmektedir. Sonuçlar EKOSEP tahminlerine paraleldir.

TRC2 Bölgesi'nin literatürde var olan yöntemler kullanılarak yapılan nüfus tahminleri incelediğimizde farklı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Bölge nüfusunun genel bir dengeye ulaşmaması, Bölgenin hem göç alan hem de göç veren bir yapıya sahip olması, Bölgenin sosyal yapısındaki diğer unsurlar tahminlerde tutarsızlığa neden olmaktadır. Matematiksel yöntemlerle yapılan nüfus tahminlerinde, günümüzdeki nüfusun geleceğe doğru, geçmiş dönemlerdeki büyüme modelini aynen takip ederek artacağı varsayımı kullanılır. Bu yöntem, nüfus değişiminin etmenleri olan doğumlar, ölümler ve göçlerdeki değişimi hesaba dahil etmediği için, genellikle küçük alanlar (il veya ilçe düzeyi) ve yakın dönemler için (5-10 yıllık) yapılan tahminlerde kullanılmaktadır. Matematiksel yöntemler kullanarak ulaştığımız sonuçları incelediğimizde sonuçların yüksek çıktığını görmekteyiz. Demografik yöntemler kullanılarak yapılan projeksiyonlarda ise karşılaşılan en büyük sorun göçe yönelik kestirimlerdir. Göçün seyri üzerine geliştirilen farklı senaryolarla tahminler yapılmaktadır. Yukarıda incelediğimiz demografik yöntemler kullanarak yapılan projeksiyonların sonuçları birbirine yakındır. Bölgenin dinamik ve değişken yapısı göz önüne alındığında demografik yöntemlerle yapılan projeksiyonların baz alınması daha gerçekçi olacaktır.

3.2 SOSYAL YAPI

3.2.1 Eğitim

Eğitim düzeyi ulusal ve uluslararası gelişmişlik endekslerinde yer alan en önemli göstergelerden biridir. Eğitim, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması için gereken nitelikli işgücünün yetişmesinde, değişen talep yapısına uygun beceri ve bilgi altyapısının oluşturulmasında, kaynakların verimli olarak kullanılmasında önemli bir role sahiptir.

TRC2 Bölgesi'nin eğitim sektöründeki durumu incelendiğinde göstergelerin büyük bölümünün Türkiye geneli ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. DPT tarafından 2003 yılında yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" araştırmasına göre eğitim sektörü gelişmişlik sıralamasında Bölge, Düzey 2 seviyesinde 26 bölge arasında 25'inci sırada bulunmaktadır.

Tablo 3.19- TRC2 Bölgesi İçin Eğitim Göstergeleri

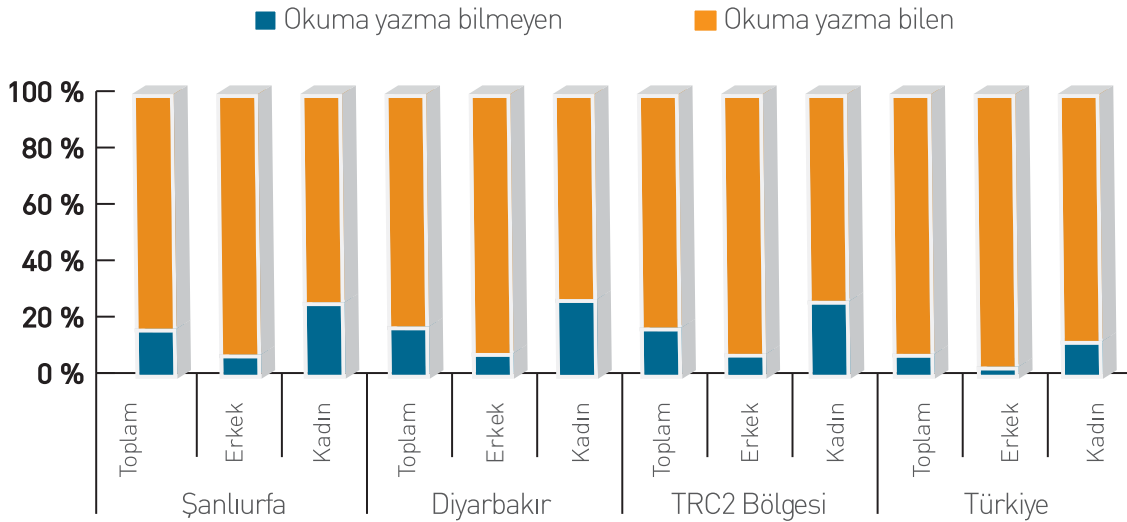
Göstergeler	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Eğitim Sektörü Gelişmişlik Sırası	78	73	25	-
Okuryazar Olmayan Oranı (%) ¹	16,5	17,3	16,9	7,5
Okuryazar Olmayan Kadın Oranı (%)	25,9	27,0	26,4	12,1
Okulöncesi Okullaşma Oranı (4-5 yaş, %)	63,9	36,7	50,3	38,6
İlköğretim Net Okullaşma Oranı (%)	96,3	97,9	97,1	98,2
Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (%)	32,1	44,7	38,4	65,0
Üniversite Öğrenci Sayısı	9.912	14.544	24.456	2.757.828

Kaynak: DPT, 2003; TÜİK, 2010b; MEB, 2010a.

Bölge nüfusunun okuryazar oranları TÜİK 2010 yılı verilerine göre değerlendirilmiş olup Bölgede 6 yaş ve üzeri nüfusun okuryazar olmayanlarının oranı Türkiye ortalamasının üzerinde % 16,9 olarak gerçekleşmiştir. Kadın nüfusunda bu oran % 26,4'e çıkmaktadır. Altı yaş ve üzeri nüfusun okuryazarlık durumu bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenmiş; ayrıca, 15 yaş ve üzeri nüfusun eğitim durumu ele alınmıştır.

Bölge, 2009-2010 yılı okullaşma oranlarında okulöncesi eğitim kademesinde % 50,3 ile Türkiye ortalamasının üzerinde iken ilköğretim okullaşmasında % 97,1 ile Türkiye ortalamasına yakın, ortaöğretim okullaşma oranında ise % 38,4 ile Türkiye ortalamasının çok gerisinde bulunmaktadır.

3.2.1.1 Okuryazarlık Durumu

Grafik 3.17- Okuryazarlık Durumuna Göre Nüfus (6 yaş ve üzeri)²

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Türkiye genelinde 6 yaş ve üzeri nüfus için okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 7,5 olarak tespit edilmişken Bölgede bu değer % 16,9 olduğu görülmektedir. Bu durum okuryazarlığın bölgede önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Şanlıurfa ilinde % 16,5 olarak tespit edilen okuma yazma bilmeyenlerin oranı Diyarbakır ili için % 17,3 olarak belirlenmiştir. Şanlıurfa ilinde durumu bilinmeyen oranının fazla olması (% 7,4) ve bunların mevsimlik işçiler olduğunun öngörülmesi nedeniyle okuma yazma bilmeyenlerin sayısının bu değer üstünde olabileceği değerlendirilmektedir.

Bölge'de dezavantajlı guruplardan kadın nüfusun okuryazarlık durumu incelendiğinde; Türkiye geneli kadın nüfusu okuma yazma bilmeyen

¹ Okuryazar oranları 6 yaş ve üzeri okuryazar durumu bilinenler üzerinden hesaplanan değerlerdir.

² Okuryazar durumu bilinenler üzerinden hesaplanan değerlerdir. Okuma yazma durumu bilinmeyen oranı Türkiye genelinde % 4,7, Şanlıurfa ilinde % 7,4, Diyarbakır ilinde % 5,1'dir (EK-6).

oranı % 12,1 iken Bölge'de % 26,4 ile Türkiye ortalamasının 2 katından fazla olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ilinde bu oran % 25,9, Diyarbakır ilinde ise % 27 olarak tespit edilmiştir. Mayıs 2010'da güncellenen TÜİK veritabanından alınan veriler bölgede okuma yazma bilmeyen kadınların oranının yüksek olduğunu, bu konuda Bölge'de çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir.

3.2.1.2 Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitimin öğrenci başarısı üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bölgemizde özellikle kırsal yerleşim yerlerinde ilköğretim kademesinin başında öğrencilerin Türkçeyi hiç bilmedikleri veya çok az bildikleri tespit edilmektedir. Öğrencilerin eğitim diline hâkim olamamaları düşünme ve anlama gibi öğrenci başarısını etkileyecek çok önemli yetilerinin gelişmesi önünde engel teşkil etmektedir. Okul öncesi eğitim gerek erken dil gelişimi üzerine etkileri açısından gerekse modern eğitim araştırmalarının sonucu ortaya çıkmış olan bulgular göz önüne alındığında eğitim alanında önem arz etmektedir.

Okul Öncesi Eğitimde Okullaşma Oranları

Tablo 3.20- 2009-2010 Dönemi Okul Öncesi Eğitim Okullaşma Oranları (%)

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Toplam	63,9	36,7	50,3	38,6
Erkek	64,5	37,4	51,0	39,2
Kız	63,2	35,9	49,5	37,9

Kaynak: MEB, 2010a.

Okul öncesi eğitimde 2009-2010 eğitim öğretim yılı 4-5 yaş okullaşma oranlarına bakıldığında % 50,3 değeriyle TRC2 Bölgesi okul öncesi okullaşma oranının % 38,6 olan Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleştiği görülmüştür. Şanlıurfa ilinin % 63,9 olan okullaşma oranının % 36,7 olan Diyarbakır ilinin okul öncesi okullaşma oranının çok üstünde olduğu ve Türkiye ile Bölge ortalamasını geçtiği görülmektedir. Şanlıurfa ilinin bir önceki yıl okul öncesi okullaşma oranının % 21,59 olduğu ve bir yıl gibi kısa bir sürede % 42 oranında bir artışla % 63,9 seviyesine çıktığı tespit edilmiştir. Diyarbakır ilinde okul öncesi okullaşma oranı Türkiye ortalamasına yakın olmasına rağmen yeterli seviyede değildir.

İlçelere Göre Okul Öncesi Eğitim Göstergeleri

Bölge illerinin ilçeler bazında okul öncesi eğitim göstergeleri şube sayısı, öğrenci sayısı, öğretmen sayısı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve okullaşma oranları şeklinde incelenmiştir. Okul öncesi eğitim büyük ölçüde (% 90) diğer eğitim kademeleri bünyesinde yapıldığı için derslik sayıları tabloda yer almamaktadır.

Tablo 3.21- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Okulöncesi Eğitim Göstergeleri

İlçeler	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Okullaşma Oranı (4-5 Yaş %) ²
Açkakale	98	3532	85	41,6	59,4
Birecik	128	3737	93	40,2	67,9
Bozova	109	2559	68	37,6	85,1
Ceylanpınar	110	3426	94	36,4	73,3
Halfeti	71	1552	54	28,7	78,5
Harran	136	3652	88	41,5	74,0
Hilvan	93	2259	63	35,9	90,2
Merkez	911	24570	798	30,8	57,6
Siverek	257	7086	186	38,1	50,3
Suruç	159	4127	135	30,6	70,7
Viranşehir	222	6294	130	48,4	60,8
Toplam	2.294	62.794	1794	35,0	61,9

Kaynak: MEB, 2010b.

¹ Öğretmen Sayılarına Meslek Liselerindeki Çocuk Gelişimi Branşı dâhil değildir.

² İlçelere göre okul öncesi okullaşma oranları M.E.B. istatistik yıllığında yer almadığından ayrıca hesaplanmıştır.

Okul öncesi eğitim kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 35'tir. Okul öncesi eğitimde öğretmen sayısı önceki yıllara göre artmasına rağmen ihtiyacı karşılayamamaktadır.

Tablo 3.22- Diyarbakır İli İlçelere Göre Okulöncesi Eğitim Göstergeleri

İlçeler	Şube Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Okullaşma Oranı ² (%)
Bağlar	164	3785	130	29,1	22,4
Bismil	117	2468	114	21,6	38,2
Çermik	51	1029	53	19,4	39,7
Çınar	57	1616	54	29,9	33,7
Çüngüş	26	436	24	18,2	74,0
Dicle	41	1107	45	24,6	52,3
Eğil	34	669	31	21,6	57,2
Ergani	106	2128	94	22,6	37,2
Hani	31	813	25	32,5	44,2
Hazro	41	703	16	43,9	68,6
Kayapınar	128	2983	130	22,9	28,9
Kocaköy	19	475	21	22,6	54,4
Kulp	26	555	24	23,1	25,0
Lice	21	540	33	16,4	43,9
Silvan	135	2849	123	23,2	56,0
Sur	101	2432	70	34,7	33,6
Yenişehir	139	3395	130	26,1	35,9
Toplam	1.237	27.983	1.117	25,1	35,2

Kaynak: MEB, 2010b.

Okulöncesi eğitim kademesinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 25,1'dir. Diyarbakır ilinde okulöncesi okullaşma oranının artırılması gerektiği görülmektedir.

Diyarbakır ilinde 2009 ADNKS'ye göre 4-5 yaş aralığı nüfus 75.049 kişidir. Bu yaş aralığındaki nüfusun % 54'ü merkez ilçelerde kayıtlı, merkez ilçelerdeki 4-5 yaş nüfusunun % 40'ı da Bağlar ilçesinde kayıtlıdır. Tabloda verilen ilçelere göre okul öncesi okullaşma oranlarına bakıldığında Bağlar ilçesinin % 22,4 ile ildeki okullaşma oranının çok gerisinde kalması genel göstergeleri de etkileyen önemli bir faktördür. Okul öncesi eğitimde Çüngüş, Hazro, Eğil, Silvan, Kocaköy, Dicle ilçeleri % 50'nin üstünde okullaşma oranlarıyla iyi durumda iken Merkez ilçeler, Kulp ve Çınar ilçeleri il ortalamasının altında bulunmaktadır.

Göstergelere dayanarak okul öncesi eğitimin diğer eğitim göstergelerine etkisi dikkate alınmalı eğitim yatırımları konusunda ortaöğretim ile beraber okul öncesine de öncelik verilmelidir.

3.2.1.3 İlköğretim

Genç nüfusa sahip bir bölge olması sebebiyle TRC2 Bölgesi'nde öğrenci sayısı yüksektir. Türkiye genelinde ilköğretim öğrencisi sayısının toplam nüfusa oranı % 15 iken TRC2 Bölgesi'nde ilköğretim öğrencisi sayısının Bölge toplam nüfusuna oranı % 22'dir.

Tablo 3.23- İlköğretim Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	53	44	48	32
Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	33	27	30	22

Kaynak: MEB, 2010a.

¹ Öğretmen Sayılarına Meslek Liselerindeki Çocuk Gelişimi Branşı dâhil değildir.

² İlçelere göre okul öncesi okullaşma oranları M.E.B. istatistik yıllığında yer almadığından 4-5 yaş öğrenci sayılarına göre ayrıca hesaplanmıştır.

Eğitim ortamının kalitesinde önemli göstergelerden biri olan derslik başına düşen öğrenci sayısının ülke ortalamasının çok üstünde olması ilköğretimde derslik ihtiyacının yüksek olduğunu göstermektedir. Bölge'de okulöncesi eğitimin büyük ölçüde ilköğretim bünyesindeki sınıflarda verildiği de göz önünde bulundurulduğunda daha fazla sayıda derslik ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Bölge'de öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 30 iken Türkiye genelinde 22'dir. Şanlıurfa ili öğretmen başına düşen öğrenci sayıları açısından Diyarbakır ili değerinin üzerindedir.

İlköğretimde Okullaşma Oranları

Tablo 3.24- İlköğretimde Okullaşma Oranları (NET) (%)

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Toplam	96,3	97,9	97,1	98,2
Erkek	97,6	98,3	97,9	98,5
Kız	94,9	97,5	96,2	97,8

Kaynak: MEB, 2010a.

İlköğretimde okullaşma oranı, Türkiye genelinde %98,2 olarak gerçekleşirken Bölge'de % 97,1 ile Türkiye ortalamasına yakın bir seviyededir. Bölgede ilköğretimde okullaşma oranları Türkiye ortalamasına yakındır ancak Bölge'de ekonomik-sosyal nedenlerden dolayı okula devam problemi bulunmaktadır.

Okul Türlerine Göre İlköğretim Göstergeleri

Tablo 3.25- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre İlköğretim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
İlköğretim Okulu	1.352	6.986	376.324	9.452	53,9	39,8
Öğretilebilir Zihinsel Engelliler (Eğitim Uygulama Okulu-İlköğretim)	1	19	109	21	5,7	5,2
Özel İlköğretim Kurumu	6	117	1.456	120	12,4	12,1
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	10	189	6.063	195	32,1	31,1
TOPLAM	1.369	7.311	383.952	9.788	52,5	39,2

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ilinde ilköğretim kademesinde derslik sayısı 7.311, öğretmen sayısı ise 9.788'dir. İlköğretimde öğretmen başına yaklaşık 39 öğrenci düşmektedir. Şanlıurfa ilinde ilköğretim genelinde derslik başına 52,5 öğrenci düşmekte iken özel öğretim kurumlarında bu değer 12,4 olarak gerçekleşmiştir. İlin ilköğretim kademesinde öğrenci sayısı Diyarbakır ilinden daha fazla olmasına rağmen derslik sayısı daha azdır.

Şanlıurfa ilinde Yatılı İlköğretim Bölge Okulu sayısı 10, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 6.063'tür. Ayrıca ilde bir adet Zihinsel Engelliler Uygulama Okulu bulunmaktadır.

¹ Öğretmen sayılarına okul öncesi öğretmenleri dâhil değildir.

Tablo 3.26- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre İlköğretim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
İlköğretim Okulu	1.096	6.902	315.154	10.300	45,7	30,6
İlköğretim Okulu(Görme Engelliler)	1	8	60	18	7,5	3,3
İlköğretim Okulu(İşitme Engelliler)	1	20	246	35	12,3	7,0
Öğretilebilir Zihinsel Engelliler(Eğitim Uygulama Okulu-İlköğretim)	1	13	74	26	5,7	2,8
Özel İlköğretim Kurumu	14	244	3917	311	16,1	12,6
Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	15	283	7781	316	27,5	24,6
TOPLAM	1.128	7.470	327.232	11.006	43,8	29,7

Kaynak: MEB, 2010b.

Diyarbakır ilinde ilköğretim kademesinde öğretmen başına yaklaşık 30 öğrenci düşmektedir. Diyarbakır ilinde ilköğretim genelinde derslik başına yaklaşık 44 öğrenci düşmekte iken özel öğretim kurumlarında bu değer 16,1 olarak gerçekleşmiştir.

Diyarbakır ilinde görme, işitme ve zihinsel engellilere yönelik toplam 3 özel eğitim okulu bulunmaktadır. Toplam 380 öğrencinin eğitim gördüğü bu okullarda 79 öğretmen görev almaktadır. İlde 15 adet Yatılı İlköğretim Bölge Okulu bulunmakta, bu okullarda 7.781 öğrenci eğitim görmektedir.

İlçelere Göre İlköğretim Göstergeleri

Tablo 3.27- Şanlıurfa İli İlçelere Göre İlköğretim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Okullaşma Oranları(NET, %) ²
Akçakale	90	376	21269	477	56,6	44,6	97,1
Birecik	91	518	19919	629	38,5	31,7	98,4
Bozova	93	387	13023	417	33,7	31,2	97,4
Ceylanpınar	42	356	16455	403	46,2	40,8	93,7
Halfeti	49	242	7873	246	32,5	32,0	95,6
Harran	101	300	16456	298	54,9	55,2	97,1
Hilvan	58	247	9725	255	39,4	38,1	98,6
Merkez	356	2771	165205	4335	59,6	38,1	98,5
Siverek	210	931	51744	1257	55,6	41,2	93,7
Suruç	116	493	23718	612	48,1	38,8	95,2
Viranşehir	163	690	38565	859	55,9	44,9	95,5
TOPLAM	1.369	7.311	383.952	9.788	52,5	39,2	96,9

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ili ilçelere göre ilköğretim göstergelerine bakıldığında en düşük okullaşma oranının % 93,7 değeri ile Ceylanpınar ve Siverek ilçelerinde olduğu görülmektedir. İlçelere göre derslik başına düşen öğrenci sayılarında yaklaşık 60 öğrenci ortalaması ile Merkez ilçe gelirken en düşük değer 32,5 ile Halfeti ilçesindedir. Öğrenci sayısı fazla olmasına rağmen derslik ve öğretmen sayılarında önemli eksikliklerin bulunduğu Şanlıurfa ili Harran ilçesinde öğretmen başına 55 öğrenci düşmektedir.

¹ Öğretmen Sayılarına Meslek Liselerindeki Çocuk Gelişimi Branşı dâhil değildir.

² İlçelere göre okul öncesi okullaşma oranları M.E.B. istatistik yılında yer almadığından ayrıca hesaplanmıştır.

Tablo 3.28- Diyarbakır İli İlçelere Göre İlköğretim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı ¹	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Okullaşma Oranları (NET, %) ²
Bağlar	66	906	61418	1872	67,8	32,8	89,1
Bismil	108	701	26927	862	38,4	31,2	99,7
Çermik	91	384	11609	411	30,2	28,2	99,9
Çınar	90	478	16963	544	35,5	31,2	94,5
Çüngüş	35	113	2597	111	23,0	23,4	96,7
Dicle	55	248	9179	290	37,0	31,7	95,5
Eğil	35	193	5366	198	27,8	27,1	98,4
Ergani	121	637	23557	861	37,0	27,4	98,7
Hani	35	208	7880	213	37,9	37,0	98,0
Hazro	37	138	4291	119	31,1	36,1	98,9
Kayapınar	56	738	42319	1517	57,3	27,9	98,5
Kocaköy	23	139	3553	156	25,6	22,8	101,7
Kulp	72	292	7987	248	27,4	32,2	94,1
Lice	34	169	5006	159	29,6	31,5	95,1
Silvan	107	576	21135	699	36,7	30,2	97,8
Sur	95	616	29695	946	48,2	31,4	95,8
Yenişehir	68	934	47750	1800	51,1	26,5	119,9
TOPLAM	1.128	7.470	327.232	11.006	43,8	29,7	98,6

Kaynak: MEB, 2010b.

Diyarbakır ili ilçelere göre ilköğretim göstergelerine bakıldığında okullaşma oranının en düşük olduğu ilçenin merkez ilçelerden Bağlar ilçesi olduğu görülmektedir. Yenişehir ilçesinin okullaşma oranının % 100'ü geçmesi diğer ilçelerden bu ilçedeki okullara devam eden öğrencilerin olması ile açıklanabilir. Bağlar ilçesinde okullaşma oranı düşük olmasına rağmen 67,8 ile derslik başına düşen öğrenci ortalaması yüksek seviyededir. Bu değer 57,3 ile Kayapınar ilçesinde de yüksektir. Diyarbakır ilinde ilçe derslik başına düşen öğrenci sayılarının en düşük 23, en yüksek 67,8 değerleri arasında olması dengesiz bir dağılımın göstergesidir.

İlköğretimde Taşınalı Eğitim

Türkiye genelinde taşınalı eğitim uygulaması ile en fazla öğrenci taşınan iller sırasıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır illeridir. Taşınalı eğitim dağınık yerleşim birimleri için bir zorunluluk olarak uygulanırken taşıma merkezi olan okulların eğitim altyapısı ve taşıma organizasyonu önem arz etmektedir

¹ Öğretmen sayılarına okul öncesi öğretmenleri dâhil değildir.

² İlçelere göre okul öncesi okullaşma oranları M.E.B. istatistik yılında yer almadığından ayrıca hesaplanmıştır

Tablo 3.29- Şanlıurfa İli Taşınalı İlköğretim Bilgileri

İlçe	Taşıma Merkezi Sayısı	Taşınan Yerleşim Birimi	Taşınan Öğrenci Sayısı
Merkez	42	693	14.958
Akçakale	18	168	4.638
Birecik	10	106	1.920
Bozova	10	68	1.810
Ceylanpınar	7	37	1.364
Halfeti	14	39	1.084
Harran	14	122	3.531
Hilvan	6	119	1.937
Siverek	28	428	10.216
Suruç	14	134	3.057
Viranşehir	20	173	3.813
TOPLAM	183	2.087	48.328

Kaynak: ŞİMEM, 2010

Şanlıurfa ilinde 2.087 yerleşim yerinden, 183 taşıma merkezi okula, 48.328 öğrenci taşınmaktadır. Taşınan yerleşim birimi sayısı ve öğrenci sayısı en fazla Merkez ilçede bulunmaktadır (693, 14.958). Taşınan yerleşim birimi ve öğrenci sayısı ile Siverek ilçesi Merkez ilçeden sonra gelmektedir (428, 10216).

Tablo 3.30- Diyarbakır İli Taşınalı İlköğretim Bilgileri

İlçe	Taşıma Merkezi Sayısı	Taşınan Yerleşim Birimi	Taşınan Öğrenci Sayısı
Sur	11	161	3.996
Bağlar	6	53	1.948
Yenişehir	7	46	1.447
Kayapınar	4	20	851
Bismil	8	102	2.583
Çermik	13	98	2.275
Çınar	15	131	4.752
Dicle	7	65	2.387
Eğil	6	45	1.365
Ergani	12	118	3.170
Hani	6	35	863
Hazro	4	49	977
Kocaköy	4	31	808
Kulp	10	91	2.678
Lice	7	57	1.654
Silvan	14	121	2.656
TOPLAM	134	1.223	34.410

Kaynak: DİMEM, 2010.

Diyarbakır ilinde 1.223 yerleşim yerinden, 134 taşıma merkezi okullara, toplam 34.410 öğrenci taşınmaktadır. Taşınan yerleşim yeri sayısı en fazla Sur ilçesinde (161) iken taşınan öğrenci sayısı en fazla Çınar ilçesindedir (4.752).

3.2.1.4 Ortaöğretim

Ortaöğretimde Şube, Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları

Tablo 3.31- Ortaöğretim Şube, Derslik ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları

Göstergeler		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
TOPLAM	Şube	32	33	33	26
	Derslik	40	48	44	33
	Öğretmen	28	25	26	18
Genel Ortaöğretim	Şube	33	35	34	27
	Derslik	42	52	48	31
	Öğretmen	30	27	28	18
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Şube	30	27	29	26
	Derslik	35	36	36	36
	Öğretmen	25	20	23	17

Kaynak: MEB, 2010a.

Ortaöğretim'de derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye genelinde 33, TRC2 Bölgesi'nde 44, Şanlıurfa ilinde 40, Diyarbakır ilinde ise 48 olarak tespit edilmiştir. Şanlıurfa ilinde derslik başına düşen öğrenci sayısının düşük olması okullaşmanın düşük olmasıyla, Diyarbakır ilinde yüksek olması derslik sayısının azlığı ile açıklanabilir. Bölge illerinde ortaöğretim okullaşma oranı ve derslik sayısı yükseltilmelidir.

Mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları göstergeleri Bölge'de genel ortaöğretime göre Türkiye ortalamasına daha yakın değerler ortaya koymaktadır. Derslik başına düşen öğrenci sayısının Türkiye ortalamasına yakın olması okullaşma ve ortaöğretimdeki meslek liselilerin oranının düşük olması ile açıklanabilir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Bölge'de her kademedeki öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ülke ortalamasının üzerinde bir değerdedir.

Meslek liseleri eğitim-istihdam-kalkınma süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. Ulusal ölçekteki ekonomik gelişmelerin ve Bölge'de uygulamaya konulan kamu/özel sektör yatırımlarının nitelikli işgücü ve insan kaynaklarına olan ihtiyacı artıracığı değerlendirilmektedir.

Ortaöğretimde Okullaşma Oranları

Tablo 3.32- Ortaöğretimde Okullaşma Oranları (NET) (%)

Göstergeler		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Toplam Ortaöğretim	Toplam	32,1	44,7	38,4	65,0
	Erkek	39,4	50,8	45,1	67,6
	Kız	24,4	38,1	31,3	62,2
Genel Ortaöğretim	Toplam	21,9	35,6	28,7	35,7
	Erkek	28,8	41,2	35,0	34,9
	Kız	14,6	29,6	22,1	36,4
Mesleki Ortaöğretim	Toplam	10,2	9,1	9,7	29,3
	Erkek	10,6	9,7	10,1	32,6
	Kız	9,9	8,5	9,2	25,8

Kaynak: : MEB, 2010a

Ortaöğretim okullaşma oranında ülke değerinin düşük olduğu görülürken, Diyarbakır ilinde % 44,7, Şanlıurfa ilinde % 32,1 değerleri ile daha düşük durumdadır. Bu durum, Şanlıurfa ilinde lise çağındaki 3 kişiden sadece birinin, Diyarbakır ilinde de 2 kişiden birinin ortaöğretime devam ettiğini göstermektedir. Ortaöğretimde okullaşma oranının bu kadar düşük olmasının sebeplerinden biri kırsal kesimdeki nüfusun okula erişebilirliğinin zorluğudur.

Ortaöğretimdeki okullaşma oranlarının genel ve mesleki liselere göre dağılımı Türkiye genelinde sırasıyla % 35,7 ve % 29,3 şeklindedir. Bölge'de ise bu değerlerin okullaşma oranlarının genel ve mesleki liselere dağılımı % 28,7 ve % 9,7 şeklindedir. Bu dağılım Bölge'de ortaöğretimde okullaşan nüfusun % 75'inin genel ortaöğretimi, % 25'inin ise mesleki ortaöğretimi tercih ettiğini göstermektedir. AB ülkelerinde genel ortaöğretim ile mesleki ortaöğretim arasındaki dağılımın sırasıyla % 30 ve % 70 olarak gerçekleştiği dikkate alındığında, Bölge'de ortaöğretimde düşük oranda okullaşmanın yanı sıra AB standartlarının aksine bir dağılım sergilediği görülmektedir. Bölgede genç nüfus oranının yüksek olması ortaöğretim okullaşmasının önemini daha da arttırmaktadır.

3.2.1.4.1 Genel Ortaöğretim Okul Türlerine Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

Tablo 3.33- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi	1	10	174	29	17,4	6,0
Anadolu Lisesi	15	180	3918	308	21,8	12,7
Anadolu Öğretmen Lisesi	4	28	527	50	18,8	10,5
Fen Lisesi	2	21	306	26	14,6	11,8
Lise	37	654	3.4956	898	53,4	38,9
Özel Anadolu Lisesi	3	59	609	62	10,3	
Özel Fen Lisesi	2	4	86	14	21,5	6,1
Özel Genel Lise	2	10	276	23	27,6	12,0
Sosyal Bilimler Lisesi	1					
TOPLAM	67	966	4.0852	1410	42,3	29,0

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ilinde 7'si özel lise statüsünde olmak üzere toplam 67 genel ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 42,3 öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 29'dur. Şanlıurfa ilinde genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı düz liselerde 53,4 seviyesindedir. Şanlıurfa ilinde yeni eğitim öğretim yılında bir Sosyal Bilimler Lisesi açılmıştır.

Tablo 3.34- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi	1	8	193	45	24,1	4,3
Anadolu Lisesi	13	191	4.540	381	23,8	11,9
Anadolu Öğretmen Lisesi	3	38	794	71	20,9	11,2
Fen Lisesi	2	16	377	30	23,6	12,6
Lise	44	812	54.462	1.658	67,1	32,8
Özel Akşam Lisesi	1	23	19		0,8	
Özel Anadolu Lisesi	4	28	546	60	19,5	9,1
Özel Fen Lisesi	3	10	109	17	10,9	6,4
Özel Genel Lise	4	56	785	60	14,0	13,1
TOPLAM	75	1.182	61.825	2.322	52,3	26,6

Kaynak: MEB, 2010b.

Diyarbakır ilinde 12'si özel lise statüsünde olmak üzere toplam 75 genel ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 52,3 öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 26,6'dır.

İlçelere Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

Tablo 3.35- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Akçakale	2	23	709	21	30,8	33,8
Birecik	6	84	1.849	87	22,0	21,3
Bozova	3	24	1468	39	61,2	37,6
Ceylanpınar	3	42	2.531	64	60,3	39,5
Halfeti	2	27	973	21	36,0	46,3
Hilvan	1	17	851	17	50,1	50,1
Merkez	34	515	22.283	887	43,3	25,1
Siverek	5	91	4849	111	53,3	43,7
Suruç	6	86	2412	74	28,0	32,6
Viranşehir	5	57	2927	89	51,4	32,9
TOPLAM	67	966	40.852	1.410	42,3	29,0

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ilinde genel ortaöğretim kademesinde okuyan öğrencilerin % 55'i Merkez ilçede eğitim görmektedir. Derslik başına düşen öğrenci sayısında Bozova (61,2) ve Ceylanpınar (60,3) ilçeleri yüksek ortalamalara sahiptir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısında en yüksek değer 50,1 ile Hilvan ilçesindedir.

Tablo 3.36- Diyarbakır İli İlçelere Göre Genel Ortaöğretim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Bağlar	9	194	16.459	466	84,8	35,3
Bismil	6	96	4.055	138	42,2	29,4
Çermik	2	27	1.563	46	57,9	34,0
Çınar	2	20	1.161	41	58,1	28,3
Çüngüş	1	8	262	15	32,8	17,5
Dicle	1	19	634	24	33,4	26,4
Eğil	3	27	948	27	35,1	35,1
Ergani	6	87	5.387	178	61,9	30,3
Hani	1	14	635	14	45,4	45,4
Hazro	1	12	345	15	28,8	23,0
Kayapınar	16	213	10.713	398	50,3	26,9
Kocaköy	1	21	168	7	8,0	24,0
Kulp	1	8	814	23	101,8	35,4
Lice	1	12	433	9	36,1	48,1
Silvan	4	63	2.661	88	42,2	30,2
Sur	4	37	2.745	89	74,2	30,8
Yenişehir	16	324	12.842	744	39,6	17,3
TOPLAM	75	11.82	61.825	2.322	52,3	26,6

Kaynak: MEB, 2010b.

İlçelerde derslik başına düşen öğrenci sayılarına bakılacak olursa Kulp ilçesinde bulunan tek lisenin ilçedeki talebe cevap veremediği; ayrıca, Ergani, Çınar ve Çermik ilçelerinde öğrenci ortalamasının 50'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı en yüksek 48,1 ile Lice ilçesidir ve ikinci sırada 45,4 ile Hani ilçesi gelmektedir. Diğer ilçelerin il ortalamasına yakın değerde olması bu iki ilçede özellikle öğretmen ihtiyacının yüksek olduğunu göstermektedir.

3.2.1.4.2 Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Okul Türlerine Göre Mesleki ve Teknik Eğitim Göstergeleri

Tablo 3.37- Şanlıurfa İli Okul Türlerine Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi	1	15	273	27	18,2	10,1
Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	1	-	-	-	-	-
Çok Programlı Lise (ETÖGM)	2	26	710	24	27,3	29,6
Çok Programlı Lise (Kız Tek.)	2	16	1149	56	71,8	20,5
Çok Programlı Lise (Ticaret Turizm)	1	15	198	12	13,2	16,5
Endüstri Meslek Lisesi	6	100	4.168	197	41,7	21,2
İmam Hatip Lisesi	8	135	4.219	143	31,3	29,5
Kız Meslek Lisesi	13	126	4.714	184	37,4	25,6
Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi (ETÖGM)	2	36	882	41	24,5	21,5
Sağlık Meslek Lisesi	4	21	509	38	24,2	13,4
Ticaret Meslek Lisesi	3	35	1.640	70	46,9	23,4
TOPLAM	43	525	18.462	792	35,2	23,3

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ilinde mesleki ve teknik ortaöğretim kademesinde 43 okul bulunmaktadır. Ortaöğretim okullaşmasının % 32'sini oluşturan mesleki ve teknik eğitim kademesinde derslik başına 35,2 öğrenci düşmektedir.

Tablo 3.38- Diyarbakır İli Okul Türlerine Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri

Okul Türü	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Anadolu İmam Hatip Lisesi	1	28	356	21	12,7	17,0
Anadolu Otelcilik ve Turizm Mes. Lisesi	1	22	276	30	12,5	9,2
Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	1	-	-	-	-	-
Anadolu Teknik Lisesi (ETÖGM)	1	32	784	58	24,5	13,5
Çok Programlı Lise (ETÖGM)	2	37	890	52	24,1	17,1
Çok Programlı Lise (Kız Tek. Öğ. Gn. M)	1	21	508	16	24,2	31,8
Endüstri Meslek Lisesi	4	78	4701	279	60,3	16,8
İmam Hatip Lisesi	4	60	2555	103	42,6	24,8
Kız Meslek Lisesi	6	80	1901	131	23,8	14,5
Kız Teknik Öğretim Olgunlaşma Enstitüsü	1	3	681	58	227,0	11,7
Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi (ETÖGM)	4	35	1543	56	44,1	27,6
Sağlık Meslek Lisesi	3	24	547	49	22,8	11,2
Ticaret Meslek Lisesi	1	24	1172	61	48,8	19,2
TOPLAM	30	444	15.914	914	35,8	17,4

Kaynak: MEB, 2010b.

Diyarbakır ilinde mesleki ve teknik ortaöğretim kademesinde 30 okul bulunmaktadır. Ortaöğretim okullaşmasının % 21'ini oluşturan mesleki ve teknik eğitim kademesinde derslik başına yaklaşık 36 öğrenci düşmektedir.

İlçelere Göre Mesleki ve Teknik Eğitim Göstergeleri

İlçelere göre mesleki eğitim göstergeleri ilçedeki mesleki eğitim kurumu sayısına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 3.39- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Akçakale	2	18	295	8	16,4	36,9
Birecik	6	67	2.014	111	30,1	18,1
Bozova	4	32	698	34	21,8	20,5
Ceylanpınar	3	22	789	39	35,9	20,2
Halfeti	1	15	198	12	13,2	16,5
Harran	2	26	920	20	35,4	46,0
Hilvan	1	12	346	8	28,8	43,3
Merkez	11	212	7.957	405	37,5	19,6
Siverek	5	36	2.371	86	65,9	27,6
Suruç	4	31	1.799	30	58,0	60,0
Viranşehir	4	54	1.075	39	19,9	27,6
Genel Toplam	43	525	18.462	792	35,2	23,3

Kaynak: MEB, 2010b.

Şanlıurfa ilinde 43 mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Toplam 525 dersliği bulunan bu okullarda 18.462 öğrenci eğitim görmektedir.

Tablo 3.40- Diyarbakır İli İlçelere Göre Mesleki Eğitim Göstergeleri

İlçeler	Okul Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı
Bağlar	1	24	1.379	78	57,5	17,7
Bismil	4	44	1.244	55	28,3	22,6
Çermik	1	16	505	28	31,6	18,0
Dicle	1	16	136	7	8,5	19,4
Ergani	5	44	1.352	73	30,7	18,5
Hazro	1	10	39	4	3,9	9,8
Kayapınar	2	53	2.172	144	41,0	15,1
Kocaköy	1	21	508	16	24,2	31,8
Lice	1	21	385	24	18,3	16,0
Silvan	3	25	942	47	37,7	20,0
Yenişehir	10	170	7.252	438	42,7	16,6
TOPLAM	30	444	15.914	914	35,8	17,4

Kaynak: MEB, 2010b

Diyarbakır ilinde 30 mesleki ve teknik ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. Mesleki eğitim kurumları Diyarbakır ilinde Yenişehir ilçesinde yoğunlaşmıştır. Bu ilçede mesleki eğitim kurumlarına devam eden 7.252 öğrenci bulunmakta ve derslik başına 42,7 öğrenci düşmektedir.

3.2.1.5 Yükseköğretim

Bölgede yükseköğretim kurumu olarak Diyarbakır ilinde Dicle Üniversitesi, Şanlıurfa ilinde Harran Üniversitesi bulunmaktadır. Diyarbakır ilinde 1974, Şanlıurfa ilinde 1992 yılında kurulan üniversiteler bölge için yetişmiş insan kaynağı ve bilimsel araştırmalar konusunda önem taşımaktadır.

TRC2 Bölgesi Yükseköğretim göstergeleri ile Dicle ve Harran Üniversitelerinin mevcut durumu ayrıntılı olarak "Kurumsal Yapı ve Toplumsal Örgütlenme" başlığı altında incelenmiştir. (Bkz: Bölüm 3.2.4- Kurumsal Yapı ve Toplumsal Örgütlenme)

3.2.2 Sağlık

TRC2 Bölgesi'nin sağlık sektörü gelişmişlik düzeyine bakıldığında; Bölgenin 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 23'üncü sırada olduğu, Bölge illerinden Diyarbakır ilinin 81 il içerisinde 61'inci, Şanlıurfa ilinin ise 63'üncü sırada yer aldığı görülmektedir.

3.2.2.1 Genel Sağlık Göstergeleri

Tablo 3.41- TRC2 Bölgesi Sağlık Göstergeleri

Göstergeler	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Sağlık Sektörü Gelişmişlik Sıralaması (2003)	63	61	23	-
Bebek Ölüm Oranı (Binde) (2009)	17	13,5	15,25	17 ¹
Sağlık Ocağı Başına Nüfus (Sağlık Bakanlığı Yıllığı, 2008)	19.198	15.233	17.215	11.642
Hastane Yatak Sayısı (Yüz Binde) (2009)	120	236	178	262
Uzman Hekim Sayısı (Yüz Binde) (2009)	38	58	48	82

Kaynak: DPT, 2003; HÜNEE, 2008; ŞİSM, 2009; DİSM, 2009; Sağlık Bakanlığı, 2008

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları (TNSA) 2008 verilerine göre; 2003-2008 tarihleri arasında bebek ölüm hızı bin canlı doğumda Türkiye geneli 17 iken Güneydoğu Anadolu Bölgesi ortalaması 33'tür. Güncel verilere bakıldığında ise İl Sağlık Müdürlükleri Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması (AÇSAP) şubelerince yapılan istatistikî çalışmalara göre bölgede bebek ölüm oranlarında düşüş gözlemlenmektedir. Türkiye geneli en son yayımlanan bebek ölüm oranı 2006 yılı için 17 olarak gerçekleşirken 2009 yılı güncel verilerine göre Diyarbakır ili bebek ölüm oranı 13,5 Şanlıurfa ili bebek ölüm oranı 17 olarak gerçekleşmiştir.

TRC2 Bölgesi Sağlık Ocağı varlığı konusunda olması gereken noktadan uzaktadır. Sağlık Bakanlığı 2008 Sağlık İstatistikleri Yıllığına göre Türkiye genelinde 11.642 kişiye bir Sağlık Ocağı düşerken Şanlıurfa'da 19.198 kişiye, Diyarbakır'da ise 15.233 kişiye bir Sağlık Ocağı düşmektedir. 2009 İl Sağlık Müdürlüğünden alınan verilere göre ise Şanlıurfa'da 16.571 kişiye, Diyarbakır'da ise 14.928 kişiye bir sağlık ocağı şeklindedir. TRC2 Bölgesi illeri bu açıdan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ile birlikte en olumsuz durumda olan iller konumundadır. Türkiye genelinde Sağlık Ocakları sağlıkta dönüşüm süreci ile beraber yerini Aile Hekimliği uygulamasına bırakmaktadır.

Aile Hekimliği uygulaması Bölgede planlama ve organizasyon aşamasındadır. Henüz değerlendirmeye esas teşkil edecek sonuçları bulunmamaktadır.

Tablo 3.42- Şanlıurfa ve Diyarbakır Yıllara Göre Hayati Sağlık Göstergeleri

Göstergeler	2007		2008		2009		Türkiye (2008) ²
	Ş.Urfa	D.Bakır	Ş.Urfa	D.Bakır	Ş.Urfa	D.Bakır	
Anne Ölüm Hızı (Yüz binde)	20	52,6	25	18,3	32	12,5	19,4
Bebek Ölüm hızı (Binde)	17,6	21,2	17,2	13,6	17	13,5	17 ¹
Genel Doğurganlık hızı (Binde)	106,4	105,6	122,4	101,7	114	99,2	76
Kaba Doğum Hızı (Binde)	26	26,0	29	26,0	28	25,6	18,6
Kaba Ölüm Hızı (Binde)	1,93	1,8	1,90	1,5	1,5	2,8	6,4

Kaynak: ŞİSM, 2009; DİSM, 2009; HÜNEE, 2008; SB, 2008.

¹ TNSA (2008) verilerine göre 2006 yılı Türkiye bebek ölüm oranını yansıtmaktadır.

² Türkiye Verileri; TNSA-2008, SB Sağlık İstatistikleri Yıllığı-2008, TÜİK ADNKS-2008 verileridir.

Şanlıurfa ili yıllara göre hayati sağlık göstergelerine bakıldığında Anne Ölüm Hızında son 3 yılda bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye ortalamasını geçen bu değerlerin artması Şanlıurfa'da istatistikî bilgilere ulaşılabilirliğin bu yıllar arasında artmış olmasıyla açıklanabilir. Bebek ölüm oranlarında Şanlıurfa ili 2008 TNSA ile hesaplanan Türkiye ortalamasıyla aynı seviyede olduğu görülmektedir. Genel Doğurganlık Hızı (GDH), belirli bir dönemde 15-44 yaş grubundaki her 1.000 kadına düşen canlı doğum sayısıdır. Genel doğurganlık hızında 2009 yılı itibarıyla binde 114 doğum ile 2008 TNSA verilerinde hesaplanan Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir değerdedir. Belirli bir dönem için her bin kişiye düşen doğum sayısını ifade eden "Kaba Doğum Hızı"nda da Şanlıurfa ili 2009 yılında 28 ile Türkiye ortalamasının çok üzerindedir.

Şanlıurfa ili için bölgede yapılan tespitlere göre doğurganlık hızının yüksek olması, kadın nüfusun eğitim seviyesinin düşüklüğü, küçük yaşta evlilikler, kapalı toplumsal yapıdan kaynaklanan yanlış gelenek ve görenekler, kadının özellikle kırsal kesimde sosyal haklara sahip olmaması ya da bu haklarının kullandırılmaması ve yanlış inanç gibi nedenlere bağlanmaktadır.

Bölgede nüfus artışının yüksek olması ve sağlık hizmetlerinden yararlanma oranının düşük olması nedeniyle Türkiye ortalamalarının üzerinde anne ve bebek ölümleri görülmektedir. Tablodaki değerlere bakıldığında özellikle Şanlıurfa'daki anne ve bebek ölüm hızı değerlerinde dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Bu durum; son yıllarda yapılan çalışmalara rağmen Şanlıurfa genelindeki personel ve sağlık tesisi yetersizliği ile özellikle kırsal alandaki nüfusun gelenek-görenek/yanlış inanışlar nedeniyle doğum ve ölümlerin tam olarak kayıt altına alınamaması ile açıklanabilir.

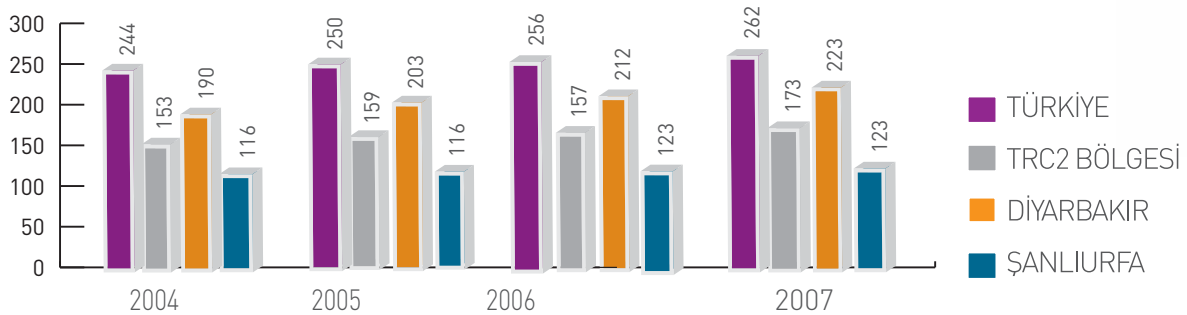
Diyarbakır ili için İl Sağlık Müdürlüğünden alınan son 3 yılın hayati göstergelerine bakıldığında "Anne Ölüm Hızı" ve "Bebek Ölüm Hızı" değerlerinde önemli bir düşüş gözlemlenmektedir. TNSA'ya göre Türkiye genelinde bu değerlerde son yıllarda düşüş gözlemleneceği yorumuna paralel olarak Diyarbakır ilinde 2007 yılında 52,6 olan "Anne Ölüm Hızı" 2009 itibarıyla 12,5'e, "Bebek Ölüm Hızı" ise 21,2'den 13,5'e düştüğü gözlemlenmektedir. İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre hesaplanan bu göstergeler olumlu bir değerlendirmeye imkân verse de Diyarbakır'da özellikle kırsal bölgelerde, sağlık kurumlarına ulaşılabilirliğin düşük olduğu yerlerde yaşanan bebek ölümlerinin kayıt altına alınmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

"Genel Doğurganlık Hızı" ile "Kaba Doğum Hızı" değerlerinde Diyarbakır ilinin son 3 yılda hesaplanan değerlerinin düşüş doğrultusunda olduğu gözlemlenmektedir. Doğum hızlarının düşmesi Diyarbakır ili için kentleşme göstergelerindeki iyileşmeye bağlanabilir.

Bölgede özellikle kırsal kesimdeki dezavantajlı gurupların ekonomik ve sosyo-kültürel gelişiminin sağlanamamış olması sağlık alanında önemli sorunlar ile karşı karşıya kalınması sonucunu doğurmuştur. Bölgede dezavantajlı guruplar için yeni tedbirler alınmalı, sağlık hizmetlerine erişim olanakları artırılmalıdır.

3.2.2.2 Hastane Sayıları ve Yatak Kapasiteleri

Grafik 3.18- Yıllara Göre 100 Bin Kişi Başına Düşen Hastane Yatak Sayısı¹

Kaynak: TÜİK, 2010b.

TÜİK verilerine göre 2004-2007 yılları arasında karşılaştırmalı 100 bin kişi başına düşen hastane yatak sayılarına bakıldığında Türkiye geneli ve Diyarbakır ili için yıllar itibarıyla düzenli bir artış gözlemlenmekte iken Şanlıurfa'da artışın nüfusa oranla çok düşük olduğu gözlenmektedir. Bölge illeri Şanlıurfa ve Diyarbakır arasında 100 bin kişi başına düşen hastane yatak sayılarında Diyarbakır ilinin görece olarak daha iyi durumda olduğu söylenebilir.

Diyarbakır ili için güncel yatak kapasitelerine bakıldığında yeni açılan Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile beraber 3.571 yatak kapasitesi bulunduğu tespit edilmiştir. 2009 yılı nüfus değerlerine göre bu yatak kapasitesi esas alındığında 100 bin kişi başına 236 yatak düşmektedir. 2007 yılında 100 bin kişi başına düşen yatak sayısı 223 iken 2009 yılında 236'ya çıkarak ülke ortalamasına yaklaşmıştır. Diyarbakır ilinde

¹ Hastane yatak sayıları TÜİK Bölgesel Göstergeler, Sağlık sektörü göstergelerinden alınmıştır. Oranlar ADNKS 2007 Nüfus verilerine göre hesaplanmıştır. Nüfus hareketleri ihmal edilmiştir.

kamu ve özel sağlık yatırımlarında gözle görülür bir artış vardır.

İl Sağlık Müdürlüklerinden verilerine göre; Şanlıurfa ilinde 2009 istatistiklerine göre 1.936 yatak kapasitesi bulunmaktadır. 2009 ADNKS verilerine göre bu yatak kapasitesi esas alındığında 100 bin kişi başına 120 yatak düşmektedir.

Tablo 3.43- Şanlıurfa İli Sağlık Kuruluşlarına Göre Yatak Kapasiteleri ve Poliklinikler

Kuruluşun Adı	Mevcut Yatak Sayısı	Poliklinik Sayısı
Şanlıurfa Eğitim Araştırma Hastanesi	529	929131
Şanlıurfa Balıklıgöl Devlet Hastanesi	208	815763
Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi	135	205384
Çocuk Hastalıkları Hastanesi	208	183201
Akçakale Devlet Hastanesi	25	173797
Birecik Devlet Hastanesi	114	293550
Ceylanpınar Devlet Hastanesi	75	260242
Harran Devlet Hastanesi	30	111055
Hilvan Devlet Hastanesi	25	98570
Siverek Devlet Hastanesi	68	450136
Suruç Devlet Hastanesi	40	259761
Viranşehir Devlet Hastanesi	61	472154
Bozova İlçe Entegre Hastanesi	18	31069
Halfeti İlçe Entegre Hastanesi	5	17617
Harran Üniversitesi Araştırma Hastanesi	299	213222
Özel Hastaneler	96	674129
Toplam	1.936	5.188.781

Kaynak: ŞİSM, 2009.

Şanlıurfa ilinde 10 Devlet Hastanesi, 1 Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi, 1 Çocuk Hastalıkları Hastanesi, 1 Üniversite Araştırma ve Uygulama Hastanesi, 2 Özel Hastane, 2 İlçe Entegre Hastanesi olmak üzere toplam 17 yataklı sağlık kurumu hizmet vermektedir. Bu sağlık kurumlarında 2009 yılı itibarıyla 5.188.781 poliklinik hizmeti gerçekleştirilmiştir. İldeki toplam yatak kapasitesi 1.936'dır. İldeki yatak kapasitesinin artırılması için Üniversite Osmanbey Kampus alanı içerisinde yer alan 600 Yataklı Üniversite Araştırma ve Uygulama Hastanesi, 400 yataklı Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi, 200 yataklı Siverek Devlet Hastanesi, 200 yataklı Viranşehir Devlet Hastanesi sağlık alanında devam eden kamu yatırımlarıdır.

Şanlıurfa ilinde 2008 yıl sonu itibarıyla 84 olan Sağlık Ocağı sayısı 2009 yılında 97'ye ulaşmıştır. İlde 122 adet sağlık evi bulunmaktadır. Mevcut sağlık evlerinden 37 adedinde ebe bulunmaktadır. Bunların dışında Şanlıurfa ilinde 4 AÇS/AP Merkezi, 6 Verem Savaş Dispanseri, 1 Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, 1 Halk Sağlığı Laboratuvarı, 1 Sağlık Merkezi ile çeşitli kamu kuruluşlarına bağlı 7 adet Sağlık Merkezi bulunmaktadır.

Tablo 3.44- Diyarbakır İli Sağlık Kuruluşlarına Göre Yatak Kapasiteleri ve Poliklinikler

Yataklı Tedavi Kurum Adı	Yatak Kapasitesi	Poliklinik Sayısı
Devlet Hastanesi	558	1.312.006
Çocuk Hastalıkları Hastanesi	388	353.660
Eğitim ve Araştırma Hastanesi	678	99.573 ¹
Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi	200	190.161
Dicle Ü.Tıp Fak. Hastanesi	1.122	325.875
Bismil Devlet Hastanesi	61	350.085
Çermik Devlet Hastanesi	50	163.668
Çınar İlçe Hastanesi	--	106.574
Dicle İlçe Hastanesi	50	92.619
Eğil İlçe Hastanesi	--	32.213
Ergani Devlet Hastanesi	63	443.856
Hani İlçe Hastanesi	15	98.793
Kulp İlçe Hastanesi	25	18.918
Lice İlçe Hastanesi	24	90.572
Silvan Devlet Hastanesi	104	231.880
Özel Hastaneler	233	860.868
TOPLAM	3.571	4.771.321

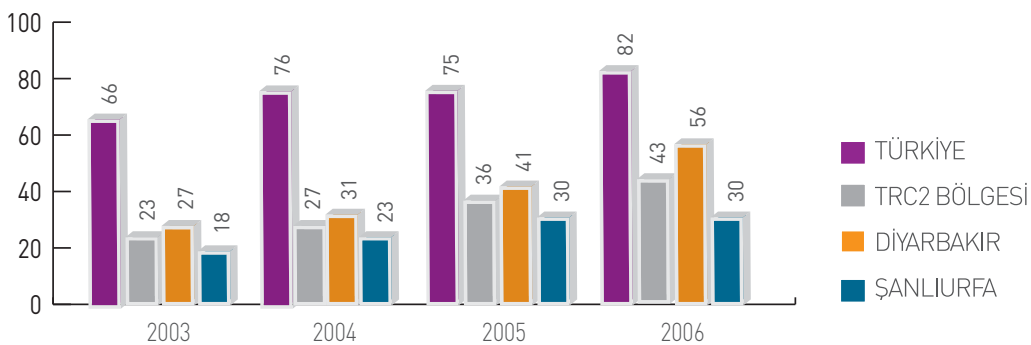
Kaynak: ŞİSM, 2009.

Diyarbakır ilinde 2010 yılı itibarıyla 5 Devlet Hastanesi, 1 Çocuk Hastalıkları Hastanesi, 1 Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 1 Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi, 1 Üniversite Araştırma ve Uygulama Hastanesi, 6 İlçe Hastanesi, 6 Özel Hastane, olmak üzere toplam 21 sağlık kurumu hizmet vermektedir. Bu sağlık kurumlarında 2009 yılı içinde 4.771.321 poliklinik hizmeti verilmiştir.

İldeki toplam yatak kapasitesi 3.571'dir. Ergani ilçesinde 150 yataklı Devlet Hastanesi Ek binası ve Bismil ilçesi 100 yataklı Devlet Hastanesi, Bismil ilçesi Tepe Beldesi İlçe Entegre Hastanesi, Hani Entegre İlçe Hastanesi, Kulp Entegre İlçe Hastanesi yatırım programında bulunan hastane yatırımlarıdır.

Diyarbakır ilinde 2010 yılı itibarıyla kiralık binası olanlar dahil 105 Sağlık Ocağı bulunmaktadır. İlde açık durumda 57 Sağlık Evi hizmet vermektedir. Kapalı durumdaki Sağlık Evlerinin sayısı 39'dur. İlde 3 AÇS/AP Merkezi, 4 Verem Savaş Dispanseri, 1 Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi bulunmaktadır.

3.2.2.3 Personel Durumu

Grafik 3.19- Yıllara Göre 100 Bin Kişi Başına Düşen Uzman Hekim Sayısı¹

Kaynak: TÜİK, 2010b.

¹ Göğüs Hastalıkları Hastanesi (GHH) ile birleştiğinden GHH poliklinikleri burada sayılmıtır.

¹ Uzman doktor sayıları TÜİK Bölgesel Göstergeler, Sağlık istatistiklerinden alınmıştır. Oranlar ADNKS 2007 Nüfus verilerine göre hesaplanmıştır. Nüfus hareketleri ihmal edilmiştir.

TÜİK verilerine göre 2003-2006 yılları arasında TRC2 Bölgesi uzman hekim sayıları Türkiye geneli ile paralel olarak kademeli bir artış göstermektedir. Grafikte görüldüğü gibi Şanlıurfa ili uzman hekim sayısındaki artış son iki yılda aynı seviyede kalmıştır. Şanlıurfa ili için 2009 yılı güncel uzman hekim sayısı (621) değerlendirildiğinde yüz bin kişi başına düşen hekim sayısı 2006'ya göre 30'dan 38'e çıkmıştır. Türkiye geneli ve Diyarbakır ortalamasına göre bu değerler çok düşük seviyededir.

Diyarbakır ili yüz bin kişi başına düşen uzman hekim sayısı 2003-2006 yılları arasında önemli bir artış göstermektedir. İlde 2006 yılı için hesaplanan 56 uzman hekim ortalaması 2010 yılı mevcut durumuna göre 59'a çıkmıştır. Diyarbakır ili, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi ile beraber TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesinin büyük bölümü için bölgede sağlık sektörünün merkezini oluşturmaktadır.

Diğer sağlık personel sayılarına bakılacak olursa Şanlıurfa ilinde 653 pratisyen hekim, 95 diş hekimi, 2190 ebe-hemşire görev yapmakta iken Diyarbakır ilinde 981 pratisyen hekim, 123 diş hekimi, 2149 ebe-hemşire görev yapmaktadır.

3.2.2.4 Yeşil Kart Sayısı

Hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında olmayan ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda bulunmayan vatandaşların bu giderlerinin karşılanması için yeşil kart sistemi uygulanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin verilmesinde bölgede yeşil kart uygulaması yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tablo 3.45- Şanlıurfa ve Diyarbakır İlleri Yeşil Kartlı Sayıları, 2009

Yataklı Tedavi Kurum Adı	Yerleşim yeri	Yeşil Kartlı Sayısı	2009 Yılı ADNKS Nüfusu	Nüfusa Oran (%)
Şanlıurfa	Merkez İlçe	250.591	698.887	35,9
	Diğer İlçeler	381.640	914.850	41,7
	TOPLAM	632.231	1.613.737	39,2
Diyarbakır	Merkez İlçeler	253.353	886.371	28,6
	Diğer İlçeler	321.315	628.640	51,1
	TOPLAM	574.668	1.515.011	37,9

Kaynak: ŞİSM, 2009; DİSM, 2009.

Şanlıurfa ili, yeşil kartlı sayısı itibarıyla Türkiye genelinde oransal ve sayısal olarak en yüksek değerde bulunan illerden biridir. İl nüfusunun % 39,2'si yeşil kartlıdır. Şanlıurfa'da bulunan 632.231 yeşil kartlının % 35,9'u Merkez İlçede, % 41,7'si diğer ilçelerdedir.

Diyarbakır ilinde de sağlık hizmetlerinden yeşil kartla yararlananların sayısı çok yüksektir. İl nüfusunun % 37,9'u yeşil kartlıdır. Diyarbakır'da bulunan 574.668 yeşil kartlının % 28,6'sı Merkez İlçelerde, % 51,1'i diğer ilçelerdedir.

Bölgede istihdam ve işgücüne katılım göstergelerindeki düşüklüğün bir sonucu olarak genel sağlık sigortası olan nüfusun oranı düşük seviyede, yeşil kartlı nüfusun oranı yüksek seviyededir.

3.2.3 Kültür

Kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı bölge olarak kabul edilen "Bereketli Hilal"de yer alan Şanlıurfa ve Diyarbakır kentleri Dicle ve Fırat Nehirlerinin verimli topraklarının çekiciliği nedeni ile tarihin her döneminde önemli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır.

Bölge tarih öncesi devrilerden günümüze kadar çok sayıda uygarlığın gelişimine sahne olmuş, görkemli kentlere ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliği günümüzde de etnik çeşitlilik, halk kültürünün ve folklorik öğelerin zenginliği olarak devam etmektedir. TRC2 Bölgesindeki Şanlıurfa ve Diyarbakır kentleri son yıllarda ön plana çıkan zengin kültürel ve tarihi potansiyelini koruyarak geliştirmeyi hedeflemektedir.

TRC2 Bölgesi kültürel değerleri ve sosyal yaşam göstergeleri mevcut kaynaklardan derlenerek incelenmiş olup elde edilen veriler Bölge illeri için ayrı ayrı değerlendirmeye alınmıştır.

3.2.3.1 Kültürel Miras

Tarih öncesi devirler ve sonrasında sürekli olarak yerleşim ve ticaret merkezleri olan Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri insanlığın kültürel gelişimine ve önemli uygarlıklara sahne olmuştur. Tarihindeki birçok değeri günümüze taşıyan bölge, tüm insanlığa ait olan zengin kültürel bir mirasa sahiptir.

Bölge paleolitik ve mezolitik dönemlere ait izler barındırmakta, neolitik dönem yerleşimleri başta olmak üzere eski çağ kalıntıları ile insanlık kültürünün gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Yontmataş Çağı'ndan kalma taş aletlerin bulunduğu Hilar Mağaraları, Bakırtas Çağı'nın özelliklerini gösteren Girikihacıyan, Körtiktepe'deki, Eğil'deki ve Silvan-Hassuni mağaralarındaki buluntular, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın medeniyet tarihindeki ve kültürel miras konusundaki önemini ispatlamaktadır.

Diyarbakır'ın Ergani İlçesinde bulunan neolitik dönemin ve Anadolu'nun ilk yerleşmelerinden olan Çayönü yerleşmesi (MÖ 7.500-9.000) ızgara plan sistemi, bina tipleri, tarım toplumuna geçiş, dünyadaki birçok medeniyetten yaklaşık iki bin yıl önce madencilik ilk örneklerinin görülmesi gibi özellikleri ile yerleşimler tarihine, mimarlık tarihine ve insanlığın sosyoekonomik gelişimine ışık tutmaktadır. Diyarbakır Bismil ilçesinin yakınlarındaki Üçtepe Höyüğü'nde ise tunç çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar uzanan 13 yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Diyarbakır ili Bismil ilçesi sınırları içinde bulunan Körtiktepe (M.Ö. 10.000), yerleşik düzene geçişin başlarında yerleşim görmüş neolitik bir merkez olup, çağdaşlarından farklı olarak daha gelişmiş bir kültür, yerleşme ve barınma sorunlarını çözmüş, sosyal statüleri gelişmiş bir medeniyetin izlerini taşımaktadır.

Neolitik Çağ döneminde iskân edildiği arkeolojik buluntularla tespit edilen Şanlıurfa şehir merkezindeki Balıklıgöl çevresi (MÖ 11.500), ilk yerleşmelerin izlerini günümüze taşımaktadır. Şanlıurfa ili çok sayıda arkeolojik kazı gerçekleştirilen iller arasındadır. Yapılan kazılarda paleolitik dönemden başlamak üzere Osmanlı dönemine kadar tüm Mezopotamya kültürüne ait bilgi ve belgeler elde edilmiştir.

Bölge illerinde çok sayıda sit alanı, arkeolojik alanlar, geleneksel kent dokuları ve sivil mimari örnekleri bulunmaktadır.

3.2.3.1.1 Şanlıurfa Kültür Varlıkları

Kültür varlıkları açısından önemli bir mirasa sahip olan Şanlıurfa kentinde, yapılan tespitlere göre M.Ö 25'inci yüzyıldan itibaren günümüze kadar Ebla Krallığı, Akkad Krallığı, Sümerler, Babiller, Hititler, Hurri-Mitanniler, Aramiler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Emeviler, Abbâsiler, Nümeyroğulları ve Mervânîler, Büyük Selçuklular, Suriye-Filistin Selçukluları, Musul Atabeyliği, Mısır ve Suriye Eyyûbileri, Roma ve Bizans İmparatorlukları egemenlik kurmuş olan medeniyetlerdir.

Kentin kültür varlıklarının tescili için yapılan çalışmalar devam etmekle beraber Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden alınan verilere göre ildeki tescil gruplarına göre taşınmaz kültür varlıkları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.46- Tescil Gruplarına Göre Şanlıurfa Kültür Varlıkları

Arkeolojik Sit Alanı	350
Doğal Sit Alanı	3
Kentsel Sit Alanı	6
Tarihi Sit Alanı	1
Sivil Mimarlık Örneği	1054
Anıtsal Yapı ve Abideler	3
Antik Yerleşme	1
Askeri Yapı	10
Çeşme	1
Dinsel Yapı ve Türbe	110
Doğal Varlık	4
Endüstriyel ve Ticari	16
Han	2
İdari Yapı	16
Kalıntılar	6
Kültürel Yapı	102
Kümbet Ev	108
Mezarlar	21
Şehitlikler	2
Roma Yerleşim Yeri	3
Su Yapısı	7
Ticaret Yapısı	1
TOPLAM	1827

Kaynak: ŞKTVKK, 2010.

Şanlıurfa kent merkezi sit alanları ve tescilli taşınmaz kültür varlıkları açısından en zengin yerleşim yeridir. Merkez ilçede 110 adet sit alanı ve 1110 adet tescilli yapı, çok sayıda paleolitik dönem izlerini taşıyan mağara bulunmaktadır.

Şehir Surları: ilk inşa tarihi bilinmeyen, şehrin etrafını çevreleyen surların Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.

Urfa Kalesi: Urfa Kalesi'nin M.Ö. 9500 yıllarına ait neolitik bir yerleşim höyüğü üzerine kurulduğu tahmin edilmektedir. Kalenin yanı başında çıkarılan ve Şanlıurfa Müzesinde sergilenen 11.500 yıllık Balıklıgöl Heykeli kale dâhil Balıklıgöl havzasının tarihini bilimsel olarak vermektedir. Kalenin üzerindeki korinth başlıklı iki sütun Edessa Kralı IX. Manu döneminde, M.S. 240-242 yılları arasında birer anıt sütun olarak yapılmıştır.

Göbekli Tepe: Göbekli Tepe'de yapılan kazılarda, yerleşik yaşama geçişle ilgili mevcut bilgileri tamamen değiştirecek buluntular ortaya çıkmıştır. Göbekli Tepe, M.Ö. 9.500 yani günümüzden 11.500 yıl öncesine tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim merkezidir. 80 dönümlük alana sahip olan ören yeri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 2005 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. İnsanoğlunun tek tanrılı dinlerden önceki çok tanrılı döneme ait ilk tapınağı, M.Ö. 5.000 yılına tarihlenen Malta Adası'ndaki tapınak olarak biliniyordu. Göbekli Tepe yerleşiminin tespiti ile bu bilgiler geçerliliğini yitirmiş ve insanoğlunun ilk tapınağının günümüzden 11.500 yıl öncesine tarihlenen "Göbekli Tepe Tapınağı" olduğu bilimsel verilerle kanıtlanmıştır. Göbekli Tepe insanların tapındıkları boğa, arslan, kurt, domuz, turna kuşu, ördek ve yılan başta olmak üzere çeşitli hayvan kabartmalarının yer aldığı "T" biçimli taş steller 2000-2001 kazılarında ortaya çıkartılmıştır.

Şanlıurfa Mozaikleri: Antik Edessa Kentinin Grek kültür kalıntılarında en önemlisi çok renkli ve usta bir üslûpla yapılan Haleplibahçe'deki

mozaiklerdir. Haleplibahçe mozaiklerinde savaşçı amazon kraliçelerinin mozaige resmedilmiş dünyadaki ilk örneklerine rastlanılmıştır. Uzmanlar, Haleplibahçe Mozaiklerini, mozaik tekniği, sanatı ve 4 mm² ebadında Fırat Nehri'nin orijinal taşlarından yapılması ve benzeri özelliklerinden dolayı dünyanın en kıymetli mozaiği olarak tanımlamaktadırlar.

Hanlar: Şanlıurfa ilinde Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Barutçu Hanı, Mencek Hanı, Şaban Hanı, Kumluhayat Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Millet Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı olmak üzere Osmanlı dönemine ait 11 büyük han bulunmaktadır.

Camiler ve Medreseler: Şanlıurfa il merkezinde, Arabi Camii, Asım Paşa Mescidi, Behramlar Camii, Çakeri Camii, Dabbakhane Camii, Eski Ömeriye Camii, Hacı Lütfullah Camii, Hacı Yadigar Camii, Halil-ür Rahman Camii, Hasan Padişah Camii, Hayrullah Camii, Hekim Dede Camii, Hızanoğlu Camii, Hüseyin Paşa Camii, Hüseyiniye Mescidi, İmam Sekkâki Camii, Kadioğlu Camii, Kara Musa Camii, Kıbrıs Mescidi, Kutbeddin Camii, Mevlid-i Halil Camii, Mevlevihane Camii, Miskinler Mescidi, Müderris Camii, Narıncı Camii, Nimetullah Camii, Nur Ali Mescidi, Pazar Camii, Rızvaniye Camii, Siverekli Mescidi, Şehbenderiye Camii, Toktemur Mescidi, Tuzeken Camii, Ulu Cami, Yusuf Paşa Camii ve Yeni Ömeriye Camii olmak üzere tarihi değere haiz 36 adet cami ve mescit bulunmaktadır. Günümüze Ulaşan Medreseler ise Eyyûbi Medresesi, Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Halil-ür Rahman Medresesi ve Rızvaniye Medresesi'dir.

Manastır ve Kiliseler: Reji Kilisesi (Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi), Deyr Yakup (Yakup Manastırı), Rahibeler Kilisesi ve Germuş Kilisesi ilin başlıca kiliseleri ve manastırları arasındadır.

Çarşılar: Şanlıurfa ilinin Osmanlı döneminden kalma iş hanları ve çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Hanı civarında yoğunluk göstermektedir. Kazzaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccâr Pazarı, İsoţçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Sarraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahâne Çarşısı, Kavafhâne Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyiniye Çarşıları Gümrük Hanı civarında yer alan ve günümüzde de tarihi özelliklerini koruyan önemli alışveriş yerleridir.

Hamamlar: Şanlıurfa; İstanbul, Bursa, Edirne ve Erzurum'dan sonra Osmanlı Dönemi'nden kalma sekiz adet hamamı ile Türkiye'de beşinci sırada yer almaktadır.

Kervansaraylar: Eski çağlardan beri önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunan Şanlıurfa ilinin sınırları içerisinde Han el-Ba'rur, Çarmelik, Titriş ve Mirbi (Ilgar) Kervansarayı olmak üzere 4 kervansaray bulunmaktadır. Bunlardan Han el-Ba'rur Kervansarayı Eyyübiler dönemine, diğer üç kervansaray Osmanlı dönemine aittir.

Köşkler ve Konaklar: Kesme taştan inşa edilen Kürkcüzâde Mahmûd Nedim Efendi Konağı, Osman Efendi Konağı, Ömer Edip Efendi ve Şair Sakıb Efendi Konağı, Hacıkamilzâde Yusuf Ziya Efendi Konağı, Sakıplardan Halil Bey'in Aynalı Köşkü, Urfa'daki konak ve köşk mimarisi örneklerindedir.

Tablo 3.47- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları

İlçe adı	Arkeolojik Sit	Doğal Sit	Kentsel Sit	Tarihi Sit	Toplam Sit Alanı	Tescilli Yapı
Merkez	105	1	3	1	110	1110
Akçakale	10				10	4
Birecik	25	2	1		28	65
Bozova	30				30	10
Ceylanpınar	2				2	1
Halfeti	13		1		14	82
Harran	105		1		106	121
Hilvan	15				15	2
Siverek	15				15	40
Suruç	13				13	4
Viranşehir	17				17	28
TOPLAM	350	3	6	1	360	1467

Kaynak: ŞKTVKK, 2010.

Harran ilçesi Şanlıurfa Merkez İlçeden sonra en çok tescilli kültür varlığının bulunduğu ilçedir. Harran ören yeri, surları, sur kapıları, kentin güneydoğusunda yer alan iç kale, kent merkezine yakın höyük ve höyüğün kuzey eteğinde bulunan Ulu Cami, 33 m 30 cm yüksekliğindeki minaresi ve dünyada benzeri olmayan konik evleri önemli kültür varlıklarındandır. İlçede çok sayıda türbe ve Paleolitik döneme ait mağaralar bulunmaktadır. Harran Höyüğü'nde yapılan kazılarda, M.Ö. 5000'li yıllara Halaf devrine tarihlenen buluntular, Eski Tunç devrine ait buluntular, M.Ö. 1950 Eski Asur dönemine ait buluntular, M.Ö. 6'ncı yüzyıla tarihlenen Kral Nabuna'id'den ve Sin mabedinden bahseden çivi yazılı pişmiş toprak tablet ve adak kitabeleri bulunmuştur. Harran'a 38 km uzaklıkta olan Şuayb Antik Kenti, Geç Roma dönemine (M.S. 4-5. yüzyıl) tarihlenen bir yerleşim yeridir. Efes'i andıran mimarisinden dolayı Güneydoğu'nun Efes'i olarak da tanımlanır. Şuayb Peygamber'in buradaki bir mağarayı ev ve ibadethane olarak kullandığı rivayet edilir.

Halfeti'de 13 adet arkeolojik sit alanı, 1 adet kentsel sit alanı, 82 adet tescilli yapı olmak üzere toplam 96 adet tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Halfeti sınırları içerisinde yer alan Aziz Nerses Kilisesi'nin, Barsavma Manastırı'nın ve daha birçok tarihi yapının yer aldığı Rumkale, Asurlular döneminde Şitamrat ismiyle tanınmıştır. İlçenin diğer önemli arkeolojik alanları Feyzullah Efendi Konağı, Kantarma Hanı ve kaya kilisesinin yer aldığı tarihi Savaşan köyüdür.

Birecik ilçesinde 25 arkeolojik sit alanı, 2 doğal sit alanı, 1 kentsel sit alanı ve 65 tescilli yapı olmak üzere toplam 93 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Birecik Kalesi, Birecik surlar, Mırbi kervansarayı, kalıntıları, geleneksel kent dokusu, çok sayıda arkeolojik özellikli alan ile Birecik kültür varlıklarının yoğun olduğu ilçelerdendir.

Siverek'te 15 arkeolojik sit, 40 tescilli yapı olmak üzere toplam 55 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Siverek'teki Eski Hükümet Konağı, Gazi Paşa İlkokulu, Siverek Ulu Camii, Çavi Tarlası ve Hassek Höyüğü ilçe sınırları içerisinde yer alan önemli tarihi alanlardır.

Viranşehir'de 17 arkeolojik sit, 28 tescilli yapı olmak üzere toplam 45 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Viranşehir'deki Tella Martyrionu (Dikmeler, MS. 2. yüzyılda Süryaniler tarafından yapıldığı tahmin edilen Yolbilen (Hifdemal) Mağaraları, Hıristiyanlık dönemi yapılarının önemli örneklerindedir. Viranşehir'in diğer önemli tarihi alanları Hz. Eyyüb, hanımı Rahime Hatun ve Hz.Elyesa'nın mezarlarının bulunduğu Eyyubnebi Beldesi ve Çimdin Kalesi (Çemdin Kale- Eski Kale)dir.

Bozova'da 30 arkeolojik sit, 10 tescilli yapı olmak üzere toplam 40 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Bozova ilçesindeki Çarmelik Kervansarayı (Büyükhan Köyü Hanı) ve Tıtrış Köyü'nde bulunan ve Birecik-Çar Melik-Urfa-Tıtrış-Siverek-Karabağçe-Diyarbakır kervan yolu üzerinde yer alan Tıtrış Kervansarayı önemli arkeolojik alanlardır. Yörenin en büyük höyüğü olan Lidar'da, Kalkolitik (Baktır-Taş) dönemden Selçuklu dönemine kadar devam eden bir yerleşim birimine rastlanmıştır.

Hilvan'da 15 arkeolojik sit, 2 tescilli yapı olmak üzere toplam 17 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. M.Ö.8000-7000, M.Ö.3000-2800 yıllarında sürekli olarak iskân edilen bu alanda küçük buluntu olarak çakmaktaşıdan yapılmış ok uçları ve kazıcı aletler bulunmuştur.

Suruç'ta 13 arkeolojik sit, 4 tescilli yapı olmak üzere toplam 17 tescilli kültür varlığı bulunmaktadır. Ahmed-İ Bican Camii, Şeyh Müslüm Türbesi (Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi), Yatırtepe Köyü Konik Kubbeli Evleri ve Suruç Konik Evleri önemli turistik yapılarıdır.

Akçakale'de 10 arkeolojik sit, 4 tescilli yapı olmak üzere toplam 14 tescilli varlık bulunmaktadır. Akçakale sınırları içerisinde yer alan Cudi Şehri ve Cudi Adası önemli arkeolojik alanlardan biridir. Tufandan sonra Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'na indiğine inanılmaktadır. Bu dağın deniz dalgalarını andıran yüzey şekli dikkat çekicidir. 500x500 m²lik arazide tarihi şehrin kalıntıları, birçok taş ocağı, kaya mezarlar, hamam ve kule kalıntıları görülebilmektedir. Cudi Deresi boyunca büyük taş ocakları da bulunmaktadır. Taş ocaklarından çıkan yerel malzeme Harran'ı da kapsayan komşu yapılarda kullanılmıştır.

3.2.3.1.2 Diyarbakır Kültür Varlıkları

Tarihin her döneminde önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan Diyarbakır kenti Hurrilerden başlayarak, Mittaniler, Asurlular, Medler, Persler, Selevkoslar, Partlar, Romalılar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Bübeyhiler, Mervaniler, Büyük Selçuklular, İnaloğulları, Hısn Keyfa Artukluları, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Mardin Artukluları, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlı medeniyetlerinin izlerini taşımaktadır..

Kentin kültür varlıklarının tescili için yapılan çalışmalar devam etmekle beraber mevcut kaynaklardan elde edilen verilere göre ildeki kültür varlıklarının sınıflandırması aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.48-Tescil Gruplarına Göre Diyarbakır İlindeki Kültür Varlıkları

Arkeolojik Sit Alanı	140
Doğal Sit Alanı	5
Kentsel Sit Alanı	1
Diğer Sit Alanları	1
Sivil Mimarlık Örneği	476
Dinsel Yapılar	121
Kültürel Yapılar	124
İdari Yapılar	28
Askeri Yapılar	9
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	2
Mezarlıklar	21
Şehitlikler	3
Doğal Varlıklar	4
Kalıntılar	6
TOPLAM	941

Kaynak: KVMGM, 2010a.

Diyarbakır kentinin önemli ulaşım ve ticaret yollarının üzerinde olması ve farklı medeniyetlerin egemenliğinde ev sahipliği yapması çok sayıda arkeolojik, tarihi ve kültürel eser barındırmasına imkân sağlamıştır. İl genelinde 140'ı arkeolojik sit alanı olmak üzere toplam 146 sit alanı bulunmaktadır.

Diyarbakır ili kültür varlıkları büyük ölçüde kent merkezinde bulunmaktadır. Büyük bir bölümü Suriçi bölgesinde yer alan kültür varlıklarının başlıca özellikleri aşağıda verilmektedir.

Diyarbakır Surları: İnşa tarihi bilinmeyen kent surlarının M.S 349 yılında Roma İmparatoru Konstantinus tarafından onarılıp genişletildiği bilinmektedir. Yaklaşık 5 km. uzunluğunda olup yüksekliği 10-12 metre ve genişliği 3,5 metredir. Şehri boydan boya çevreleyen surlarda, şehirden giriş-çıkışlarda kullanılmak üzere kapılar inşa edilmiştir. Tarihi kent yanında savunma yapıları olan burçlarla 6 adet ihtişamlı kent kapısı ile diğer kentlere açılmaktadır. Bu kapılar açıldıkları önemli yolların ulaştığı ketlerin adıyla adlandırılmıştır. Diyarbakır surları, sağlam sur duvarları, burçları ve kapılarıyla günümüze en iyi şekilde ulaşmış ender sur yapılarındandır.

İçkale: Diyarbakır surları içerisinde etrafı surlarla çevrilerek kentten ayrılan İçkale, tarihi M.Ö. 6.000'li yıllara kadar uzanan Diyarbakır kentinin çekirdek yerleşim merkezidir. İçerisinde Diyarbakır kentinin tarihini ortaya koyan Virankale (Amida) Höyüğü, Artuklu döneminden kalmış bir saray ve kervansaray, 2'nci yüzyıldan kalma kentin en eski kilisesi, 11'inci yüzyıldan kalma cami, 19'uncu ve 20'inci yüzyıldan kalma idari ve askeri binalar bulunmaktadır. Artuklu sarayındaki motifli mozaikler, bulunan en eski Türk mozaikleridir. Diyarbakır ilinin tarihi ve kültürel dokusunun en önemli noktasını oluşturan İçkale bölgesi korunarak kültür ve turizm merkezi olarak değerlendirilmesi için kapsamlı bir proje ile desteklenmektedir.

Ulu Camii: Yapım tarihi kesin bilinmemektedir. Ancak M.S 639 yılında Mar Torna Kilisesi'nin camiye çevrilmesi ile oluşturulmuştur. Anadolu'nun en eski mabedlerinden olan Ulu Cami, Müslümanlar tarafından 5. Harem-i Şerif (Mukaddes Mabed) olarak kabul edilmektedir.

Şeyh Mutahhar (Dört Ayaklı Minare) Camii: Akkoyunlu döneminden kalma, siyah ve beyaz sıralı kesme taşlarla inşa edilmiştir. Camiden ayrı dört sütun üzerinde yükselen kare planlı minaresi Anadolu'da tek örnektir. Ayrıca kentsel sit alanı içinde yer alan Behram Paşa Cami, Ali Paşa Cami, İskender Paşa Cami, Fatih Paşa Cami (Kurşunlu Cami), Hüsrev Paşa Cami, Melek Ahmet Paşa Cami, Safa Cami, Hz. Süleyman Cami, Selahaddin-i Rumi Camisi de önemli tarihi camiler olarak öne çıkmaktadır.

Mesudiye Medresesi: Diyarbakır'da yapılan ilk büyük medresedir, Anadolu'nun ilk üniversitesi olarak kabul edilmektedir. Zinciriye Medresesi (Sincariye Medresesi), Ali Paşa Medresesi, Muslihiddin Lari Medresesi de kayda değer medreselerdendir.

Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı): Han 1527 yılında Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Deliller Hanı kesme siyah-beyaz taştan yapılmış olup ve iki katlıdır. Günümüzde turistik bir otel olarak işletilmektedir.

Hasan Paşa Hanı: 1572-1575 yılları arasında yaptırılan iki katlı han, ihtişamı ve üslubuyla önemli yapılar arasındadır. Han geçtiğimiz yıllarda restore edilmiş ve günümüzde ticaret, sosyo-kültürel kullanımlarla çok sayıda ziyaretçi tarafından kullanılmaktadır.

Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi: ildeki faal durumdaki iki kiliseden biridir. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bizans döneminden kalma mihrabı ve Roma biçimi kapısı ilgi çekicidir. 1915'e kadar Süryanice, Türkçe, Arapça ve Fransızca eğitim verilen bir okulken bugün papaz evi olarak kullanılmaktadır.

Saint George (Kara Papaz) Kilisesi: Yapım tarihi kesin bilinmemekle beraber Roma Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilmektedir. Pagan tapınağıyken daha sonra kiliseye dönüştürülmüştür. Bazı kaynaklarda bu kilisede Cizreli büyük bilgin El Cezeri'nin imal ettiği robotların kullanıldığı rivayet edilmektedir.

Surp Giragos Kilisesi: Katolik Ermeni cemaatinin kullandığı bir kilisedir. Kaynaklar ve kilisedeki kitabelere göre yapım tarihinin 1515-1518 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Mar Petyun (Keldani Katolik) Kilisesi: Yapım tarihi bilinmemekle beraber, 17. yy'da inşa edildiği tahmin edilmektedir. Günümüzde Keldani cemaati tarafından kullanılmakta ve faal durumdadır.

Kırklar Kilisesi: Kırklar Dağı üzerinde 5'inci yüzyıl sonlarında inşa edilen kiliseden günümüzde sadece bir duvar kalıntısı ve mahzen kısmı kalmıştır

Gazi Köşkü (Semanoglu Köşkü): Dicle Vadisi'ne bakan bir konumda bulunan Gazi Köşkü, Akkoyunlular döneminde, siyah-beyaz bazalt taştan inşa edilmiştir. Mustafa Kemal 1917 yılında Diyarbakır'da Kolordu komutanı iken bir süre bu köşkte ikamet ettiğinden Gazi Köşkü olarak bilinmektedir. 1937 yılında Diyarbakır Belediyesi tarafından sahibinden alınarak Atatürk'e hediye edilmiştir. Günümüzde Atatürk'e ait eşyalar ve belgelerin gösterildiği bir müze olarak tanzim edilmiştir.

Erdebil Köşkü: Altıncı yüzyıl eserlerindedir. 2008 yılında restore edilmiş ve kültür evi olarak kullanılmaktadır.

Dicle Köprüsü (On Gözlü Köprü): Kent merkezine 3 km mesafede Dicle nehri üzerinde yer alan Dicle Köprüsü kemer sayısından dolayı on gözlü köprü olarak anılmaktadır. Kesme bazalt taştan yapılan Köprü, 8'inci yüzyılda yapılmıştır.

Devegeçidi Köprüsü: Sivri kemerli yedi gözlü olarak inşa edilmiştir. Üzerinde iki kitabe ve Bakara suresinin 262. Ayeti bulunmaktadır. Bu kitabelere göre 1218 yılında Artuklular zamanında inşa edilmiştir.

Diyarbakır ilçelerde de önemli kültür ve tabiat varlıkları bulunmaktadır. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden alınan veriler esas alınarak hazırlanan ilçelere göre taşınmaz kültür varlıkları aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.49- Diyarbakır İli İlçelere Göre Tescilli Taşınmaz Kültür Varlıkları, 2010

İlçe Adı	Arkeolojik Sit Alanı	Kentsel Sit Alanı	Doğal Sit Alanı	Diğer Sit Alanları	Toplam Sit Alanı	Tescilli Yapı
Merkez	20	1			21	655
Bismil	41				41	2
Çermik	11		1		12	26
Çınar	15				15	11
Çüngüş						16
Dicle	5				5	3
Eğil	4				4	6
Ergani	19			1	20	18
Hani			1		1	10
Hazro	1				1	10
Kocaköy	8		1		9	1
Kulp	2				2	7
Lice	3				3	7
Silvan	11		1		12	23
TOPLAM	140		4	1	146	795

Kaynak: DKTVKK, 2010.

Ergani İlçesi'nde 19 arkeolojik sit alanı, 1 doğal sit alanı ve 18 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. İlçede bulunan Çayönü neolitik yerleşmesi, Anadolu'nun ilk yerleşimlerinden biridir ve mimarlık tarihi açısından evrensel değere sahiptir. Medeniyet tarihinde birçok ilki barındıran Çayönü, ilk tarımın yapıldığı, tarım toplumu olarak ilk yerleşmenin ve madencilğin ilk örneklerinin görüldüğü, dik açılı bina temeli tespit edilen ilk yer olma özelliği gibi nitelikleri taşımaktadır. Yine aynı bölgede Yontmataş Çağı'ndan kalma taş aletlerin bulunduğu Hilar Mağaraları ve Roma döneminden kalma ihtişamlı nekropol alanı dikkat çekmektedir. İlçede Çayönü dışında Ergani-Diyarbakır karayolu kıyısındaki Ekinciler Köyü yakınında bulunan Girikihacıyan, gelişmiş bir erken köy yerleşme yeri olup M.Ö. 6.000-5000 dolaylarından kalma olduğu yolunda bulgular mevcuttur.

Silvan İlçesi'nde 11 arkeolojik sit alanı, 1 doğal sit alanı ve 23 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. İlçe, tarihte medeniyetin gelişimi açısından önemli merkezlerden biri durumundadır. Dört yöne açılan 4 kapılı Silvan Kalesi'nin İ.Ö. 77 yılında Büyük Tigran krallığının başkenti olarak inşa edildiği ve Bizans döneminde onarıldığı bilinmektedir. Anadolu'nun en eski mağara yerleşimlerinden biri olan Hassuni mağaraları, mezolitik dönemde yerleşim görmüştür. Artuklu mimarisi ve taş işçiliğinin yoğun olarak görüldüğü Ulu camii önemli tarihi değerlerdendir. İlçede bulunan Malabadi Köprüsü Artuklular döneminde 1147 yılında Dicle nehri üzerinde inşa edilmiştir. Köprü 40 metre genişliğindeki kemeriyile Dünya da tek örnek olma özelliğine sahiptir.

Bismil İlçesi'nde 41 arkeolojik sit alanı ve 2 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. İlçede çok sayıda höyük yer almaktadır. İlçe yerleşmeler tarihi ve uygarlıkların gelişimi konusunda büyük önem taşımaktadır. İlçede yer alan Üçtepe Höyüğünde ise İlk Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar uzanan 13 yapı katı ortaya çıkarılmıştır. Diyarbakır ili Bismil ilçesi sınırları içinde bulunan Körtik Tepe (M.Ö. 10.000), yerleşik düzene geçişin başlarında yerleşim görmüş neolitik bir merkez olup, çağdaşlarından farklı olarak daha gelişmiş bir kültür, yerleşme ve barınma sorunlarını çözmüş sosyal statülerin gelişmiş olduğu bir medeniyetin izlerini taşımaktadır.

Eğil İlçesi'nde 4 arkeolojik sit alanı ve 6 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. Eğil İlçesi'nde nehir kıyısında sarp kayalıklar üzerinde yükselen Asur Kalesi'nin kalıntıları bulunmaktadır. Kale içinde gizli geçit ve yollar mevcuttur. Kale çevresinde çok sayıda Peygamber kabirleri, türbeler ve Asur Kralı'nın mezarı bulunmaktadır. Kale ve çevresi kültürel ve dini yapıları ile çok sayıda ziyaretçi çekmektedir.

Çermik İlçesi'nde 11 arkeolojik sit alanı, 1 adet doğal sit alanı ve 26 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. İlçe yakınlarında bulunan tarihi Haburman Köprüsü Sinek Çayı üzerine kurulmuştur. Köprü'nün üç gözü bulunmakta olup ortadaki büyük ve sivri, yandakiler daha küçüktür. Haburman köprüsü üzerindeki kitabeye göre 1179 yılında yapılmıştır.

Lice İlçesi'nde 3 arkeolojik sit alanı, 7 ad. tescilli yapı bulunmaktadır. İlçenin 18. Km batısında Diyarbakır-Lice yolu üzerinde Dakyanus Şehri kalıntılarından oluşan Dakyanus Şehir Harabeleri bulunmaktadır. Selokidler veya Romalılar'dan kaldığı tahmin edilen Dakyanus şehri, meşhur Yedi Uyuyanlar (Eshab-ül Keyf) efsanesinde anılan şehir olduğuna inanılmaktadır. Lice-Hani arasında Çeper Köyü yakınlarında bulunan Zülkarneyn Kalesi Harabeleri Büyük İskender döneminde kurulduğu tahmin edilmektedir. Bunların dışında Lice ilçesi yakınlarında bulunan Atak (Antak) Şehri Kalıntıları Mervaniler ve Artuklular döneminde önemli kalelerden biri olduğu bilinmektedir. Bugün sadece kent surları ile yapılarının duvarları ayakta kalmıştır.

3.2.3.2 Kültürel Tesisler

Genç nüfus oranının yüksek olduğu TRC2 Bölgesi'nde kültürel tesis varlığı göstergelerine bakıldığında mevcut tesislerin yetersiz olduğu görülmektedir. Bölge nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı (% 4,3) ile kültürel tesislerin ülke içindeki payı karşılaştırıldığında tesis varlığının ülke ortalamalarına göre düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo 3.50- TRC2 Bölgesi Kültürel Göstergeler

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye	Bölge/Türkiye Oranı (%)
Müze	1	3	4	185	2,16
Sinema Sayısı	3	4	7	1.514	0,46
Tiyatro	1	2	3	204	1,47
Kütüphane Sayısı (Halk Kütüphanesi)	12	16	28	1.086	2,85
Bin Kişi Başına Düşen Yararlanma sayısı,2008 (Halk Kütüphaneleri)	256	440	346	266	1,3

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Kütüphaneler

Tablo 3.51- Halk Kütüphaneleri Göstergeleri

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Kütüphane Sayısı	12	16	28	1156
Kitap Sayısı	128.438	133.250	261.688	13.662.483
Yararlanma Sayısı	403.271	657.079	1.060.350	19.034.750
Bin Kişi Başına Yararlanma Sayısı	256	440	346	266
Ödünç Alınan Kitap Sayısı	88.107	63.613	151.720	4.578.792

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Kültürel tesislerin altyapısını gösteren önemli göstergelerden halk kütüphaneleri göstergeleri Diyarbakır ilinin Şanlıurfa iline göre nispeten daha iyi durumda olduğu görülmektedir. TRC2 Bölgesi'ndeki 28 halk kütüphanesinin 16'sı Diyarbakır ilindedir. Bu kütüphanelerden biri il halk kütüphanesi, 14 tanesi ilçe halk kütüphanesi ve biri de ihtisas yazma eser kütüphanesidir.

Halk Kütüphanelerinden bin kişi başına yararlanma sayısı göstergelerine bakıldığında Diyarbakır ilinin 440, Şanlıurfa ilinin ise 256 olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ili ülke ortalamasına yakın iken Diyarbakır ili çok üzerinde bir değerdedir.

Müzeler

Tablo 3.52- TRC2 Bölgesi Müze Göstergeleri, 2008

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Müze Sayısı	1	3	4	159
Müzelerdeki Mevcut Eser Sayısı	51.153	26.220	77.373	2.989.749
Ziyaretçi sayısı	8.879	37.891	46.770	12.422.148

Kaynak: TÜİK, 2010a.

2008 yılı TÜİK kayıtlarına göre Bölgede bulunan 4 müzede yer alan toplam eser sayısı 77.373'tür. Şanlıurfa ilinde bir müze bulunmasına karşın 2010 yılı güncel verilere göre 20.975 arkeolojik eser, 2.648 etnografik eser, 48.634 sikke olmak üzere toplam 73.584 tarihi eser bulunmaktadır. Eser sayısı bakımından Türkiye'deki en fazla esere sahip olan 5'inci müze durumundadır. Ancak söz konusu eserlerin sadece % 5'i sergilenabilmektedir. Ziyaretçi sayıları açısından 2008 yılı TÜİK verilerine göre Şanlıurfa ilinden daha yüksek değerde olan Diyarbakır ilindeki müzelerde toplam 26.220 eser bulunmaktadır.

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi 2007 yılından bu yana kapalıdır. Diyarbakır Arkeoloji müzesinde, hâlihazırda 17.919 eser bulunmakla beraber, bölgede devam eden kazılarla bu rakamın artması beklenmektedir. Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi, 1973 yılında kültür müzesi olarak hizmet sunmaya başlamıştır. Geleneksel Diyarbakır evlerinden olan bu müzede Cahit Sıtkı Tarancı'nın kitapları, el yazıları ve Diyarbakır ev yaşantısını canlandıran etnografik malzemeler sergilenmektedir. Diyarbakır ilinde bir başka müze olarak ünlü yazar ve toplumbilimci Ziya Gökalp'ın doğduğu evin 1958'de müzeye dönüştürülmesiyle elde edilen Ziya Gökalp Müzesi bulunmaktadır. Müzede Ziya Gökalp'ın el yazıları, kitapları, hakkında yazılan kitaplar, kullandığı eşyalar ve fotoğraflar sergilenmektedir.

Tiyatro ve Kültürel Tesisler

Tablo 3.53- TRC2 Bölgesi Tiyatro Göstergeleri, 2008

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
Tiyatro Salonu Sayısı	1	2	3
Koltuk Sayısı	325	701	1.026
Gösteri Sayısı	328	198	526
Seyirci Sayısı	26.650	45.975	72.625
Gösteri Başına Seyirci Sayısı	81	232	138

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Diyarbakır'da kültür/sanat merkezleri son yıllarda nicelik ve faaliyet çeşitliliği bakımından gelişme göstermektedir. 2002 yılında faaliyete geçen Diyarbakır Sanat Merkezi çok amaçlı salon, performans sahnesi, atölye, teknik oda, karanlık oda ve ofis bölümüyle pek çok sanat ve kültür etkinliğine ev sahipliği yapmaktadır. Diyarbakır ilinde bulunan Devlet Güzel Sanatlar Galerisi birçok konuda sergi, konferans, açık oturum, film, dia gösterisi ve atölye kurs çalışmalarının yapılması amacıyla kurulmuştur.

Sinemalar

Tablo 3.54- Sinema Göstergeleri

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
Sinema Salonu Sayısı	6	14	20
Koltuk Sayısı	807	2.303	3.110
Gösteri Sayısı	142	155	297
Seyirci Sayısı	69.453	62.445	131.898
Gösteri Başına Seyirci Sayısı	489	403	444

Kaynak: TÜİK, 2010a.

3.2.3.3 Geleneksel El Sanatları

Şanlıurfa ilinde Abacılık, Ağaç Oymacılığı, Bakırcılık, Cülhacılık, (bez dokumacılığı), Çulculuk (Semercilik), Dabbaklık, Kazazlık (İpek işlemeciliği), Keçecilik, Kürkçülük, Saraçlık, Tarakçılık ve Taş Süslemeciliği sürdürülmekte olan geleneksel el sanatlarıdır. Günümüzde tarihi han ve çarşılarında icra edilen bu sanatlardan önemli bir kısmı halen yaşatılmaktadır.

Diyarbakır ili geleneksel el sanatları çömlekçilik, saraçlık, demircilik, telkırma, bakır işlemeciliği, telkari, kuyumculuk, dericilik, dokumacılık, (ipek dokumacılığı, puşuculuk) mermercilik ve taş işlemeciliğidir. Bunlardan dokumacılık ile ilgili olarak ipeki puşi dokumacılığı, bakırcılık, basmacılık (taş/ahşap baskı), kuyumculuk (hasır-telkari) ve taş işlemeciliğinin günümüzde üretimi diğer el sanatlarına göre daha yaygın olarak devam etmektedir. İpek böcekçiliği Kulp, Lice, Silvan ve Merkez ilçelerde yapılmaktadır

Bölge illerinde son yıllarda açılan sinema sayısı ve sinema seyircisi sayıları da artış göstermektedir. Bölgenin genç nüfusunun yüksek olmasından dolayı sinema, kültür sanat gibi kültürel faaliyetlere olan ilgi ve talebin arttığı değerlendirilmektedir.

3.2.3.4 Sosyal Hayat

Mutfak Kültürü

Bölgede yemek kültürü oldukça zengindir ve Bölge illeri markalaşmış yöresel yemeklere sahiptir. Özellikle Şanlıurfa ili için kimlik ögesi durumuna gelen markalaşmış yöresel yemekler bulunmaktadır.

Halkoyunları ve Müzik

Bölgede izleri bulunan pek çok kadim kültürlere paralel olarak halk oyunları ve müzik kültürü de gelişmiştir. Şanlıurfa ilinde sıra geceleri geleneklerin yaşatıldığı bir "Halk Konservatuvarı" olarak nitelendirilmektedir. Sıra gecesi kültürü Şanlıurfa'nın kimlik öğelerinden bir haline gelmiş önemli bir marka niteliğindedir.

Diyarbakır müzik kültüründe dengbeçlik önemli yere sahiptir. Enstrüman kullanmaksızın insan sesiyle hikâye ve destanlardan oluşan şarkıları söyleyen dengbeçler, söyledikleri türkülerde hikâye, aşk, kahramanlık, kavgı gibi konuları işlemektedirler. Dengbeçler ile Bölgedeki binlerce yıllık tarihi ve sözlü edebiyat günümüze taşınmaktadır.

Mesire Alanları ve Doğal Zenginlikler

Atatürk Baraj Gölü kıyısındaki Bozova ilçesi ile Fırat nehri kenarında kurulmuş olan Birecik ve Halfeti ilçeleri Fırat nehri boyunca mesire alanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bozova'daki piknik alanları hafta sonları halkın yoğun olarak vakit geçirdiği mesire alanlarıdır. Halfeti ilçesinde tekne turu hizmeti verilmektedir. Birecik'te nesli tükenmeye yüz tutan kelaynak kuşları için kurulmuş olan "Kelaynak Üretme ve Koruma İstasyonu" önemli sayıda ziyaretçi çeken alanlardan biridir.

Diyarbakır'daki mesire alanlarının başında Hevsel bahçeleri, Fiskaya ve Devegeçidi baraj gölü mesire alanı gelmektedir.

Spor Tesisleri

Tablo 3.55- Şanlıurfa İli Spor Tesisleri

Tesis	Sayı
Stadyum	2
Spor Salonu/Spor tesisi/ Spor Kompleksi	7
Yüzme Havuzu	1
Futbol Sahası	11
Hipodrom	1
Toplam	22

Kaynak: ŞİPKM, 2009.

Şanlıurfa il merkezinde 30.000 kişilik GAP Stadyumu ve 5.000 kişilik 11 Nisan Stadyumu, 1 hipodrom, 2 kapalı spor salonu, 2 futbol sahası ve 1 yüzme havuzu bulunmaktadır. Ayrıca Birecik, Viranşehir, Suruç, Hilvan ve Siverek ilçelerinde 1 adet spor salonu; Akçakale, Bozova, Birecik, Hilvan, Halfeti, Viranşehir, Suruç, Siverek, Ceylanpınar ilçelerinde de 1 adet futbol sahası bulunmaktadır. Tüm il genelindeki spor tesisi sayısı 22'dir. Şanlıurfa'da lisanslı sporcu sayısı 8.965, faal spor kulübü sayısı 55'tir. Türkiye liglerinde mücadele eden 2 profesyonel futbol takımı bulunmaktadır.

Silvan ilçesine yakın olan Karacadağ'da valilik tarafından yapılan kayak pistleri bulunmaktadır.

Arap atlarının yetiştiği yörelerden biri olan Şanlıurfa, Türkiye'de resmi at yarışları yapılan 6 ilden biridir. 788.500 dönüm arazi üzerinde kurulan Şanlıurfa Hipodromu şehir merkezine 18 km uzaklıkta ve Mardin yolu üzerindedir. Hipodromdaki yeni tribün 1.500 kişilik seyirci kapasitesine sahiptir.

Tablo 3.56- Diyarbakır İli Spor Tesisleri

Tesis Adı	Sayı
Stadyum	1
Spor Salonu/Spor tesisi/ Spor Kompleksi	8
Yüzme Havuzu	1
Gençlik Merkezi	1
Atış Poligonu	1
Atletizm Pisti	1
Futbol Sahası	15
Toplam	28

Kaynak: DGSİM, 2010.

Diyarbakır'da ise; Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde toplam 28 adet spor tesisi ve 92 spor kulübü bulunmaktadır.

Tablo 3.57- Diyarbakır İlindeki Sporcu Sayıları

	Toplam	Kadın	Erkek
Faal	2.947	882	2.065
Pasif	18.240	4977	13.263
Lisanslı	21.187	5.859	15.328

Kaynak: DGSİM, 2010.

Diyarbakır ilinde lisanslı sporcu sayısı yüksek olmasına karşın faal olan sporcu sayısı düşüktür. İldeki lisanslı sporcuların branş kategorileri ise: atıcılık-avcılık, atletizm, badminton, basketbol, beyzbol ve softbol, bilardo, bisiklet, bowling, boks, bric, jimnastik, dağcılık, dans, güreş, halk oyunları, halter, hava sporları, hentbol, izcilik, judo ve kurash, karate, kayak, kick boks, masa tenisi, muay-thai, okçuluk, orienteering, satranç, sualtı sporları, taekwondo, tenis, voleybol, vücut geliştirme-fitness, wushu ve yüzme olarak belirtilmiştir.

Türkiye'nin sekizinci hipodromu olan Diyarbakır Hipodromu Çınar ilçesinde bulunmaktadır. 1.494.750 m² arazi üzerinde yer almakta olup şehir merkezine 22 km uzaklıktadır. Tribün binası 1.350 kişilik seyirci kapasitesine sahip olan Hipodromda resmi yarışlar 2009 yılında başlamıştır.

3.2.4 Kurumsal Yapı ve Toplumsal Örgütlenme

TRC2 Bölgesi kurumsal yapısı; merkezi idarenin yerel örgütlenmesi, yerel yönetim ve sivil toplum başlıkları altında ele alınmıştır.

3.2.4.1 Merkezi İdarenin Yerel Örgütlenmesi

Türkiye, idari yönetiminin tek bir merkezden gerçekleştirildiği, merkezde alınan kararların devlet kurumları tarafından yerel örgütlenmeler vasıtasıyla ülkenin genelinde uygulandığı bir yapıya sahiptir.

İlde devlet ve hükümetin temsilcisi, idari ve siyasi yürütme yetkilisi Validir. Vali aynı zamanda İl Özel İdaresi'nin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi, belediye ve köy mahalli idarelerinin idari vesayet makamıdır. Aynı örgütlenme ilçe bazında da kaymakamlık altında gerçekleşmektedir. Merkezi idare yerelde, merkezde kurulu bakanlıkların taşra uzantılarından oluşur. Her ilde bakanlık birimleri valinin, ilçelerde kaymakamların yönetiminde çalışır. Bakanlıklar il düzeyinde müdürlük olarak teşkilatlanmıştır. Bazı müdürlüklerin ilçe teşkilatları da bulunmaktadır.

Kamu hizmetlerinin etkinliğinin artırılması amacıyla bazı merkezi idare birimlerinin bölgeler bazında teşkilatlanmaları da bulunmaktadır. Bölge müdürlüğü olarak yapılan bu birimler verdikleri kamu hizmetinin özelliğine göre farklı illerin dahil olduğu sorumluluk alanlarından oluşur. TRC2 Bölgesi illeri Bölge müdürlükleri açısından merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bölgede yer alan Bölge Müdürlükleri ve sorumlu oldukları iller EK-7'de sıralanmıştır.

3.2.4.2 Yerel Yönetimler

Anayasanın 127'nci maddesinde Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri olarak tanımlanmıştır.

Yerel yönetimler; İl Özel İdareleri, Belediyeler ve Belediye Birlikleri olarak incelenmiştir.

3.2.4.2.1 İl Özel İdareleri

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununla görev ve sorumlulukları belirlenen il özel idareleri, halkın mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır. İl özel idarelerinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi validir. Özel idareler başta belediye sınırları dışında kalan alanlar olmak üzere birçok alanda yetkiye sahiptir.

TRC2 Bölgesi'ndeki il özel idareleri, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde birer tane olmak üzere toplam iki tanedir. İlçelerde, özel idare işlerini yürütmek amacıyla kaymakama bağlı tüzel kişiliği olmayan ilçe özel idare müdürlükleri oluşturulmuştur.

3.2.4.2.2 Belediyeler ve Belediye Birlikleri

Anayasa'nın 127'nci ve 381'inci maddelerinde belirtildiği gibi idari yönetim, yerelin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak ve bunları karşılamak amacıyla yerelde de örgütlenmiştir.

Yerel idarelerden belediyeler 5393 sayılı Belediye Kanunu ile düzenlenen yetki ve sorumluluklar çerçevesinde hizmet vermektedir. İlgili kanunda, belediye; belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır.

TRC2 Bölgesinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Şanlıurfa Belediyesi'nin oluşturduğu iki ana belediye mevcuttur. Bölgede bulunan belediyelerin nüfuslarına göre genel bilgileri EK-9 ve EK-10'da verilmiştir.

Şanlıurfa'da merkez belediye ile beraber 11 ilçe belediyesi ve 15 Belde belediyesi bulunmaktadır. Sur, Yenişehir, Kayapınar ve Bağlar ilçe belediyeleri Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde bulunmaktadır. İlde Büyükşehir Belediyesi, 17 ilçe belediyesi ve 12 tane belde belediyesi mevcuttur.

Belediye Birlikleri

Birden fazla mahallî idarenin, yürütmekle görevli oldukları hizmetlerden bazılarını birlikte görmek üzere kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi "Mahalli İdare Birliği" olarak ifade edilmektedir. 2005 yılında çıkarılan 5355 sayılı "Mahalli İdare Birlikleri Kanunu" ile Mahalli İdare Birliklerinin görev, yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir.

Bölgede, 1991 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki belediyelerin GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın daveti üzerine bir araya gelerek kurdukları "Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği (GABB)" bulunmaktadır. Merkezi Diyarbakır'da olan GABB, zamanla bölgeye yakın illerdeki belediyelerin de katılımıyla 118 üyeye ulaşmıştır. Ayrıca, Bölge İllerinde ve bağlı ilçelerde ilgili köy muhtarlıklarının üye olduğu Köylere Hizmet Götürme Birlikleri kurulmuştur.

3.2.4.3 Sivil Toplum Kuruluşları

İnsani bilinç düzeyinin artırılmasına, devletin sivil denetime tabi tutulmasına ve sosyal sermayeye katkılarıyla sivil toplum örgütleri, gelişmiş bir toplumun vazgeçilmez öğelerinden biridir. Geleneksel kalkınma modellerinin aksine yeni yaklaşımlar, kalkınmada fiziki ve beşeri sermayenin yanında ülkelerin sosyal sermayeleri ve yüksek güven düzeyine sahip kurumlarının da önemli etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (KOVACI ve DİĞERLERİ, 2009). Sivil toplum kuruluşları ulusal düzeyde organizasyonu bulunan yasal dayanağa sahip örgütlenmelerle sağlanmaktadır. Kamu kurumu niteliğinde mesleki kuruluşlara bağlı Oda, Borsa ve Birlikler, Sendikalar Kanunuyla kurulan İşçi ve İşveren Sendikaları, Dernekler Kanunuyla kurulan Dernekler ve Vakıflar Kanunuyla düzenlenen Vakıflar sivil toplum örgütlenmesinin genel yapısını oluşturmaktadır.

3.2.4.3.1 Mesleki Kuruluşlar, Odalar, Borsalar ve Birlikler

Türkiye'de oda ve borsalar 5174 sayılı "**Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu**" kapsamında faaliyet göstermektedir. Bu kanun çerçevesinde Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin kuruluş ve işleyişine ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Bölgede bu kapsamda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'ne bağlı;

- Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (6.132 Aktif Üye)
- Diyarbakır Ticaret Borsası (475 Aktif Üye)
- Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası (5.441 Aktif Üye)
- Şanlıurfa Ticaret Borsası (Yaklaşık 700 Üyesi Var)
- Birecik Ticaret ve Sanayi Odası
- Siverek Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır.

Diğer yasal dayanaklarla kurulan kuruluşlardan bölgede **Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'na (TESK)** bağlı; Diyarbakır Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği ve Şanlıurfa Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği bulunmaktadır.

Tablo 3.58- İllere Göre Oda ve Esnaf - Sanatkar Sayıları

İl Adı	Aktif Oda Sayısı	Aktif Üye Sayısı
Şanlıurfa	58	30.565
Diyarbakır	42	19.857

Kaynak: TESK, 2010.

Bölgede ayrıca Türkiye Ziraat Odaları Birliği'ne (TZOB) bağlı; Diyarbakır Merkez ve İlçe Ziraat Odaları ile Şanlıurfa Merkez ve İlçe Ziraat Odaları kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu olarak hizmet vermektedir.

Bölge illerinde diğer meslek kuruluşlarından Türkiye Barolar Birliği'ne (TBB) bağlı; Şanlıurfa Barosu ile Diyarbakır Barosu bulunmaktadır. Bölgedeki barolara kayıtlı avukat sayıları aşağıdadır.

Tablo 3.59- Bölgedeki Barolara Kayıtlı Avukat Sayıları

Baro Adı	Erkek	Kadın	Toplam
Şanlıurfa Barosu	329	59	388
Diyarbakır Barosu	487	160	647

Kaynak: TBB, 2009.

Yasa ile kurulmuş kamu kurumu niteliğindeki meslek odalarından Bölgede Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)'ne bağlı; Ziraat Mühendisleri Odası, Çevre Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisleri Odası, Fizik Mühendisleri Odası, Gıda Mühendisleri Odası gibi çeşitli mühendislik/mimarlık branşlarında mesleki kuruluşlar kamu yararına hizmet vermektedir.

Ayrıca Türk Tabipleri Birliğine (TTB)'ne bağlı; Diyarbakır Tabip Odası ile Şanlıurfa Tabip Odası, Türk Dış Hekimleri Birliği (TDB)'ne bağlı; Diyarbakır Dış Hekimleri Odası (Bölgedeki 9 ili temsilen), Şanlıurfa Dış Hekimleri Temsilcisi (Gaziantep DHO'nun temsilcisi), Türk Eczacıları Birliği (TEB)'ne bağlı; Diyarbakır Eczacı Odası (11. Bölge), Şanlıurfa Eczacı Odası (27. Bölge), Türk Veteriner Hekimleri Birliği'ne bağlı; Diyarbakır Veteriner Hekimleri Odası ile Şanlıurfa Veteriner Hekimleri Odası, Türkiye Noterler Birliği'ne bağlı; Diyarbakır Noter Odası, Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB)'ne bağlı; Diyarbakır SMMM Odası ile Şanlıurfa SMMM Odası, Bölgede mesleki faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarıdır.

Bölge illerinde bunun dışında Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği bünyesinde kooperatifler ile diğer kooperatif ve birlikler faaliyetlerini sürdürmektedir.

3.2.4.3.2 Sendikalar

Türkiye'de 2821 sayılı Sendikalar Kanunu çerçevesinde kurulan işçi ve işveren sendikaları ile 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu kapsamında kurulan memur sendikaları bulunmaktadır. Bölgemizde bu çerçevede bulunan işçi sendikaları TÜRK-İŞ, DİSK, BASK ve HAK-İŞ konfederasyonlarına bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Memur sendikaları ise KESK, KAMU-SEN, MEMUR-SEN, BASK, HAK-SEN ve DESK konfederasyonlarına bağlıdır.

Şanlıurfa ilinde işçi sendikası olarak TÜRK-İŞ'e bağlı BELEDİYE-İŞ, SAĞLIK-İŞ, TES-İŞ, YOL-İŞ, TARIM-İŞ sendikaları, DİSK'e bağlı GENEL-İŞ, HAK-İŞ'e bağlı HİZMET-İŞ sendikaları şube ve temsilcilik seviyesinde faaliyet göstermektedir.

Şanlıurfa ilinde memur sendikası olarak MEMUR-SEN'e bağlı BEM BİR-SEN, BİRLİK HABER-SEN, BÜRO MEMUR-SEN, DİYANET-SEN, EĞİTİM BİR-SEN, SES, SAĞLIK-SEN, TOÇ-BİR-SEN sendikaları, KESK'e bağlı BES, EĞİTİM-SEN, ESM, TARIM ORKAM-SEN, TÜM BEL-SEN sendikaları, TÜRKİYE KAMU SEN'e bağlı TÜRK DİYANET VAKIF-SEN, TÜRK EĞİTİM-SEN, TÜRK HABER-SEN, TÜRK SAĞLIK-SEN sendikaları ve bağımsız olarak SAĞLIK DEĞİŞİM-SEN sendikası faaliyet göstermektedir.

Diyarbakır ilinde TÜRK-İŞ'e bağlı; TÜRK-İŞ 7. Bölge Temsilciliği, HARB-İŞ, SAĞLIK İŞ, YOL İŞ (1 Nolu, 2 Nolu), TEZ KOOP-İŞ, TES-İŞ (1 No'lu, 2 No'lu), BELEDİYE-İŞ, HABER-İŞ, TARIM-İŞ (Bölge Temsilciliği), ÖZ GIDA İŞ, TEK GIDA İŞ sendikaları, DİSK'e bağlı; DİSK Güney Doğu Bölge Temsilciliği, GENEL-İŞ Bölge Başkanlığı, GENEL-İŞ, DEV SAĞLIK-İŞ sendikaları, BASK'a bağlı; EMEK-İŞ, TÜM KÖY SEN Bismil Şubesi, TÜRK-TİS, TÜRK-TİS (Güneydoğu Bölge Başkanlığı) sendikaları ve HAK-İŞ'e bağlı ÖZ GIDA-İŞ Diyarbakır temsilciliği Bölgede faaliyet gösteren işçi sendikalarıdır.

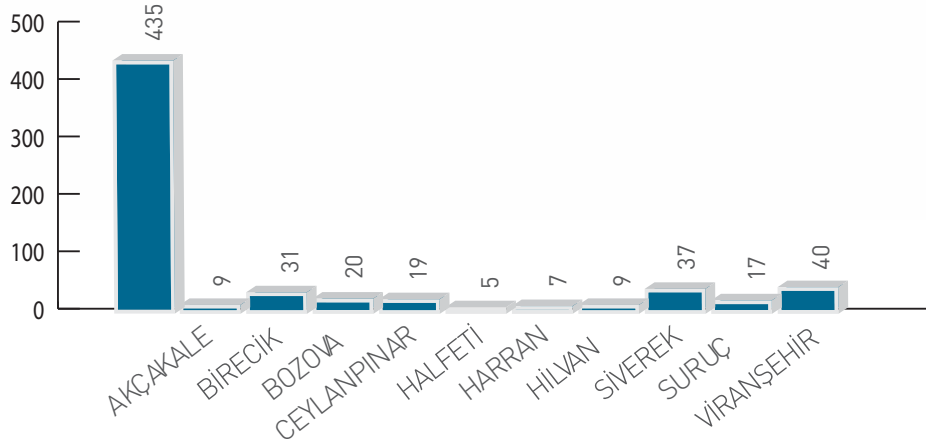
Diyarbakır ilinde faaliyet gösteren memur sendikaları ise KESK'e bağlı; BTS Şubesi, BES Şubesi, EĞİTİM SEN Şubesi, ESM Şubesi, HABER-SEN Şubesi, SES Şubesi, TARIM ORKAM SEN Şubesi, TÜM BEL SEN Şubesi, YAPI YOL-SEN Şubesi, DİVES Şubesi, KAMU-SEN'e bağlı; KAMUSEN konfederasyon temsilciliği, TÜRK TARIM ORMAN SEN temsilciliği, TÜRK HABER SEN temsilciliği, TÜRK EĞİTİM SEN temsilciliği, TÜRK SAĞLIK SEN temsilciliği, TÜRK İMAR SEN temsilciliği, MEMUR-SEN'e bağlı; MEMUR SEN konfederasyon temsilciliği, BÜRO MEMUR SEN 29. Şubesi, TOÇ BİR SEN Şubesi, EĞİTİM BİR SEN Şubesi, SAĞLIK SEN Şubesi, DİYANET SEN Şubesi, ENERJİ BİR SEN temsilciliği, BAYINDIR MEMUR SEN temsilciliği, BEM BİR SEN temsilciliği, BİRLİK HABER-SEN temsilciliği, KÜLTÜR MEMUR-SEN temsilciliği, ULAŞTIRMA MEMUR-SEN temsilciliği, BASK'a bağlı; BAĞIMSIZ YAPI İMAR SEN temsilciliği, ÖZERK DİYANET temsilciliği, HAK-SEN'e bağlı; HAK-SEN konfederasyon temsilciliği, TOÇ HAK SEN temsilciliği, ENERJİ HAK-SEN temsilciliği, İMAR HAK-SEN temsilciliği, EĞİTİM HAK-SEN temsilciliği, DESK'e bağlı; DEMOKRATİK OFİS-SEN temsilciliği, DİN BİR-SEN temsilciliği şeklinde yapılmıştır.

3.2.4.3.3 Dernekler

Türkiye’de önemli sivil toplum unsurlarından olan dernekler, 5253 sayılı Dernekler Kanunu kapsamında faaliyet göstermektedir.

Bölge illerinden Şanlıurfa’da faal durumdaki **629** tane dernekten **29** tanesi kamu yararına çalışan dernek statüsündedir. Şanlıurfa’da, ilçelere ve faaliyet türlerine göre dernekler aşağıdaki gibidir.

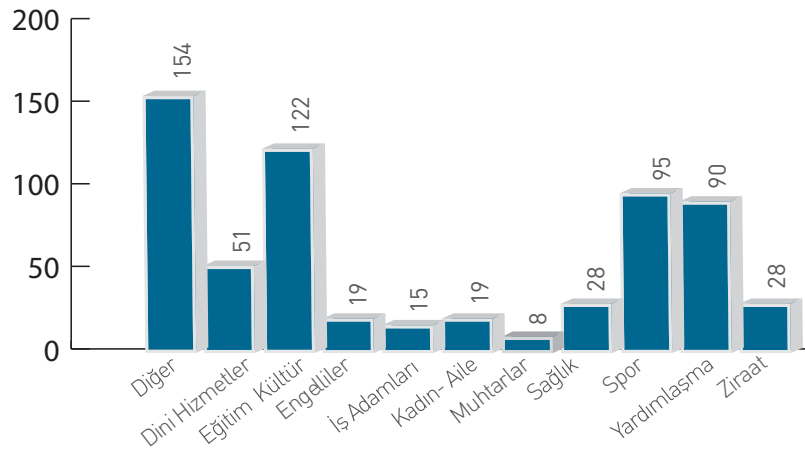
Grafik 3.20- Şanlıurfa İli İlçelere Göre Dernek Sayıları

Kaynak: ŞİDM, 2010.

Şanlıurfa ilinde dernekler büyük oranda Merkez İlçede faaliyet göstermektedir.

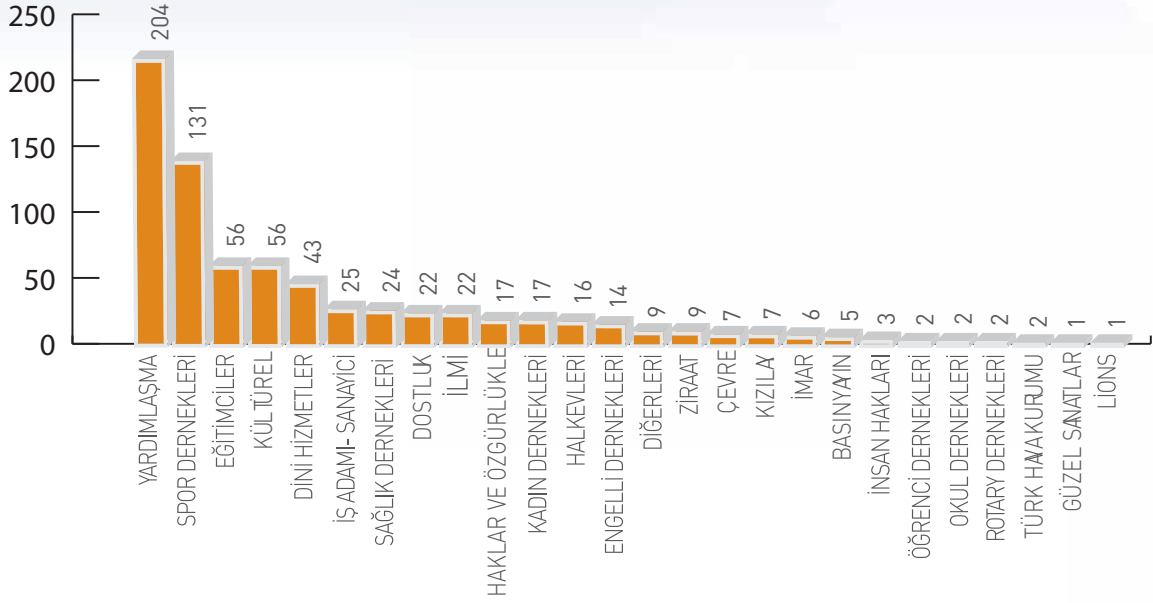
Grafik 3.21- Şanlıurfa İli Faaliyet Türlerine Göre Dernek Sayıları

Kaynak: ŞİDM, 2010.

Bölge illerinden Diyarbakır’da 710 faal dernek bulunmaktadır. İl genelinde bu güne kadar toplam 1691 dernek kurulmuş, bunların 981 tanesi fesholmuştur. Diyarbakır ilinde kamu yararına çalışan dernek statüsünde 22 dernek bulunmaktadır. Faal olan derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımları aşağıdaki gibidir.

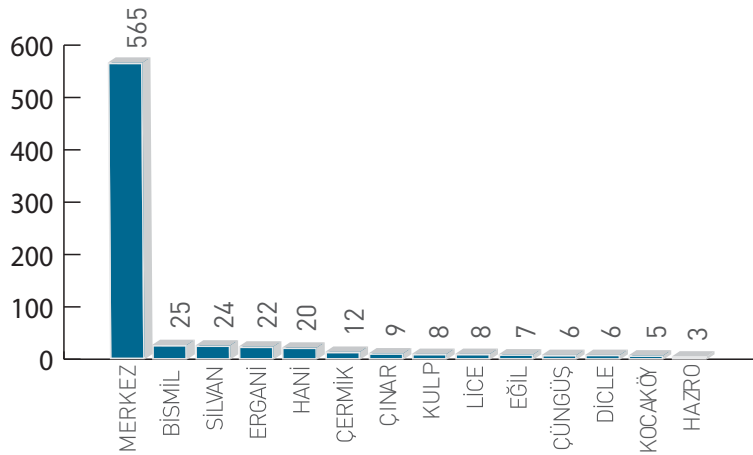
Grafik 3.22- Diyarbakır İli Faaliyet Türlerine Göre Dernek Sayıları

Kaynak: DİDM, 2010.

Faaliyet türleri dikkate alındığında Diyarbakır'da en çok yardımlaşma derneği türünde dernekler (204 dernek) bulunmaktadır. İlde en yaygın görülen ikinci dernek türü olan spor dernekleri sayısı 131 olarak tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra eğitim, kültür, dini hizmetler, işadami-sanayici dernekleri ön plana çıkan derneklerdir.

Grafik 3.23- Diyarbakır İli İlçelere Göre Dernek Sayıları

Kaynak: DİDM, 2010.

Nüfus yoğunluğu ve kurumsal kapasite gelişimi gibi etkenlerden dolayı Diyarbakır ilinde dernekler merkez ilçede yaygınlaşmıştır.

3.2.4.4 Üniversiteler

Bölgede yükseköğretim kurumu olarak Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi, Şanlıurfa'da Harran Üniversitesi bulunmaktadır. Kuruluşu Diyarbakır'da 1974'e, Şanlıurfa'da 1992'ye uzanan üniversiteler, bölge için yetmiş insan kaynağı ve bilimsel araştırma ihtiyacına cevap vermeye çalışmaktadır.

Tablo 3.60- TRC2 Bölgesi Yükseköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrenci Sayıları

Yıllar	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2005	7.215	13.690	20.905	2.181.217
2006	8.206	13.440	21.646	2.291.762
2007	8.699	13.087	21.786	2.372.136
2008	9.912	14.544	24.456	2.757.828

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Yıllar itibarıyla yükseköğretimde okuyan öğrenci sayılarına bakıldığında 2005-2008 yılları arasında Şanlıurfa'da öğrenci sayılarında istikrarlı bir artış gözlemlenmekte, 2009-2010 öğretim yılı güncel verilerine bakıldığında da 12.313 öğrenci sayısı ile bu artışın devam ettiği tespit edilmektedir.

Diyarbakır'da 2007 yılına kadar öğrenci sayısında bir miktar düşüş görülmekte iken 2008 yılında Yüksek Öğretim Kurumunun öğrenci kontenjanlarında artışa gitmesi ile beraber öğrenci sayısı yaklaşık 1.500 kişi artmıştır. Son iki yılda da bu artışın devam ettiği ve 2009-2010 öğretim yılında 17.600 öğrenci mevcudu bulunduğu teyit edilmiştir. Türkiye genelinde yükseköğretim öğrenci sayısında yeni üniversitelerin açılması ve mevcut kontenjanların artırılması ile istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir.

Tablo 3.61- Yıllara ve Unvanlara Göre Yükseköğretim Personel Durumu

	2005	2006	2007	2008	
Şanlıurfa	Profesör	41	46	44	52
	Doçent	37	56	52	79
	Yrd. Doç.	193	191	187	223
	Diğer Öğretim Elemanları	517	506	489	419
	Toplam	788	799	772	773
Diyarbakır	Profesör	141	155	156	157
	Doçent	73	68	88	84
	Yrd. Doç.	220	256	310	307
	Diğer Öğretim Elemanları	366	741	793	738
	Toplam	800	1.220	1.347	1.286
Türkiye	Profesör	11.841	12.773	13.494	13.662
	Doçent	5.769	6.150	6.867	7.360
	Yrd. Doç.	15.129	15.844	18.074	18.538
	Diğer Öğretim Elemanları	52.046	54.562	60.331	60.944
	Toplam	84.785	89.329	98.766	100.504

Kaynak: :TÜİK, 2010b.

Bölge illerindeki öğretim elemanı sayısının yıllara göre dağılımına bakıldığında Şanlıurfa ilinde öğretim elemanı sayısının fazla değişmediği; buna karşın Diyarbakır'da 2006 yılında önemli bir artış, 2008 yılında ise bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. 2008 yılı itibarıyla Şanlıurfa ilindeki öğretim elemanlarının % 46'sı Profesör, Doçent veya Yardımcı Doçent kadrosunda iken Diyarbakır'da % 42'si bu kadrolarda bulunmaktadır.

3.2.4.4.1 Dicle Üniversitesi

Dicle Üniversitesinin temeli 1966 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde açılan Diyarbakır Tıp Fakültesi ile atılmıştır. 1974 yılında Fen Bilimleri Fakültesinin açılması ile Diyarbakır Üniversitesi adıyla kurulan üniversite, Yükseköğretim Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra 1982 yılında Dicle Üniversitesi olarak isim değiştirmiştir.

Dicle Üniversitesi Diyarbakır'ın doğusunda 27 bin dekarlık arazi üzerine kurulmuştur. Merkez yerleşkenin yer aldığı Diyarbakır dışında Ergani, Çermik, Çüngüş, Bismil ve Silvan ilçelerinde Meslek Yüksekokulları mevcuttur.

Tablo 3.62- Dicle Üniversitesi Fakülte ve Yüksekokulları

Tıp Fakültesi	Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
Diş Hekimliği Fakültesi	Atatürk Sağlık Yüksekokulu
Hukuk Fakültesi	Devlet Konservatuarı
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi	Diyarbakır Meslek Yüksekokulu
Fen-Edebiyat Fakültesi	Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi	Bismil Meslek Yüksekokulu
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi	Çermik Meslek Yüksekokulu
Veteriner Fakültesi	Çüngüş Meslek Yüksekokulu
İlahiyat Fakültesi	Ergani Meslek Yüksekokulu
Ziraat Fakültesi	Silvan Meslek Yüksekokulu

Kaynak: DÜ, 2009.

Dicle Üniversitesinin 2009-2010 öğretim yılı itibarıyla 17.600 öğrencisi bulunmaktadır. Üniversite bünyesinde 1.485 akademik personel, 1.116 idari personel ve 253 sözleşmeli personel olmak üzere toplam 2.854 kişi görev yapmaktadır.

Dicle Üniversitesi öğretim hizmetleri dışında 1200 yataklı Araştırma Hastanesiyle, aynı zamanda bölgenin sağlık merkezi konumundadır. Üniversite, Bölgede çeşitli alanlarda meslek elemanlarının yetiştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Tablo 3.63- Dicle Üniversitesinin Bilimsel Makale ve Bildiri Sayısı, 2005-2010

Makale	
SCI Exp/ SSCI / AHCI Tarafından Taranan Dergilerde	1.109
Uluslararası İndekslere Giren Dergilerde	205
Öğretim Üyesi Başına Uluslararası İndekslere Giren Dergilerde	0.37
Uluslararası Diğer Hakemli Dergilerde	146
Uluslararası Hakemsiz Dergilerde	2
Ulusal Hakemli Dergilerde	607
Ulusal Hakemsiz Dergilerde	108
Toplam Makale	2.177
Bildiri	
Ulusal Bildiri	1.003
Uluslararası Bildiri	621
Toplam Bildiri	1.624

Kaynak: DÜ, 2010a.

Bilimsel faaliyetler açısından değerlendirildiğinde Dicle Üniversitesi öğretim üyelerinin 2005-2010 yılları arasında uluslararası indekslere giren dergilerde 205, ulusal hakemli dergilerde ise 607 makalesinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 3.64- Dicle Üniversitesinin Proje Sayıları, 2005-2010

D.Ü. Araştırma-Proje Komisyonu	153
Özel Sektör	1
Kamu Kurumları	15
STK	0
TÜBİTAK	42
DPT	7
AB	9
Diğer Ulusal ve Uluslararası Kuruluşlar	55
Toplam	282
Bildiri	
Ulusal Bildiri	1.003
Uluslararası Bildiri	621
Toplam Bildiri	1.624

Kaynak: DÜ, 2010a

Üniversite ayrıca son 5 yılda başta TÜBİTAK olmak üzere birçok farklı fon kaynağından faydalanarak toplam 282 proje geliştirmiştir.

3.2.4.4.2 Harran Üniversitesi

Harran Üniversitesi 1992 yılında Şanlıurfa'da bulunan Dicle Üniversitesi'ne bağlı Ziraat Fakültesi (1978) ve Mühendislik Fakültesi (1984) ile Gaziantep Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesinin (1988) üniversiteye bağlanmasıyla kurulmuştur. Ayrıca Fen-Edebiyat, Tıp Fakültesi, Şanlıurfa Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal, Fen ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri kuruluş kanununda yer almıştır. Daha sonra açılan Veterinerlik Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sağlık Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu ile Harran Üniversitesi'nde 9 fakülte, 3 yüksekokul, 10 meslek yüksekokulu, 3 enstitü, 10 araştırma ve uygulama merkezi ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

Şanlıurfa'da Harran Üniversitesine bağlı Siverek, Hilvan, Suruç, Birecik, Viranşehir, Bozova, Akçakale ve Ceylanpınar Meslek Yüksekokulları bulunmaktadır (HÜ, 2010c).

Tablo 3.65- Harran Üniversitesi 2009-2010 Öğretim Yılı Öğrenci Sayıları

Birim Adı	Erkek	Kız	TOPLAM
Fakülteler	3.723	2.265	5.988
Yüksekokullar	163	149	285
Enstitüler	298	218	516
Meslek Yüksek Okulları	3.568	1.948	5.516
Toplam	7.725	4.580	12.305

Kaynak: HÜ, 2010c

Harran Üniversitesi'nde 2009-2010 Öğretim yılı itibarıyla 12.305 öğrenci bulunmaktadır. Tek bir yerleşkeden oluşmayan üniversitede dağınık bir yapılaşma vardır. Üniversitenin Yenisehir, Osmanbey ve Eyyübiye yerleşkelerinin dışında Araştırma Hastanesi ile diğer MYO binalarında eğitim öğretim hizmetleri verilmektedir. Üniversitenin hizmet binalarının dağınık yerleşimi eğitim-öğretim hizmetlerini aksatmaktadır.

Tablo 3.66- Harran Üniversitesi 2010 Yılı Akademik Personel Sayıları

Akademik Kadro	Personel Sayısı
Profesör	58
Doçent	70
Yardımcı Doçent	236
Öğretim Görevlisi	114
Okutman	52
Araştırma Görevlisi	300
Uzman	11
Toplam	841

Kaynak: HÜ, 2009.

Harran Üniversitesinde başta Eğitim ve Araştırma Hastanesinde olmak üzere önemli düzeyde akademik personel ihtiyacı vardır. Üniversitenin mevcut 841 öğretim görevlisi varken kadroların doluluk oranına göre 478 öğretim görevlisine daha ihtiyaç duymaktadır. Üniversitede Genel İdari Hizmetler sınıfında 679 personel bulunmaktadır.

Tablo 3.67- Harran Üniversitesi İndekslere Giren Bilimsel Faaliyetleri

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Uluslararası Makale	92
Ulusal Makale	158
Uluslar arası Bildiri	41
Ulusal Bildiri	87
Kitap	24
Toplam	402

Kaynak: HÜ, 2009.

Harran Üniversitesi 2009 yılı faaliyet raporuna göre Üniversite öğretim elemanlarının ulusal ve uluslar arası indeklere giren bilimsel faaliyetler sayısı makale, bildiri ve kitap bazında toplam 402 adettir.

Tablo 3.68- Harran Üniversitesi Proje Sayıları

Projeler	Önceki Yıllardan Devreden	Yıl İçinde Eklenen	Toplam
DPT	1	1	2
TÜBİTAK	19	7	26
GAP	2	-	2
ERASMUS	1	-	1
Bilimsel Araştırma Projeleri	286	84	370
Toplam	309	92	401

Kaynak: :HÜ, 2009.

Üniversitenin bilimsel araştırma ve diğer projelerinin sayısı önceki yıllardan devreden 309 proje ve 2009 yılında eklenen 92 proje ile beraber toplam 401 adettir

3.2.5 Sosyal Sorunlar

Sosyal sorunlar tek başına var olmayan, ekonomik, demografik ve mekansal yapılarla bütünleşen bir özellik sergilemektedir. TRC2 Bölgesi'nde yaşanan sosyal sorunların da Bölgenin ekonomik, demografik ve mekansal yapıları ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bölge ve illerin sosyo-ekonomik verileri, bölgenin ekonomik yapısına ve sorunlarına ilave olarak eğitim, sağlık, sosyal yaşam alanlarında önemli sorunlar olduğunu belirlemektedir. Ayrıca göçle ilgili değerlendirmeler önem kazanmaktadır. Bölgenin demografik yapısı ile belirlenen bazı sorunların göç nedeniyle artan ve çeşitlenen niteliği, kırsal ve kentsel yoksulluk konusunda önemli bir görev alanını işaret etmektedir. Göç demografik yapıda, öngörüler dışında, radikal değişimlere neden olduğunda, özellikle göçe maruz kalan (kentsel) alanda ekonomik, sosyal ve mekansal sorunlar yoksulluk ve yoksunluk yaygınlaşması olarak biçimlenebilmektedir. Başka bir sorun alanı dezavantajlı grupların, farklı bir deyişle kır ve kentin yoksul ve yoksun kesimlerinin, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engellilerin durumları ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal sorunların her ne kadar ekonomik ve mekansal sorunların çözümleri ile bütünleşen bir yaklaşım gerektirdiği bilinse de bu çözümlerin bütünleşik bir yapıda merkezi ve yerel kurumlar tarafından uygulanacağı da unutulmamalıdır.

TRC2 Bölgesi, 26 Düzey 2 Bölgesi arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik derecesine göre 23'üncü sıradadır. TRC2 Bölgesini oluşturan illerden Şanlıurfa ili 81 il arasında 68'inci ve Diyarbakır ili 63'üncü sırada yer almaktadır. Ortalama hane halkı büyüklüğü, doğurganlık hızı, toplam yaş bağımlılık oranı değerlerine bakıldığında TRC2 Bölgesi değerlerinin ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

3.2.5.1 Bölgenin Genel Durumu

Bölge nüfusu Ülke toplam nüfusunun % 4,3'ünü oluşturmaktadır. Şanlıurfa- Diyarbakır Bölgesi 26 adet Düzey 2 Bölgesi arasında en yüksek nüfusa sahip 7'inci bölgedir. 81 il arasında en büyük nüfusa sahip iller sıralamasında bölge illeri olan Şanlıurfa ili 10'uncu sırada, Diyarbakır ili ise 12'inci sırada yer almaktadır.

Bölge illeri genelde benzer ancak bazı konularda özellikle göçle oluşan sosyal yapı ve sorunlar açısından kentsel alanda ayrışan özellikler göstermektedir. Diyarbakır kentsel alan nüfusu % 71,2 ile Türkiye ortalaması olan % 75'e yakinken, Şanlıurfa % 55,8 oranı ile kırsal alandaki ekonomik faaliyetlerine dayalı yapısını göstermektedir. Kırın çözülmesi açısından, Diyarbakır Şanlıurfa'ya oranla önemli bir oransal farklılık göstermekte ve kentsel alan açısından farklı bir ekonomik ve sosyal yapıyı vurgulamaktadır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesini oluşturan dört ilçenin toplam nüfusu ilin tüm nüfusunun % 55' ini oluşturmaktadır.

Diyarbakır kentsel nüfusu 1990 ve 2000 yılları arasındaki çarpıcı bir artışa konu olmuştur. Bu tarihlerde bölgede göç eden nüfusun en yüksek oranda yerleştiği kentsel alan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin sınırları olmuştur. Diyarbakır kentsel alan nüfusedeki artış oranı da bu on yıl içerisinde yıllık ortalama % 4,48 olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal alan nüfusunda ise %5 oranında bir nüfus düşüşü yaşanmıştır. Bu durum kentin bu yıllarda kendi kırsalından olağandışı bir nüfus aldığıın göstergesidir.

TRC2 Bölge'si 2009 yılı yıllık nüfus artış oranı %19,9 olup, en yüksek değere sahip dört Düzey 2 Bölgesi arasında yer almaktadır. Kaba doğum hızı bölgesel bazda incelendiğinde, 2008 yılında kaba doğum hızının en yüksek olduğu bölgenin binde 27,4 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmektedir (TÜİK,2009).

Tablo 3.69- TRC2 Bölgesinin Demografik Göstergeleri

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Toplam Nüfus (kişi) (2009)	1.613.737	1.515.011	3.128.748	72.561.312
Şehirleşme Oranı (yüzde) (2009)	55,8	71,2	63,3	75,5
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	68	63	23	-
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (%)	24,8	14,8	19,9	14,5
Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²) (2009)	86	101	93	94
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (2009)	84,0	69,9	76,9	49,2
Genel Doğurganlık Hızı (binde) (2009)	114	99,2	106,6	74,2
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (kişi) (2000)	6,55	6,76	-	4,50

Kaynak: :TÜİK 2000; TÜİK, 2010b; TÜİK, 2010g.

Gerek hızlı nüfus artışı gerekse hane halkı büyüklüğü ve bağımlılıkla ilgili yüksek oranlar, bölgede yaşanan ekonomik ve sosyal sorunları da işaret etmektedir. Hanehalkı büyüklüğünün Türkiye ortalamasının çok üzerinde olması, yoksulluk ve özellikle çocuklar ve yaşlılarla ilgili sosyal sorunların bir göstergesidir.

Şanlıurfa ve Diyarbakır ili ve ilçelerinin 2008 ve 2009 yılları nüfusları ve nüfus artış hızları incelendiğinde, Merkez nüfus artışlarının (Diyarbakır Sur İlçesi hariç) dikkate değer bir artış oranına sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer veri ise, merkez nüfusları artarken bazı ilçelerin nüfus kaybetmesinin merkez kentsel alanlarının kendi ili içerisinden kırsal ve kentsel nüfus almaya devam etmesinin göstergesi olduğudur.

İlçeler ile ilgili duruma TÜİK 2010 yılı verileri açısından bakıldığında, Şanlıurfa'da merkez ilçe en yüksek oranda nüfus artışına konu iken, Viranşehir, Siverek, Akçakale, Birecik ve Ceylanpınar yine yüksek oranlarla merkez ilçeyi izlemektedir. Buna karşın Hilvan, Suruç, Bozova ve Harran nüfusları azalan bir görünüm sergilemektedir. Diyarbakır'da ise Büyükşehir Belediyesini oluşturan ilçeler, Sur hariç, ve Çınar ilçesi il bütününe çok üzerinde bir nüfus artışına konu iken, diğer tüm ilçeler nüfus kaybetmektedir. Bu kaybı en yüksek oranda yaşayan ilçeler, Lice ve Dicle'dir. Çüngüş, Çermik, Hani, Kocaköy, Eğil ve Silvan'da da önemli oranlarda nüfus kaybı gözlenmektedir. Bu durum her iki ilin merkez kentlerinin kendi kırsalından nüfus almaya devam ettiklerini ancak Diyarbakır'da merkez, yani büyükşehir belediye kentsel alanı açısından farklı bir yapının varlığını göstermektedir.

TRC2 Bölgesi'nin nüfus dağılımları incelendiğinde, yüksek olan doğum oranı ve kısa yaşam süreleri olan az gelişmiş ülkelerdeki duruma benzer bir yapı gözlenmektedir. Çocuk ve genç nüfusu fazla yaşlı nüfus ise düşük oranlardadır. Nüfusun yaş gruplarına dağılımı incelendiğinde Diyarbakır ilinin genç bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 0-4 yaş grubu toplam nüfusun % 12'sini, 5-9 yaş grubu % 13'ünü, 10-14 yaş grubu % 12'sini, 15-19 yaş grubu ise % 11'ini oluşturmaktadır. İlk ve ortaöğretim çağındaki nüfusun, toplam nüfusa oranı % 36'dır. Çalışma çağındaki nüfusun toplam içerisindeki oranı ise % 48'dir. Toplam nüfus içinde kadın (% 49,3) ve erkekler (% 50,7) arasında eşit denebilecek bir dağılım görülmektedir. Özellikle 55 yaş üzerinde kadın nüfus lehine bir oransal değişim gözlenmektedir.

65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfus içerisinde aldığı payın il bütününde kentten daha yüksek olması, yaşlı kesimin kentten ayrılarak yeniden kırsal alana dönmeyi tercih ettiği biçiminde yorumlanabilir. EKOSEP kapsamında yapılan nüfus tahminlerine göre; 0-14 yaşları arası, 'çocuk', nüfusu 2018 yılına kadar sayısal olarak artmaya devam edecektir. Doğurganlık düzeyinin azalmasıyla birlikte 2020'lerden sonra bu nüfus grubu sayısal olarak azalma sürecine girmektedir. 15-64 yaşları arası, 'çalışma çağı' nüfusunda sürekli bir artış görülmektedir. Net göçün zamanla 0'a yaklaştığı durumda ise çalışma çağı nüfusu sayısal büyüklük olarak 2028 yılında en yüksek düzeyine ulaşmaktadır. 65+ yaşları arası, 'yaşlı', nüfus yavaş da olsa sayısal olarak sürekli bir artış göstermektedir.

Türkiye'de 28,77 olan medyan yaş, Diyarbakır'da 20,68, Şanlıurfa'da ise 18,41 olarak belirlenmektedir. Bu durum, sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne yönelik değerlendirmelerin genç nüfus ve çocuklar açısından Bölgede daha ağırlıklı olarak önem taşıdığını göstermektedir.

Bölge illeri arasında bağımlılık oranlarına ilişkin farklar da dikkat çekicidir. Şanlıurfa, 2009 yılında toplam bağımlılık oranındaki % 84 oranı ile Diyarbakır'ın 15 puan üzerindedir. Bölge genelinde Türkiye oranlarından önemli ölçüde farklılık gösteren bu durum, bölgenin ekonomik alanda, istihdama ilişkin önlemler konusunda öncelikli konumunu işaret etmektedir.

Hanehalkı büyüklüğü, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısına dair konularda açıklayıcı bilgi vermektedir.

Tablo 3.70- TRC2 İlleri Hane Halkı Büyüklüğü

İl	Yerleşik Nüfus	Hanehalkı Sayısı	Hanehalkı Büyüklüğü
Türkiye	67.809.048	15.070.093	4,50
Diyarbakır	1.386.394	205.208	6,76
Şanlıurfa	1.443.422	210.046	6,87

Kaynak: TÜİK, 2000.

3.2.5.2 Göç ve İlgili Sorunlar

TRC2 Bölgesi net göç veren yapıdadırlar. Kent merkezleri ise özellikle kendi kırsal alanlarından göç almakta ve nüfusları artmaktadır. Ancak il bütünündeki net göç oranları, kentsel alandan kentsel alanlara göçlerin varlığının da bir göstergesidir. Bölgede nüfus çift yönlü göç hareketlerinden dolayı çok değişken bir yapı arz etmektedir. Bölge göç almakla beraber, bundan daha fazlasını da dışarıya vermektedir. Her iki ilde

de net göç sayısı ve hızı eksi yöndedir. EKOSEP saha araştırması sonuçları da göçlerle ilgili diğer araştırmaları ve TÜİK verilerini desteklemektedir.

Şanlıurfa ilinin diğer illerden göç almayarak ağırlıkla kendi ilinin kırsalından göç toplamış olması beklenen bir sonuçtur ve bu durum Şanlıurfa'nın bir yöresel merkez olarak sahip olduğu kısıtlı ekonomik etki alanı ile yakından ilişkilidir. Şanlıurfa kenti ağırlıkla kendi ilinden göç alırken, Şanlıurfa kent merkezinden dışarıya göç eden nüfus da ağırlıkla daha gelişmiş bir kent olan Gaziantep'e yönelmektedir.

EKOSEP Saha Araştırma raporu ile tespit edildiği üzere her iki kentte de göçmenlerin yerleştikleri mahalle seçiminde dikkat ettikleri birince etken ucuz konuta erişim (ucuz arsanın bulunduğu mahalleler) ikinci önemli etken de akraba ve hemşerilere yakınlıktır.

Şanlıurfa özelinde belirtilmesi gereken bir başka husus göçmenlerin önemli bir bölümünün terk ettikleri yerdeki (köydeki) mülklerini korudukları, kır ile sahip oldukları fiziksel bağları koparmamış olduklarıdır. Yine Şanlıurfa nüfusunun bir bölümü kısmen kentte kısmen kırdaki oturmaya, yörede kuru tahıl tarımının sürekli köyde oturma gerektirmeden tarımsal faaliyette bulunmaya imkan verdiği belirtilmelidir. Bir önemli bulgu da kentteki her 10 kişiden birinin gelecekte başka bir yere göç etmeyi düşünüyor olmasıdır. Diyarbakır'da buna daha az rastlanmaktadır.

Diğer taraftan ekonomik alana dair bir davranış biçimi olan mevsimlik göç ile ilgili olarak özellikle Şanlıurfa için çift yönlü bir hareket bulunmaktadır. Bu hareket ilçeler arası ve kent dışına bir hareket olarak gözlenmektedir. Mevsimlik işçilik ve kayıt dışı ekonomi ayrı bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Mevsimlik işçilikle ilgili bir diğer sorun alanı ise kadın ve çocuklarla ilgilidir. Gerek yaşam koşulları gerekse eğitim ve sağlık olanakları açısından en temel sorunlar bu gruplar tarafından yaşanmaktadır.

Diyarbakır kenti ile ilgili iç göç hareketinin en özgün yanı, kendi kırsalından ve çevre illerin kırsal alanından aldığı kitlesel ve zorunlu göç hareketi ile ilgilidir. Bölgede nüfusun en yüksek oranda yerleştiği kentsel alan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin sınırları olmuştur. Diyarbakır kentsel alan nüfusundaki artış oranı 1990 ve 2000 yılları içerisinde yıllık ortalama % 4,48 olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal alan nüfusunda ise % 5 oranında bir nüfus düşüşü yaşanmıştır.

Her iki ilde de hanehalkı büyüklüğü ülke ortalamalarının üzerindedir. Bu durum sosyal yaşama dair önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bağımlılık oranları ile de bağlantılı olan bu durum, TRC2 Bölgesi'nde önem arz eden bir demografik özelliktir. Kentsel alanda bu büyüklük azalmaktadır. EKOSEP tarafından 2009 yılında yapılan Saha Araştırması sonuçları Şanlıurfa kentinin ortalama hanehalkı büyüklüğünü 5,4 olarak ortaya koymuştur. Diyarbakır kenti hanehalkı büyüklüğü ise 6,18 olarak belirlenmiştir. 2000 Nüfus Sayımında yine Şanlıurfa il merkezinde aynı değer 5,8 olarak ölçülmüş olup, tüm Türkiye'de olduğu gibi bölgede ve kentsel alanda hane büyüklüğü düşme eğiliminde gözükmektedir. Ancak her iki kentin kentsel alanında hanehalkı büyüklükleri ortalamaların üzerinde büyük değişiklikler göstermektedir. Özellikle göçle oluşan mahallelerde hanehalkı büyüklükleri kent ortalamasının üzerinde, il ortalamalarına yakın hatta bazı mahallelerde çok yüksektir. Kentteki her 4 haneden birisinin 7 ve üzerinde kişinin yaşadığı kalabalık hanelerden oluştuğu da EKOSEP araştırmalarında tespit edilmiştir. Kentsel alandaki bu durum, göçle ve eğitimle ilgili bir sonuç olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu durum, dezavantajlılıkla ilgili göstergelerden de birisidir. Yine de kırsal alanda hanelerin hala geniş aile yapısını koruduğu, kentte ise hanehalkı yapısının yavaş bir seyir içerisinde de olsa düşme eğilimi içerisine girdiği söylenebilir.

3.2.5.3 Nüfus Yapısı ve Gelişimi ile Kentsel Sosyal Hizmet Sunumu İlişkisi

TRC2 Bölgesi illeri ve özellikle kentlerindeki hızlı ve belirli zamanlarda yoğunlaşan nüfus artışı, kentsel hizmet sunumlarının nicelik ve niteliğinde önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar en temel olarak kentin hizmet sunum kapasitelerinin aşılması ile özetlenebilir. Sosyal hizmet sunumundaki çok parçalı yapı ve kentsel nüfus artışının en fazla yaşandığı dönemlerde duruma zamanında müdahale edilememesi bu sorunları ağırlaştırır ya da çözüme dönük önlemler almada güçlükler yaşanmasına neden olmuştur.

Göç, nüfus artışının ve sosyal hizmet sunumundaki yetersizliklerin tek başına bir nedeni olmamakla birlikte, özellikle aile, kadın, yaşlı ve çocuklara yönelik toplum hizmeti sunma araçları geliştirilirken belirleyici olmuştur. TRC2 Bölgesi'nde halen sosyal hizmet sunumu, merkezi, bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilmektedir. Sosyal hizmetler, belediye bütçelerinde giderek daha büyük paylara erişmektedir.

Nedeni ne olursa olsun, hızlı nüfus artışı ile birlikte ekonomik alandaki sorunlar ve çalışma hayatındaki yapısal sorunlar artmaktadır. Bu durum, sosyal yaşamı olumsuz etkilemekte, özellikle kentlerde işsizlik ve eğitim sorunları ile bütünleşen bir yoksulluk sorunu yaşanmasına, yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle yoksulluk kırsal ve kentsel alanın ortak sorunu olmakla birlikte, kentsel ve kırsal yoksulluğun önemli yapısal farklılıkları bulunmaktadır. Bu noktada hatırlanması gerekir ki, kırsal alana geri dönüş stratejileri, zorunlu göçle ilgili özgün durum ve özellikle yaşlı kesimler haricinde, günümüzde yaklaşım ve yöntem olarak genel kabul görmemektedir.

EKOSEP Saha araştırması sonuçları incelendiğinde her iki kentin merkezine göç eden nüfusunda kırsal alana dönme konusunda bir tercih yapılmadığı belirlenmiştir. Her iki kentte de sadece göç etmiş yaşlı nüfus kırsal alana dönüş isteğini belirtmektedir. Göçle kente gelenlere ilişkin olarak yapılan diğer araştırmalarda da, geri dönüşün yaşlılar ve hane reisleri için bir seçenek olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle kadınlar ve gençler tarafından kent yaşamının tercih edildiği de ortaya konmaktadır. Diğer taraftan hane reislerinin tercihlerinin temelinde yaşam standartlarının düşüklüğü, gelirlerin düşüklüğü, işsizlik olmak üzere belirlenen ekonomik nedenler sıralanmaktadır¹. Bu kapsamda da merkez kent nüfuslarının artış hızında bu tür bir nedenle düşme yaşanması beklenmemektedir.

Bölgede nüfusun genç, işsiz, vasıfsız, yoksul olması, ailesine ve çocuklarına bakamama gerekçesiyle sosyal hizmetler il müdürlüğüne yapılan başvuruları fazlasıyla artırmaktadır. Sokakta çalışan çocukların sayısı oldukça fazladır. Gençler arasında madde bağımlılığı yaygınlaşmaktadır. Bu kapsamda yer alan çocuklar da azımsanmayacak oranlarda görülmeye başlanmaktadır.

Tüm bunlara ilave ve yoksulluğun bir sonucu olarak, kentsel alanda sosyal yardımlara bağlı olarak yaşayan nüfus çok fazladır. Sosyal yardımları ortaya çıkaran ve genişleten, yaygınlaştıran etkenleri, yeterli olmayan iş alanı, çalışma hayatı dışında kalan ve kentsel iş alanları ile uyumlu olmayan deneyime sahip nüfusun fazlalığı olarak özetlemek olanaklıdır. Sosyal yardım olarak ortaya çıkan sorun gerçekte ekonomik sorunların ağırlığına bağlı bir yoğunluk ve yaygınlıkla ortaya çıkmaktadır.

Nüfus yapısı kentin sağlık alanına ilişkin temel sorunları da ortaya koymaktadır. Doğurganlığın yüksek ve nüfusun genç olması anne-çocuk sağlığı sorunlarını beraberinde getirmektedir.

Genç nüfusun fazlalığı eğitim alanında yeterli yatırım yapılmaması, kentsel alanda eğitim olanaklarında eşitsizlikler ve okullaşma oranlarının düşük olması nüfus yapısına bağlı sorunlar arasında yer almaktadır. Diğer taraftan kadınlar arasında okuryazarlıktaki genel düşük oran bölgede çok daha vahim bir durumu ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin yoksullukla mücadele araçlarından birisi olarak geliştirilen yeşil kartla ilgili 2009 yılı verileri incelendiğinde yeşil kartlıların her iki ilde de, özellikle Şanlıurfa'daki sayıları ve oranları sağlık alanındaki sorunları açıklamaktan ziyade, işsizliğin ve sosyal güvenliğin durumuna dair yapıyı göstermesi açısından önemlidir. Şanlıurfa ilinde 632.231, Diyarbakır ilinde ise 574.668 yeşil kart sahibi olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ülkede en fazla yeşil kart kullanılan ildir. Yeşil kartlıların il nüfusuna oranı Şanlıurfa'da % 39,2, Diyarbakır'da % 37,9'dur.

Göç, kentin ekonomik, sosyal ve mekânsal yapısına ilişkin sorunları da beraberinde getirmektedir. Göç fırsata dönüştürülme olanağı bulunan dinamik bir hareket olmakla birlikte, Türkiye'de yaşanan göçlerin bazı dönemlerde kitlesel nitelik taşıması, müdahale edilebilirliği güçleştirmiş hatta olanaksızlaştırmıştır. Kitlesel ve hazırlıksız olarak yaşanan göçler, hızlı nüfus artışı, taşıma kapasitesi aşılacak ve aynı hızda müdahale edilemeyen kentlerde tahribatlara yol açmış, var olan sorunların kalıcılaşmasına neden olmuş, yeni sorunlar yaratmıştır. Bu sorunlar sadece göçlerle ilgili olmayıp, kent ekonomileri ve kırsal alan politikaları ile doğrudan ilgilidir. Kentin taşıma kapasitesi, planları, olanakları göç nüfusunun gereksinimlerini karşılamaya, denetimsiz, plansız yapılaşmaları engellemeye yeterli olamamıştır. Artarak büyüyen sorunlara yerel yönetimler zamanında müdahale edememiş, müdahale konusunda merkezi yönetim mali ve teknik desteği sunmamış, barınma amaçlı yapılanmalar yerini rant temelli yapılanmalara bırakmış, mekansal alanda yaşanan olumsuz gelişmeler sosyal hizmet sunumunun nicelik ve nitelik sorunlarını da artırmıştır. Kentin sosyal hizmet kapasitesinde, sosyal hizmet sunumunda yaşanan sorunlar, istihdama ilişkin sorunlarla beslenerek ve katlanarak, mekânda yansımaları ile birlikte büyümüştür. Bölge illerinin karşı karşıya olduğu göç hareketi ve nüfus yapısı kentlerdeki ikili sosyal ve mekânsal ayrışmayı güçlendiren bir etki yaratmıştır.

EKOSEP saha araştırması sonuçlarına göre bölgede yerli nüfus arasında da dezavantajlı gruplar yoğun olarak mevcuttur. Önemle vurgulamak gerekir ki tüm kentsel sorunların kaynağı göç değildir, ancak ekonomik ve sosyal sorunların ve ayrıca kentsel donatı ve hizmetler üzerinde gözlenen baskının yaşandığı mekânlar yoğun göç alan yerler ile örtüşmektedir. Bu nedenle göçle gelenlerin yoğun olarak buldukları mahallelerin ve mekânsal dağılımın diğer sosyo-demografik değişkenlerinin dağılımının tespiti faydalı olacaktır.

3.2.5.4 Yoksulluk

Yoksulluk, basit bir tanımla kişilerin temel gereksinimlerini karşılayamama durumudur. Bu noktadan hareketle yoksulluk dar anlamda, açlıkla karşı karşıya kalma ve barınacak yeri olmama durumu olarak belirtilirken, geniş anlamda, gıda, giyim ve barınma gibi temel olanakların yaşamı devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalması durumunu ifade etmektedir.

Yoksulluk Dünya tarihinin en eski sorunları arasında yer almaktadır. Kentsel yoksulluk ise sadece göçmenlerin değil kentlerin genel sorunları arasında yer almaktadır. Göç ile kentsel yoksulluk arasındaki ilişkiyi sayısal verilere dayanarak ortaya koyan araştırmalar mevcut değildir.

¹ Kalkınma Merkezi tarafından yapılan araştırmada da aynı kapsamda bulgulara yer verilmektedir.

Ancak, yoksullaşma ile göç hızı arasında yüksek bağlantılar olduğu geniş kabul gören bir görüştür. Bir başka anlatımla kentsel yoksulluk sadece göçle kentlere gelenlere ait bir sorun değildir. Ancak, göç hareketleri ile hızla kentlerde yoğunlaşan nüfusa karşılık aynı hızda istihdam olanakları yaratılmaması, bunun sonucunda kentlerde iş edinme ve yaşam koşullarını iyileştirme olanaklarının daralması kentsel yoksulluğu artıran nedenler arasındadır. Gelişmekte olan ülkelerin iç göç deneyiminde kırsal yoksulluk, kentsel yoksulluğu da besleyen bir kaynaktır.

Türkiye’de göç ederek kente gelenler gelişmiş kent ekonomisine dâhil olamayınca, düzensiz ve geçici de olsa geçimlerini sağlamak için geçimlik yeni iş kolları oluşmaktadır. Marjinal veya enformel sektör olarak gruplandırılan bu iş kollarında genel olarak gelir güvencesi ve sosyal güvence bulunmamaktadır.

Dünya Bankası ile TÜİK’in 2005 yılında yayınlanan Yoksulluk Araştırması 2001 yılında yapılan Hanehalkı Bütçe Araştırmasına dayanarak 2002 yılında nüfusun % 27’sinin yoksulluk sınırı içinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Birleşmiş Milletlerin aşırı yoksulluk tanımlamasına ise nüfusun % 1,4’ü girmektedir. Çalışma şehir veya köy herhangi bir mekânsal boyut içermediğinden kentsel yoksulluk ile doğrudan ilişkilendirmek olanaklı değildir.

TRC2 Bölgesinde Yoksulluk Göstergeleri

Türkiye’nin yoksullukla ilgili göstergeleri, 2002 ve 2007 yılları arasında TÜİK verilerine dayanılarak belirlenebilmektedir. Bölge illerinin yoksulluk durumu kent düzeyinde 2009 yılı itibarıyla EKOSEP kapsamında yapılan bir araştırma ile ortaya konmaktadır.

Tablo 3.71- EKOSEP Başlangıç Raporu Yoksulluk Sınırları Altındaki Nüfus

Günlük (Kira Hariç) Tüm Hane Üyeleri Başına Düşen Kişi Başı Harcama Miktarı	Şanlıurfa		Diyarbakır	
	Örneklem Sayısı	%	Örneklem Sayısı	%
1 doların altı	136	10,8	1404	7,5
1-2,15 dolar	406	32,4	6582	35,2
2,15-4,3 dolar	427	34	6992	37,3
4,3 doların üstü	286	22,8	3.743	20
Toplam	1.255	100	18.721	100

Kaynak: TTESEV, 2010

Hanelerin bir aylık harcama miktarı esas alındığında Şanlıurfa’da nüfusun % 10,8’i kira hariç hane harcaması kişi başına bölündüğünde günlük 1 dolardan az harcama yapmaktadır. Nüfusun toplam % 43’ü 2,15 doların altında, % 77’si ise 4,3 doların altında harcama yapmaktadır. Diyarbakır’da nüfusun % 7,5’i kira hariç hane harcaması kişi başına bölündüğünde günlük 1 dolardan az harcama yapmaktadır. Nüfusun toplam % 42,7’si 2,15 doların altında, % 80’i ise 4,3 doların altında harcama yapmaktadır.

Diyarbakır Kentinde ortalama hane halkı büyüklüğünün 5,70 kişi olduğu düşünüldüğünde kent genelinde 140.291 hanenin ikamet ettiği kestirilebilmektedir. Bu hanelerin % 7,5’inin 1 \$’ın altında harcama yaptığı düşünüldüğünde yaklaşık 10.522 hanenin, yani 59.975 kişinin etkilendiği görülebilmektedir.

3.2.5.5 Gruplaşma ve Sosyal Dayanışma

Göçlerde akrabalık ilişkileri yanında, hemşerilik ilişkileri de ön plana çıkmaktadır. Kentsel dayanışma açısından hemşerilik grupları, aileden daha geniş ve kapsayıcı bir fonksiyon görmektedir. Hemşeri yoğunlaşması göç edilecek yerleşim tercihinde önemli bir kriterdir.

Göç ile kentlere gelenler geleneksel alışkanlık, değer, sembol ve yaşam tarzlarını da beraberlerinde getirmektedir. Göç edenler için aile ve akrabalık dayanışmasının ötesinde, daha sonra kente uyum için geliştirilen mekanizma “hemşerilik” dayanışmasıdır. Büyük kentlerimizde zamanla akrabalık bağlarının sarsılmasına karşılık, hemşerilik bağının özellikle gecekondularda gücünü korumaya devam etmesi bu nedenledir.

Hızlı kentleşme sürecinde sayıları giderek artan hemşeri dernekleri, toplumsal değişme ve dönüşüme ayak uydurmada işlev gören aracı bir kurum gibi faaliyet göstermiştir. Köyünden ve kasabasından ayrılarak büyük kentlere gelenler, bu dernekler sayesinde hemşerilerini tanıyıp onlardan destek almaktadır. Hemşerilik ilişkilerine bakıldığında, bu ilişkilerin ilk aşamada ekonomik anlamda işlev kazandığı görülmektedir. Kente gelen bireylerin birincil ihtiyaçları olan “barınma” ve “iş bulma” konusunda dayanışma grupları son derece etkindirler. Hemşerilik ilişkisinin bu özelliği dışında bazılarınca, kültürel özelliklerin korunması ve yaşatılması anlamı taşıdığı da öne sürülmektedir. Bu görüşe göre, hemşerilik ilişkileri, bireyin kendini hem kentliden hem göç ettiği köyünden ayırmasını sağlayan kimliğidir. Ancak bu yapıların zaman içinde aşırı siyasileşmesi ve kentsel mekân içinde gruplaşma, ayrışma ve ayrımcılığa ortam oluşturması dikkat çekmektedir.

Rifat Dağ, 1996 yılında hazırlanan TMMOB Raporunda Diyarbakır'a göçle gelen nüfusa ilişkin olarak şu saptamalara yer vermektedir. "...birey, kentle bütünleşmemiştir. Kendi değer yargıları ile kentsel sistemler çatışma halindedir. Gönüllülüğe dayanmayan göç, kentsel statülerden kaçışa zemin hazırlamaktadır. Kan bağı hiyerarşisini esas alan geleneksel kültürü, insanlar ve kademeler arasında sosyal bir statü farkının yaşatılmasına, belki de korunmasına elvermektedir. Tüm bu olgular, kente karşı davranışlarında bireysel çekilmenin arka planını oluşturmaktadır."

EKOSEP kapsamında 2009 yılında yapılan saha araştırmasında ise "Kişi ya da hanelerin kaynaklar ve geniş sosyal çevre ile bağlar kurmasının engellenmesi anlamına gelen ve aynı zamanda hukuki boyutları da olan sosyal dışlamanın araştırmaya katılan haneler tarafından deneyimlenme düzeyi yanında, kentte varolan genel dışlama süreçlerine ilişkin olarak; göç nedenli gruplama, ilçe, medeni hal ve cinsiyet bazında bir farklılaşmanın oluşmadığı ortaya çıkmıştır.¹ Ancak saha araştırmasında yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda "kentte sosyal dışlama süreçlerinin güçlü biçimde işlediği ortaya çıkmıştır. Kentte sosyal dışlamanın iki temel gruba yönelik olarak en azından söylemsel düzeyde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır: Çingener ve göç ile gelenler. Çingenerlere yönelik ahlakçı kodlar ile oluşturulan dışlayıcı bir dilin varlığı yanında, kentin birçok mahallesinde Çingene hanelerinin ikamet etmesinin dahi engellendiği bilinmektedir. Ayrıca Çingenerlerin ikamet ettiği mahallelerde ise bu hanelerin neredeyse sosyal ilişki ağının dışında tutulduğu da gözlemlenmektedir." denmektedir.

Sosyal dışlanmanın azaltılması ve kente göçle gelenlerin kente intibaklarının sağlanmasında sosyal ağlar son derece önemlidir. Bu nedenle göçle gelenlerin ilk yerleştikleri yerler genellikle sosyal ağların bulunduğu, hemşerilik ilişkilerinin sürdürülebileceği alanlardır. Saha araştırmaları, Diyarbakır ve Şanlıurfa özelinde bu durumu destekleyen veriler sunmaktadır.

3.2.5.6 Kadınlar ve Engelliler

Yoksulluk riskiyle ve dolayısıyla sosyal dışlanmayla en fazla karşı karşıya kalan kesim özellikle tarım sektörü ile geçici ve güvencesi olmayan işlerde çalışan, eğitimsiz bireyler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engellilerdir. Türkiye'de kadınlar bu gruplar içinde en dezavantajlı konumdadır. Toplam nüfusun yarısını oluşturan kadınlar eğitim, ekonomi, siyaset, ticaret ve genel olarak sosyal yaşama katılım gibi alanlarda çeşitli engellerle karşılaşmaktadırlar. Genel okuma yazma oranlarının bölgede Türkiye ortalamasının çok gerisinde olduğu gözlenmektedir. Öte yandan okuma yazma bilme konusunda kadınlar ve erkekler arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Kadınlar gerek okuma yazma konusunda gerekse eğitim kademesinin diğer aşamalarında dezavantajlı konumdadır.

3.2.5.7 Çocuk İşçiliği, Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar

Çocuklarla ilgili sorun alanlarının (sokakta yaşama, sokakta çalışma, çocuk işçiliği, okullaşma oranlarının düşüklüğü, erken okul terkleri, istismar, madde bağımlılığı vb.) sayısal çokluğu gerçeğinden hareketle, çocuklara yönelik olarak aileler ve çocuklar için ayrı sorun alanları bulunmaktadır. Aile yapısı gereği ve göçle gelmenin aile yapısında bozulmalara dair etkileri bir arada düşünüldüğünde, çocuklara yönelik sosyal hizmet sunumu ile kadınlara dair eylem alanları çakışan ve bütünleşen yapısı ile ayrıca önem taşımaktadır.

Göçle gelen nüfusun önemli bir bölümü kent yaşamında karşı karşıya kaldığı geçim sorununun aşılabilmesinde geliştirdiği bir geçim stratejisi olarak; ailenin olabildiğince fazla bireyinin ekonomik faaliyet içerisinde bulunmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu yaklaşım çocukların çalışmasına ve süreç içerisinde de eğitimlerinin kesintiye uğramasına yol açmaktadır. Çalışan çocuklar ya çocuk işçidir ya da sokakta çalışmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar başka ve büyük bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Sokakta çalışan çocukların bir bölümü giderek sokakta yaşamaya başlamaktadır. Sokakta çalışan ve yaşayan çocukların kötü muameleye uğradıkları, taciz ve istismar sorunları ile karşı karşıya kaldıkları, madde bağımlılığının bu çocuklar arasında yaygınlaştığı bilinmektedir.

Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar üzerine yapılan çalışmaların bulguları iç göçle gelen nüfus kitlelerinin sorunları açısından dikkat çekicidir. Çocukların hemen hemen hepsi kırdan kente göç eden, bu nedenle kente uyum sağlamada zorlanan, eğitim ve gelir seviyeleri düşük olan ailelerin çocuklarıdır.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırladığı sokakta yaşayan ve dilendirilen çocuklar haritasında soruna ilişkin farklı tespitlere yer verilmektedir. Araştırma, ülke genelinde toplam 30.891 çocuğun hayatını sokaklarda devam ettirdiğini belirtmektedir. Rapor, Türkiye genelinde toplam 41.000 çocuğa da zorla dilencilik yaptırıldığını ifade etmektedir. Sokakta çalışanların 26 bininin yine İstanbul'da yaşadığı, Ankara'da 6 bin 700, Diyarbakır'da 3 bin 300, İzmir'de 420, Mersin'de 637, Van'da ise 640 çocuğun sokaklarda çalıştırıldığı ya da dilendirildiği açıklanmaktadır.

¹ EKOSEP, Diyarbakır Saha Araştırması Raporu, s:400

3.2.5.8 Yaşlılar

Kırsal alandan kente göç, geniş ailenin parçalanmasına ve yaşlı kuşak ile genç kuşak arasında toplumsal ilişkilerin kopmasına yol açmaktadır. Önceleri kentte para kazanmaya başlayan gençler bir taraftan da köydeki ailelerine ekonomik yardımda bulunmaktadır. Daha sonraları ise ailelerini yanlarına almaya başlamaktadırlar. Ancak kentsel yaşamın zorlukları, yaşlı kişinin bakımını zorlaştırmaktadır. Yaşlılar kent yaşamına uyum konusunda en fazla sorun yaşayan ve geri dönüş konusunda en istekli grup olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında gerçekleştirilen yaşlılarla ilgili araştırmada "Göçün ivme kazandırdığı kentleşmeyle birlikte toplumda gelişen çekirdek aile yapılanması, bu yapılanmayla birlikte geçmiş nesle karşı duyulan sorumluluğun giderek azalması, çalışan kadın nüfusundaki artış, her sosyo-ekonomik sınıfın kendine özgü sosyal ve ekonomik sorunları evde yaşayan yaşlıyı giderek yalnızlaştırmaktadır.

Göçle ilgili olarak yapılan araştırmaların tamamında, yaşlılar ve hane reislerinin büyük kısmı geri dönüşü tercih etmektedir. Buna karşın gençler ve kadınlar bu tür bir tercihte bulunmamaktadır. Kadınlar ve gençler, yoksul da olsalar, kenti, kent yoksulluğunu kırsal yoksulluğa yeğlemektedir. Hane reislerinin en temel kaygısı ise, kırsal alanın sunabileceği istihdam olanaklarının kısıtlılığı ve ailelerinin bu tercihe destek vermemeleridir. Bu durum yaşlı aile bireylerini kentsel yaşamı zorunlu tercih noktasında bırakmakta, çoğunlukla olumsuz koşulları da bu zorunlu kabullenmenin bir parçası olarak almalarına neden olmaktadır.

Yaşlılara yönelik sosyal yardımların ve hizmetlerin kesintisiz bir süreç olarak planlanması gereklidir. Yaşlı kişinin sağlık durumu ve hareket etme yetisi zayıfladığında, sosyal ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilme gereksinimi de artmaktadır. Yaşlılara verilebilecek hizmetler arasında konut desteği, bakım desteği, ev hizmetleri, evde sağlık hizmeti ve bakımı, yemek hizmeti, ulaşım hizmeti, taşınma sürecinde yardım hizmeti, yaşlı dayanışma merkezleri, gündüz bakım ve rehabilitasyon merkezleri sayılabilir.

3.2.5.9 Aile Yapısında Bozulma

Araştırmalara göre, göç edenlerin yoğunlaştığı alanlar ya da gecekodu bölgelerinde yaşayanlar yoksulluk, aile içi şiddet, alkol bağımlılığı, aile parçalanması, suç oranının yüksekliği gibi sorunlarla daha çok karşılaşmaktadır. Kentin yol, su, elektrik, kanalizasyon gibi alt yapı olanaklarından tam olarak yararlanamamalarının yanı sıra, kentin çeperinde kalmanın, kentli olamamanın, kentli gibi yaşayamamanın yarattığı eziklik aile içi ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Geleneksel aile kent yaşamında yerini çekirdek aileye bırakmıştır. Babanın köydeki otoritesi kentte zayıflamıştır. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle aile içi ilişkiler hızla değişime uğramaktadır. Gençler ve çocuklar, geleneksel değerlerle büyüyen anne ve babalarına göre değişime daha açıktır. Giyimi, konuşma tarzı, arkadaşlık ilişkileri ve istekleri nedeniyle aileyle çatışma yaşayan çocuklar evden uzaklaşmakta ya da kaçabilmektedir.

3.3 GENEL DEĞERLENDİRME

TRC2 Bölgesi demografik göstergeleri sosyal yapıya dair önemli ipuçları vermektedir. Yaş pramitlerinin incelendiğinde az gelişmiş ülke grafikleriyle aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bölgenin sahip olduğu genç nüfus yapısı avantajdan çok Bölge için önemli sorumluluklar getirmektedir.

TRC2 Bölgesi, nüfus artış hızı oranında Düzey 2 Bölgeleri arasında ön sıradadır. Hem yüksek doğurganlık hızı hem bölgenin göç alması bu oranda etkilidir. Bölge aynı anda göç alan ve göç veren bir yapıya sahiptir. Daha çok dışa doğru yaşanan göç hareketleri 1990-1999 yılları arası en üst seviyeye çıkmıştır. Bölge kentleşme verileri açısından iller itibarıyla farklılık göstermektedir. Diyarbakır ili kentsel nüfusu ve şehirleşme oranı 1990 yılından beri sürekli artış göstermektedir. İlde kırsal nüfus hızla çözülmektedir. Bu durum şehirdeki sosyal ve fiziki altyapı ihtiyaçlarını artırmaktadır. Şanlıurfa ili nüfus hareketlerine bakıldığında nüfusun ülke ve bölge ortalamasının üzerinde bir hızla arttığı gözlenmektedir. Şanlıurfa ili nüfus göstergelerine göre 2000-2008 yılları arasında şehirleşme oranı gerileme göstermiştir. Bunun sebebi olarak kırsal nüfusun doğurganlık oranının (doğal nüfus artış hızı) yüksek olması ve tarımsal faaliyetlerin artmasıyla kırsal alan nüfusunun da görece olarak artması gösterilebilir.

Bölge'deki her iki ilde de nüfusun en büyük kısmını örgün eğitim çağındaki gruplar oluşturmaktadır. Eğitim göstergelerinde özellikle ortaöğretim okullaşma oranlarında gözlenen düşük değerler Bölge'de yapılacak eğitim yatırımlarının önemini göstermektedir. Ortaöğretimde meslek liselerinin tercih edilme oranı öncelikle Diyarbakır ilinde olmak üzere çok düşük seviyededir. İstihdama dönük faaliyetlerin planlandığı Bölge'de nitelikli insan kaynağı ihtiyacı düşünüldüğünde ortaöğretimde mesleki eğitime ağırlık verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Okulöncesi eğitim ve okullaşma oranlarında Şanlıurfa ilinde gözlenen hızlı yükselme bu alanda ve dolaylı olarak ilköğretim kademesinde acil derslik ihtiyacını artırmaktadır. Okulöncesi eğitim göstergelerinde meydana gelecek iyileşmeler bölgede diğer eğitim göstergelerini de etkileyecek

nitelik taşımaktadır. Bu açıdan okulöncesi eğitim yatırımlarına öncelik verilmelidir. Tüm eğitim kademelerinde gözlenen derslik ihtiyacının yanında Bölgenin taşımaları ilköğretim uygulamalarında Türkiye genelinde ilk sırada yer alması Bölgede iyi bir eğitim organizasyonuna duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Bölgede özellikle şehir merkezlerinde bazı lokasyonlarda gözlenen derslik başına düşen öğrenci sayısındaki çok yüksek değerler acil çözüm gerektiren sorunlardandır. Bölge'de yetişkin eğitimi için yaygın eğitim alanında da önemli ihtiyaçlar bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası gelişmişlik endekslerinde yer alan en önemli göstergelerden biri olan eğitim, bölge gelişme eksenleri için önemli bir konumda bulunmaktadır.

Temel sosyal hizmet alanlarından olan sağlık hizmetlerinde bölge, kentleşme göstergeleri ile doğru orantılı bir yapıya sahiptir. Diyarbakır ili Güneydoğu Anadolu Bölgesinin büyük bölümü için bölgede sağlık sektörünün merkezi konumunda olduğundan sağlık göstergeleri açısından nispeten iyi durumdadır. Hastane yatak kapasiteleri il için olumlu görünse de sektör bölge nüfusuna hitap ettiğinden bölge'de ihtiyaç duyulan spesifik dallarda branş hastanelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Şanlıurfa ili kentleşme göstergelerindeki olumsuz durum sağlık göstergelerine de yansımaktadır. İl nüfusunun % 44'ü kırsal yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. İlde sağlık yatırımlarında önemli aksamalar yaşanmaktadır. Uzun süredir devam eden Harran Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi yatırımı henüz tamamlanamamıştır. Planlanan sağlık yatırımlarının gerçekleşme süreçleri yavaş ilerlemektedir. Şanlıurfa ili hastane yatak kapasitesi ihtiyaca cevap verememektedir. Özel sektör yatırımlarının da beklediği ilde sektörün durumu ve yaşam koşullarından dolayı uzman sağlık personeli ihtiyacına yanıt vermek güçleşmektedir. TRC2 Bölgesi yeşil kart kullanımında ülke genelinde ilk sırada yer almaktadır. Bu açıdan dezavantajlı guruplar için yeni tedbirler alınmalı, sağlık hizmetlerine erişim olanakları artırılmalıdır.

Göç hareketlerinin önemli bir etkiye sahip olduğu sosyal problemler Bölge'de önlem alınması gereken öncelikli alanlardandır. TRC2 Bölgesi Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerindeki sosyal sorunlar nüfus yapısı, yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık, sosyal hizmet sunumu yetersizlikleri başlıklarında değerlendirilmektedir. Temelde kentsel alanda ön plana çıkan sosyal sorunların kır ve kent arasındaki sosyal hizmet sunumu eşitsizliklerinin giderilmesi açısından da ele alınması gerekmektedir. Kentsel alanda sosyal sorunları gidermek için dezavantajlı grup ve dezavantajlı alanlara özel önem vererek kentsel alanın eşitsiz yapısına müdahale etmek ve eşitsiz gelişimi engelleyecek önlemler almak mümkündür. Yapılacak planlamalarda ekonomik, sosyal ve mekânsal yapı bir arada ele alınmalı sosyal alanda bölge'ye özel destek mekanizmaları geliştirilmelidir.

Sosyal yapı ve sosyal hizmetler açısından önemli eksiklikleri bulunan TRC2 Bölgesi kültür varlıkları alanında zengin bir mirasa sahiptir. Medeniyetlerin filizlendiği Bereketli Hilal içinde, Yukarı Mezopotamya bölgesinde yer alan Bölge, neolitik çağdan bu yana kesintisiz olarak yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır Çayönü mevkiinde ve Şanlıurfa Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre, her iki ilin tarihçesi paleolitik çağa kadar uzanmaktadır. Yöre, birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Medeniyetlerin burada yükselmesinin en önemli nedenleri, bölgenin Dicle ve Fırat nehirleri havzalarında yer alması ve Anadolu, Irak, İran ve Suriye arasında geçiş noktası olmasıdır. Bölge izlerini taşıdığı medeniyetlere ait zengin tarihi ve kültürel mirasını günümüze taşımıştır. Kültürel mirasın korunması konusunda önemli projelerin hayata geçtiği bölge'deki her iki il için de kültür turizm geliştirilmeye elverişli potansiyeller taşımaktadır.

4. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

4. BÖLÜM: EKONOMİK YAPI

4.1 TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

TRC2 Bölgesi ekonomisinin büyük bir kısmı, bünyesinde barındırdığı geniş ve elverişli tarım toprakları sayesinde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Sahip olduğu yoğun nüfus bölge illerinin hizmet sektöründe gelişmesini sağlamaktadır. Son yıllarda sanayi sektöründe de ilerlemeler göstermektedir.

4.1.1 GSYİH Düzeyi

2001 verilerine göre Bölgenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) yaklaşık 3,3 milyar dolardır. Bunun 1,5 milyar dolarını Şanlıurfa, 1,8 milyar dolarını da Diyarbakır karşılamaktadır.

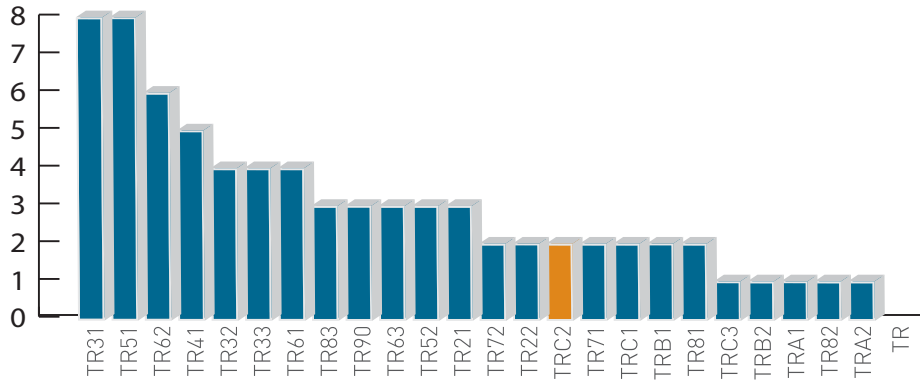
Tablo 4.1- TRC2 Bölgesi GSYİH ve Türkiye İçindeki Payı, 2001

	GSYİH (Milyon dolar)	Türkiye İçindeki Payı (%)
Şanlıurfa	1.481	1
Diyarbakır	1.816	1,2
TRC2 Bölgesi	3.297	2,2
Türkiye	147.285	100

Kaynak: TÜİK, 2001.

Bölge sahip olduğu GSYİH ile Türkiye GSYİH'sinin % 2,2'sini oluşturmaktadır. Bölge illerinden Şanlıurfa % 1, Diyarbakır ise % 1,2'lik oranla ülke ekonomisine katkıda bulunarak düşük bir performans sergilemektedirler.

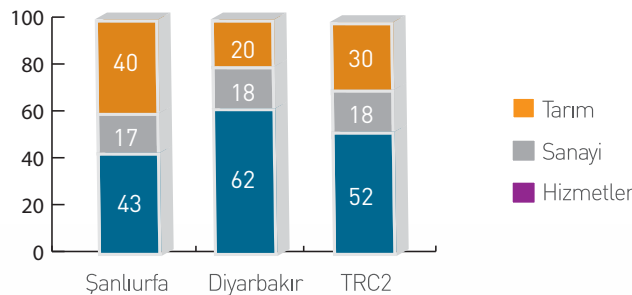
Grafik 4.1- Düzey 2 Bölgeleri GSYİH Payları (%), 2001

Kaynak: TÜİK, 2001.

Bölge, GSYİH'nin ülke içindeki payları açısından Düzey 2 bölgeleri arasında 16'ncı sıradadır. Bölgenin GSYİH'sinin % 52'sini hizmetler, % 30'unu tarım ve % 18'ini sanayi sektörü oluşturmaktadır.

Grafik 4.2- TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSYİH Payları (%), 2001

Kaynak: TÜİK, 2001.

Sektörel paylarda iki il arasında farklılıklar bulunmaktadır. Şanlıurfa'da GAP yatırımlarından dolayı tarımın payı yüksek oranlarda olup hizmet sektörüyle başa baş bir performans göstermektedir. Diyarbakır'da ise hizmet sektörü % 62 oranıyla çok yüksek bir pay almaktadır. Her iki ilde sanayi payları düşük seyretmektedir.

2001 yılından sonra Düzey 2 Bölgeleri bazında GSYİH hesaplanmadığından dolayı, bundan sonraki yıllar için değerlendirmeler Gayri Safi Katma Değer (GSKD) ile yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 2004'ten 2006'ya gelindiğinde TRC2 Bölgesi GSKD'sini 9,4 milyar TL'den 12,1 milyar TL'ye yükseltmiştir.

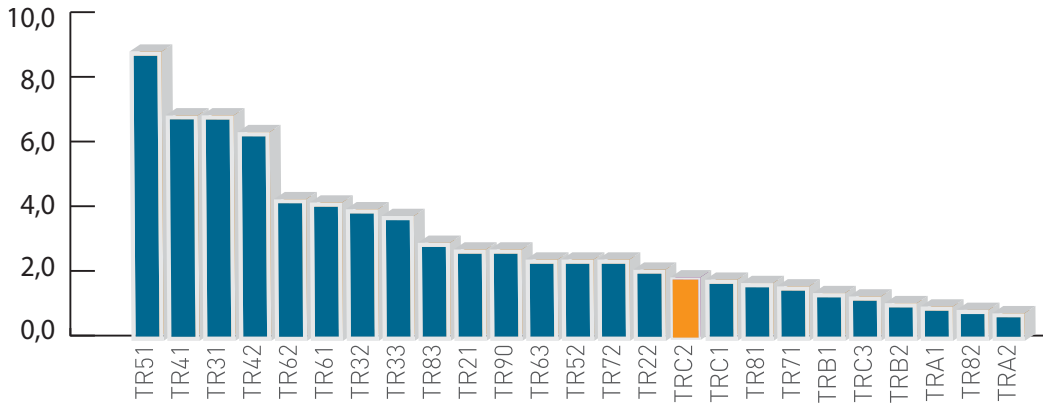
Tablo 4.2- TRC2 Bölgesi GSKD ve Türkiye İçindeki Payı

Yıllar	TRC2 Bölgesi GSKD (Milyar TL)	Türkiye İçindeki Payı (%)	TRC2 Bölgesi Değişim (%)	Türkiye Değişim (%)
2004	9,4	1,9		
2005	10,5	1,8	12,5	15,5
2006	12,1	1,8	14,3	16,9

Kaynak: TÜİK, 2006.

Bölge bu dönemde GSKD büyüme hızında 2005 yılında % 12,5, 2006 yılında % 14,3 gibi yüksek bir oran yakalamasına karşın ülke genelindeki % 15,5 ve % 16,9'luk büyümenin yaklaşık 3 puan gerisinde bulunarak genel büyüme ortalamasına kıyasla geride kalmıştır.

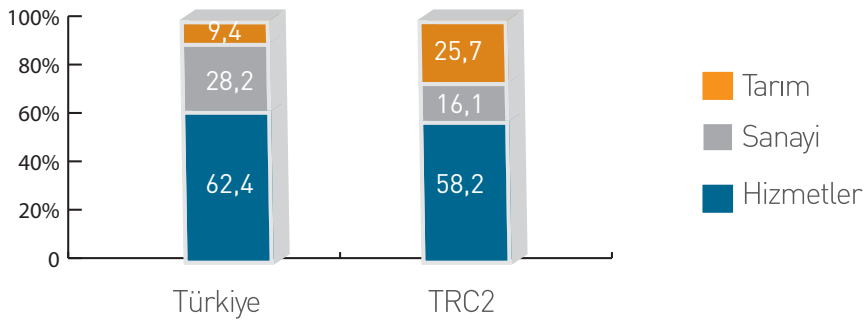
Grafik 4.3- Düzey 2 Bölgeleri GSKD Payları (%), 2006

Kaynak: TÜİK, 2006.

Bölge, GSKD'nin ülke içindeki payları açısından % 1,8'lik oranıyla Düzey 2 Bölgeleri arasında 17'nci sıradadır. Bölge 2001'e göre hem ülke içindeki payını düşürmüş hem de sıralamada bir basamak gerilemiş durumdadır.

Grafik 4.4- TRC2 Bölgesi Sektörlere Göre GSKD Payları (%), 2006

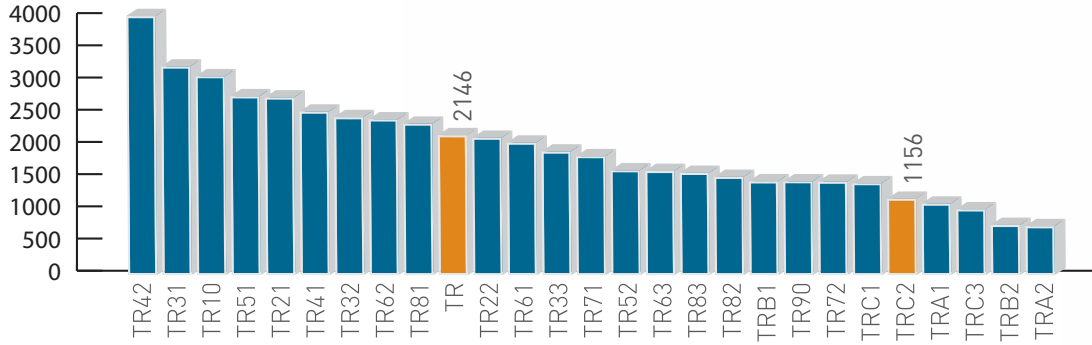

Kaynak: TÜİK, 2006.

GSKD'nin sektörel dağılımı incelendiğinde hizmetler sektörünün Türkiye ortalamasının gerisinde bulunduğu görülmektedir. Tarım sektörünün ülke ortalamasının çok üstünde olduğu ve sanayi payının ülke ortalamasına göre düşük kaldığı gözlenmektedir.

Grafikte Türkiye ve Düzey 2 bölgelerinin kişi başına düşen GSYİH'si gösterilmektedir. Bölge, kişi başına düşen GSYİH miktarı açısından Düzey 2 Bölgeleri arasında 22'nci sıradadır.

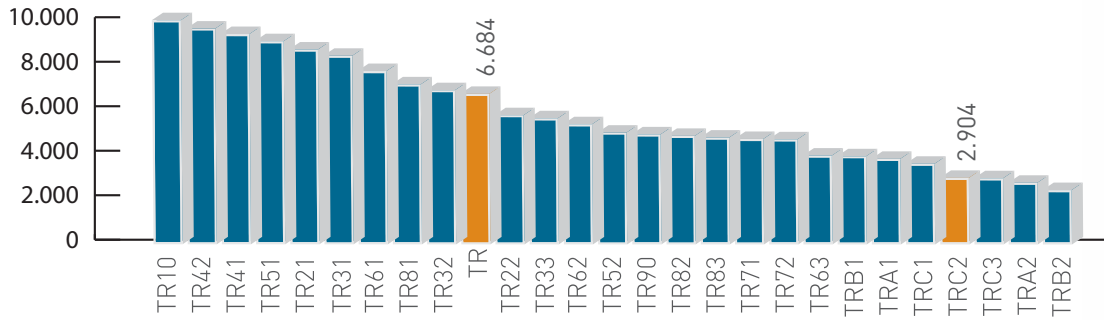
Grafik 4.5- Düzey 2 Bölgelerinde Kişi başı GSYİH (Dolar), 2001

Kaynak: TÜİK, 2006.

Yukarıdaki grafikten görüldüğü gibi Türkiye'nin kişi başı GSYİH'si 2001 yılı itibarı ile 2.146 dolar iken, TRC2 Bölgesi'nin 1.156 dolardır. 2006 yılına gelindiğinde Türkiye'nin GSKD'si 6.684 dolar olurken, TRC2 Bölgesi'nin 2.904 dolar olarak çok düşük kalmıştır.

Grafik 4.6- Düzey 2 Bölgelerinde Kişi başı GSKD (Dolar), 2006

Kaynak: TÜİK, 2006.

Bölge, kişi başına düşen GSKD miktarı açısından Düzey 2 Bölgeleri arasında 23'üncü sıradadır.

4.1.2 İşsizlik ve İstihdam Durumu

TRC2 Bölgesi'nde kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus yıllar itibarıyla sürekli artarken, işgücü sayısı 2004 yılından itibaren düşme eğiliminde olup son yıllarda tekrar eski değerlerine yaklaşmış, 2009 yılında ilk defa 2004 yılındaki değerini aşmıştır. İstihdam edilenlerin sayısı da 2004 yılından sonra genelde düşmüş olup 2009 yılında ilk kez 2004 yılı rakamını geçmiştir. İşsiz sayısı genelde artış eğiliminde olup 2009 yılında bir önceki yıla göre % 54 oranında artmıştır.

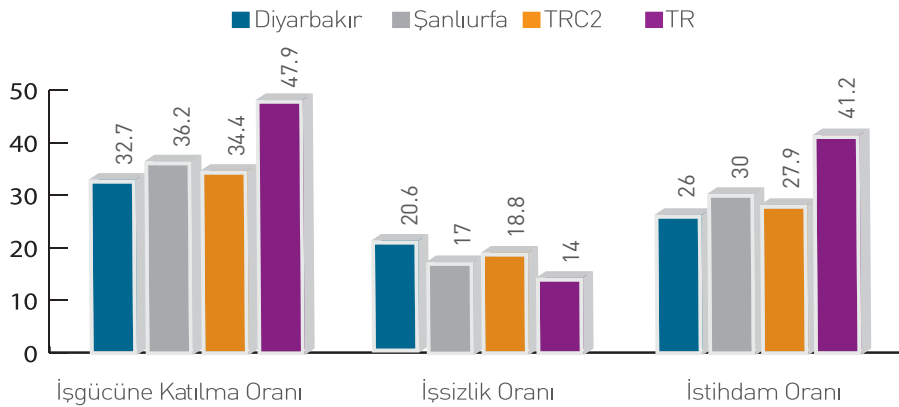
Tablo 4.3- TRC2 Bölgesi Temel İşgücü Göstergeleri

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus (bin)	1.488	1.555	1.617	1.676	1.696	1.810
İşgücü	550	535	509	516	540	622
İstihdam Edilenler	485	477	447	445	464	505
İşsiz	65	58	62	71	76	117
İşgücüne Katılma Oranı %	37	34,4	31,5	30,8	31,8	34,4
İşsizlik Oranı %	11,8	10,9	12,1	13,8	14,1	18,8
Tarım Dışı İşsizlik Oranı %		14,5	12	13,5	16,9	20,5
İstihdam Oranı %	32,6	30,7	27,7	26,5	27,3	27,9
İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus (bin)	938	1.019	1.108	1.160	1.157	1.187

Kaynak: TÜİK, 2010c

2009 yılı istatistiklerine bakıldığında aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi TRC2 Bölgesi'nin işgücü ve istihdama katılma oranları Türkiye ortalamasının altında iken, işsizlik oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Grafik 4.7- TRC2 Bölgesi Temel İşgücü Göstergelerinin Türkiye ile Kıyaslanması, 2009

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Temel işgücü göstergelerinde bölge kendi içerisinde de farklılıklar göstermektedir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere işgücüne katılma, istihdam ve işsizlik oranlarında Şanlıurfa ili Diyarbakır'a göre yaklaşık % 4 oranında daha iyi bir performans sergilemektedir.

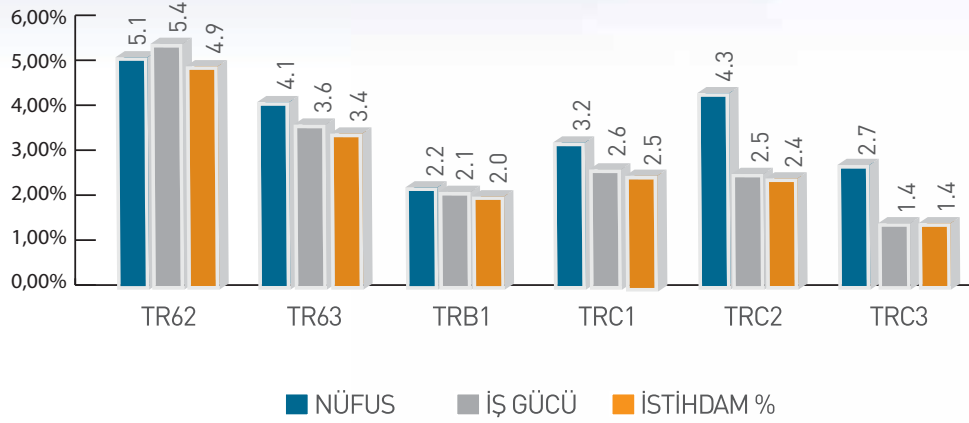
Tablo 4.4- Düzey 2 Bölgelerinde Temel İşgücü Göstergeleri (%), 2009

Düzey 2 Bölgeleri	İş Gücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	Tarım dışı İşsizlik Oranı
TR62	51,6	22	40,2	27,3
TR63	46,6	18	38,2	22,6
TRB1	46,4	16,8	38,6	23,8
TRC1	42	17,2	34,8	20,8
TRC2	34,4	18,8	27,9	20,5
TRC3	31,5	15,1	26,8	17,6
Türkiye	47,9	14	41,2	17,4

Kaynak: TÜİK, 2010b.

TRC2 Bölgesi'ni yakın çevresindeki diğer bölgelerle de kıyasladığımızda yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Bölge, TRC3 (Mardin, Batman, Sırtak, Siirt) Bölgesi hariç tüm yakın bölgelerin işgücüne katılma ve istihdam oranlarının altında kalmakta ve işsizlik oranının yüksekliğiyle dikkat çekmektedir.

Grafik 4.8- Düzey 2 Bölgelerinde Nüfus, İşgücü ve İstihdamın Ülke İçindeki Paylarının Kıyaslanması, 2009

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Yukarıdaki grafikte bölgelerin nüfus, işgücü ve istihdamlarının ülke nüfus, işgücü ve istihdamları içerisindeki payları gösterilmiştir. Bu grafiğe göre TRC2 Bölgesinin Türkiye nüfusunun % 4,3'ünü barındırmasına rağmen, işgücünün % 2,5'ini, istihdamın ise % 2,4'ünü oluşturarak nüfus potansiyelini yeterince değerlendiremediği anlaşılmaktadır.

İstihdamın Sektörel Dağılımı

TRC2 Bölgesi'nde istihdam edilenlerin sektörel dağılımına bakıldığında, yıllar itibariyle tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısında azalma olurken diğer sektörlerde artış olduğu gözlemlenmektedir.

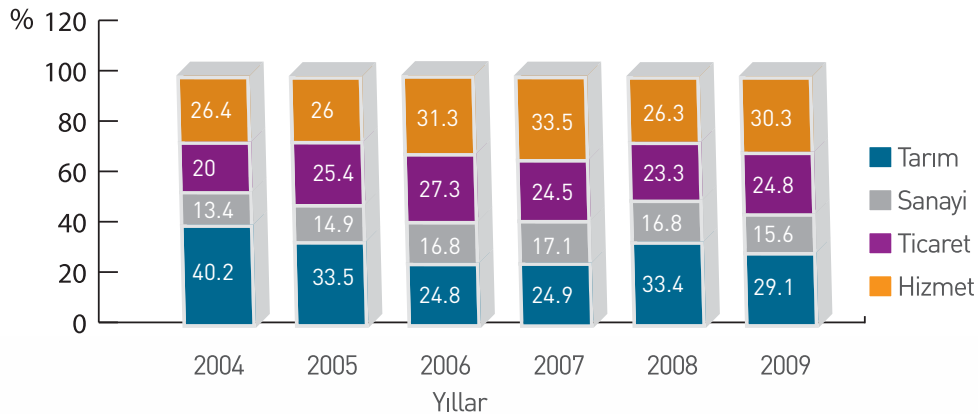
Tablo 4.5- TRC2 Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin)

Yıl	Toplam	Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmet
2004	485	195	65	97	128
2005	477	160	71	121	124
2006	447	111	75	122	140
2007	445	111	76	109	149
2008	464	155	78	108	122
2009	505	147	79	125	153

Kaynak: TÜİK, 2010b.

İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında tarım sektörünün 2004 ile 2009 yılları arasında % 40,2'den % 29,1'e indiği, hizmetler sektörünün % 26,4'ten % 30,3'e çıktığı, ticaretin % 20'den % 24,8'e çıktığı ve sanayi sektörünün % 13,4'ten % 15,6'ya çıktığı görülmektedir.

Grafik 4.9- TRC2 Bölgesi İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2004-2009

Kaynak: TÜİK, 2010b.

2009 yılı sektörel istihdam dağılımına bakıldığında, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi TRC2 Bölgesi'nde Tarım, Ticaret ve Hizmet sektörlerinin bölge istihdamı içindeki dağılımı Türkiye ortalamasından yüksek, sanayi sektörü ise düşük kalmaktadır. Bölgedeki sanayi istihdamının Türkiye sanayi istihdamı içindeki payı sadece % 1,5 olup çok düşük kalmaktadır. Bölge istihdamında diğer sektörlerin Türkiye içindeki paylarına baktığımızda sanayi sektörüne göre nispeten iyi durumda olmasına rağmen bölge nüfusu dikkate alındığında ülke istihdamı içinde aldığı pay oldukça düşük kalmaktadır.

Tablo 4.6- TRC2 Bölgesi ve Türkiye 2009 Yılı İstihdamının Sektörel Dağılımı

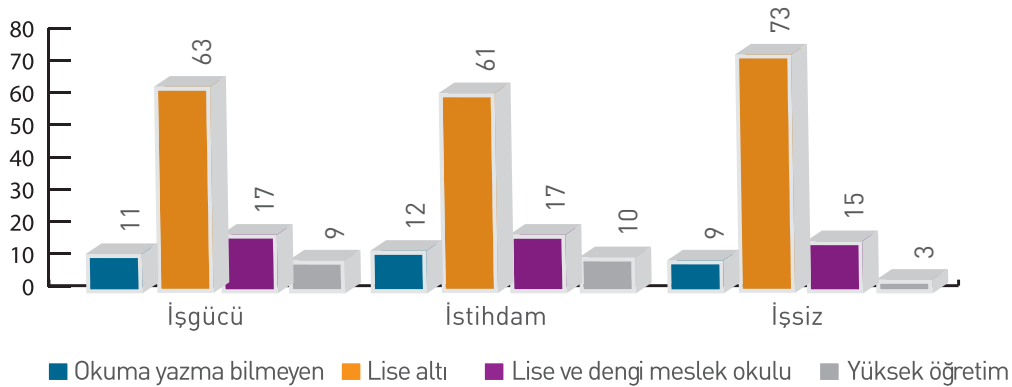
	Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmet	Toplam
TRC2 Bölgesi (bin)	147	79	125	153	505
Türkiye (bin)	5.254	5.379	4.542	6.102	21.277
TRC2 Bölgesi (%)	29,1	15,7	24,8	30,3	
Türkiye (%)	24,7	25,3	21,3	28,7	
TRC2 Bölgesi/Türkiye (%)	2,8	1,5	2,8	2,5	2,4

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Eğitim Durumuna Göre İşgücü ve İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu

Bölgenin temel işgücü göstergeleri eğitim durumuna göre incelendiğinde işgücünün % 63'ü, istihdamın % 61'i ve işsizlerin % 73'ünü lise altı eğitilmişler oluşturmaktadır. Yükseköğretim grubundakiler her üç kategoride de düşük oran göstermekte, lise ve dengi meslek okulları işgücü ve istihdamın % 17'sini, işsizlerin de % 15'ini barındırmaktadır.

Grafik 4.10- TRC2 Bölgesi Eğitim Durumuna Göre Temel İşgücü Değerleri, % 2009

Kaynak: TÜİK, 2010b.

Çalışanların işteki durumu incelendiğinde genel olarak TRC2 Bölgesi'nin Türkiye'deki genel eğilimi taşıdığı görülmektedir. Ancak tarımda çalışanların durumunda Türkiye'ye göre farklılık vardır. TRC2 Bölgesi'nde tarımda ücretli, maaşlı ve yevmiyeli olarak çalışanlar Türkiye ortalamasının üzerinde olup ücretsiz çalışan aile işçilerinin oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Tarım dışı alanlarda çalışanların işteki durumu Türkiye ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 4.7- İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu, 2009

		TRC2 Bölgesi (Bin)	Türkiye	TRC2 Bölgesi (%)	Türkiye (%)
Genel Toplam	Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli	(Bin)			
	İşveren ve kendi hesabına	303	12.770	60	60
	Ücretsiz aile işçisi	156	5.638	31	27
	Toplam	45	2.870	9	13
Tarım	Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli	505	21.277		
	İşveren ve kendi hesabına	47	466	32	9
	Ücretsiz aile işçisi	65	2.373	44	45
	Toplam	35	2.416	24	46
Tarım Dışı	Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli	147	5.254		
	İşveren ve kendi hesabına	256	12.304	72	77
	Ücretsiz aile işçisi	91	3.265	25	20
	Toplam	11	454	3	3
		358	16.023		

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Toplam çalışanların % 60'ı ücretli, maaşlı ve yevmiyeli, % 31'i işveren ve kendi hesabına ve % 9'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır

Tablo 4.8- İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri, 2009

	TRC2 Bölgesi (Bin)	Türkiye (Bin)	TRC2 Bölgesi (%)	Türkiye (%)
İş bulma ümidi olmayanlar	125	757	10	3
İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar/Diğer	43	1.304	4	5
Mevsimlik çalışanlar	3	87	1	1
Ev işleri ile meşgul	685	12.101	58	45
Eğitim-öğretime devam eden	159	3.967	13	15
Emekli	35	3.622	3	13
Çalışamaz durumda	123	3.396	10	13
Diğer	15	1.705	1	6
Toplam	1.187	26.939	100	100

Kaynak: TÜİK, 2010b.

2009 yılında TRC2 Bölgesi'nde iş gücüne dahil olmayan 1.187.000 kişinin işgücüne dahil olmama nedenleri incelendiğinde, en büyük payı alan grup, Türkiye genelinde olduğu gibi % 58 ile ev işleriyle meşgul olanlardır. İş bulma umudu olmayanlar Türkiye ortalamasının üstünde kalırken, emekliler % 3'lük oran ile % 13 olan Türkiye ortalamasının altındadır.

4.1.3 Bölge İstihdamın Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi

İstihdamın Sektörel Yoğunlaşma Endeksi, 26 Adet Düzey 2 bölgesine ve 4 iktisadi faaliyet koluna (tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler) göre 2009 yılı TÜİK istihdam rakamları kullanılarak elde edilmiştir. Bu endeks değerleri EK 11'de verilmiştir.

TRC2 Bölgesi için istihdamın sektörel yoğunlaşmasında en yüksek endeks değeri, 1,18 ile tarım sektöründedir. Ardından sırası ile 1,16 ile ticaret, 1,06 ile hizmetler ve 0,62 ile sanayi endeksi gelmektedir. Göreceli olarak tarımda, hizmetlerde ve ticaretle bir yığılmadan söz edilebilirken sanayide ülkeye oranla epey geride olduğu açıkça görülmektedir.

Tarım sektöründe TRC2 Bölgesi, 1,18'lik endeks değeri ve 147 bin'lik istihdam ile 15'inci bölge konumundadır. Tarımda endeks değeri 2'den büyük olan beş bölge bulunmaktadır. Bunlar sırası ile 2,6 ile TRAZ (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), 2,21 ile TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize,

Artvin, Gümüşhane), 2,19 ile TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), 2,09 ile TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) ve 2 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) Bölgeleridir.

Sanayi sektöründe TRC2 Bölgesi, 0,62 endeks değeri ve 79 bin'lik istihdam ile 26 bölge içinde oldukça geride olup 19'uncu sıradadır. Sanayide en yüksek değer 1,61 ile TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Bölgesi'ne aittir. Ardından sırası ile 1,5 ile TR10 (İstanbul) ve 1,32 ile TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Bölgeleri gelmektedir.

Ticaret sektöründe TRC2 Bölgesi, 1,16 ile 4'üncü sıradadır ve göreceli olarak 26 bölge içinde yığılmanın en fazla olduğu bölgelerden biridir. Ticarete endeks değeri 1'i geçen 9 bölge bulunmaktadır. 1,29 ile TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) Bölgesi ilk sırada, 1,26 ile TR10 (İstanbul) Bölgesi 2'nci ve 1,24 ile TR31 (İzmir) Bölgesi 3'üncü sıradadır.

Hizmetler sektöründe, TRC2 Bölgesi, 1,06 endeks değeri 6'ncı sıradadır ve göreceli olarak bir miktar yığılma olduğu söylenebilir. Hizmetler sektöründe 1,82 endeks değeri ile TR51 (Ankara) Bölgesi ilk sıradadır. 2'nci sırada 1,29 ile TR31 (İzmir) Bölgesi ve ardından 1,21 ile TR10 (İstanbul) Bölgesi gelmektedir. Ankara'nın başkent olmasının ve kamu hizmetlerindeki yığılmanın bu sonuçta etkili olduğu düşünülebilir.

Ayrıca endeks değerlerinin standart sapmaları incelendiğinde en yüksek değer 0,64 ile tarımda görüldüğü, ardından 0,35 ile sanayi, 0,23 ile ticaret ve 0,25 ile hizmetler sektörünün geldiği görülmüştür. Bu sonuçlara göre özellikle tarımın bazı bölgelerin başlıca geçim kaynağı olduğu, ticaret ve hizmetler sektörünün birçok bölgede önemli bir yer tuttuğu, sanayinin ise özellikle Marmara Bölgesi'nde yoğunlaştığı (ilave olarak Gaziantep Bölgesi istisnai kayıt durumundadır) görülmektedir.

4.1.4 Dış Ticaret Göstergeleri

4.1.4.1 Temel Göstergeler

Tablo 4.9- TRC2 Bölgesi Dış Ticaret Temel Göstergeleri, 2009

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
İhracat Sıralaması	33	34	21
İthalat Sıralaması	23	53	19
Türkiye İhracatına Oranları (%)	0,12	0,12	0,24
Türkiye İthalatına Oranları (%)	0,14	0,02	0,16
Kişi Başı İhracat (Dolar)	77	79	78
Kişi Başı İthalat (Dolar)	121	15	70

Kaynak: TÜİK, 2010b.

2009 yılı Türkiye'nin kişi başına düşen ihracat miktarı 1.400 dolar, ithalat miktarı ise 1.941 dolardır. Türkiye'nin kişi başına düşen ihracat miktarı TRC2 Bölgesi'nin 18 katı, ithalat miktarı ise 28 katıdır. Tarımsal sanayinin gelişme göstermesini sağlayacak her türlü potansiyele sahip olan TRC2 Bölgesi'nin Ortadoğu'ya yakınlık avantajını da kullanarak ilerleyen dönemlerde ihracat kapasitesini arttıracakları öngörülmektedir.

Tablo 4.10- TRC2 Bölgesi İhracat ve İthalat Temel Göstergeler (Milyon Dolar), 2009

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
İhracat (FOB)	124,5	120	244,5	102.129
İthalat (CIF)	195,5	23,8	219,3	140.921
Dış Ticaret Hacmi	320	143,8	463,8	243.050
Dış Ticaret Açığı	-71	96,2	25,2	-38.792
İhracat / İthalat (%)	63,7	504,2	111,5	72,5
İhracat / GSYİH (%)	0,02	0,02	0,04	16,5
İthalat / GSYİH (%)	0,03	0,004	0,04	22,8

Kaynak: DTM, 2010a.

TRC2 Bölgesi ihracat miktarında düzenli bir artış gözlenmektedir. 2010 yılı Ocak-Nisan döneminde geçen yıl aynı döneme göre % 50 ihracat artışı gerçekleşmiştir. Bu trendin yılsonuna kadar devam etmesi durumunda 2010 yılında TRC2 Bölgesi ihracat miktarının en az 300

milyon dolar, ithalat miktarının ise en az 275 milyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Fakat şuan, TRC2 Bölgesi'nin 2009 yılı ihracat miktarı, GSYİH'nın % 0,4'ü gibi küçük bir kısmına tekabül etmektedir.

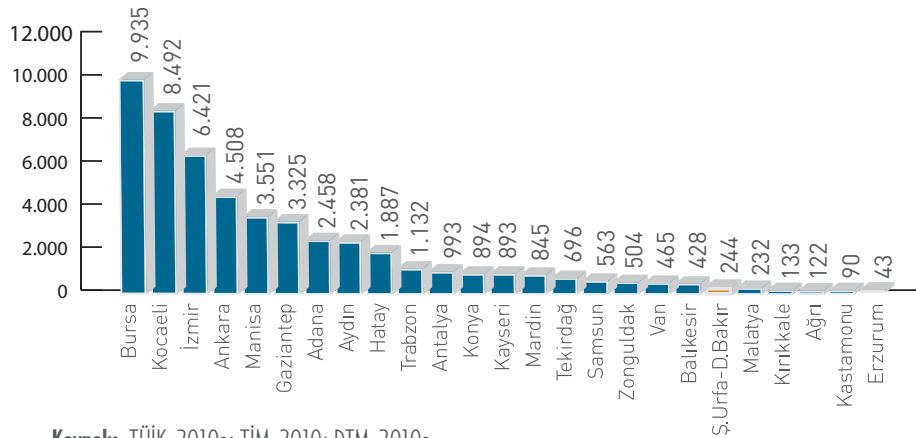
Tablo 4.11- TRC2 Bölgesi 2002-2010 İthalat ve İhracat Rakamları (Milyon Dolar) ¹

Yıllar	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2002	6,9	64	6,8	7,3	13,7	71,3	36.059	51.554
2003	10,2	84,1	11,9	12,5	22,1	96,6	47.253	69.340
2004	14,6	99,8	34,7	10,8	49,3	110,6	63.167	97.540
2005	32,4	114,5	57,3	16,3	89,7	130,8	73.476	116.774
2006	45,9	149,1	66,8	18,3	112,7	167,4	85.535	139.576
2007	85,9	183,9	83,4	34,3	169,3	218,2	107.272	170.063
2008	140,3	185,2	89,1	31,2	229,4	216,4	132.027	201.964
2009	124,5	195,5	120	23,8	244,2	219,3	102.128	140.899
2010 (OCAK-NİSAN)	72,7	108,9	58,5	12,4	131,2	121,3	45.546	68.125

Kaynak: DTM, 2010a.

Son yıllarda Türkiye'de ihracat ve ithalattaki artışa paralel olarak TRC2 Bölgesi ihracat ve ithalat rakamlarında da artış gözlenmiştir. 2002-2009 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında 2,8 kat artış görülürken, ihracatta Şanlıurfa ilinde 18,6 kat, Diyarbakır ilinde 17 kat, TRC2 Bölgesi'nde 17,8 kat artış olmuştur

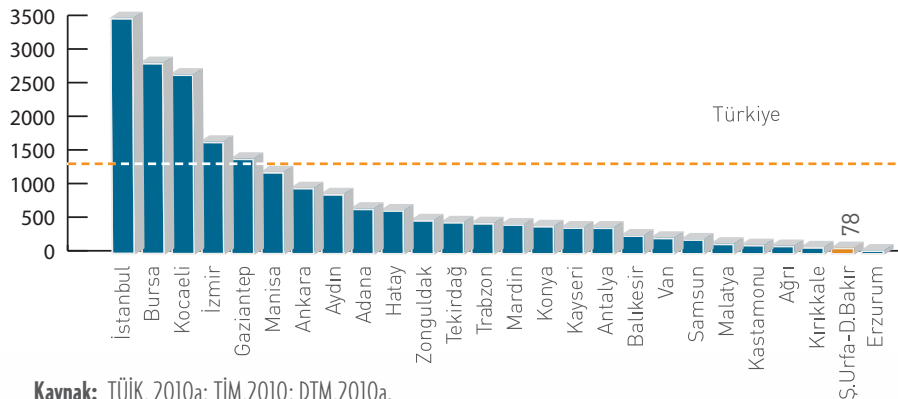
Grafik 4.11- Düzey 2 Bölgeleri İhracat Miktarları (Milyon Dolar), 2009 ²

Kaynak: TÜİK, 2010a; TİM, 2010; DTM, 2010a.

İhracat miktarlarını Düzey 2 Bölgeleri ile kıyasladığımızda TRC2 Bölgesi'nin gerilerde olduğu görülmektedir.

Grafik 4.12- Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başı İhracat (Dolar), 2009

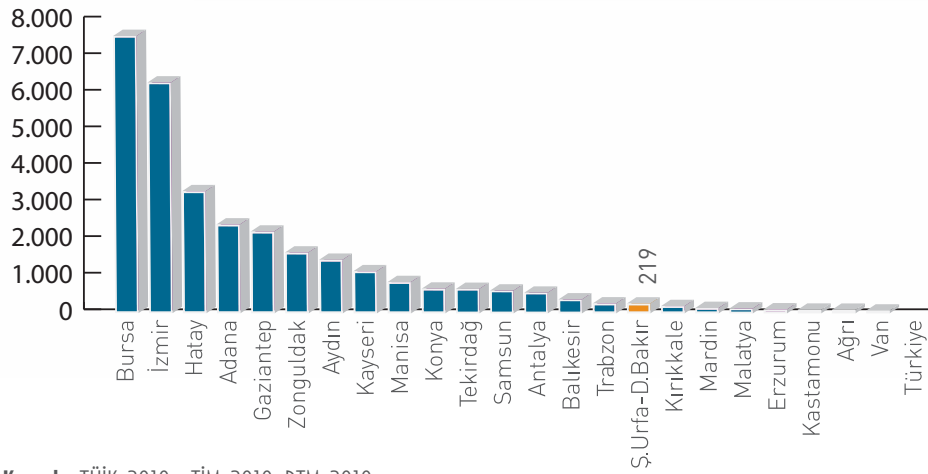
Kaynak: TÜİK, 2010a; TİM, 2010; DTM, 2010a.

¹ İstanbul, Ankara ve Kocaeli gösterilmemiştir.

² İstanbul gösterilmemiştir.

TRC2 Bölgesi'ndeki kişi başına düşen ihracat miktarı 78 dolar olup Türkiye ortalamasının (1.400 dolar) çok altındadır.

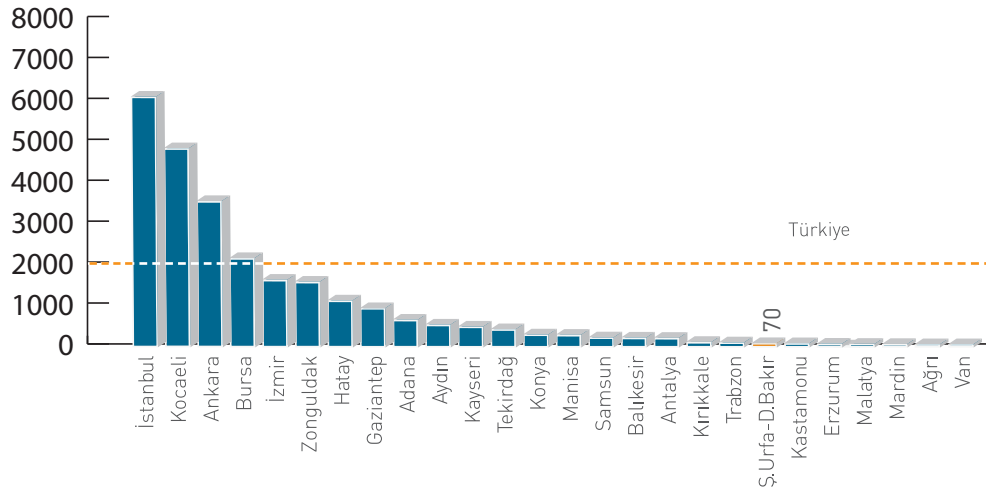
Grafik 4.13- Düzey 2 Bölgeleri İthalat Miktarları (Milyon Dolar), 2009

Kaynak: TÜİK, 2010a; TİM, 2010; DTM, 2010a.

TRC2 Bölgesi ihracat sıralamasında olduğu gibi ithalat sıralamasında da gerilerde görünmektedir.

Grafik 4.14- Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başı İthalat (Dolar), 2009

Kaynak: TÜİK, 2010a; TİM, 2010; DTM, 2010a.

Kişi başı ithalat miktarında Bölge 70 dolarla ihracattaki sıralamaya benzer bir durum göstermektedir.

Tablo 4.12- 2008-2009 Yılları İhracat Rakamlarının Ana Sektörlere Göre Dağılımı, (Milyon Dolar)

	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Tarım	12	21	15	23	27	44	13.572	13.260
Sanayi	135	103	27	34	162	137	110.877	81.307
Madencilik	1	0,4	49	63	50	63,4	3.261	2.507
Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ancak İhracat Sayılan Kalemler							4.318	4.554

Kaynak: GAİB, 2010; TİM, 2010.

Tablo 4.13- 2008-2009 Yıllarında İhracatın Ana Sektörler Düzeyinde Payları (%)

	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Tarım	8,1	16,9	16	19	11,3	18	10,3	13
Sanayi	91,2	82,8	30	28,5	67,8	56,1	84	80
Madencilik	0,7	0,3	54	52,5	20,9	25,9	2,5	2,5
Birlik kaydı zorunlu olmayan ancak ihracat sayılan kalemler							3,3	4,5

Kaynak: GAİB, 2010; TİM, 2010.

TRC2 Bölgesi illeri ihracatlarının ana sektörler dağılımına baktığımız zaman Şanlıurfa ilinde ağırlıklı sektörün sanayi sektörü olduğunu görmekteyiz. Özellikle çimento üretimi ve ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı oldukça yüksektir. Tarım sektöründe ise 2008 yılına göre bir artış gözlenmektedir. Diyarbakır ihracatında ağırlıklı sektör madenciliktir. Özellikle mermer üretimi ve ihracatı artmaktadır. Diyarbakır ihracatının sektörel dağılımında sanayi sektörü ikinci sırada yer almaktadır. Tarım sektörü ise Diyarbakır ihracatının yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadır.

Tablo 4.14- 2009 Yılı Sektörel Bazda İhracat Rakamları (Bin Dolar)

Sektörler	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
I.TARIM	21.399	22.569	43.968	13.260.372
A.BİTKİSEL ÜRÜNLER	18.654	20.559	39.214	9.930.289
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	5.688	19.918	25.606	3.648.365
Yaş Meyve ve Sebze	3.143	0,00	3.143	1.955.040
Meyve Sebze Mamulleri	9.494	597	10.091	1.034.853
Kuru Meyve ve Mamulleri	262	44	306	1.111.730
Kesme Çiçek	68	0,00	68	49.150
B.HAYVANSAL ÜRÜNLER	708	80	788	828.729
C.AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	2.036	1.930	3.966	2.501.354
II. SANAYİ	102.739	34.308	137.047	81.306.928
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	4.713	1.629	6.342	7.665.490
Tekstil ve Hammaddeleri	4.683	852	5.535	5.514.480
Deri ve Deri Mamulleri	30	4	34	1.064.715
Halı	0,00	773	773	1.086.295
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAMÜLLERİ	2.348	11.291	13.639	9.664.715
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	2.348	11.291	13.639	9.664.715
C. SANAYİ MAMÜLLERİ	95.678	21.388	117.067	63.976.723
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	660	285	945	13.297.909
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	1.002	3.672	4.674	16.876.610
Elektrik-Elektronik	16.980	8.597	25.577	8.561.778
Makine ve Aksamları	2.059	2.757	4.815	5.607.072
Demir ve Demir Dışı Metaller	642	1.763	2.405	4.494.096
Demir-Çelik Ürünleri	17.389	3.098	20.487	11.030.486
Çimento ve Toprak Ürünleri	56.946	1.213	58.159	3.085.283
III. MADENCİLİK	432	63.121	63.553	2.507.373
Madencilik Ürünleri	432	63.121	63.553	2.507.373
TOPLAM	124.570	119.999	244.569	101.629.000

Kaynak: GAİB, 2010; TİM, 2010.

Tarım sektörü içindeki bitkisel ürünler ihracatı, tarım sektörü ihracatının ağırlıklı kalemini oluşturmaktadır. Sanayi sektörü ihracatında Şanlıurfa için öne çıkan kalem çimento ve toprak ürünleri ihracatı olup toplam Şanlıurfa sanayi ihracatının % 55,4'ünü oluşturmaktadır. Diğer önde gelen ürün gruplarının ilin sanayi ihracatına oranları ise; demir çelik ürünleri % 16,9, elektrik-elektronik ürünleri % 16,5 ve tekstil ve hammaddeleri grubu ise % 4'tür.

Diyarbakır sanayi sektörü ihracatında öne çıkan ürün grubu kimyevi madde ve mamulleridir ve ilin sanayi sektörü ihracatının % 33'ünü kapsamaktadır. Elektrik – elektronik ürünleri ihracatı ise sektör ihracatının % 25'ini kapsamaktadır.

TRC2 Bölgesi ölçeğinde sanayi ürünleri ihracatını üç ana ürün grubu bazında değerlendirecek olursak; tarıma dayalı işlenmiş ürünler bölgenin sanayi ihracatının % 4,6'sını, kimyevi madde ve mamulleri % 10'unu ve sanayi mamulleri % 85,4'ünü oluşturmaktadır.

4.1.4.2 Bölge'nin İhracat Yaptığı Ülkeler

Tablo 4.15- En Çok İhracat Yapılan 10 Ülke (Bin Dolar)

Şanlıurfa 2009		Diyarbakır 2009		TRC2 2009	
Suriye	57.559	Irak	56.167	Irak	98.947
Irak	42.780	Çin	41.872	Suriye	58.203
İngiltere	5.420	S.Arabistan	3.579	Çin	42.200
Yunanistan	3.997	Libya	2.050	İngiltere	5.420
Umman	2.307	Güney Kore	1.895	Yunanistan	5.124
İtalya	1.859	Hindistan	1.355	S.Arabistan	3.682
El Salvador	1.522	B.A.E.	1.179	İtalya	2.942
Rusya	1.180	Yunanistan	1.127	Umman	2.307
Fransa	1.148	İtalya	1.083	Libya	2.050
Portekiz	819	Tayvan	987	Güney Kore	1.895
İlk On Toplam	118.592	İlk On Toplam	111.293	İlk On Toplam	222.771
Genel Toplam	124.569	Genel Toplam	119.998	Genel Toplam	244.568
Şanlıurfa Ocak-Haziran 2010		Diyarbakır Ocak-Haziran 2010		TRC2 Ocak-Haziran 2010	
Suriye	39.032	Irak	32.843	Irak	59.249
Irak	26.406	Çin	25.014	Suriye	39.992
Rusya	4.448	Nijerya	3.604	Çin	25.426
Azerbaycan	2.676	S.Arabistan	1.788	Rusya	4.777
Portekiz	2.271	Libya	1.182	Nijerya	3.604
Ukrayna	2.097	Hindistan	992	S.Arabistan	2.687
Gürcistan	1.821	Suriye	960	Azerbaycan	2.680
Kuveyt	1.511	Yunanistan	411	Portekiz	2.271
Bulgaristan	1.486	İtalya	383	Ukrayna	2.109
Kazakistan	1.484	İsrail	360	Gürcistan	1.972
İlk On Toplam	83.231	İlk On Toplam	67.538	İlk On Toplam	144.767
Genel Toplam	94.036	Genel Toplam	70.444	Genel Toplam	164.480

Kaynak: TİM, 2010.

Şanlıurfa'nın 2010 Ocak-Haziran döneminde ilin toplam ihracat miktarı 94 milyon dolara ulaşmıştır. Bu trendin devam etmesi durumunda ilin 2010 ihracat miktarının 180 milyon dolara ulaşması öngörülmektedir. 2009 yılında Şanlıurfa'nın toplam ihracatının % 80,5'i ve 2010 Ocak-Haziran döneminde % 70'i Irak ve Suriye ile gerçekleştirilmiştir.

Son yıllarda gelişen ticari ilişkilerimizin doğrudan etkisinin bir sonucu olarak Irak, Diyarbakır'ın ihracatında 2008 yılından beri lider konumunu sürdürmektedir. Öne çıkan diğer bir ülke Çin'dir. Çin'e yapılan ihracatın tamamına yakını ham blok mermer ihracatı şeklindedir. Toplam ihracatının bölgesel dağılımına baktığımızda ihracatın % 48'i Ortadoğu'ya, % 40'i Uzakdoğu ve Orta Asya'ya, % 2,5'i Kuzey Afrika'ya ve % 2'si Avrupa'yadır.

Bölgenin 2010 Ocak-Haziran döneminde toplam ihracatı 164,4 milyon dolara ulaşmış bulunmaktadır. Bu trendin yılsonuna kadar devam etmesi durumunda bölgenin toplam ihracat miktarının 300 milyon doları aşacağı öngörülmektedir.

TRC2 Bölgesi'nin Irak ve Suriye ile Olan Dış Ticareti

Tablo 4.16- Yıllara Göre Irak ve Suriye'ye Yapılan İhracat Miktarı (Bin Dolar)¹

Yıllar	Irak				Suriye			
	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2	Türkiye	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2	Türkiye
2005	30.950	22.277	53.228	2.748.974	2	375	377	566.617
2006	24.919	25.556	50.475	2.615.672	26	2.406	2.432	620.680
2007	28.204	34.026	62.230	2.834.485	307	8.710	9.017	816.054
2008	33.357	71.270	104.627	3.926.596	787	32.919	33.706	1.137.074
2009	56.167	42.780	98.947	5.125.936	644	57.559	58.203	1.385.620
2010	39.555	30.966	70.521	3.190.681	984	48.701	49.685	1.004.865

Kaynak: TİM, 2010.

Irak'la olan ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi Türkiye için çok önemli fırsatları da beraberinde getirmiş, ticaretimiz 2003 yılından sonra hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Irak'ın yapılandırılmasında etkin rol oynayan Türk firmalarının etkisiyle bu ülkeye ihracatın 2010 yılı sonunda 7 milyar dolar olması beklenmektedir. TRC2 Bölgesi'nin çok hızlı bir şekilde gelişen Irak pazarında henüz beklenen oranda pay almadığı görülmektedir. 2010 Ocak-Temmuz döneminde Irak'a yapılan ihracatın ancak % 2,2'si TRC2 Bölgesi'nden yapılmıştır. Türkiye'nin en verimli topraklarına sahip olan TRC2 Bölgesi'nde tarıma dayalı sanayinin gelişmesi bölgenin Irak'a olan ihracatında büyük bir sıçrama etkisi oluşturacaktır.

Suriye ile olan ticaret hacmimizde Irak kadar olmasa da her geçen yıl artış eğilimini sürdürmektedir. 2005-2009 döneminde Suriye ile olan ihracatımızda % 145'lik bir artış gözlenmektedir. 2010 yılında bu ülke ile olan ihracatımızın 1,8 milyar dolara yaklaşacağı beklenmektedir.

Tablo 4.17- Irak ve Suriye'nin Türkiye'den İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler	Irak		Suriye	
	2008	2009	2008	2009
Çimento	251.684	364.063	137.489	193.637
Hububat	862.818	843.232	195.925	184.399
Konfeksiyon	137.821	209.416	9.932	16.911
Demir	226.091	274.669	36.37	55.352
Meyve Sebze	92.713	100.389	2.366	1.45
Kuru Meyve	20.262	20.402	6.131	9.295
Makine	175.275	256.117	93.756	108.934
Canlı Hayvan	144.699	234.858	11.888	16.331
Halı	70.806	101.536	1.384	5.615
Tekstil	29.091	42.082	106.565	98.057
Ağaç-Orman	181.008	257.69	32.187	29.3
Kimyevi	392.175	523.615	150.25	259.031
Elektrik	518.727	612.487	84.42	83.173
Fındık	6.614	4.439	3.861	3.236
Çelik	565.203	845.619	167.104	207.718

¹ 2010 Yılı Göstergeleri Ocak-Temmuz dönemlerini kapsamaktadır.

Ürünler	Irak		Suriye	
Otomotiv	110.492	176.104	66.991	80.302
Yaş Meyve-Sebze	50.114	126.082	1.043	2.877
Madencilik	34.748	40.581	24.497	24.239
Deri	23.103	33.934	1.656	2.49
Değerli maddeler	19.594	38.865	680	445
Zeytin	9.714	12.646	4	-
Kesme Çiçek	1.509	1.2	0,018	-
Tütün	77	3.105	1.926	2.767
Toplam	3.926.596	5.125.936	1.137.074	1.385.620

Kaynak: TİM, 2010.

Yukarıdaki tabloya baktığımız zaman çimento, hububat, meyve sebze, yaş meyve sebze ve madencilik alanında Irak'a yapılan ihracatın, bu ülkeye yapılan toplam ihracat içindeki payı 2008 yılında için % 33, 2009 yılında % 29 olarak gerçekleşmiştir. TRC2 Bölgesi, hem Irak'a olan yakınlığı hem de özellikle hububat alanında Türkiye ölçeğinde önemli üretim kapasitesi nedeniyle en avantajlı bölge konumundadır.

2009 yılında Suriye'ye ihracatı yapılan hububat, tekstil ürünleri, çimento, konfeksiyon, meyve-sebze ve yaş meyve sebze ürünlerinin bu ülkeye yapılan toplam ihracat içindeki payı % 36'dır. TRC2 Bölgesi'nde özellikle tarımsal üretime yönelik büyük bir potansiyel mevcuttur. Irak'tan sonra Suriye, TRC2 Bölgesi'nin en çok ihracat yaptığı ülke konumundadır.

4.1.4.3 İhracatta Öne Çıkan Sektörler

Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri

TRC2 Bölgesi, Türkiye'de üretilen buğdayın % 17,6'sını, mısırın % 26,5'ini, arpanın % 13,8'ini, pamuğun % 42,6'sını ve mercimeğin % 57,4'ünü üretmektedir. Üretilen bu ürünlerin 2009 yılı fiyatlarına göre toplam üretim değeri 2,4 milyar dolar, Türkiye genelinde üretilen bu ürünlerin toplam üretim değeri ise 11,3 milyar dolardır. TRC2 Bölgesi bu toplam değerinin % 21,2'sini karşılamaktadır. TRC2 Bölgesi'nin bu kalemden yapılan toplam ihracat içindeki payı ise % 0,71'dir. TRC2 Bölgesi'nde üretilen bu ürünler bölge dışındaki işletmelerde işlenmekte ve katma değer bölge dışında kalmaktadır. TRC2 Bölgesi'nde bu ürünleri işleyecek tesislerin yeteri kadar kurulması halinde şu anki hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracatı, oluşturduğu toplam değere paralel olarak en az 15 kat artabilecektir.

Tablo 4.18- Yıllara Göre Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri İhracatı (Bin Dolar) ¹

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2005	6.793	2.791	9.584	2.220.692
2006	8.412	1.845	10.257	2.585.939
2007	9.153	1.350	10.503	2.806.375
2008	13.082	3.451	16.533	3.806.566
2009	19.918	5.688	25.606	3.648.365
2010	15.583	8.620	24.203	2.324.437

Kaynak: TİM, 2010.

Bölgede hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracatının 2005-2009 yılları arasındaki artış oranı % 167'dir. Fakat ihracat miktarı olarak şu an potansiyelinin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Irak'ın yeniden yapılanma süreci içerisinde gıda ürünlerine yönelik büyük çapta ithalatı devam etmektedir. Bu durum ülkemiz ve TRC2 Bölgesi açısından bir avantaj oluşturmaktadır. 2010 yılındaki trendin böyle devam etmesi halinde bu seneki ihracatın 4 milyar dolara yaklaşması beklenmektedir.

Mermer

Dünya'da mermer olan talep sürekli artmakta ve mermercilik sektörü en cazip sektörlerden biri haline gelmektedir.

¹ 2010 Yılı Göstergeleri Ocak-Temmuz dönemlerini kapsamaktadır.

Tablo 4.19- Yıllara Göre Madencilik Sektörü İhracatı (Bin Dolar) ²

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2005	19.176	49	19.225	1.513.969
2006	33.412	394	33.806	2.080.727
2007	43.570	308	43.878	2.715.489
2008	48.925	1.042	49.967	3.258.401
2009	63.121	432	63.553	2.507.373
2010	41.479	310	41.789	2.080.193

Kaynak: TİM, 2010.

TRC2 Bölgesi'nde madencilik alanındaki ihracatın neredeyse tamamını Diyarbakır ilinden yapılan mermer ihracatı oluşturmaktadır. Yıllar itibari ile mermer ihracatı Diyarbakır ilinde büyük bir gelişme göstermiş olup 2002-2009 yılları arasında, % 229'luk bir artış olmuştur. 2009 yılında Diyarbakır'ın toplam ihracatının % 53'ünü mermer ihracatı oluşturmaktadır. İhracat daha çok ham blok mermer şeklinde olmaktadır. İlde mermeri işleyip ihraç eden işletme sayısının artmasına paralel olarak bu sektördeki istihdam ve katma değer oranı da artacaktır.

Tablo 4.20- Türkiye Mermer İhracatı ve Değişim Oranları (Dolar)

	Ocak - Nisan 2009	Ocak - Nisan 2010	Değişim %
Mermer - Traverten Ham Blok	54.672.170	95.453.345	75
Mermer - Traverten Yarı İşlenmiş	28.076.092	61.604.064	119
İşlenmiş Mermer	173.099.778	193.932.932	12
İşlenmiş - Traverten	33.909.897	36.827.677	9
Genel Toplam	289.757.937	387.818.018	33,8

Kaynak: İMMİB, 2010.

2010 Ocak-Nisan döneminde Türkiye'nin toplam maden ihracatı 1,01 milyar dolardır. Bu rakamın yaklaşık % 40'ını mermer-traverten ihracatı oluşturmaktadır. TRC2 Bölgesi aynı dönem içerisinde 17,1 milyon dolarlık mermer ihracatı gerçekleştirmiş olup Ocak-Nisan dönemi toplam mermer-traverten ihracatı içerisinde % 5'lik bir paya sahiptir.

Çimento ve Toprak Ürünleri

Günümüzde sektör, hammadde konusunda tamamen yerli kaynakları kullanmakta olup, üretimi ile ülke ihtiyacını karşılayabilmektedir. 2009 yılında üretim 54 milyon tona ulaşmış, tüketim ise 39 milyon tona gerilemiştir.

Tablo 4.21- Yıllara Göre Çimento ve Toprak Ürünleri İhracatı (Bin Dolar) ²

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2004	5.158,70	855,04	6.013,74	1.710.670,55
2005	10.021,33	1.309,21	11.330,54	1.839.364,56
2006	2.535,65	3.693,08	6.228,73	2.045.963,62
2007	2.755,92	9.682,93	12.438,85	2.532.825,66
2008	1.366,47	31.099,34	32.465,81	3.403.832,70
2009	1.212,93	56.945,89	58.158,83	3.085.282,88
2010	1.027,84	36.193,77	37.221,61	1.601.443,20

Kaynak: TİM, 2010

¹ 2010 Yılı İhracat Rakamları Ocak- Temmuz dönemlerini kapsamaktadır.

² 2010 Yılı İhracat Rakamları Ocak- Haziran dönemlerini kapsamaktadır.

Çimento ve toprak ürünleri ihracatı TRC2 Bölgesi'nde hızla gelişen bir sektör olma yolundadır. 2007-2009 yılları arasında % 367,5'lik bir artış gözlenmiştir. TRC2 Bölgesi'nin Irak ve Suriye'ye çok yakın bir konumda olması bölge açısından büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Ayrıca Irak bu sektörde önde gelen ithalatçı ülkelerden birisidir.

Türkiye çimento ve toprak ürünleri ihracatı da istikrarlı bir gelişme süreci içerisinde. 2009 yılı çimento ve toprak ürünleri ihracatının toplam ihracatımız içindeki oranı % 3,03'tür.

Yaş Meyve-Sebze ve Meyve-Sebze Mamulleri

Tablo 4.22- Yıllara Göre Yaş Meyve-Sebze ve Meyve-Sebze İhracatı (Bin Dolar) ¹

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2008	457	8.062	8.519	2.868.662
2009	597	12.637	13.233	2.989.893
2010	36	8.955	8.991	1.595.446

Kaynak: TİM, 2010.

TRC2 Bölgesi'nde bu ürün grubuna yönelik ihracatın hemen hemen tamamına yakını Şanlıurfa'dan gerçekleştirilmektedir. Şanlıurfa yaş meyve-sebze ve meyve-sebze mamulleri ihracatının 2008 -2009 döneminde % 56,7 oranında bir artış kaydettiğini görmekteyiz. Sulanabilir tarım arazileri miktarının artışına paralel olarak bu ürünlere yönelik ihracatın artış eğilimini sürdürmesi öngörülmektedir. Diyarbakır yaş meyve-sebze ve meyve-sebze mamulleri ihracatı istenilen seviyede olmayıp istikrarsız bir seyir izlemektedir. Türkiye ölçeğinde de bu ürünlerin ihracat miktarlarındaki büyüme trendi devam etmektedir.

Tekstil ve Hammaddeleri ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon

Tablo 4.23- Yıllara Göre Tekstil ve Hammaddeleri ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ürünleri İhracatı (Bin Dolar) ²

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2005	2.388	795	3.183	18.569.666
2006	990	10.223	11.213	19.563.748
2007	481	26.364	26.845	22.600.842
2008	155	12.638	12.793	22.530.334
2009	1137	5.342	6.479	18.812.389
2010	519	13.512	14.031	10.091.669

Kaynak: TİM, 2010.

Şanlıurfa ili sanayi sektörünün % 35'lik kısmını tekstil sektörü oluşturmaktadır. Genel olarak ildeki firmalar tekstil elyaflarının hazırlanması (çırçır) ve iplik haline getirilmesi konularında faaliyet göstermektedirler. Fakat Şanlıurfa tekstil sektörü orta ve uzun vadede önemli rekabetçi baskılarla karşı karşıyadır.

Diyarbakır'da tekstil sektöründe faaliyet gösteren firma sayısı ilin toplam sanayi işletmeleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Fakat bu sektördeki ihracat miktarı düşük bir seviyededir. İlin Ortadoğu pazarına yakınlığı, hammaddede yakınlığı gibi avantajları kullanılarak yüksek istihdam kapasitesine sahip olan tekstil sektörünün harekete geçirilmesi ildeki yüksek işsizlik oranının aşağıya çekilmesi yolunda atılacak önemli adımlardan birini teşkil edecektir.

¹ 2010 Yılı Göstergeler Ocak-Haziran dönemlerini kapsamaktadır.

2010 Yılı Göstergeler Ocak-Haziran dönemlerini kapsamaktadır.

Kimyevi Maddeler ve Mamulleri

Tablo 4.24- Yıllara Göre Kimyevi Madde ve Mamulleri İhracatı (Bin Dolar) ¹

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2005	3.398	1.286	4.684	6.750.348
2006	2.945	2.029	4.974	8.785.525
2007	7.088	485	7.573	10.462.232
2008	11.987	2.128	14.115	13.608.594
2009	11.291	2.348	13.639	9.664.715
2010	4.658	1.777	6.435	5.868.217

Kaynak: TİM, 2010.

Son yıllarda Diyarbakır ilinde kimyevi madde ve mamulleri ile alakalı işletmelerin sayısında ciddi bir artış kaydedilmiştir. Bu işletmelerde muhtelif plastik eşya, ambalaj, hortum, sulama sistemleri gibi ürünlerin yanı sıra kolonya, çeşitli kozmetik ürünler ve çeşitli deterjanların üretimi yapılmaktadır. Bu alandaki ürünlerin ihracatı ilin toplam ihracatının yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır. Şanlıurfa ilinde de benzer ürünlerin üretildiğini görmekteyiz. Bunun yanında gelişme potansiyeli hızlı ve yüksek olması beklenen tarıma dayalı sanayi ürünlerinin bu bölgede işlenmesi ve paketlenmesi ile plastik ambalaj sanayinin hızla gelişeceği tahmin edilmektedir.

Elektrik-Elektronik Ürünler ile Demir Çelik Ürünleri

Tablo 4.25- Yıllara Göre Elektrik-Elektronik ile Demir Çelik Ürünleri İhracatı (Bin Dolar) ²

Yıllar	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye
2006	5.050	18.804	23.854	16.740.890
2007	7.306	46.023	53.329	20.481.049
2008	5.961	86.165	92.126	29.259.360
2009	11.695	34.370	46.065	19.592.264
2010	10.862	22.038	32.900	10.382.050

Kaynak: TİM, 2010.

Türkiye genelinde elektrik-elektronik ile demir-çelik ürünleri ihracatı toplam ihracatın % 20'sini oluşturmaktadır. TRC2 Bölgesi'nde de elektrik-elektronik ürünleri ile demir-çelik ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisinde önemli bir payının olduğunu görmekteyiz. 2008 yılı TRC2 Bölgesi toplam ihracatının % 40'ını bu ürün grubu oluşturmuştur. Bölgede elektrik panosu, regülatör, transformatör, alüminyum pencere, çelik kapı, zirai makineler ve aksesuarları, tanker, römork, dalgıç pompası, boru, çelik raf, elektrikli ev aletleri ve trafo gibi ürünler üretilmekte ve ihraç edilmektedir.

4.1.5 Bankacılık ve Finans

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve TRC2 Bölgesi özelinde genel olarak finansal araçların pek kullanılmadığı, finansman ihtiyacının büyük bir kısmının krediler ile karşılandığı görülmektedir. Finansal araçlar içerisinde krediler çok yüksek bir paya sahip iken, finansal kuruluşlar içerisinde de bankalar ağırlıktadır. Bu durum, finansal olarak yeteri kadar yayılma olmadığının ve finansal sistemin bölgede oldukça sığ olduğunun göstergesidir.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre, 2010 yılı birinci çeyrek sonu itibarıyla Türkiye'de 9.548 banka şubesi bulunmaktadır. Bunların 53'ü Şanlıurfa'da, 77'si Diyarbakır'da olmak üzere TRC2 Bölgesinde 130 banka şubesi bulunmaktadır (BDDK, 2010). 2010 yılı birinci çeyrek sonuçlarına göre banka şube sayısı sıralamasında 81 il arasında Şanlıurfa 34'üncü Diyarbakır 23'üncü olmuştur. Şube başına nüfus 2010 yılı birinci çeyrek sonunda Şanlıurfa'da 30.447, Diyarbakır'da 19 .675 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2010).

1 2010 Yılı Göstergeler Ocak-Haziran dönemlerini kapsamaktadır.

2 2010 Yılı Göstergeler Ocak-Haziran dönemlerini kapsamaktadır.

Tablo 4.26- Türkiye, Şanlıurfa ve Diyarbakır İlleri Banka Şube Sayıları

	2007	2008	2009	2010-1.Çeyrek
Şanlıurfa	42	49	53	53
Diyarbakır	64	72	76	77
TRC2 Bölgesi	106	121	129	130
Türkiye	7.936	9.107	9.541	9.548

Kaynak: BDDK, 2010.

BDDK verilerine göre, 2010 yılı birinci çeyrek sonunda yurt içi mevduat hacmi 499 milyar TL seviyesindedir. Şanlıurfa yurt içi mevduat hacmi açısından 2010 yılı birinci çeyrek sonunda 39'uncu sırada, Diyarbakır 29'uncu sırada yer almıştır. (BDDK, 2010).

Tablo 4.27- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Yurt İçi Mevduat Hacmi (Bin TL)

	2007	2008	2009	2010-1.Çeyrek
Şanlıurfa	792.920	893.765	1.256.465	1.291.406
Diyarbakır	1.133.130	1.435.725	1.783.961	1.719.204
TRC2 Bölgesi	1.926.050	2.329.490	3.040.426	3.010.610
TRC2/Türkiye (%)	0,57	0,55	0,63	0,60

Kaynak: BDDK, 2010.

Kişi başına düşen mevduat verilerine bakıldığında Şanlıurfa'da 2010 yılı birinci çeyrek sonunda 800 TL, Diyarbakır'da 1.135 TL mevduat gerçekleşmiştir (BDDK, 2010).

BDDK verilerine göre, 2010 yılı birinci çeyrek sonunda yurt içi nakdi kredi hacmi 361,9 milyar TL seviyesindedir. Bunun 3,5 milyar TL'si (% 1) TRC2 Bölgesi'ndedir. Şanlıurfa yurt içi nakdi kredi hacmi açısından 2010 yılı birinci çeyrek sonunda 27'nci sırada, Diyarbakır 23'üncü sırada yer almıştır (BDDK, 2010). Sektörel açıdan bakıldığında hem Şanlıurfa hem de Diyarbakır'da ziraat ve balıkçılık başta gelmektedir. Şanlıurfa'da ziraat kredilerinin yanı sıra tekstil, toptan ticaret ve komisyonculuk ile inşaat öne çıkarken Diyarbakır'da inşaat, toptan ticaret ve komisyonculuk sektörleri kredilerin yoğun olduğu diğer alanlardır (BDDK, 2010).

Tablo 4.28- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Yurt İçi Nakdi Kredi Hacmi (Bin TL)

	2007	2008	2009	2010-1.Çeyrek
Şanlıurfa	771.588	1.270.485	1.451.515	1.568.654
Diyarbakır	1.041.172	1.603.691	1.832.177	1.945.223
TRC2 Bölgesi	1.812.760	2.874.176	3.283.692	3.513.877
TRC2/Türkiye (%)	0,75	0,96	0,98	0,97

Kaynak: BDDK, 2010.

Kişi başına düşen nakdi kredi verilerine bakıldığında Şanlıurfa'da 2010 yılı birinci çeyrek sonunda 972 TL, Diyarbakır'da 1.284 TL mevduat gerçekleşmiştir (BDDK, 2010).

Tablo 4.29- Bankacılık Göstergeleri, 2009

	TRC1	TRC2	TRC3	TRB1	TR62	TR63
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	12.780	24.254	20.956	14.785	9.399	15.649
Kişi Başına Düşen Mevduat Hacmi	1.857	972	838	2.185	4.003	2.143
Kişi Başına Düşen Nakdi Kredi	2.577	1.130	784	1.682	3.586	2.231

Kaynak: BDDK, 2010; TÜİK, 2010c.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) verilerine göre Türkiye’de 103 tane aracı kurum bulunmaktadır. Bu kurumların 160 şubesi ve 50 irtibat bürosu bulunmaktadır. Bu aracı kuruluşlardan 1 tanesinin Şanlıurfa’da irtibat bürosu bulunurken, Diyarbakır’da 1 şube ve 1 irtibat bürosu bulunmaktadır (SPK, 2010a).

Sanayi ve Ticaret Bakanlığının verilerine göre 17.05.2010 tarihi itibarıyla Şanlıurfa’da toplam kooperatif sayısı 312, ortak sayısı 32.709, Diyarbakır’da toplam kooperatif sayısı 535, ortak sayısı 35.579 olarak gerçekleşmiştir (STB, 2009).

Tablo 4.30- Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerindeki Kooperatif Sayısı

	Faal Kooperatifler		Faal Olmayan Kooperatifler		Toplam	
	Sayı	Ortak	Sayı	Ortak	Sayı	Ortak
Şanlıurfa	190	28.308	122	4.401	312	32.709
Diyarbakır	334	26.751	201	8.828	535	35.579

Kaynak: STB, 2009a.

Sigortacılık

Hazine Müsteşarlığının verilerine göre 2009 yılı sonu itibarıyla Türkiye’de sigorta şirketleri 55 tane olup bunların tamamının merkezi İstanbul’dur (Hazine Müsteşarlığı, 2010). Diğer illerde bu şirketlerin bölge müdürlükleri ve acenteleri bulunmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre sigorta şirketlerinde yerel birim TRC2 Bölgesi’nde 2008 yılında 6 olup yıllık ortalama çalışan sayısı 81 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2009a).

4.1.6 Yabancı Doğrudan Yatırım

Hazine Müsteşarlığı tarafından edinilen bilgiye göre TRC2 Bölgesi’ne uluslararası doğrudan yatırım girişleri 1998-2010 yılları arasında 11,6 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu miktarın 5,1 milyon doları Şanlıurfa’ya, 6,5 milyon doları Diyarbakır’a aittir. Bu dönemde bölgedeki uluslararası sermayeli şirket sayısı Şanlıurfa’da 17, Diyarbakır’da 20 olmak üzere toplam 37’dir (Hazine Müsteşarlığı, Mayıs 2010). Şanlıurfa’da tarım, avcılık ve ormancılık ön plana çıkarken Diyarbakır’da diğer toplumsal, sosyal ve kişisel hizmet faaliyetleri ile madencilik ve taş ocaklığı alanlarında yatırımlar yoğunlaşmıştır. TRC2 Bölgesi’nde imalat sanayine toplamda 2 milyon dolara yakın yatırım olması ve 8 uluslar arası şirketin bu alanda yatırımcı olması dikkat çekicidir. Yıllar itibarıyla bakıldığında özellikle 2008 yılında yatırımların arttığı ve 6 milyon doları geçtiği görülmektedir. Ancak bu rakamlar, Türkiye’ye yapılan toplam uluslararası doğrudan yatırım verileri dikkate alındığında oldukça düşük kalmaktadır.

TRC2 Bölgesi’ne doğrudan yabancı yatırımın en yüksek olduğu 2008 yılında bile, bu bölgedeki doğrudan yabancı yatırımın Türkiye’ye yapılan toplam doğrudan yabancı yatırıma oranı % 0,04 seviyesindedir. Diğer yıllarda da bu oranda önemli bir değişim görülmemektedir.

Tablo 4.31- Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerine Uluslararası Doğrudan Yatırım

Sektör	Yıl	Yatırım Miktarı (ABD Doları)			Uluslararası Sermayeli Şirket Sayısı		
		Şanlıurfa	Diyarbakır	Toplam	Şanlıurfa	Diyarbakır	Toplam
Diğer toplumsal, sosyal ve kişisel hizmet faaliyetleri	2007	-	28.001	28.001	-	1	1
	2008	-	2.290.671	2.290.671	-	2	2
Gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri	1998	66.802	-	66.802	1	-	1
İmalat Sanayi	2005	698.278	662.314	1.360.592	3	2	5
	2007	-	502.666	502.666	-	1	1
	2009	33.133	-	33.133	1	-	1
	2003	-	52.486	52.486	-	1	1
İnşaat	2005	91.388	14.540	105.928	1	1	2
	2006	-	35.776	35.776	-	1	1
	2007	-	828	828	-	1	1
	2009	2.954	-	2.954	1	-	1
	2010	97.633	-	97.633	1	-	1
Madencilik ve taşocakçılığı	2004	-	1.674.746	1.674.746	-	1	1
	2006	84.193	-	84.193	1	-	1
	2007	-	169.319	169.319	-	1	1
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	2005	-	5.928	5.928	-	1	1
	2006	-	98.733	98.733	-	1	1
Tarım, avcılık ve ormancılık	2008	3.582.232	793	3.583.025	1	1	2
	2000	96.614	-	96.614	1	-	1
	2003	-	52.943	52.943	-	2	2
Toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıt, motosiklet, kişisel ve ev eşyalarının onarımı	2004	4.296	-	4.296	1	-	1
	2006	-	608.088	608.088	-	1	1
	2007	72.982	-	72.982	1	-	1
	2008	216.297	336.106	552.403	3	1	4
Ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri	2006	17.436	-	17.436	1	-	1

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2010a.

4.1.7 Kamu Yatırımları

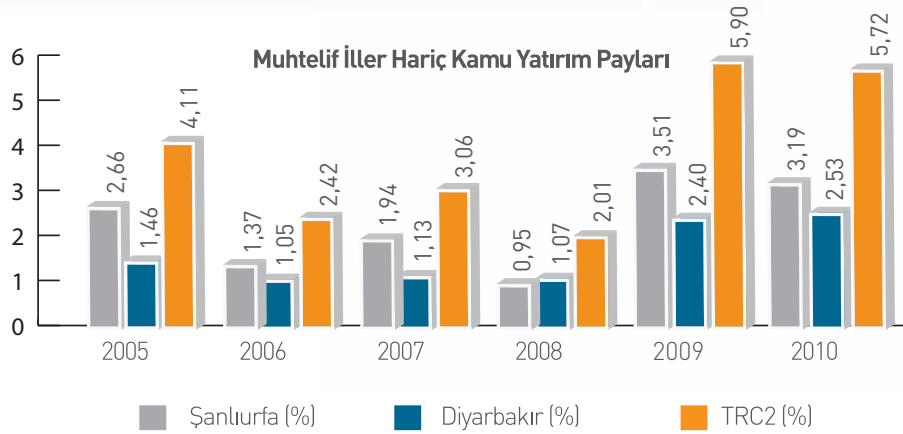
Kamu yatırımları özellikle özel sektörün yatırım yapmaktan çekindiği ya da yüksek teşvikler bekleyerek yatırımları başka noktalara kaydıracağı yerlerde ciddi bir önem kazanmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye’de çoğu yere göre özel sektör yatırımlarının sınırlı olduğu bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Bu durum kamu yatırımlarının bölge için önemini daha da arttırmaktadır.

Tablo 4.32- TRC2 Bölgesi’nde Kamu Yatırımları (Bin TL)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ¹
Şanlıurfa	291.344	158.092	142.208	129.379	541.697	590.243
Diyarbakır	158.760	121.230	111.607	145.943	370.231	469.201
TRC2 Bölgesi	450.104	279.322	253.815	275.322	911.928	1.059.444
Türkiye	19.899.447	21.608.226	21.513.108	21.915.452	27.458.727	33.832.966

Kaynak: DPT, 2010.

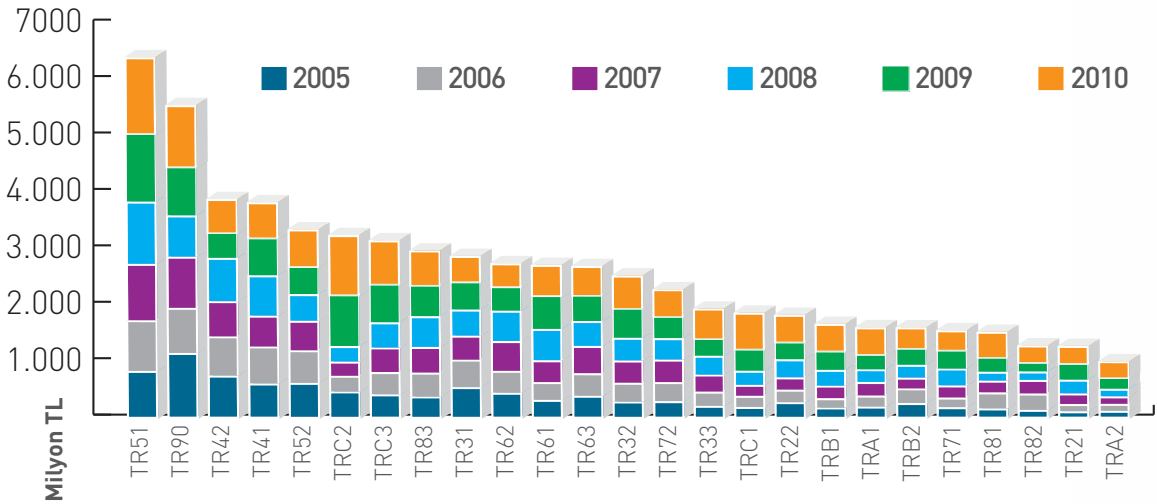
Grafik 4.15- TRC2 Bölgesi'nin Ülkenin Kamu Yatırımlarından Aldığı Payı

Kaynak: DPT, 2010.

Özellikle 2009 yılından itibaren TRC2 Bölgesi'ne yapılan yatırımların Türkiye'de gerçekleşen kamu yatırımlarına oranında artış yaşandığı yukarıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 4.16- Düzey 2 Bölgeleri Arası Kamu Yatırım Payları, 2005-2010 Yılları

Kaynak: DPT, 2010.

Düzey 2 Bölgelerinin kamu yatırımlarından aldığı paylar kıyaslandığında, İstanbul bölgesi hariç, grafikte görüldüğü gibi son altı yılın toplamına göre TRC2 Bölgesi 3,2 Milyar TL ile 26 bölge içinde 7'nci sıradadır. 2010 yılında ise 1 Milyar TL'nin üzerindeki bütçesi ile 4'üncü sıradadır.

2010 yılı için TRC2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmesi düşünülen kamu yatırımı 1.059 milyon TL seviyesindedir. Bu miktarın % 68'inin tarıma ait olması bölgede tarım faaliyetlerine olumlu şekilde yansıtacaktır. Eğitim ve sağlık sektörleri tarımdan sonra en fazla pay alan sektörler konumundadır.

1 Muhtelif iller kapsamındaki yatırımlar toplama dahil edilmemiştir.

Tablo 4.33- 2010 Yılı Kamu Yatırımlarının TRC2 Bölgesi'ne Sektörel Dağılımı

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	Türkiye	TRC2 Bölgesi/ Türkiye (%)
Tarım	449.121	272.044	721.165	841.859	4.188.264	17,2
Madencilik	1.267	56.200	57.467	359.899	1.419.800	4,0
İmalat	350	0	350	428	333.472	0,1
Enerji	0	9.000	9.000	210.500	3.376.100	0,3
Haberleşme	7.183	5.778	12.961	192.180	11.077.404	0,1
Turizm	1.080	0	1.080	1.240	182.934	0,6
Konut	0	1.397	1.397	10.599	157.021	0,9
Eğitim	58.724	56.938	115.662	436.465	4.247.971	2,7
Sağlık	51.461	34.884	86.345	198.393	1.868.225	4,6
Diğer Kamu Hizmetleri	21.057	32.960	54.017	226.688	6.981.775	0,8
Toplam	590.243	469.201	1.059.444	2.478.251	33.832.966	3,1

Kaynak: DPT, 2010.

TRC2 Bölgesi'nde 2010 yılı Yatırım Programında 726 proje yer almaktadır. Bu projelerin toplam bedeli 10.290 milyon TL'dir. Bütün projelerin nakdi gerçekleşme oranı Şanlıurfa'da % 47, Diyarbakır'da % 20, fiziki gerçekleşme oranları ise % 25'e % 31 şeklindedir. Şanlıurfa'daki 320 projenin; 15'ine başlanmamış, 113'ü etüt aşamasında, 54'ü ihale aşamasında, 105'i devam etmekte ve 33'ü tamamlanmıştır. Diyarbakır'da 406 projenin; 22'si bitmiş durumda, 179 devam ediyor, 133 ihale aşamasında ve 72 adedi başlanmamış durumdadır.

Tablo 4.34- Projelere Göre TRC2 Bölgesi 2010 Yılı Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

	Proje Sayısı			Toplam Bütçe İçindeki Payı (%)		
	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2
Tarım	69	107	176	73	58	69
Madencilik		1	1		0,1	0,1
Enerji	27	70	97	4	7	5
Ulaştırma	19	53	72	13	22	17
Kültür Ve Turizm	27	24	51	0,1	0,5	0,2
Ormanlık		4	4		0,1	0,1
Eğitim	129	63	192	4	7	3
Sağlık	5	10	15	2	3	2
Spor		6	6		1	0,3
Diğer Kam. Hizm.	41	65	106	3	1	2
İmalat	1	2	3	0,2	0,1	0,1
Mali İşler		1	1		0,2	0,1
Konut	2		2	0,7		0,4
Toplam	320	406	726			

Kaynak: DİPKM, 2010; ŞİPKM, 2010.

Şanlıurfa'da % 73 ile en büyük yatırım payını tarım sektörü almaktadır. Onu sırası ile ulaştırma (% 13) ve eğitim (% 4) sektörü takip etmektedir. Diyarbakır'da ise en fazla pay % 58 ile tarıma, daha sonra % 22 ile ulaştırmaya, % 7'lik paylarla eğitim ve enerjiye ayrılmıştır.

Şanlıurfa ilinde 2010 yılı yatırım bütçesinde kurumlara göre en büyük payı % 72 ile DSİ almaktadır. GAP kapsamında 2012'ye kadar bitirilmesi hedeflenen projeler ve bedelleri en büyük payı oluşturmaktadır. Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin 2010 yılı yatırım programının kurumlara göre dağılımı **EK-3**'te verilmiştir.

Diyarbakır'da da kurumlar içinde % 52 ile DSI'nin en büyük pay sahibi olduğu ve bu ağırlığın GAP Eylem Planında öngörülen yatırımlardan dolayı 2012'ye kadar devam etmesi beklenmektedir.

4.1.8 Yatırım Teşvikleri

14 Temmuz 2009 tarih ve 2009/15199 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yayınlanan yeni yatırım teşvik sistemine göre Düzey 2 Bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik durumları dikkate alınarak 4 farklı bölge oluşturulmuş ve bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmayı, sektörel kümelenmeyi öne çıkarmayı hedefleyerek bu bölgelere farklı teşvik uygulamaları getirilmiştir. Buna göre TRC2 Bölgesi teşvik sisteminde en fazla faydalanan bölge olan 4.Bölgede bulunmaktadır.

TRC2 Bölgesi'nde bölgesel teşviklerden yararlanacak sektörler ile asgari yatırım tutarı ve kapasiteleri **EK-4'**te verilmiştir. Yatırım teşvik sisteminde 3. ve 4. Bölgelerde daha çok tarım, tarıma dayalı sanayi, konfeksiyon, deri, metal eşya gibi emek yoğun sektörler teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu bölgelerde sağlık, eğitim ve turizm yatırımları da desteklenmektedir.

TRC2 Bölgesi'nde 2005 ve 2009 yılları arasında Yatırım Teşvik Belgesi sayısı, sabit yatırım tutarları ve bununla sağlanan istihdam miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir. TRC2 Bölgesi bu 5 yıllık dönemde Türkiye genelinde; belge sayısında % 1,76, sabit yatırım tutarında % 1,09, istihdam sayısında % 1,3 olarak çok düşük pay almıştır. Ayrıca bu paylara baktığımızda, toplam yatırım tutarı ve istihdam oranları, belge sayısı oranına göre daha düşük kalmaktadır. Bu da TRC2 Bölgesi'ndeki yatırımların daha küçük ölçekli olduğunu, daha az toplam sabit yatırım tutarı barındırdığını ve daha az istihdam sağladığını ortaya koymaktadır. Bölge illerine baktığımızda Diyarbakır ili, Şanlıurfa iline göre bu konuda daha önde görünmektedir. Bu dönemde, Diyarbakır ilinde düzenlenen yatırım teşvik belgesi sayısı 148 iken Şanlıurfa ilinde 111 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.35- TRC2 Bölgesi 2005-2009 Yılları Yatırım Teşvik Belgesi İstatistikleri

	Yıllar	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (TL)	İstihdam (Kişi)
Şanlıurfa	2005	24	57.320.320	759
	2006	11	79.954.961	251
	2007	16	134.874.440	880
	2008	30	112.155.480	595
	2009	30	106.440.000	589
	Toplam	111	490.745.201	3.074
Diyarbakır	2005	34	93.581.230	1.044
	2006	27	148.147.874	700
	2007	39	343.075.292	1.908
	2008	16	62.648.392	577
	2009	32	162.410.000	676
	Toplam	148	809.862.788	4.905
TRC2 Bölgesi	2005	58	150.901.550	1.803
	2006	38	228.102.835	951
	2007	55	477.949.732	2.788
	2008	46	174.803.872	1.172
	2009	62	268.850.000	1.265
	Toplam	259	1.300.607.989	7.979
Türkiye	2005	4.304	21.986.956.727	179.272
	2006	3.090	22.604.695.344	120.908
	2007	2.366	26.249.059.966	132.905
	2008	2.449	28.377.211.052	98.373
	2009	2.492	19.878.018.000	80.135
	Toplam	14.701	119.095.941.089	611.593

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2010b.

Ocak-Eylül 2010 döneminde TRC2 Bölgesi'ndeki yatırım teşvik belgesi sayısı 2009 yılındaki miktarı aşmıştır. Şanlıurfa ilinde tarım sektöründe 8, imalat sanayi sektöründe 10, hizmetler sektöründe 13; Diyarbakır ilinde ise tarım sektöründe 2, imalat sanayi sektöründe 22, hizmetler sektöründe 9 ve madencilik sektöründe 5 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu dönemde alınan yatırım teşvik belgesi sayısı önceki yıllara göre daha yüksek olup Türkiye toplamının % 5,1'ini oluşturmaktadır. Yatırım tutarı ve istihdamda Türkiye toplamından aldığı pay önceki yıllara göre daha yüksek olmasına rağmen yine de ülke ortalamasına göre düşük kalmıştır.

Tablo 4.36- TRC2 Bölgesi Ocak-Eylül 2010 Yatırım Teşvik Belgesi İstatistikleri

	Sektör	Altsektör	Belge Sayısı (Adet)	Sabit Yatırım (TL.)	İstihdam (Kişi)
Şanlıurfa	Tarım	Bitkisel Üretim	7	4.339.077	449
		Hayvancılık	1	1.580.000	6
	İmalat	Gıda ve İçki	4	5.853.500	65
		Orman Ürünleri	1	1.601.250	25
		Lastik-Plastik	2	38.785.000	56
		Çimento	1	172.103.000	-
		Pişmiş Kil ve Çim.Ger.	2	12.299.069	40
	Hizmetler	Ticaret	10	12.820.283	107
		Diğerleri	1	520.749	8
		Altyapı	2	6.787.500	20
	Toplam		31	256.689.428	776
Diyarbakır	Tarım	Bitkisel Üretim	2	1.781.763	20
	Madencilik	İstihraç ve İşleme	5	13.127.000	74
		Gıda ve İçki	6	5.902.957	64
	İmalat	Orman Ürünleri	2	2.698.649	45
		Lastik-Plastik	5	9.287.000	86
		Kimya	1	530.000	-
		Cam	2	1.138.000	15
		Mesl.Bil.Ölç.Opt.Do.	1	847.540	15
		Makine İmalat	1	1.062.033	15
		Pişmiş Kil ve Çim.Ger.	4	20.741.000	116
	Hizmetler	Ticaret	5	2.975.596	44
		Diğerleri	1	845.865	10
		Altyapı	3	4.495.000	25
Toplam		38	65.432.403	529	
TRC2 Bölgesi	Tarım		10	7.700.840	475
	Madencilik		5	13.127.000	74
	İmalat		32	272.848.998	542
	Hizmetler		22	28.444.993	214
	Toplam		69	322.121.831	1.305
Türkiye	Toplam		1.352	11.036.805.681	54.575

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2010b.

4.1.9 Vergi Gelirleri

Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) verilerine göre Diyarbakır ve Şanlıurfa'da 2009 yılında 1,3 milyar TL brüt vergi geliri tahakkuk ederken bunun 1 milyar TL'si tahsil edilmiştir. Tahakkuk eden vergi gelirlerinde TRC2 Bölgesi'nde 2006 yılından 2009 yılına kadar yıllık ortalama % 20 seviyesinde artış gerçekleşmiştir. Bu oran tahsil edilen vergiler için aynı dönemde % 16,3 seviyesindedir.

Tablo 4.37- Vergi Gelirleri

	Yıl	Brüt Tahakkuk (TL)	Brüt Tahsilat (TL)	Brüt Tahakkuk (Türkiye Toplamına Oranı, %)	Brüt Tahsilat (Türkiye Toplamına Oranı, %)
Şanlıurfa	2008	531.728.408	392.231.710	0,25	0,21
Diyarbakır		657.262.878	537.602.861	0,31	0,28
TRC2		1.188.991.287	929.834.572	0,56	0,49
Türkiye		211.887.600.784	189.980.827.159	100	100
Şanlıurfa	2009	605.834.388	445.300.559	0,27	0,23
Diyarbakır		720.752.583	563.157.658	0,32	0,29
TRC2		1.326.586.971	1.008.458.217	0,59	0,51
Türkiye		224.481.775.816	196.289.913.313	100	100

Kaynak: GİB, 2010.

2009 yılında tahakkuk eden vergi dikkate alındığında Diyarbakır 81 il içerisinde 25'inci olurken Şanlıurfa 27'inci olmuştur. TRC2 Bölgesi'nin Türkiye'de tahakkuk eden vergi oranı % 0,47 seviyesindedir. 2009 yılında Şanlıurfa'da tahsil edilen vergi oranı % 73,5 iken, Diyarbakır'da % 78,1'dir. TRC2 Bölgesi için bu oran % 76 olurken Türkiye geneli için % 87,4'tür (GİB, 2010).

Grafik 4.17- Tahakkuk Eden Vergi Gelirleri

Kaynak: GİB, 2010.

4.2 SEKTÖRLER

4.2.1 Tarım

4.2.1.1 Genel Arazi Dağılımı ve Sulama Durumu

Tablo 4.38- TRC2 Bölgesi Tarım Alanlarının Dağılımı (ha)

	Ekilen Alan ¹	Nadas Alanı	Sebze Alanları	Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri
Şanlıurfa	952.681	105.273	20.291	82.112
Diyarbakır	505.344	26.626	13.711	4.116
TRC2 Bölgesi	1.458.025	131.900	34.001	86.228
Türkiye	16.217.421	4.322.963	811.313	1.685.548

Kaynak: TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi'nde tarım yapılan alan bölgenin toplam alanının % 51,4'üne tekabül etmektedir. Tarım yapılan alanın % 83,1'i tarla ürünleri üretim alanı, % 7,5'i nadas alanı, % 1,93'ü sebze üretim alanı ve % 7,4'ü meyve, bağ, içecek ve baharat bitkileri alanı olarak değerlendirilmektedir. Bölgedeki tarım alanlarının % 67,3'ü Şanlıurfa ilinde yer almaktadır.

Tablo 4.39- TRC2 Bölgesi Tarım Arazilerinin Sulama Durumu (ha)

	Sulanan Alan	Türkiye Oranı (%)	AB 27 Oranı (%)
Şanlıurfa	370.266	7,01	3,57
Diyarbakır	114.662	2,17	1,10
TRC2 Bölgesi	484.928	9,18	4,67
Türkiye	5.280.000	-	51,03
AB 27	10.345.270	-	-

Kaynak: DSİ, 2009; ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; EUROSTAT, 2008.

Mevcut durumda ülkemizde 5,28 milyon hektar alan sulanmaktadır. TRC2 Bölgesi'nde 484 bin hektarlık sulanan alan mevcut olup oran olarak Türkiye'de sulanan alanın % 9,18'ine ve AB 27'de sulanan alanın %4,68'ine tekabül etmektedir

Tablo 4.40- TRC2 Bölgesi Sulama Hedefi (ha)

	Sulamaya Elverişli Arazi (ha)	Ekonomik Olarak Sulanabilir Arazi (ha)	Sulanan Alan
Şanlıurfa	1.011.675	834.900	370.266
Diyarbakır	583.173	443.925	114.662
TRC2 Bölgesi	1.594.848	1.278.825	484.928
Türkiye	25.300.000	8.500.000	5.280.000

Kaynak: DSİ, 2009; DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2009; DSİ XV. Bölge Müdürlüğü, 2009.

Türkiye'nin 77,94 milyon hektar olan yüzölçümünün yaklaşık 25,3 milyon hektarını sulanabilir araziler oluşturmaktadır. Ancak DSİ tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, ekonomik olarak sulanabilecek alan 8,5 milyon hektar olarak tespit edilmiştir.

¹ Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı

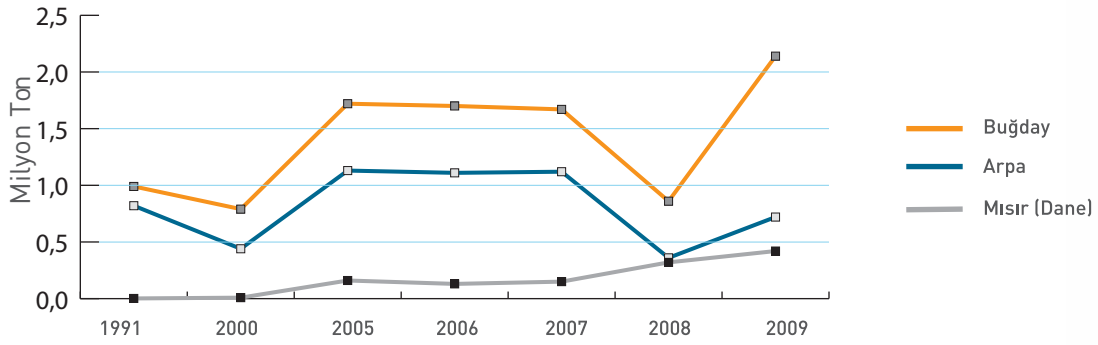
4.2.1.2 Bitkisel Üretim

Tablo 4.41- TRC2 Bölgesi Önemli Tarla Ürünleri ve Üretim Miktarları, 2009

		Pamuk	Buğday	Arpa	Dane Mısır
Şanlıurfa	Ekim Alanı (ha)	162.359	374.084	229.528	45.502
	Üretim (ton)	668.951	1.189.346	582.246	328.582
Diyarbakır	Ekim Alanı (ha)	30.555	346.938	49.699	11.189
	Üretim (ton)	108.149	953.810	129.791	94.960
TRC2 Bölgesi	Ekim Alanı (ha)	192.914	721.022	279.528	56.691
	Üretim (ton)	777.100	2.143.156	712.037	423.542
Türkiye	Ekim Alanı (ha)	419.873	8.026.898	2.977.333	591.279
	Üretim (ton)	1.725.000	20.600.000	7.300.000	4.250.000

Kaynak: TÜİK, 2009b;

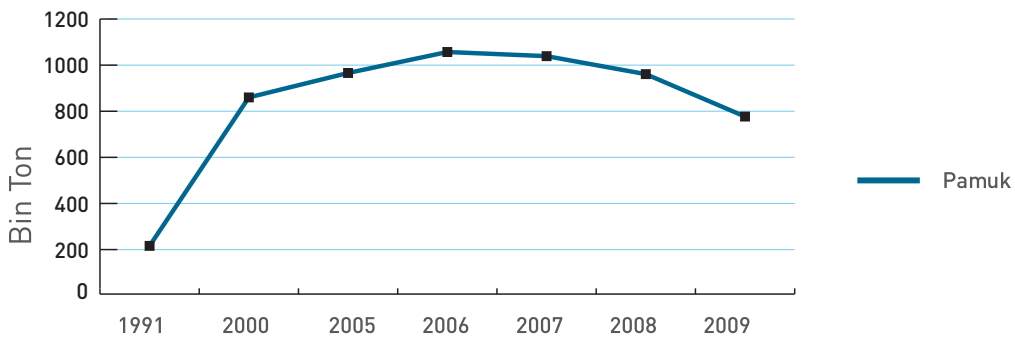
Grafik 4.18- TRC2 Bölgesi Önemli Tarla Ürünleri Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

Verimli ve düz tarım topraklarına sahip olan TRC2 Bölgesi birçok tarla bitkisinin yetiştiriciliği ve üretiminde ülke genelinde ilk sıralarda yer almaktadır. GAP sayesinde sululu tarım imkânlarının gelişmesiyle birlikte bitki çeşitliliğinde artış meydana gelmiş ve aynı vejetasyon döneminde birden fazla ürün alınması mümkün olmuştur. TRC2 Bölgesi ülkemizde tahıl üretimi bakımından önemli bir yere sahiptir. 2009 yılında Türkiye dane mısır üretiminin % 18,2'si, buğday üretiminin % 17,5'i ve arpa üretiminin % 13,7'si TRC2 Bölgesi'nde gerçekleşmiştir.

Grafik 4.19- TRC2 Bölgesi Pamuk Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi'nde 2009 yılında tüm Türkiye'de üretilen pamuğun % 42,5'i üretilmiştir. Bölgedeki pamuk üretimi 1991'de 200 bin ton seviyesinde iken 2006 yılında bir milyon tonu geçmiş, günümüzde ise 730 bin ton seviyelerine düşmüştür. Bölgedeki pamuk üretiminin % 86'sı Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmektedir.

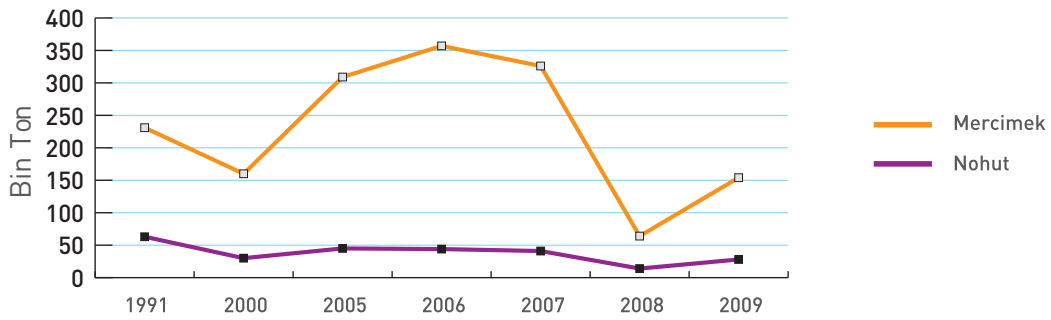
Tablo 4.42- TRC2 Bölgesi Önemli Yemelik Baklagiller ve Üretim Miktarları, 2009

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Kırmızı Mercimek	Ekim Alanı (ha)	59.056	42.803	101.859	189.378
	Üretim (ton)	95.722	59.921	154.643	275.050
Nohut	Ekim Alanı (ha)	8.809	9.405	18.214	455.934
	Üretim (ton)	12.852	15.359	28.211	562.564

Kaynak: TÜİK, 2009b;

Önemli baklagil ürünlerinden olan kırmızı mercimeğin, 2009 yılında ülkemizdeki üretiminin % 53,7'si ve nohut üretiminin % 5'i TRC2 Bölgesi'nde gerçekleşmiştir.

Grafik 4.20- TRC2 Bölgesi Kırmızı Mercimek ve Nohut Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

1991 yılında 220 bin ton seviyelerinde olan mercimek üretimi 2000 yılında sert bir düşüşle 160 bin ton seviyelerine inmesine rağmen 2006 yılında 360 bin ton civarında üretilmiştir. Ancak sonraki yıllarda yağış düzensizlikleri ve hastalıkların etkisiyle bu miktar 2008 yılında 60 bin ton seviyesine kadar düşmüştür. 1991 yılında 60 bin ton civarında olan nohut üretimi günümüzde 28 bin tona inmiştir.

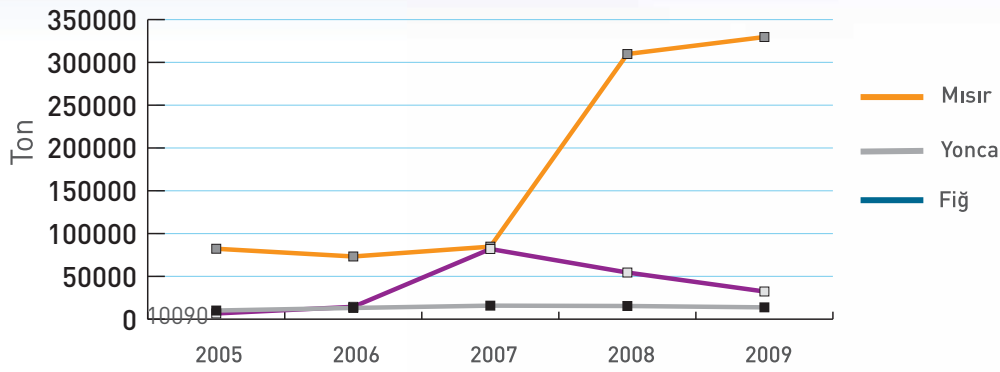
Tablo 4.43- TRC2 Bölgesi Önemli Yem Bitkileri ve Üretim Miktarları, 2009

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Fıg (Yeşil Ot)	Ekim Alanı (ha)	4.517	3.360	7.877	469.522
	Üretim (ton)	15.635	16.632	32.267	1.028.610
Mısır (Slajlık)	Ekim Alanı (ha)	5.393	2.285	7.678	260.885
	Üretim (ton)	269.160	83.322	352.482	11.099.653
Yonca (Yeşil Ot)	Ekim Alanı (ha)	856	542	1.398	569.295
	Üretim (ton)	8.564	5.238	13.802	1.747.676

Kaynak: TÜİK, 2009b;

Bölgede yem bitkileri üretimi sulama imkânlarının artması ve Tarım ve Köyşleri Bakanlığının verdiği desteklerle giderek artmaya başlamıştır. Slajlık mısır üretimi 2005 yılında 80 bin ton civarındayken 2009 yılında 350 bin tona yaklaşmıştır. Yonca çok yıllık bir bitki olduğundan ve bölgede sulama ihtiyacı hissettiğinden dolayı üreticiler bu ürünü üretme yönünde tercihlerini değiştirmemektedir. Bu nedenle yonca üretimi sabit bir seyir göstermiştir.

Grafik 4.21- TRC2 Bölgesi Yem Bitkileri Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

Fiğ üretimi 2007 yılında 80 bin ton seviyesine çıkmasına rağmen 2009 yılında 40 bin tonun altına düşmüştür. Ülkemizdeki slajlık mısırın % 3,1'i TRC2 Bölgesi'nde üretilmiştir. 2009 yılında TRC2 Bölgesi slajlık mısır üretiminin % 76,3'ü Şanlıurfa ilinde gerçekleşmiştir.

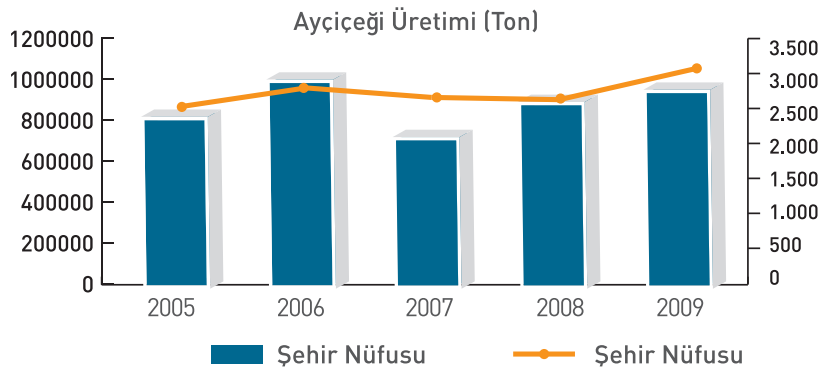
Tablo 4.44- TRC2 Bölgesi Önemli Yağlı Tohumlu Bitkiler ve Üretim Miktarları, 2009

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Ayçiçeği (Yağlık)	Ekim Alanı (ha)	975	1.820	2.795	515.000
	Üretim (ton)	2.466	1.910	4.376	960.300
Çiğit	Ekim Alanı (ha)	127.765	24.044	151.809	420.000
	Üretim (ton)	363.823	50.732	414.555	1.021.200
Aspir	Ekim Alanı (ha)	10.687	---	10.867	21.514
	Üretim (ton)	4.185	----	4.185	20.076

Kaynak: TÜİK, 2009b;

TRC2 Bölgesi yağlı tohumlu bitki üretimi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgede son yıllarda yapılan araştırmalar ve denemeler meyvesini vermiş ve Türkiye'deki aspir üretiminin % 20,8'i TRC2 Bölgesi'nde (Şanlıurfa) gerçekleşmiştir. Ülkemizdeki yağlık ayçiçeği üretimi 2006 yılında bir milyon tonu geçmiş 2007 yılında ise 750 bin ton seviyesine kadar düşmüştür.

Grafik 4.22- TRC2 Bölgesi Yağlık Ayçiçeği Üretimindeki Değişim, 2005-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b;

TRC2 Bölgesi'ndeki yağlık ayçiçeği üretimi 2005 yılında 2 bin ton civarındayken 2009 yılında 3 bin tona çıkmıştır. Bölgedeki yağlık ayçiçeği üretiminin %56'sı Şanlıurfa ilinde gerçekleşmiştir.

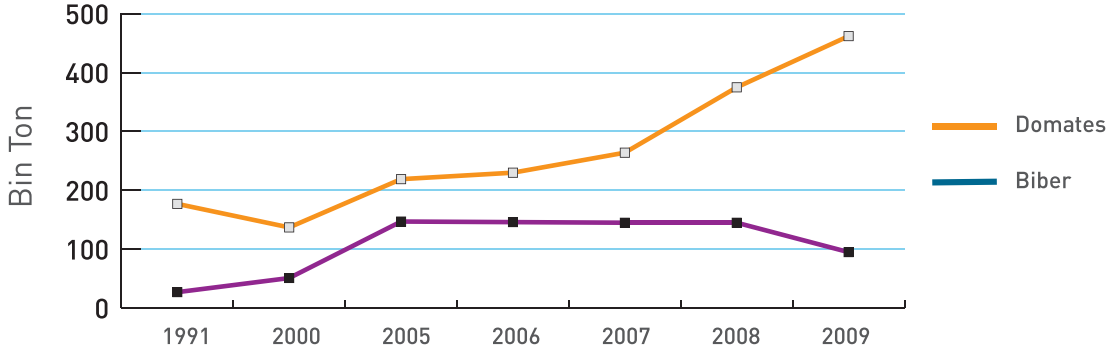
Tablo 4.45- TRC2 Bölgesi Sebze Üretim Miktarları (Ton), 2009

Ürünler		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Domates	Sofralık	71.800	66.196	137.996	7.205.961
	Salçalık	304.200	18.416	322.616	3.539.611
Biber	Sivri	2.885	7.531	10.416	752.692
	Dolmalık	26.886	5.109	31.995	384.273
	Salçalık	44.350	4.603	48.953	700.038
Patlıcan		72.635	19.129	91.764	816.134
Hıyar		8.850	24.232	33.082	1.735.010
Kavun		27.196	56.691	83.887	1.679.191
Karpuz		158.775	210.001	368.776	3.810.205
Soğan(Taze)		9.450	2.505	11.955	169.271

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; TÜİK, 2009b.

Ülkemizdeki patlıcan üretiminin % 11,2'si, taze soğan üretiminin % 7'si, biber üretiminin % 4,9'u ve domates üretiminin % 4,2'si TRC2 Bölgesi'nde gerçekleştirilmektedir. Bölgede üretilen domatesin % 70'i sanayi tipidir. Bu üretimin % 94,2'si Şanlıurfa ilinde gerçekleşmektedir. Yine Bölgedeki biber üretiminin % 53,5'i sanayiye yönelik üretimi kapsamakta ve bu üretimin % 90,5'i Şanlıurfa ilinde gerçekleşmektedir. Bölgedeki hıyar üretiminin % 73,2'si, kavun üretiminin % 67,5'i ve karpuz üretiminin % 56,9'u Diyarbakır ilinde gerçekleştirilmektedir.

Grafik 4.23- TRC2 Bölgesi Domates ve Biber Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

Bölgedeki domates üretimi 1991 yılında 180 bin ton seviyesindeyken 2009 yılında 460 bin ton civarına çıkmıştır. Biber üretimi 1991 yılında 30 bin ton civarındayken 2009 yılında 90 bin ton seviyesine yükselmiştir.

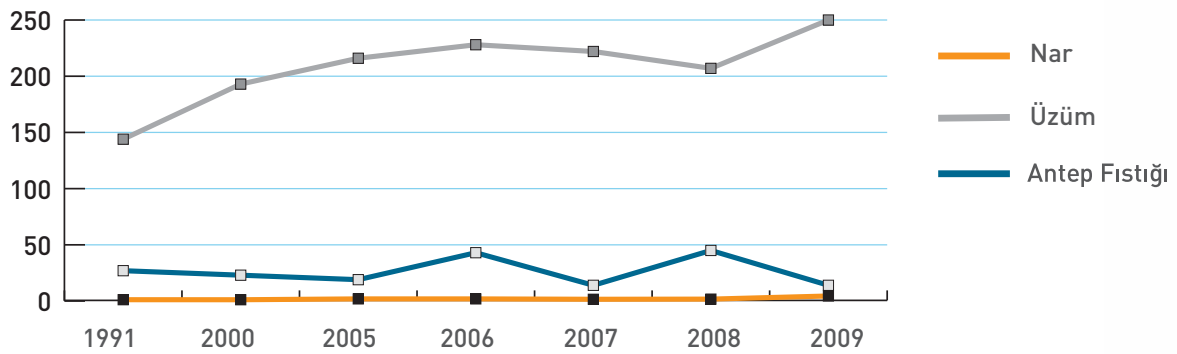
Tablo 4.46- TRC2 Bölgesi Meyve Üretim Miktarları (Ton), 2009

Ürünler		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Üzüm	Sofralık	21.861	110.070	131.931	2.753.776
	Şaraplık	8.599	7.640	16.239	475.888
	Kurutmalık	15.428	1.736	17.164	1.299.324
Üzüm Toplam		45.888	119.446	165.334	4.528.988
Antepfıstığı		21.693	786	22.479	81.795
Nar		3.589	---	3.589	170.963
Zeytin	Sofralık	163	60	223	460.013
	Yağlık	4.583	---	4.583	830.641
Zeytin Toplam		4.746	60	4.806	1.290.654
Badem		744	1.870	2.614	54.844
Armut		64	1.978	2.042	384.244
Erik		1.901	977	2.878	245.781

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi'nde 2008 yılı verilerine göre ülkemizdeki antepfıstığının % 38'i üretilmesine rağmen fıstıktaki periyodisiteden (düzensiz meyve verme) dolayı 2009 yılında ülke üretiminin % 27'si gerçekleşmiştir. Bölgedeki antepfıstığı üretiminin % 96,5'i Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmektedir. Diyarbakır ilinde son yıllarda yabancı menengiç ve bittim ağaçlarına antepfıstığı aşılama projelerinin sayısı artmaktadır.

Grafik 4.24- TRC2 Bölgesi Antepfıstığı, Üzüm ve Nar Üretimindeki Değişim, 1991-2009

Kaynak: TÜİK, 2009b.

Türkiye'deki üzümün % 3,3'ü Bölgede üretilmekte bunun da %72,2'si Diyarbakır ilinde üretilmektedir. Bölgede üretilen üzümün % 79,7'si sofralık, % 9,2'si şaraplık, geri kalan kısmı ise kurutmalık üzümdür. Nar üretimi de son yıllarda giderek yükselmeye başlamıştır. Bölgede nar suyu üretimi yatırımlarına olan ilgi artmaktadır.

Tablo 4.47- TRC2 Bölgesi Örtü Altı Üretim (da), 2009

	Cam Sera	Plastik Sera	Yüksek Tünel	Alçak Tünel	Toplam (dekar)
Şanlıurfa	53	100	--	9	162
Diyarbakır	--	57	23	196	276
TRC2 Bölgesi	53	157	23	205	438
Türkiye	82.932	220.186	77.046	187.016	567.180

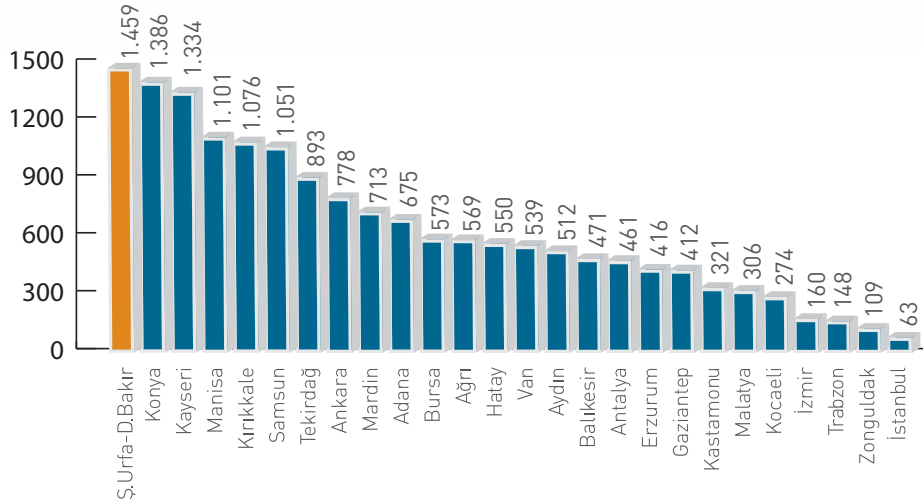
Kaynak: TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi'nde örtü altı üretim Türkiye'deki üretime oranla çok düşük seviyelerdedir. Üretim en fazla alçak tünel ve plastik seralarda yapılmaktadır. Yüksek ısıtma maliyetlerinden dolayı seralarda genellikle kış periyodunda üretim yapılamamakta ve seralar sadece erkencilik amacıyla kullanılmaktadır. Şanlıurfa ili Karaali Bölgesi, Diyarbakır ili Çermik ilçesi gibi kaplıca bölgelerinde jeotermal ısıtma kullanılarak seracılık yapılabilmektedir. Şanlıurfa ilindeki Karaali Bölgesinde 5.000 dekarlık alanda jeotermal seracılık yapılması mümkündür. Bunun yanı sıra Tarım ve Köyşleri Bakanlığının Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programıyla verdiği hibe destekleri, yine Bakanlığın Kooperatiflerin seracılık yatırımlarını kredilendirerek finanse etmesi, Bölgedeki seracılığın gelişmesi açısından olumlu çalışmalardır.

Bölgelere Göre Karşılaştırmalı Bitkisel Üretim Değerleri

Genel bir değerlendirmeye esas olması için TRC2 Bölgesi'ndeki bitkisel üretim için ayrılan ekim alanları, ürünlerden elde edilen gelir ve bu gelire göre hesaplanan verim değerleri diğer bölgelerle karşılaştırılmıştır.

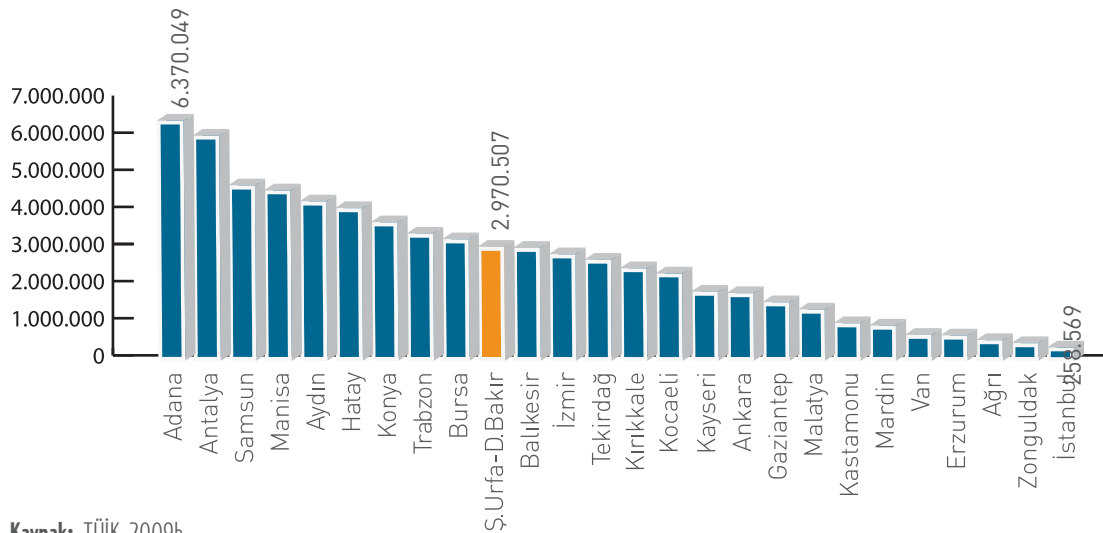
Grafik 4.25- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Ekim Alanları (Bin ha)

Kaynak: TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi bitkisel üretimde ekim alanlarında Türkiye geneli için yapılan sıralamada 1.459.000 ha alan ile birinci sırada yer almaktadır.

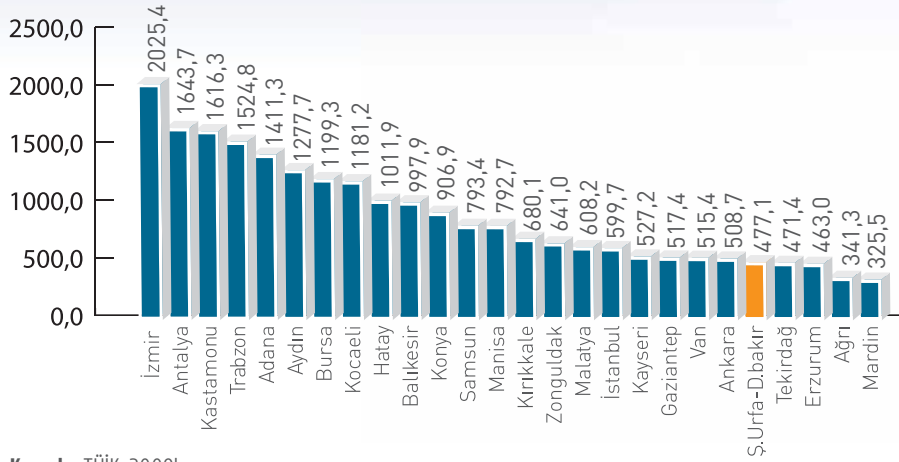
Grafik 4.26- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Elde Edilen Gelir (Bin TL), 2008

Kaynak: TÜİK, 2009b.

TRC2 Bölgesi özellikle üretim alanı bakımından Türkiye geneline ilk sırada yer alırken ürün miktarı ve elde edilen gelir açısından aynı durumda değildir. Bölge elde edilen gelire göre Düzey 2 bölgeleri arasında yapılan sıralamada 10'uncu sırada bulunmaktadır.

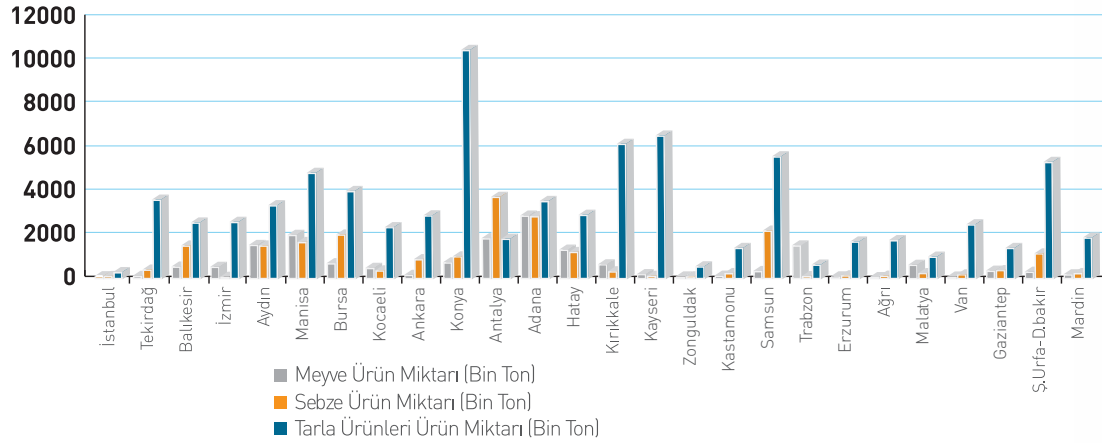
Grakik 4.27- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Verim Değerleri (kg / da)

Kaynak: TÜİK, 2009b

Bölgedeki sulama alanlarının artması ile üretim miktarı ve değerinin artması beklenmekte iken mevcut durumda bir dekara alınan kilogram ürün miktarı (verim) değeri bakımından diğer bölgelere kıyasla çok gerilerde olduğu görülmektedir

Grakik 4.28- Bölgelere Göre Bitkisel Üretim, Türlerine Göre Ürün Miktarları (Bin Ton)

Kaynak: TÜİK, 2009b

Bölgelere göre karşılaştırmalı bitkisel üretim değerlerine bakıldığında, özellikle meyve ve sebze üretiminde TRC2 Bölgesi son sıralardayken, tarla ürünleri ürün miktarında ise Düzey 2 Bölgeleri arasında TR52, TR71, TR72, TR83 bölgelerinden sonra 5'inci sırada gelmektedir. Bu sıralama değeri özellikle Şanlıurfa ilindeki üretim miktarından kaynaklanmaktadır.

Organik Tarım

Tablo 4.48-TRC2 Bölgesi'nde Organik Tarım, 2009

	Çiftçi Sayısı		Ekilen Alan(ha) ¹		Üretim (ton)	
	Geçiş Süreci	Organik Üretim	Geçiş Süreci	Organik Üretim	Geçiş Süreci	Organik Üretim
Şanlıurfa	95	27	2.734	2.132	12.095	10.383
Diyarbakır	-	28	-	356	-	777
TRC2 Bölgesi	95	55	2.734	2.488	12.095	11.160
Türkiye	24.354	11.211	251.918	249.722	665.550	318.164

Kaynak: TÜİK, 2009b; TKB, 2010.

Ekilen alana; nadasa bırakılan alanlar ve doğal toplama alanları dahildir.

Geçiş Süreci: Organik üretim sertifikası almak amacıyla faaliyete başlanmasından, ürünün organik olarak sertifikalandırılmasına kadar geçen dönemi ifade eder. Bitkisel üretimde organik tarıma başlanmasından 12 (oniki) ay sonra elde edilen ürünler geçiş süreci ürünü olarak değerlendirilir.

Bölge topraklarında kimyasallar vb. maddelerin yol açtığı kirlenmenin düşük olması ve bölgenin geniş tarım arazilerine sahip olması organik tarımı daha yapılabılır hale getirmektedir. TRC2 Bölgesi'nde geçiş sürecindeki ürün üretimi Türkiye üretiminin % 1,8'ini, organik ürün üretimi ise Türkiye üretiminin % 3,5'ini oluşturmaktadır. Diyarbakır ilinde organik olarak üretilen başlıca ürünler nohut (324 ton), buğday (219 ton) ve biber (217 ton)'dir. Şanlıurfa ilinde ise; pamuk (6107 ton), domates (1676 ton) ve buğday (1589 ton)'dır. Organik ürünlerin üretimi geçiş sürecindeki ürünler sertifikalandırıldığı takdirde giderek artmaya başlayacaktır. TRC2 Bölgesi'nde organik hayvansal üretim mevcut değildir.

4.2.1.3 Hayvansal Üretim

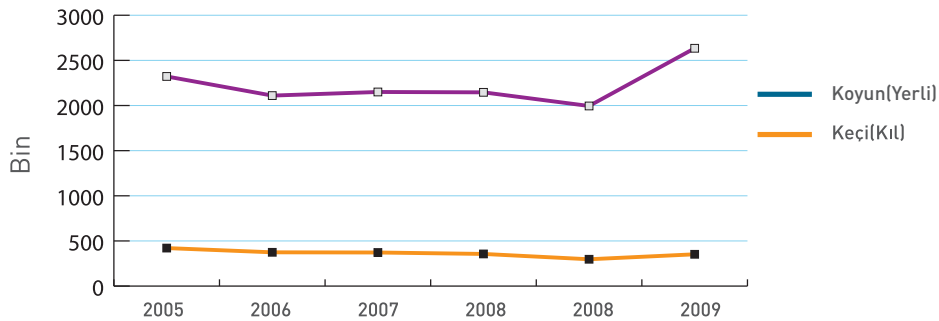
Tablo 4.49- TRC2 Bölgesi Mevcut Hayvan Varlığı, 2009

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Küçükbaş	Keçi (Kıl)	207.662	145.065	352.727	4.981.299
	Koyun (Yerli)	2.167.700	467.143	2.634.843	20.721.925
	Toplam	2.375.362	612.208	2.987.570	25.703.224
Büyükbaş	Manda	855	3.750	4.605	87.207
	Sığır (Kültür)	13.866	27.028	40.894	3.723.583
	Sığır (Melez)	57.370	67.088	124.458	4.406.041
	Sığır (Yerli)	75.695	123.435	199.130	2.594.334
	Toplam	147.786	221.301	369.087	10.811.165
Kanatlı	Tavuk (Et)	48.500	18.500	67.000	163.468.942
	Tavuk (Yumurta)	708.506	386.300	1.094.806	66.500.461
	Hindi	169.122	59.603	228.725	2.755.349
	Ördek	20.541	13.730	34.271	412.723
	Kaz	29.890	15.536	45.426	944.731
	Toplam	976.559	493.669	1.470.228	234.082.206
	Arı kovanı	24.656	67.252	91.908	5.339.224
Arıcılık	Hane Sayısı	-	734	734	2.295
İpek Böcekçiliği	Açılan Kutu Sayısı	-	2.355	2.355	5.683

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; TÜİK, 2009c.

TRC2 Bölgesi küçükbaş hayvan varlığı bakımından büyük önem arz etmektedir. Ülkemizdeki küçükbaş hayvanların % 11,6'sı ve koyun varlığının % 12,7'si gibi önemli bir oranı TRC2 Bölgesi'nde bulunmaktadır.

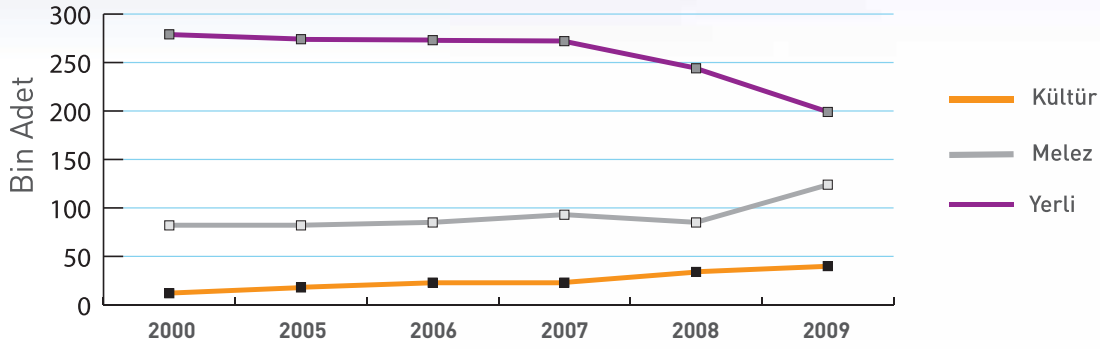
Grafik 4.29- TRC2 Bölgesi Küçükbaş Hayvan Sayısındaki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c.

Bölgedeki küçükbaş hayvan varlığı 2008 yılındaki kuraklıktan dolayı büyük darbe yemiş, koyun sayısı 2 milyonun altına düşmüştür. 2000 yılında 420 bin civarında olan keçi sayısı 2009 yılında 350 bine düşmüştür. Bölgede yetiştirilen koyunların çoğunu yerli koyun ırkı olan Akkaraman, keçilerin ise tamamına yakını yerli ırk olan kıl keçisi oluşturmaktadır. Ülkemizdeki hindi üretiminin % 8,3'ü TRC2 Bölgesi'nde gerçekleşmektedir. Bunun yanında kanatlı eti sektöründe "kayıt dışı" üretim ve arka bahçe tavukçuluğu varlığı bilinmektedir.

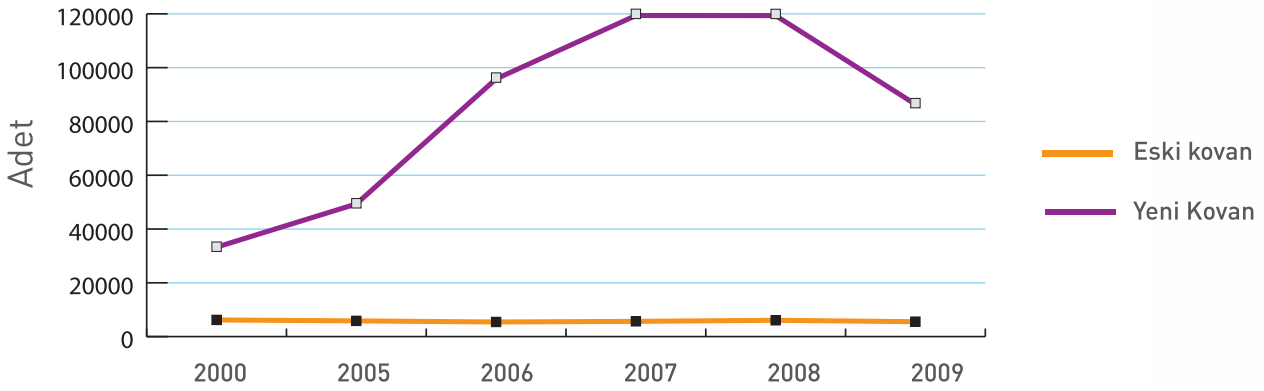
Grafik 4.30- TRC2 Bölgesi Büyükbaş Hayvan Sayısındaki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c

Ülkemizdeki sığır varlığının % 3,3'ü ve manda varlığının % 5,2'si TRC2 Bölgesi'nde bulunmaktadır. Kültür ırkı ve melez ırkı hayvan sayısı 2000 yılından itibaren günümüze kadar giderek artarken, yerli ırkı hayvan sayısında önemli bir düşüş olmuştur. Bu durum modern ve bilinçli yöntemlerle hayvancılık yapılmaya başlandığının göstergesidir

Grafik 4.31- TRC2 Bölgesi Arı Kovanı Sayısındaki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c

Bölgedeki kovanların % 73'ü Diyarbakır ilinde bulunmaktadır. Dünyada mevcut olan ballı bitki tür ve çeşitlerinin % 75'i Türkiye'de bulunmaktadır. Gerek ülkemiz gerekse TRC2 Bölgesi uygun doğal ve iklimsel koşullara sahip olmasına rağmen koloni başına bal üretimi AB ülkelerinin yarısından daha azdır. TRC2 Bölgesi'ndeki yeni kovan sayısı 2000 yılında 35 bin civarındayken 2007 yılında 120 bine çıkmış, ancak arıcılık 2008 yılındaki kuraklıktan şiddetli bir şekilde etkilenmiş ve yeni kovan sayısında önemli bir düşüş meydana gelmiştir.

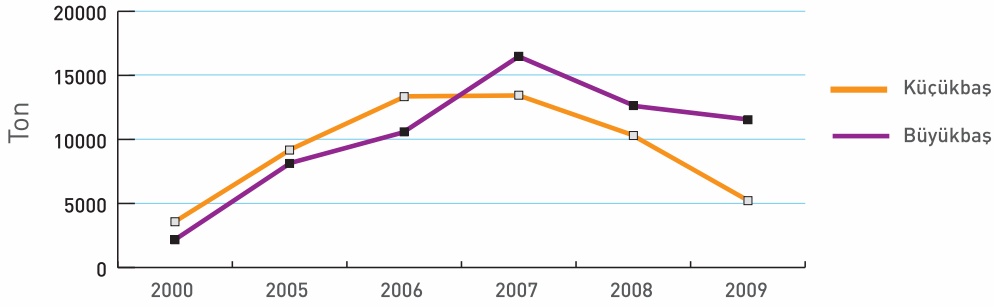
Tablo 4.50- TRC2 Bölgesinde Hayvansal Üretim (Ton), 2009

Hayvansal Üretim		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Et (Ton)	Büyükbaş	5.788	5.746	11.534	326.291
	Küçükbaş	1.814	3.408	5.222	86.308
Süt (Ton)	Büyükbaş	78.133	154.483	232.616	11.615.756
	Küçükbaş	117.066	18.188	135.254	903.070
Deri (Adet)	Büyükbaş	23.600	25.644	49.244	1.645.247
	Küçükbaş	103.346	269.608	372.954	4.952.822
Arıcılık	Bal (Ton)	304	1.119	1.423	82.003
	Balmumu (Ton)	13	35	48	4.385
İpek Böcekçiliği	Yaş Koza (Ton)	-	47.102	47.102	136

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; TÜİK, 2009c

2009 yılı verilerine göre ülkemizdeki kırmızı et üretiminin % 4'ü TRC2 Bölgesi'nde gerçekleşmiştir. Bölgedeki etin % 68,8'i büyükbaş, % 31,2'si küçükbaş hayvanlardan elde edilmektedir. Bölgedeki kırmızı et üretiminin % 52'si Diyarbakır ilinde gerçekleşmiştir

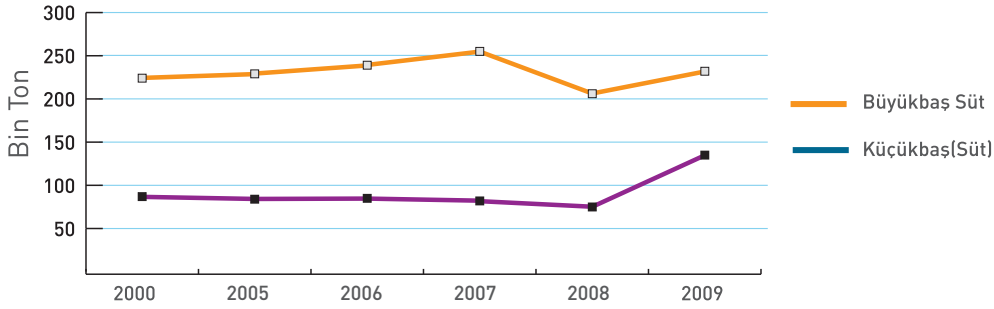
Grafik 4.32- TRC2 Bölgesi Et Üretimindeki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c

Kırmızı et üretimi 2007 yılında 2000 yılına oranla yaklaşık 5 kat artarken, 2007 yılından günümüze önemli bir azalma göstermiştir. 2008 yılında yaşanan kuraklık neticesinde Ülkemizdeki hayvancılık önemli bir darbe yemiş ve bunun sonucu olarak et fiyatları önemli derecede yükselmiştir. Et üretiminde kuraklığın yanı sıra, verim düşüklüğü önemli bir sorundur. Verimliliğin düşük olmasının nedenlerinin başında işletmelerin % 90'ında geleneksel hayvancılık yapılması gelmektedir. Bunun yanı sıra çiftliklerin küçük ölçekli olması ve yüksek maliyetli/yetersiz yem üretimi gibi olumsuz faktörlerin bir araya gelmesiyle verimlilik düşmektedir.

Grafik 4.33- TRC2 Bölgesi Süt Üretimindeki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c

TRC2 Bölgesi'nde yıllık 367 bin ton süt üretilmekte olup bu oran ülke üretiminin % 2,9'una denk gelmektedir. Bu üretimin % 62,7'si inek sütü, % 34,5'ü koyun sütü, % 2,3'si keçi sütü ve % 0,5'i manda sütüdür. Bölgede inek sütü oranı ülke geneline göre düşük seyredirken koyun sütü oranı yüksektir. Ülkemizdeki koyun sütünün % 17,8'i TRC2 Bölgesi'nde üretilmektedir. Büyükbaş süt üretimi bakımından Diyarbakır ili önde gelen (% 66,4), küçükbaş süt üretimi bakımından Şanlıurfa ili önemli yer tutmaktadır (% 86,5). Süt üretimi 2008 yılındaki sert düşüş dışında 2000 yılından günümüze artan bir grafik göstermiştir.

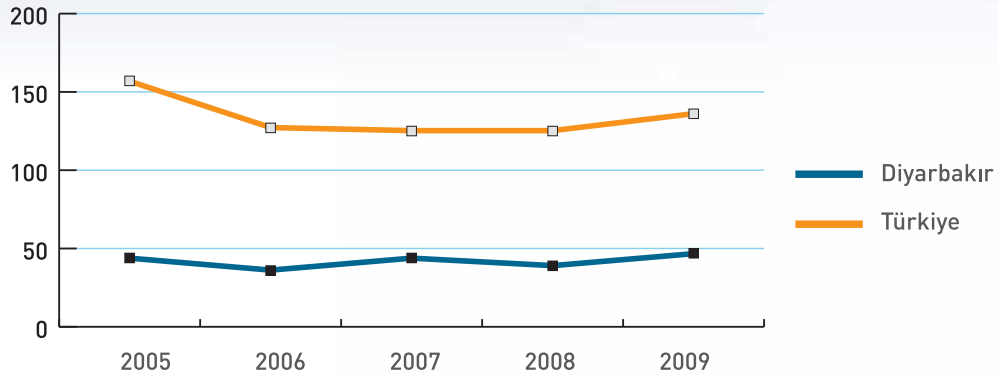
Grafik 4.34- TRC2 Bölgesi Bal Üretimindeki Değişim, 2000-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c

TRC2 Bölgesi'nde koloni başına bal üretimi ortalaması 15 kg ile Türkiye ortalamasına eşittir. Bölgedeki toplam bal üretimi Türkiye geneli bal üretiminin % 1,7'sini oluşturmaktadır. Üretim 2000 yılında 400 ton civarındayken 2007 yılında 3 bin tonu geçmiş, 2008 yılından itibaren sert bir düşüş göstermiştir.

Grafik 4.35- İpekböceği Yaş Kozası Üretimindeki Değişim (Diyarbakır ve Türkiye), 2005-2009

Kaynak: TÜİK, 2009c.

Diyarbakır'da Türkiye'deki yaş kozanın % 34,6'sı üretilmektedir. Bölgede yaş koza üretimi 2005 yılına oranla birbirine yakın seviyelerde seyrederken, ülke verimi % 20 oranında düşmüştür. Diyarbakır ilinin Kulp ilçesi başta olmak üzere, Lice ve Hani ilçelerinde ipekböceği yetiştiriciliği bilinci artmış ve verimli bir üretim yapılmaya başlanmıştır. Uygulanmakta olan projeler ve tanıtım faaliyetleriyle Diyarbakır İpeğini markalaştırma çalışmaları önemli mesafeler kaydetmiştir.

Tablo 4.51- Su Ürünleri Yetiştiriciliği (Kültür Balıkçılığı), 2007

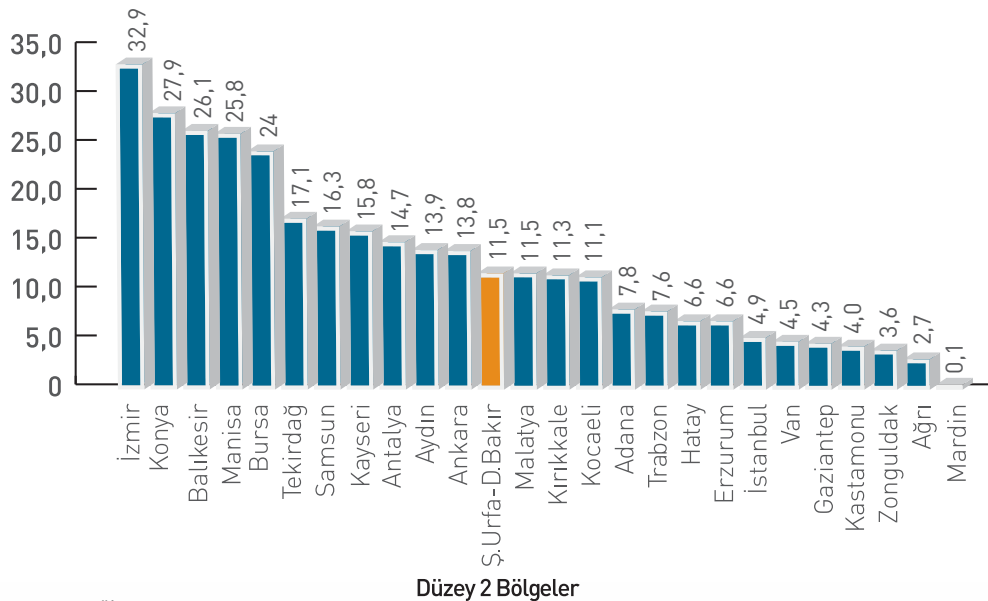
	Alabalık (Ton)
Şanlıurfa	513
Diyarbakır	80
TRC2 Bölgesi	593
Türkiye	65.928

Kaynak: TÜİK, 2007a.

TRC2 Bölgesi'nde avcılık, balıkçılıkta önemli bir yer teşkil etmektedir. Ancak GAP kapsamında yer alan barajlara balık nakledilmesi kültür balıkçılığında üretimin artacağına göstergesidir. Mevcut durumda bölgede kültür balıkçılığı ülke geneline bakıldığında zaman çok düşük seviyede seyretmektedir.

Düzen 2 Bölgeleri Karşılaştırmalı Hayvansal Üretim Değerleri

Grafik 4.36- Bölgelere Göre Hayvansal Üretim Miktarları, Et Üretimi (Bin Ton)

Kaynak: TÜİK, 2009c.

TRC2 Bölgesi et üretim miktarı açısından diğer bölgelerle karşılaştırıldığında 12'nci sırada yer almaktadır.

Grafik 4.37- Düzey 2 Bölgeleri Hayvansal Üretim Miktarları, Süt Üretimi (Bin Ton)

Kaynak: TÜİK, 2009c.

TRC2 Bölgesi özellikle süt üretim miktarı açısından bakıldığında büyükbaş süt üretiminin ülke ortalamasının altında olması ve bölgede çok yoğun miktarda koyun sütü üretilmesi sonucu diğer bölgelere nazaran düşük görülmele beraber, yıldan yıla artış kazandığı tespit edilmiştir.

4.2.1.4 Tarımsal Alet-Makine Varlığı

Tablo 4.52- TRC2 Bölgesi Tarımsal Alet-Makine Varlığı, 2009

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye	
Traktör	12.781	8.389	21.170	1.073.334	
Pulluk	14.969	9.856	24.825	1.146.643	
Kültivatör	10.240	8.614	18.854	466.727	
Bıçerdöver	189	143	332	13.360	
Ekim Makinesi ¹	8.614	4.537	13.151	375.710	
Sulama Tesisi	Yağmurlama	2.204	31	2.235	219.868
	Damlama	236	119	355	219.052
Süt Sağım Makinesi	303	85	388	187.123	
Süt Sağım Tesisi	15	3	18	6.714	
Yem Hazırlama Makinesi	20	68	88	21.497	
Mısır Slaj Makinesi	71	26	97	15.287	
Pamuk Toplama Makinesi	36	65	101	508	
Mısır Hasat Makinesi	22	9	31	749	

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009; TÜİK, 2009d

TRC2 Bölgesi'nde ülkemizdeki pamuk toplama makinelerinin % 19,8'i, mısır hasat makinelerinin % 4,1'i, kültivatörlerin % 4'ü ve ekim makinelerinin % 3,5'i bulunmaktadır. Sulama imkânlarının artması ve modern tarımsal yöntemlere geçilmesi ile birlikte yağmurlama ve damlama sulama tesisi, süt sağım makinesi, süt sağım tesisi, yem hazırlama makinesi ve mısır slaj makinesi sayısında önemli artış olması beklenmektedir.

¹ Ekim makinelerine, hububat, pamuk, üniversal ve pnömatik ekim makineleri dâhildir.

4.2.1.5 Tarımda İşletme Büyüklükleri

Tablo 4.53- Tarımda Ortalama İşletme Büyüklükleri

	İşletme Başına Düşen Arazi Miktarı (ha)
Şanlıurfa	18,9
Diyarbakır	8,2
TRC2 Bölgesi	13,6
Türkiye	5,9

Kaynak: TÜİK, 2009b.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye’de işletme başına düşen ortalama alan sadece 6 hektardır. Bu miktar TRC2 Bölgesi’nde 13,6 hektardır. Küçük çiftliklerde modern donanım ve binalara yapılan büyük yatırımlardan ekonomik getiri elde etme olanakları sınırlıdır. Küçük çiftlikler aynı zamanda işgücüne yeterli istihdamı sağlamamaktadır. Bu kısıtlamalara ek olarak, çoğunluğa tekabül eden bu küçük işletmeler; hane halkının büyük bir bölümünün düşük gelirli ya da yoksulluk sınırında olması gibi sosyal sorunlar doğurmaktadır. Bir diğer sorun ise tarım işletmelerinin birden fazla parsellere bölünmesidir. Çiftliklerin büyük bir kısmı 3 parselden fazla parçaya ayrılmıştır. Bu bölünme bir yandan makineleşme, yoğun otlatma sistemlerinin benimsenmesi gibi olanakları kısıtlamakta bir yandan da kayıpların artmasına ve üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır.

4.2.1.6 Üretici Örgütleri

Üretici örgütlerinin görev ve amaçları ihtiyaçlar doğrultusunda, ortaklarını iyileştirilmiş bir üretim ve pazarlama zinciri için örgütlemektir. Bu örgütler ürünlerin daha iyi değerlendirilmesi, zararların düşürülmesi ve daha verimli üretim sağlanması için projeler gerçekleştirebilmektedir. Üretici örgütlerinden birinin üyesi olmak üreticiler için grup halinde örgütlenme ve pazarlama zincirlerinde daha fazla güç kazanma olanağı da sağlamaktadır. Üretici örgütleri tarım işletmelerine, işleme tesislerine ya da meyve ve sebzeler için soğuk hava depolarına, ayıklama ve sınıflandırma tesislerine sahip olabilmekte bu şekilde üretim ve pazarlama kanalında yer almak için gerekli altyapılarını oluşturma haklarına sahiptirler.

Yukarıda bahsedilen faaliyetlerin geliştirilebilmesi için TRC2 Bölgesi’nde düşük olan örgütlenme düzeyinin yaygınlaştırılması ve kooperatif sayısının artması gerekmektedir. Bölgede çiftçi örgütlenmesi yeterli olmadığı için üretilen ürünlerin önemli bir kısmı düşük fiyata satılmakta ve esas kazancı araçlar elde etmektedir. Örgütlenme eksikliği ürünlerin ihraç edilmesini de güçleştirmektedir.

Tablo 4.54- TRC2 Bölgesi Kooperatif Sayısı

	Kooperatif Sayısı
Şanlıurfa	95
Diyarbakır	162
TRC2 Bölgesi	247
Türkiye	12.822

Kaynak: ŞTİM, 2010a; DTİM, 2009.

3476 sayılı ve 1988 tarihli Kanun ile değiştirilen 1163 sayılı, 1969 tarihli Kanuna göre kurulan Tarım Kooperatifleri; Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinden, Sulama Kooperatiflerinden, Su Ürünleri Kooperatiflerinden ve Şeker Pancarı Kooperatiflerinden oluşmaktadır. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri esas olarak bitkisel ürünler, besicilik ve hayvancılık da dahil olmak üzere üretimle ve pazarlamayla ilgili faaliyetleri üstlenmektedirler. Bu kooperatifler çoğunlukla çok amaçlı kuruluşlardır ve genellikle belirli bir ürün veya ürün grubunda uzman değillerdir. TRC2 Bölgesi’ndeki kooperatif sayısı Türkiye’deki sayıya oranlandığında % 1,9 gibi çok düşük bir rakam ortaya çıkmaktadır.

4.2.2 Sanayi

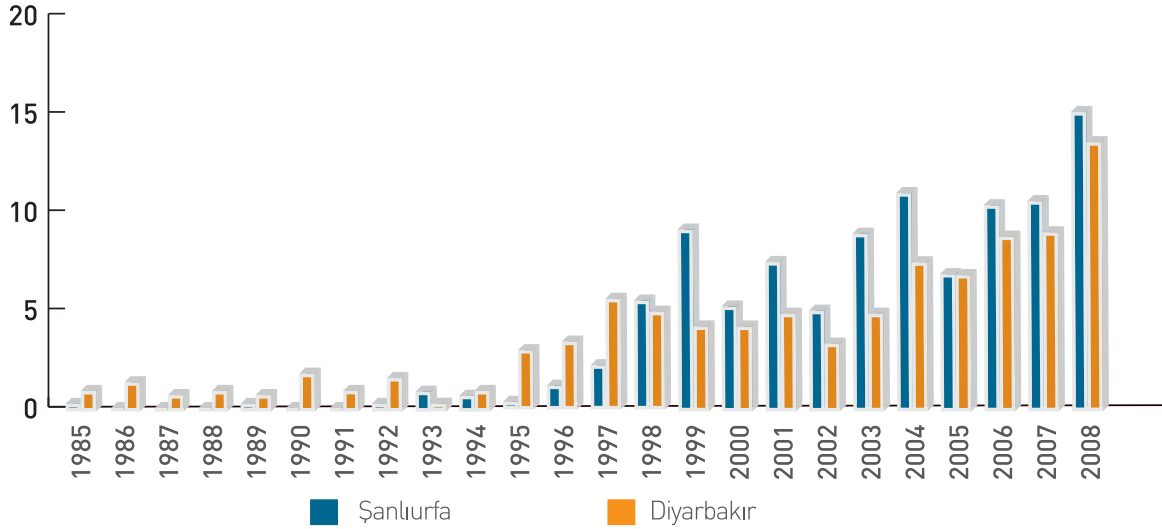
Tablo 4.55- TRC2 Bölgesi Genel Göstergeler

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
İmalat Sanayi Gelişmişlik Sıralaması (2003)	58	53	22	
Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2003)	68	63	23	
Kurulan Şirket ve Kooperatiflerin Toplam Sayısı (2009)	534	589	1.123	44.472
Kapanan Şirket ve Kooperatiflerin Toplam Sayısı (2009)	27	51	78	10.395
Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi (kWh) (2008)	1.340	837	1.095	2.264
Toplam Elektrik Tüketimi (MWh) (2008)	2.109.739	1.248.844	3.358.583	161.947.528
Sanayi Elektrik Tüketimi (MWh) (2008)	375.808	179.035	554.843	74.850.263
Sanayi Elektrik Tüketim Payı (%)	0,5	0,24	0,74	100

Kaynak: TÜİK, 2010a; DPT, 2003

TRC2 Bölgesi henüz kendi potansiyelini yansıtan gelişmiş bir sanayiye sahip değildir. DPT tarafından yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)" sonuçlarına göre TRC2 Bölgesi 26 Düzey 2 Bölgesi içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 23'üncü, imalat sanayi gelişmişlik sıralamasında da 22'nci sırada yer almaktadır. Sanayi için önemli gelişmişlik göstergelerinden biri olan elektrik tüketimine bakıldığında, TRC2 Bölgesi'nin sanayi elektrik tüketiminin Türkiye toplamı içindeki payının sadece % 0,74 olduğu görülmektedir.

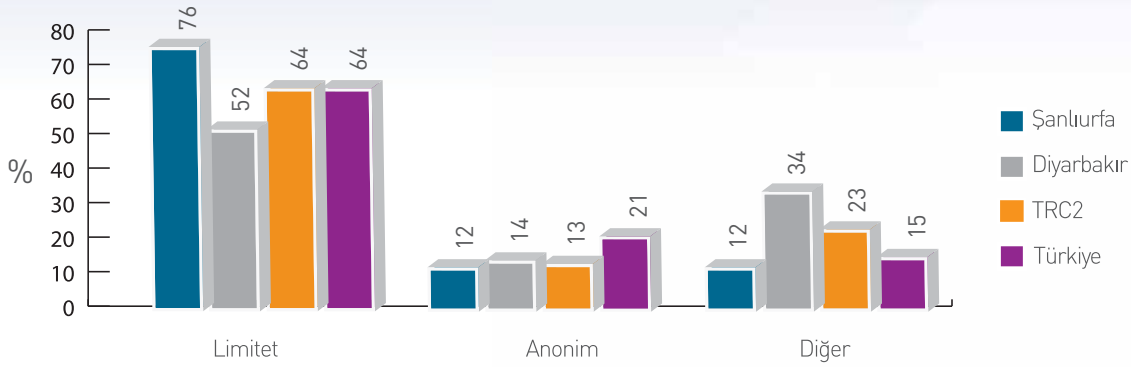
Grafik 4.38– TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

İşletmelerin kuruluş yıllarına bakıldığında, Bölgede sanayileşme süreci, güvenlik ve istikrar durumuna paralel olarak işletme kurulması son 15 yılda hız kazanmış, özellikle 2008 yılında önemli bir yükseliş sağlamıştır. Bu artış bölgede olumlu bir gelişme olmasına rağmen gerek nüfus artış hızı, gerekse de bölge potansiyelleri ve imkânları düşünüldüğünde yeterli ölçüde olmadığı ve istihdama yeterli katkı sağlamadığı görülmektedir.

Grafik 4.39– TRC2 Bölgesi'nde İşletmelerin Hukuki Statüsü

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010; TOBB, 2010.

TRC2 Bölgesi'ndeki firmaların hukuki statüsüne göre dağılımı genel olarak Türkiye ile paralellik göstermektedir. Bölgedeki firmaların % 64'ünün limitet şirketi, % 13'ünün anonim şirketi geri kalan % 23'ünün ise çoğu şahıs şirketi olan "Diğer" sınıfında olduğu görülmektedir. Türkiye'de anonim şirketleri oranının % 21 olduğu dikkate alındığında Bölgedeki % 13 olan Anonim Şirketi oranı ortaklık kültürünün yeterince güçlü olmadığını göstermektedir.

4.2.2.2.1 Sanayinin Sektörel Dağılımı

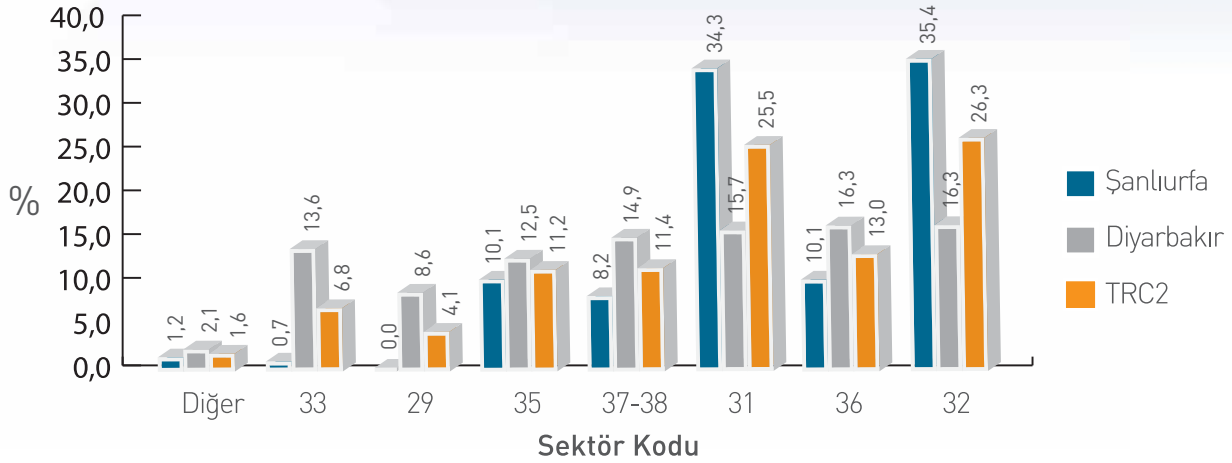
Tablo 4.56- TRC2 Bölgesi'nde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı

Sektör Kodu (ISIC)	Faaliyet Alanı	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2	
		İşletme Sayısı	%	İşletme Sayısı	%	İşletme Sayısı	%
32	Tekstil, Örne, Konfeksiyon	203	35,4	85	16,3	288	26,3
36	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	58	10,1	85	16,3	143	13
31	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	197	34,3	82	15,7	279	25,5
37-38	Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi	47	8,2	78	14,9	125	11,4
33	Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	4	0,7	71	13,6	75	6,8
35	Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	58	10,1	65	12,5	123	11,2
29	Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sanayi		0	45	8,6	45	4,1
	Diğer	7	1,2	11	2,1	18	1,6
	Toplam	574	100	522	100	1.096	100

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010

Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki Sanayi ve Ticaret Odası kayıtlarına göre Şanlıurfa ilinde 574, Diyarbakır ilinde 522 olmak üzere TRC2 Bölgesi'nde toplam 1.096 adet sanayi işletmesi bulunmaktadır.

Grafik 4.40– TRC2 Bölgesi'nde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı

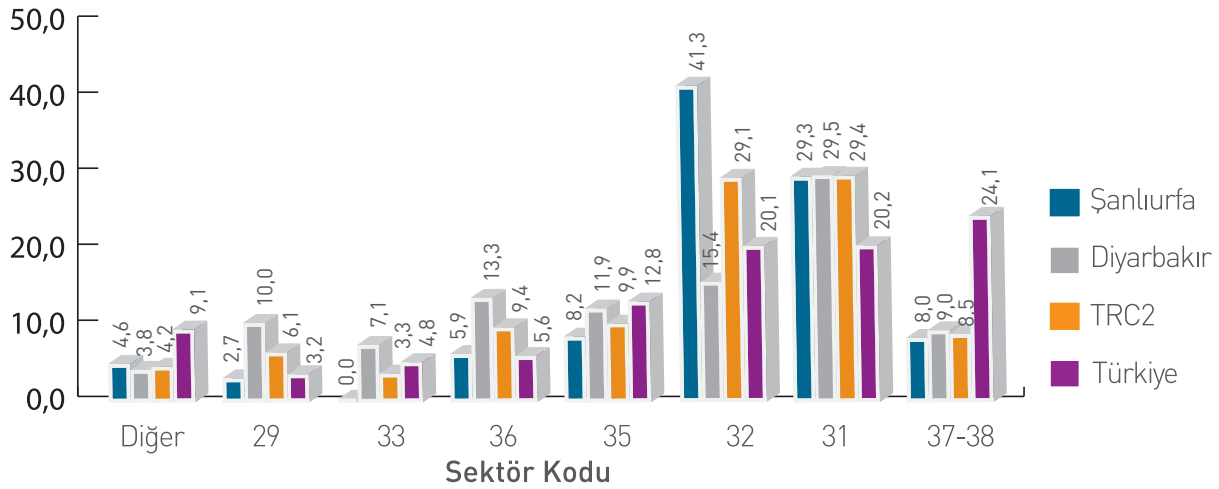

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

TRC2 Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin işletme sayısına göre sektörel dağılımına bakıldığında 32 kodlu ile 31 kodlu Gıda, İçki ve Tütün Sanayinin sırasıyla % 26,3 ve % 25,5 pay ile ilk iki sırayı aldıkları görülmektedir. Bu sektörlerin ardından Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, Metal-Metal Eşya ve Makine Sanayi ile Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk ve Plastik Ürünler Sanayi gelmektedir.

Bölge illerine baktığımızda ise Şanlıurfa ilinde tekstil, örme ve deri sektörü ile gıda, içki ve tütün sektörü diğer sektörlerle göre çok önde görünmekte iken Diyarbakır ilinde daha dengeli bir dağılım söz konusudur.

Grafik 4.41– Türkiye ve TRC2 Bölgesi Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımının Karşılaştırması (%)

Kaynak: TOBB, 2010.

Türkiye ve TRC2 Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı karşılaştırıldığında Türkiye'de 37-38 kodlu Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi ile 32 kodlu Tekstil, Örme ve Deri Sanayi ve 31 kodlu Gıda, İçki ve Tütün Sanayi sektörleri işletme sayısı bakımından önde gelmektedir. TRC2 Bölgesi'nde Tekstil, Örme ve Deri Sanayi ile Gıda, İçki ve Tütün Sanayi sektörleri ilk iki sırada yer alarak Türkiye oranından daha ağırlıklı bir pay almaktadır.

4.2.2.2.2 Bölgenin Sanayi İşyeri Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi

Sanayi İşyeri Yoğunlaşma Endeksi (LQ), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin sanayi veritabanından alınan illere göre sanayi alt sektör dağılımı verilerinden elde edilmiştir.

Elde edilen Sanayi İşyeri Yoğunlaşma Endeksleri iller bazında EK 13'te verilmiştir. Buna göre Şanlıurfa ilinde tekstil, örme, konfeksiyon ve deri sanayi 2,02, gıda, içki ve tütün sanayi 1,45, metal dışı ürünler sanayi 1,21, metalik olmayan ve madencilik konusuna giren madenlerin istihali sektörü 1,25 endeks değerlerine sahip olup bu sektörlerin görece yoğun olduğu görülmektedir. Diyarbakır ilinde ise gıda, içki ve tütün sanayi 1,46, metal dışı ürünler sanayi 2,73, ağaç, mantar ürünleri ve mobilya sanayi 1,39, metalik olmayan ve madencilik konusuna giren

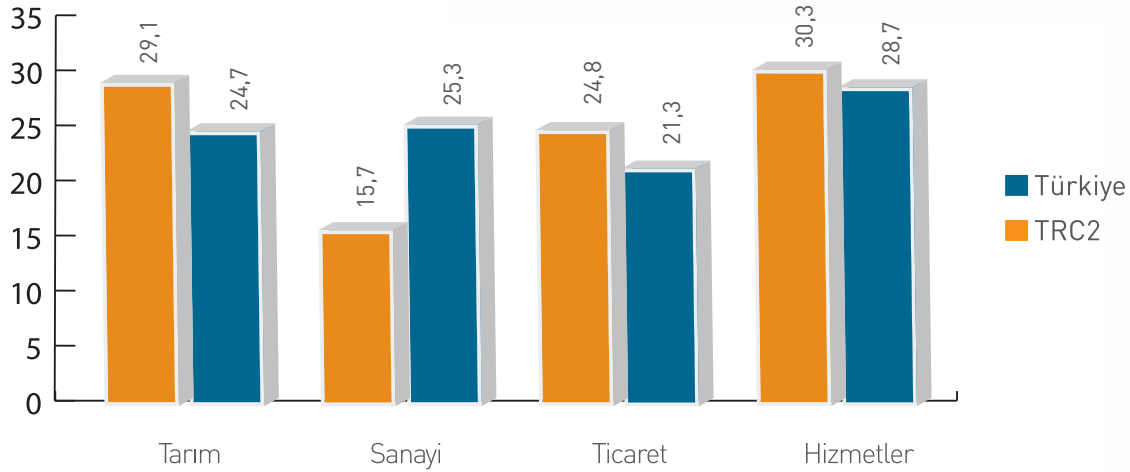
madenlerin istihali sektörü 4,56 endeks değeriyle görece yoğun sektörlerdir. Bu sektörlerin dışındaki sektörlerin yoğunlaşma endeksi 1'in altında olup az yoğunlaşmış oluğu söylenebilir.

Şanlıurfa ili 475 firma sayısı ile Türkiye'deki sanayi işyerleri içinde % 0,55'lik paya sahip olup, 81 il içindeki sıralamada 30'uncu sıradadır. Diyarbakır ili ise 421 firma ile % 0,49'luk paya sahip olup 35'inci il konumundadır.

Gıda, içki ve tütün sanayi yoğunlaşma endeksi il sıralamasında Şanlıurfa ili 48'inci, Diyarbakır ili ise 47'nci sırada yer almaktadır. Tekstil, örme, konfeksiyon ve deri sanayi yoğunlaşma endeksi sıralamasında Şanlıurfa ili 3'üncü, Diyarbakır ili ise 17'nci sırada yer almaktadır. Metal dışı ürünler sanayi yoğunlaşma endeksi sıralamasında Şanlıurfa ili 45'inci, Diyarbakır ili 15'inci sırada, metalik olmayan ve madencilik konusuna giren madenlerin istihali sektöründe ise Şanlıurfa ili 53'üncü, Diyarbakır ili 11'inci sıradadır.

4.2.2.2.3 Sanayideki İstihdam Durumu

Grafik 4.42 – Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2010a.

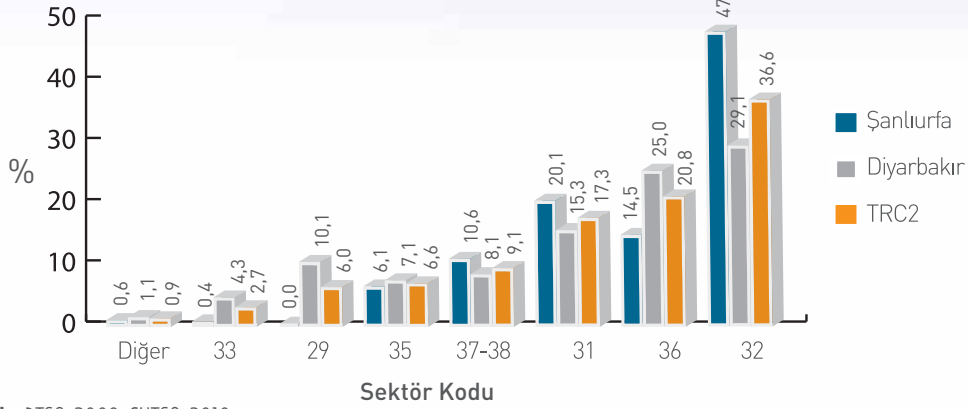
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre TRC2 Bölgesi'nde sanayi iş kolunun toplam istihdamdaki payı % 15,7 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam % 25,3 olan Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. TÜİK, inşaat yapım faaliyetleri ile ilgili istihdamı da sanayi iş kolundaki istihdama dâhil ettiği için gerçek imalat sanayi istihdamı bu rakamın oldukça altındadır. İŞKUR kayıtlarından alınan veriler ve TÜİK'in açıkladığı il bazında işgücü, işsizlik ve istihdam oranları ile yapılan hesaplamalara göre bölgede sanayi istihdamının % 5 seviyesine olduğu tahmin edilmektedir. istihdamının % 5 seviyesine olduğu tahmin edilmektedir. TRC2 Bölgesi'ndeki Sanayi ve Ticaret Odası kayıtlarına göre Diyarbakır ilinde 13.316 kişi, Şanlıurfa ilinde ise 8.974 kişi olmak üzere bölgede toplam 22.290 kişi sanayi alanında istihdam edilmektedir.

Tablo 4.57- TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımı

Sektör Kodu (ISIC)	Faaliyet Alanı	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2	
		Çalışan Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
32	Tekstil, Örme, Konfeksiyon ve Deri Sanayi	4.279	47,7	3.869	29,1	8.148	8.148
36	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	1.305	14,5	3.325	25	4.630	4.630
31	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	1.806	20,1	2.040	15,3	3.846	3.846
37-38	Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi	954	10,6	1.077	8,1	2.031	2.031
33	Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	34	0,4	577	4,3	611	611
35	Kimya-Petrol-Kömür-Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	543	6,1	939	7,1	1.482	1.482
29	Madencilik ve Taş Ocakçılığı		0	1.340	10,1	1.340	1.340
	Diğer	53	0,6	149	1,1	202	202
	Toplam	8.974	100	13.316	100	22.290	22.290

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

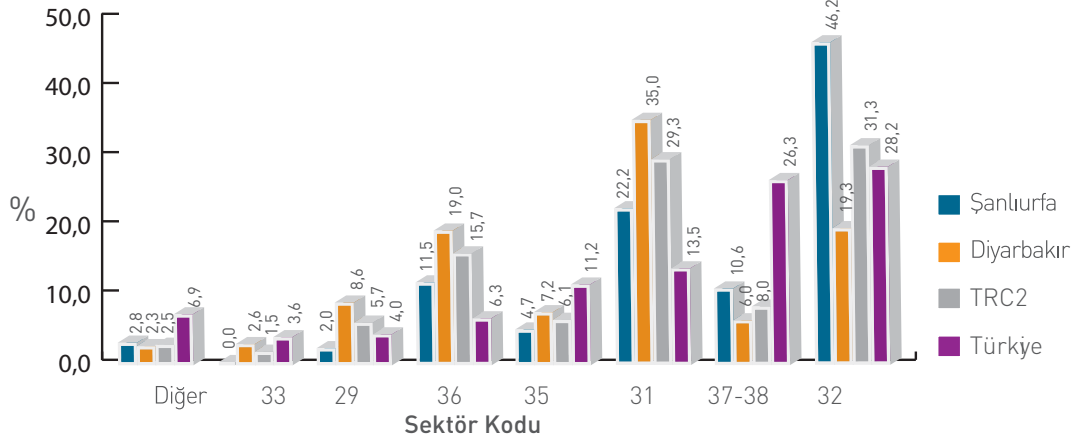
Grifik 4.43– TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010a.

Bölge Tekstil, Örme, Konfeksiyon ve Deri Sanayi, Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi ile Gıda, İçki ve Tütün Sanayileri sırasıyla % 36,6, % 20,8, % 17,3 paylarıyla en fazla istihdam sağlayan sektörlerdir.

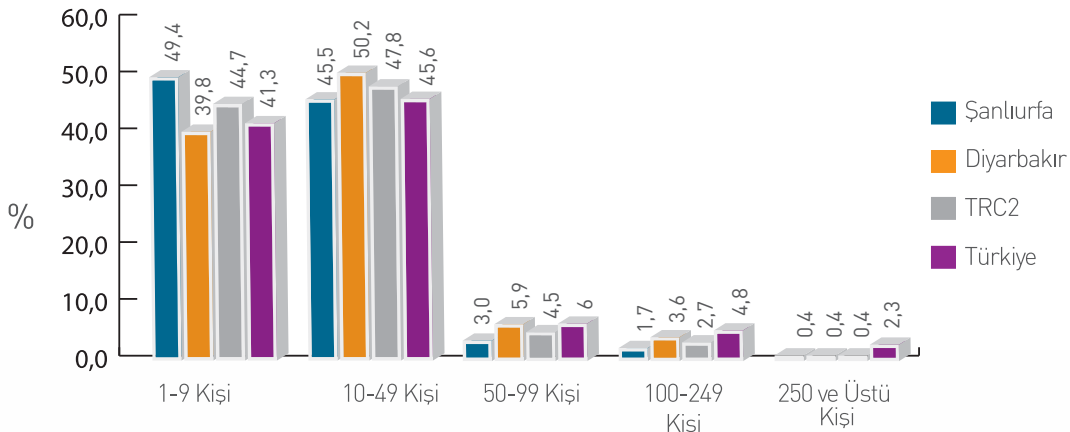
Grifik 4.44– Türkiye ve TRC2 Bölgesi'nde Sanayideki İstihdamın Sektörel Dağılımının Karşılaştırması

Kaynak: TOBB, 2010.

Türkiye ve TRC2 Bölgesi'ndeki sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı karşılaştırıldığında, Tekstil, Örme ve Deri Sanayi hem Türkiye'de hem de TRC2 Bölgesi'nde sanayi istihdamı içinde en yüksek paya sahiptir. Türkiye'de 2'nci sırada Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi gelirken TRC2 Bölgesi'nde bu sektörün payı oldukça az olup Gıda, İçki ve Tütün Sanayi bölgede 2'nci sırada gelmektedir. Bu sektörün bölge sanayi içindeki payının Türkiye dağılımının çok üstünde olduğu görülmektedir. Taş ve Toprağa Dayalı Sanayinin payının da Gıda Sanayi gibi Türkiye dağılımından daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Grifik 4.45 – Sanayi İşletmelerinin Çalışan Sayısına Göre Ölçeksel Dağılımı

Kaynak: DTSO 2009; ŞUTSO, 2010; TOBB, 2010

Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere TRC2 Bölgesi'nde sanayi işletmelerinin % 99'unun istihdam sayısı 250 kişinin altında olup KOBİ sınıfına girmektedir. On kişiden az personel istihdam eden işyerlerinin toplam işyeri içindeki oranı Türkiye ortalamasının biraz üstünde olup % 44,7'dir. Yüz kişiden fazla personel istihdam eden işletmelerin sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Bu durum bölgede entegre tesislerin azlığı ve büyük sanayi kuruluşlarının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Uzun vadede yapılacak yeni entegre tesislerle birlikte büyük sanayi kuruluşlarının sayısının artacağı tahmin edilmektedir.

4.2.2.4 Sanayi İstihdamı Yoğunlaşma Endeksi (LQ) Analizi

Sanayi İstihdamının Yoğunlaşma Endeksi (LQ), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin sanayi veritabanından alınan çalışan sayısı verileriyle Düzey 3 bölgeleri bazında elde edilmiştir. Bu endeks değerlerine ait tablo **EK 12**'de görülebilir.

Bu tabloya göre Şanlıurfa ilinde sanayi istihdamı olarak *tekstil, örme, konfeksiyon ve deri sanayi* 1,64, *gıda, içki ve tütün sanayi* 1,65, *metal dışı ürünler sanayi* 1,83, *metalik olmayan ve madencilik konusuna giren madenlerin istihali sektörü* 1,21 endeks değerleri ile Türkiye'ye göre görece olarak yoğundur. Diyarbakır ilinde ise *gıda, içki ve tütün sanayi* 2,59, *metal dışı ürünler sanayi* 3,02, *metalik olmayan ve madencilik konusuna giren madenlerin istihali sektörü* 5,26 endeks değerleri ile Türkiye'ye göre görece olarak yoğundur. Her iki ilde de Türkiye'ye göre görece yoğun olan sektörlerde, istihdam yoğunlaşma endeksi ve sanayi işyeri yoğunlaşma endeksinin birbirine paralel olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ili istihdam bakımından *tekstil, örme, konfeksiyon ve deri sanayinde* endeks değeri bakımından 81 il arasından 10'uncu olarak öne çıkarken, Diyarbakır ili, *metalik olmayan ve madencilik konusuna giren madenlerin istihali sektöründe* 8'inci, *metal dışı ürünler sanayinde* 15'inci, *gıda, içki ve tütün sanayinde* ise 21'inci olarak öne çıkmaktadır.

4.2.2.3 Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı

TRC2 Bölgesi'ndeki sanayi işletmeleri ilçelere de dağılmış olmakla birlikte genel olarak merkezde toplanmıştır.

Tablo 4.58- Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı

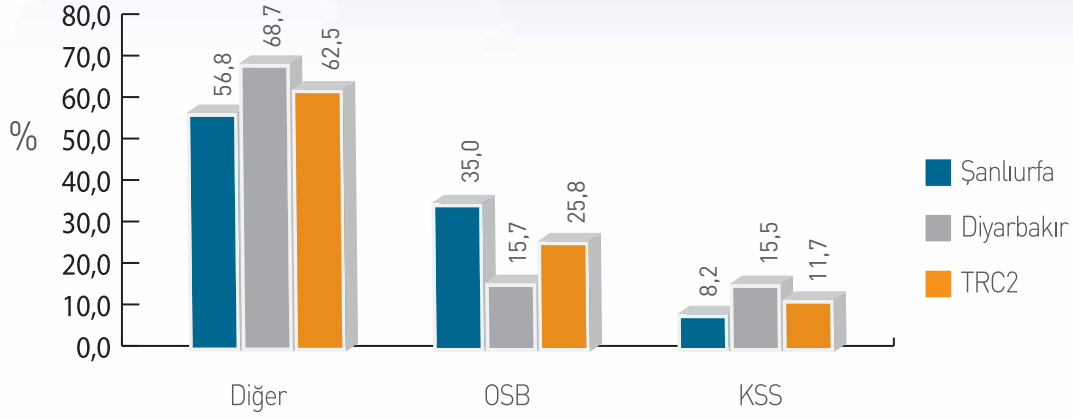
Diyarbakır		Şanlıurfa	
İşletme Yeri	İşletme Sayısı	İşletme Yeri	İşletme Sayısı
Merkez	450	Merkez	447
Bismil	30	Viranşehir	39
Çermik	13	Akçakale	22
Hani	10	Ceylanpınar	17
Ergani	6	Birecik	15
Hazro	2	Siverek	12
Silvan	2	Suruç	9
Çınar	3	Bozova	8
Kulp	2	Harran	3
Lice	2	Hilvan	2
Dicle	1		
Kocaköy	1		
Toplam	522	Toplam	574

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

Şanlıurfa merkezde bulunan işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı % 78'dir. Viranşehir, Akçakale, Ceylanpınar, Birecik ve Siverek ilçeleri de işletme sayısı bakımından öne çıkmaktadır. İşletme sayısının mekânsal dağılımında merkez ilçelerdeki yoğunlaşma Diyarbakır'da Şanlıurfa'ya göre daha fazladır. Diyarbakır'da merkezdeki işletmelerin toplam içindeki payı % 86 oranındadır. İlçelerden Bismil ilçesi genelde çirçir ve ham yağ işletmeleri, Çermik ve Hani ilçeleri ise mermer ocakları ile öne çıkmaktadır.

Grafik 4.46– Sanayi İşletmelerinin Mekânsal Dağılımı

Kaynak: DTSO 2009; ŞUTSO, 2010.

Sanayinin altyapısını oluşturan KSS ve OSB'ler sanayinin toplum sağlığı ve çevreye duyarlı olarak gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere TRC2 Bölgesi'nde sanayi işletmelerinin çoğu OSB ve KSS dışındaki yerlerde konumlanmıştır. Bölge illerine bakıldığında, Şanlıurfa ilinde OSB'de bulunan işletmelerin tüm işletmelere oranı % 35 olup Diyarbakır (% 15,7) iline göre daha yüksektir.

4.2.2.3.1 Organize Sanayi Bölgeleri

TRC2 Bölgesi'nde 4'ü Şanlıurfa ilinde, 2'si Diyarbakır ilinde olmak üzere toplam 6 adet OSB bulunmaktadır. Kişi başına düşen OSB alanı sıralamasında Şanlıurfa 81 il arasında 32'nci, Diyarbakır ise 57'nci sıradadır. TRC2 Bölgesi'nin Türkiye içindeki payı ise % 3,7'dir.

Tablo 4.59- TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgeleri

	OSB Sayısı	OSB Alanı (m ²)	OSB Alanı Türkiye Payı (%)	Kişi Başına Düşen OSB Alanı (m ²)	İl Sıralaması
Şanlıurfa	4	18.615.000	2,7	11,5	32
Diyarbakır	2	7.120.000	1,0	4,7	57
TRC2 Bölgesi	6	25.735.000	3,7	8,2	
Türkiye	263	699.907.800		9,6	

Kaynak: OSBÜK, 2010.

Tablo 4.60- TRC2 Bölgesi'ndeki Organize Sanayi Bölgelerinin Mevcut Durumu

OSB Adı	Durumu
Şanlıurfa 1. OSB	Faaliyette
Şanlıurfa 2. OSB	İnşa Halinde
Şanlıurfa Viranşehir OSB	Faaliyette
Şanlıurfa Tarıma Dayalı İhtisas OSB	Proje Aşamasında
Diyarbakır OSB	Faaliyette
Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi OSB	İnşa Halinde

Kaynak: Diyarbakır OSB Müdürlüğü, 2010; Şanlıurfa OSB Müdürlüğü, 2010.

Şanlıurfa 1. Organize Sanayi Bölgesi

26.07.1992 tarihinde temeli atılan Şanlıurfa OSB ilk etapta 150 hektarlık bir alan üzerine kurulmuş olup daha sonraki yıllarda ihtiyaca binaen yapılan ilaveler ile 459 hektara çıkarılmış bulunmaktadır.

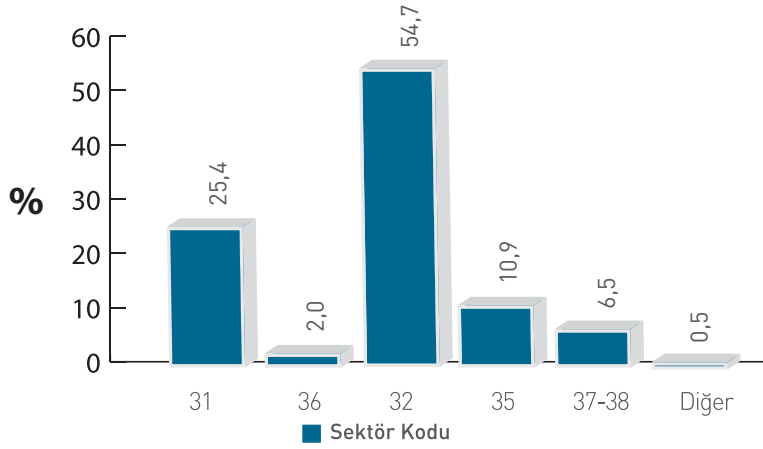
Tablo 4.61- Şanlıurfa 1.Organize Sanayi Bölgesi'nin Mevcut Durumu

Toplam Büyüklüğü	459 hektar
Toplam Sanayi Parseli	314 hektar
Toplam Sanayi Alanı	2.265.803,00 m ²
Üretimde Olan Firma Sayısı	154
Üretimde Olan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	296
İnşaatı Devam Eden Firma Sayısı	10
İnşaatı Başlayan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	14
Proje Aşamasında Olan Firma Sayısı	4
Proje Aşamasında Olan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	4
Tahsis Edilen Toplam Alan	2.145.216,00 m ²
Toplam Yatırımcı Sayısı	168
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	314
Üretimde Olan Firmalara Göre Doluluk Oranı	% 94,3
Tahsis Edilen Alana Göre Doluluk Oranı	% 100
İnşaat Ruhsatı Olan Firmalara Göre Doluluk Oranı	% 98,7
Yaklaşık İstihdam Sayısı	8.500

Kaynak: Şanlıurfa OSB Müdürlüğü, 2010.

Şanlıurfa OSB'de firmaların sektörel dağılımına baktığımızda, il genelinin sanayi dağılımına yakın bir durum olduğu görülmektedir.

Grafik 4.47 – Şanlıurfa OSB'de Faaliyette Olan İşletmelerin Sektörel Dağılımı

Kaynak: ŞUTSO, 2010.

Şanlıurfa 1. OSB'de tekstil sektörü daha ağırlıklı durumdadır, tekstil firmalarının da % 60'ını çırçır fabrikaları oluşturmaktadır. Dönemsel olarak çalışan bu işletmeler yılın sadece 4-5 ayında faaliyet göstermekte geri kalan zamanlarda çalışmamaktadır. Yılın büyük bölümünde boş durmalarına rağmen yer işgal eden bu işletmeler sayılarının fazlalığından dolayı OSB'de yeni yatırımcılara yer verme konusunda sıkıntılar yaşanmasına neden olmakta bu da yeni bir OSB kurulması ihtiyacını doğurmaktadır. Birinci OSB'de yer sorununa çözüm için ilave alanlar tahsis edilmiş ancak altyapı çalışmalarında ödenek ihtiyaçları bulunduğu tespit edilmiştir.

Şanlıurfa 2. Organize Sanayi Bölgesi

Tablo 4.62- Şanlıurfa 2.Organize Sanayi Bölgesi'nin Mevcut Durumu

Toplam Büyüklüğü	1.170 hektar
Toplam Sanayi Alanı	491 hektar
Sanayi Parseli Sayısı	347
Tahsise Açılan Alan Sayısı	96 hektar
Altyapı İnşaatı Yapılan Alan	82,6 hektar
Altyapı İnşaatı Devam Eden Parsel Sayısı	53
Proje Aşamasındaki Firma Sayısı	9
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	9

Kaynak: Şanlıurfa OSB Müdürlüğü, 2010.

Şanlıurfa'da kurulum aşamasında olan 2. OSB Avrupa Birliği – Türkiye Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında finanse edilmektedir. Şanlıurfa Sanayisinin Yeniden Yapılandırılması Projesi (ŞSYYP) ismiyle gerçekleştirilmekte olan proje kapsamında yeni yapılacak olan organize sanayi bölgesinin kurulması için, "inşaat işleri" ve "teknik destek" olarak iki bileşen bulunmaktadır.

Proje kapsamında İnşaat İşleri Bileşeni 2. OSB için altyapı inşaatı ile 1. ve 2. OSB'ler için arıtma tesisi inşaatı ve müşavirlik hizmetlerini kapsamaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yürütülen Teknik Destek Bileşeni ise, 2. OSB için stratejik sektörlerin belirlenmesi ve OSB'deki firmaların rekabetçi bir biçimde faaliyet göstermelerine imkân tanıyacak iş ortamının tesis edilmesine yönelik faaliyetleri kapsamaktadır.

2. OSB'deki birinci gelişme bölgesinde 53 parsel ve ortak kullanım alanlarıyla birlikte 96 hektar için 13 milyon Euro değerindeki altyapı ve atık su arıtma tesis inşaatı halen sürmekte olup; altyapı inşaatının ve arıtma tesisinin 2010 yılında bitirilmesi öngörülmektedir.

Şanlıurfa Viranşehir Organize Sanayi Bölgesi

15.10.1998 yılında kesin yer seçimi yapılmış olan Viranşehir OSB tüzel kişilik kazanmıştır. Viranşehir Tepedüzü mevkiinde 186 hektarlık alan üzerine kurulmuş olan OSB'de 136 adet sanayi parseli mevcuttur. İlk etap olarak 49 parselin tahsis çalışmaları başlamış ve bu parsellerden 24'ünün tahsisi yapılmış bulunmaktadır. 9 adet sanayi tesisi proje aşamasında, 4 adet sanayi tesisin inşaatı devam etmekte ve 11 adet sanayi tesisi de üretim aşamasında faaliyetlerine devam etmektedirler. Çoğunluğu gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde 80 kişi istihdam edilmekte olup inşa ve proje halindeki diğer işletmelerin faaliyete geçmesi ile birlikte bu sayının 125 kişiye çıkacağı tahmin edilmektedir. Halihazırda çevre düzeni, idari bina, sosyal tesisler, elektrik ve yol gibi altyapı problemleri bulunmaktadır.

01.01.2008 tarihinde yürürlüğe giren Yatırım Programında Yer Alacak Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri Alt Projelerinin Seçimi ve Ödenek Tahsisinde Uygulanacak Usul ve Esasların 8. Maddesinde geçen "Yeni bir OSB projesinin Yatırım Programına alınabilmesi için, il genelinde ihtisas OSB'ler hariç diğer OSB'lerde bulunan toplam sanayi parsellerinin en az % 75'inde üretim veya inşaat başlanmış olması ve yer seçiminin tamamlanması gerekmektedir." ifadesine göre Şanlıurfa ilinde bu oran % 33 olduğu için Viranşehir OSB yatırım programına alınamamaktadır.

Şanlıurfa Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi

Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi, Şanlıurfa Merkez İlçesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi tarafından yapılan proje kapsamında, Şanlıurfa merkez Gaziantep yolu 4'üncü km Çalışkanlar ve Koçören mevkiinde yer almaktadır.

Besicilik alanında organize bir alan oluşturularak, bu sektörde faaliyet gösteren kişi ve firmaların anılan bölgede sağlıklı bir çalışma alanına kavuşturmak amacıyla kurulacak OSB'nin, 853 hektarlık alan üzerinde her biri 5000 m²'lik 532 adet işletmeden oluşması planlanmaktadır. Projenin hedeflerinden biri Şanlıurfa'da şehrin kenar semtlerinde bulunan 400 civarında mağarada ekstansif besicilik yapılmasından kaynaklanan olumsuz koşulların ortadan kaldırılmasıdır.

Bölgeye çok önemli katkılar sağlayacağı düşünülen besi ihtisas organize sanayi bölgesi 2010 yılı yatırım programına alınmamıştır. Bu nedenle birçok yasal süreci tamamlanmış olan OSB'nin alt yapı çalışmalarına başlanamamaktadır.

Şanlıurfa İlindeki Diğer Organize Sanayi Bölgeleri

Birecik Organize Sanayi Bölgesi: Henüz tüzel kişilik kazanmamış, 13.10.1998 yılında kesin yer seçimi yapılmış olan Birecik OSB'nin Kırmızı Harabe Mevkiinde 200 ha alan üzerine kurulması planlanmaktadır. Birecik OSB 2011 yılı yatırım programına alınmıştır.

Siverek Organize Sanayi Bölgesi: Henüz tüzel kişiliği kazanmamış, kesin yer seçimi yapılmış olan Siverek OSB, Gavurköy-Lodik Tepe mevkiinde 245 ha alan üzerine kurulması planlanmaktadır.

Suruç Organize Sanayi Bölgesi: Henüz tüzel kişiliği kazanmamış, kesin yer seçimi yapılmış olan Suruç OSB, Karataş mevkiinde 72 ha alan üzerine kurulması planlanmaktadır.

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi

Tablo 4.63- Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinin Mevcut Durumu

Gösterge	Ölçü
Toplam Büyüklüğü	532 hektar
Toplam Sanayi Parseli	255
Toplam Sanayi Alanı	3.276.578,50 m ²
Üretimde Olan Firma Sayısı	107
Üretimde Olan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	151
Üretimde Olan Firmalara Tahsis Edilen Alan	2.091.967,08 m ²
İnşaatı Devam Eden Firma Sayısı	47
İnşaata Başlayan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	54
İnşaata Başlayan Firmalara Tahsis Edilen Alan	655.643,33 m ²
Proje Aşamasında Olan Firma Sayısı	46
Proje Aşamasında Olan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Sayısı	50
Proje Aşamasında Olan Firmalara Tahsis Edilen Parsel Alanı	527.968,09 m ²
Tahsis Edilen Toplam Alan	3.038.705 m ²
Toplam Yatırımcı Sayısı	200
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	255
Sanayi Özelliği Taşımayan Parsel Sayısı	6
Üretimde Olan Firmalara Göre Doluluk Oranı	% 59,2
Tahsis Edilen Alana Göre Doluluk Oranı	% 100
İnşaat Ruhsatı Olan Firmalara Göre Doluluk Oranı	% 80
Yaklaşık İstihdam Sayısı	3.500 kişi

Kaynak: Diyarbakır OSB Müdürlüğü, 2010.

Diyarbakır-Elazığ karayolunun 22'nci kilometresinde toplam 532 hektar alan üzerinde kurulmuş olan Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinin mevcut istihdam sayısı 3.500 kişi civarındadır.

Diyarbakır OSB'de tahsis edilen alana göre doluluk oranında % 100'e ulaşılmış durumdadır. Yer tahsisi sorunlarının çözümü için Eğil ilçesinde 3.000 dönümlük bir arazinin OSB'ye katılması konusunda girişimler mevcuttur.

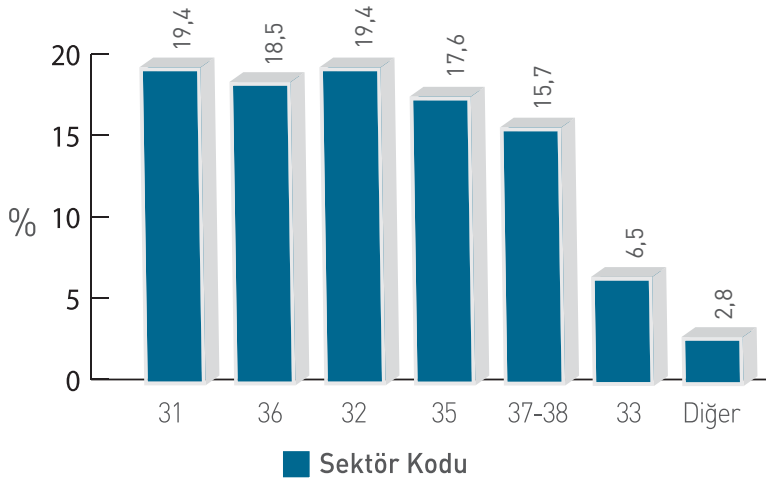
Tablo 4.64- Diyarbakır OSB'de İşletmelerin Durumu ve Faaliyet Alanları

Sektör Kodu (ISIC)	Sektör	İşletme Sayıları		
		Faaliyette	İnşaat Aşamasında	Proje Aşamasında
31	Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	21	22	18
36	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	20	7	10
32	Tekstil, Örne ve Deri Sanayi	21	3	1
35	Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi	19	8	9
37-38	Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi	17	3	4
33	Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	7	4	3
Diğer	Diğer	3	-	-
	Toplam	108	47	45

Kaynak: Diyarbakır OSB Müdürlüğü, Temmuz 2010.

Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesinde faaliyette 108, inşaat aşamasında 47 ve proje aşamasında 45 olmak üzere toplam 200 firma mevcuttur.

Grafik 4.48 – Diyarbakır OSB'de Faaliyette Olan İşletmelerin Sektörel Dağılımı

Kaynak: Diyarbakır OSB Müdürlüğü, Temmuz 2010.

Diyarbakır OSB'de faaliyette olan işletmelerin sektörel dağılımına bakıldığında gıda, içki ve tütün sanayi ile tekstil, örme ve deri sanayi % 19,4 olan payları ile öne çıkmaktadır. Bu iki sektörün ardından sırasıyla % 18,5 pay ile taş ve toprağa dayalı sanayi ve % 17,6 pay ile kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi gelmektedir. Bölgede faaliyette bulunan işletmelerin bir kısmı devamlı olarak üretim yapmamakta veya kapasitelerinin çok altında çalışmaktadır.

Diyarbakır OSB Müdürlüğünden alınan bilgilere göre genel olarak bölgede altyapı problemleri mevcuttur. Bu problemlerin en önemlileri 5 madde halinde aşağıda ifade edilmiştir.

- ✓ Elektrik kesintisi yaşanması ve elektrik akımında voltaj dalgalanmaları meydana gelmesi
- ✓ Demiryolu bağlantısının olmaması
- ✓ Yeterli arıtma tesisinin bulunmaması
- ✓ Doğalgaz dağıtımının olmaması
- ✓ Güvenlik ve çevre duvarı eksikliği

Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi

Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesi bu alanda Türkiye'deki ilk örneklerinden olup kurulma çalışmalarına 2009

yılında Tarım ve Köyşleri Bakanlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile başlamıştır. Eski Diyarbakır-Şanlıurfa Karayolunun 25'inci km'sinde toplam 187 hektar üzerinde kurulan OSB'nin 84,4 hektarlık kısmı sanayi alanı olarak planlanmıştır. Bu alanda toplam 103 parsel mevcut olup 82 adet besi ve 21 adet süt üretim işletmesinin kurulması planlanmıştır. Proje, Diyarbakır ve bölge ekonomisinin gelişiminde çok önemli bir yer tutan tarım ve hayvancılığın mevcut kapasitesinin artırılmasını hedeflemektedir (STB, 2010).

Tablo 4.65- Diyarbakır Tarıma Dayalı İhtisas Besi Organize Sanayi Bölgesinin Mevcut Durumu

Toplam Alan	187 hektar
Parsel Tahsis Alanı	83,4 hektar
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	103
Parsel Bazında Yapılan Tahsis Oranı	% 100
Doluluk Oranı	% 100
Fiziki Gerçekleşme Oranı	% 30
Nakdi Gerçekleşme Oranı	% 25
2009 Yılı Ödenegi	3.750.000 TL
2009 Yılı Harcamaları	1.343.977 TL
2010 Yılı Ödenegi	7.500.000 TL
2010 Yılı Harcaması	1.356.370 TL
Toplam Kümülatif Harcamalar	2.700.348 TL

Kaynak: Diyarbakır Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 2010.

4.2.2.3.2 Küçük Sanayi Siteleri

Tablo 4.66- Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerindeki KSS'ler

KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	İstihdam
Merkez Oto	Diyarbakır-Merkez	339	100	1.017
Marangozlar	Diyarbakır-Merkez	99	100	198
2. Oto Tamircileri	Diyarbakır-Merkez	298	100	1.192
3. Oto Tamircileri	Diyarbakır-Merkez	297	25	1.782
Bismil	Diyarbakır-Bismil	184	100	920
Ergani	Diyarbakır-Ergani	120	100	240
Silvan	Diyarbakır-Silvan	160	63	320
Toplam	Diyarbakır	1.497		5.669
Evren	Şanlıurfa-Merkez	1.510	76	4.672
Birecik	Şanlıurfa-Birecik	202	50	304
Siverek	Şanlıurfa-Siverek	100	100	410
Suruç	Şanlıurfa-Suruç	100	75	315
Toplam	Şanlıurfa	1.912		5.701
Genel Toplam	TRC2 Bölgesi	3.409		11.370

Kaynak: DSTİM, 2010; ŞSTİM, 2010.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Diyarbakır ilinde 4'ü merkezde toplam 7 adet KSS, Şanlıurfa ilinde 1'i merkezde toplam 4 adet KSS bulunmaktadır. TRC2 Bölgesi'ndeki bu sanayi sitelerinde toplam 3.409 adet işyerinde 11.370 kişi istihdam edilmektedir.

4.2.2.4 Bölgede Öne Çıkan Sektörler

DPT'nin 2006 yılında yayınladığı İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri araştırmasına göre Şanlıurfa ilinde "Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı", "Tekstil Ürünleri İmalatı", "Makine ve Teçhizatı Hariç; Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı" ile "Bitkisel Üretim" sektörleri öne çıkmaktadır. Yine bu çalışmaya göre "Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı" ve Tekstil alt sektörlerinden "Doğal ve Sentetik Pamuk Elyafın Hazırlanması ve

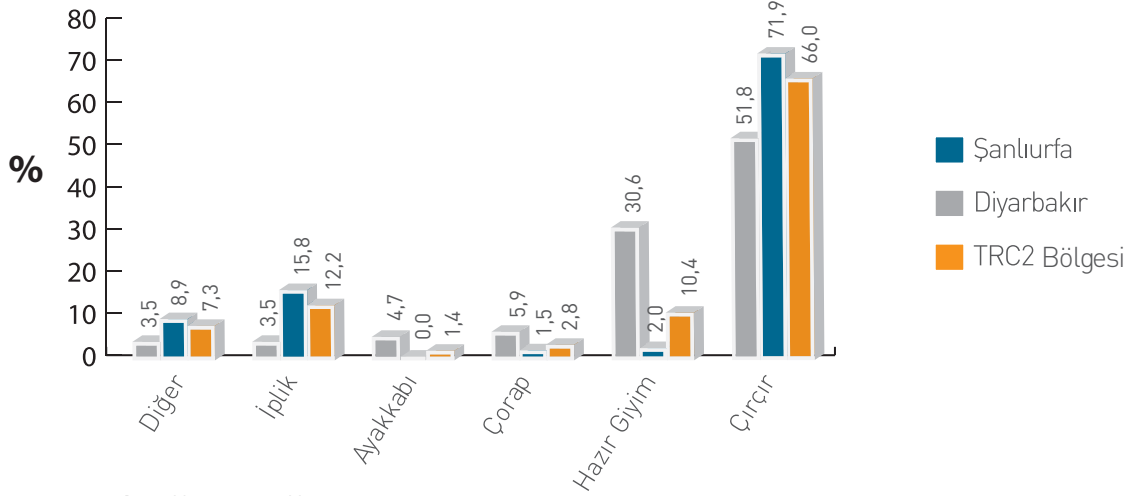
Eğilimi” sektörünün il içindeki sektörel payı, ülke payından oldukça büyüktür. Aynı araştırmaya göre Diyarbakır ilinde ise “Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı”, “Tekstil Ürünleri İmalatı”, “Madencilik ve Taş Ocakçılığı” ile “Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı” sektörleri öne çıkmaktadır. “Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı” bu ilde de ülke ortalamasının üzerindedir (DPT, 2006).

Ticaret ve Sanayi Odalarının envanter kayıtlarına bakıldığında yukarıda bahsedilen araştırmaya paralel sonuçlar elde edilmiştir. Aşağıda bu kayıtlara göre öne çıkan ilk 3 sektör ve bölgede bulunan diğer sektörler verilmiştir.

4.2.2.4.1 Tekstil, Örme ve Deri Sanayi

TRC2 Bölgesi’nde tekstil sektörü, toplam sanayi istihdamı içindeki % 36,6 payı, işletme sayısı bakımından % 26,3’lük payı ile en fazla öne çıkan sektör konumundadır. Buna rağmen markalaşmış yüksek standartlarda imalat yapan firmaların sayısı çok azdır. Yerel firmalar coğrafi konum ve hammadde avantajlarından faydalanmaktadır ancak zamanında imalat, ürün geliştirme, pazarlama ve satış konularında yeterli uzmanlığa sahip değildir.

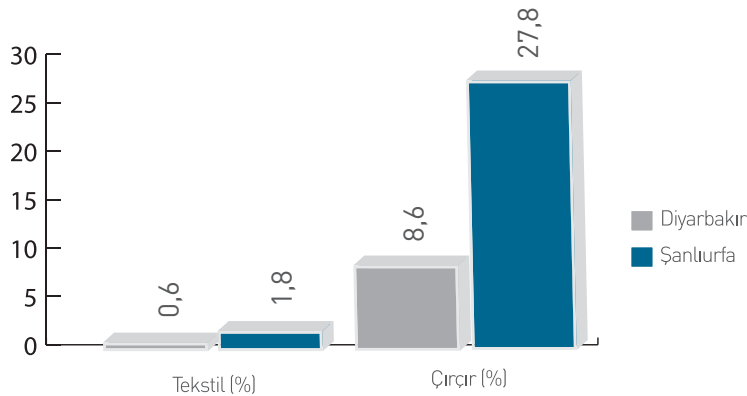
Grafik 4.49 – Tekstil, Örme ve Deri Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

Grafiğe bakıldığında çoğu Şanlıurfa ilinde olmak üzere bölgede 190 adet çırçır ve prese işletmesi bulunmaktadır. Çırçır işletmelerinin dışında Diyarbakır ilinde hazır giyim, Şanlıurfa ilinde de iplik üretimi yapan işletmelerin varlığı dikkat çekmektedir.

Grafik 4.50 – Tekstil, Örme ve Deri Sanayinde İşletme Sayısı Olarak İllerin Türkiye İçindeki Payları

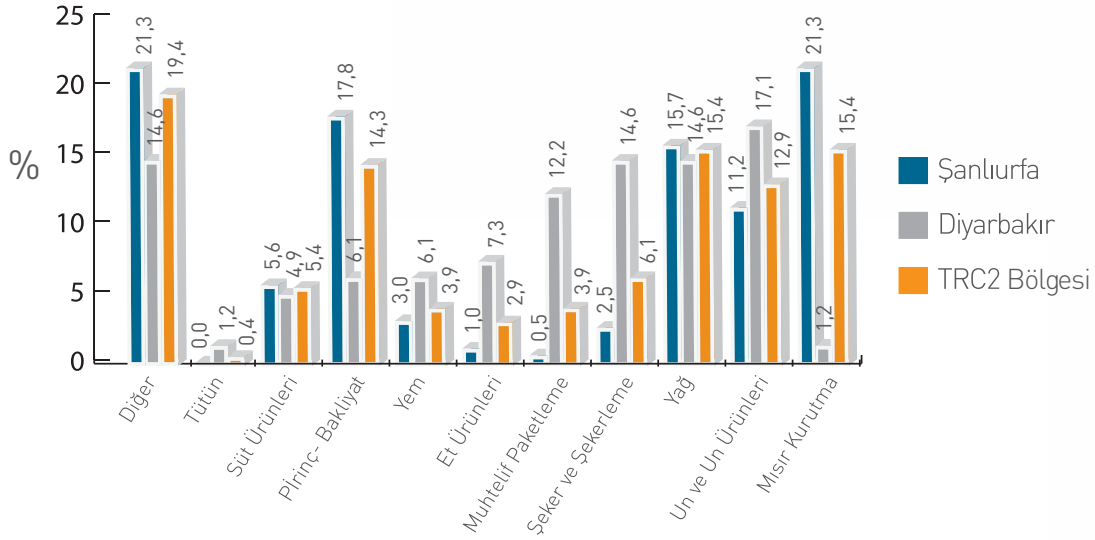
Kaynak: TOBB, 2010.

Bölge illerinin işletme sayısı bakımından Türkiye içindeki yüzdesi yukarıda verilmiştir. Görüldüğü gibi Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde tekstil işletmeleri Türkiye’nin sadece % 2,4’ünü oluştururken, bölgedeki çırçır işletmeleri Türkiye’deki çırçır işletmelerinin % 36,4’ü gibi önemli bir oranını oluşturmaktadır.

4.2.2.4.2 Gıda, İçki ve Tütün Sanayi

Gıda, İçki ve Tütün Sanayi TRC2 Bölgesi'nde işletme sayısı bakımından % 25,5 pay ile 2'nci sırada, istihdam oluşturmada ise % 17,3 pay ile 3'üncü sırada yer almaktadır. Bölge illerine baktığımızda bu sektörün Şanlıurfa ilinde nispeten Diyarbakır iline göre daha önde olduğu görülmektedir. GAP kapsamında yatırım programlarında olan sulama kanallarının devreye girmesiyle beraber sulanan arazi miktarının, tarımsal çeşitliliğin ve tarımsal verimin artmasıyla beraber buna paralel olarak tarıma dayalı sanayide gelişme olacağı beklenmektedir.

Grafik 4.51– Gıda, İçki ve Tütün Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

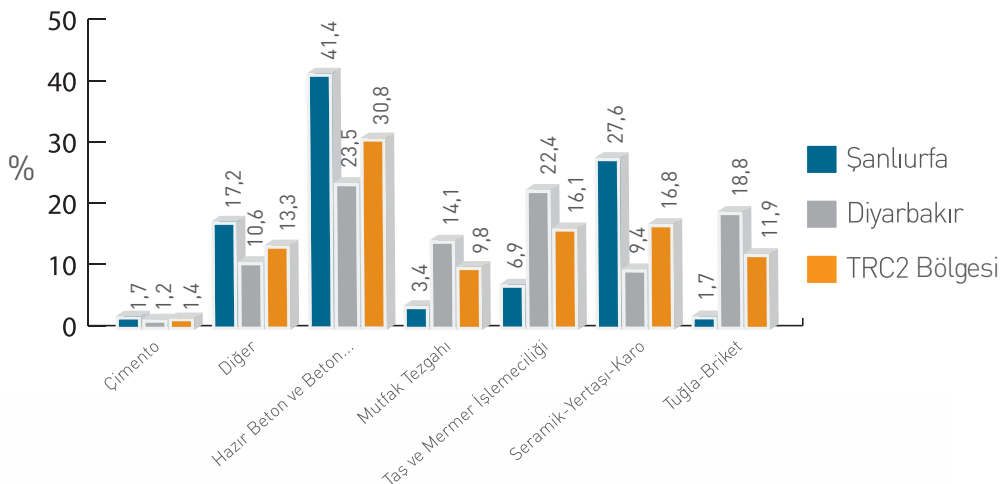
Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

Gıda Sanayinin alt sektörlerine bakıldığında yukarıdaki grafikten görüldüğü üzere yağ, bakliyat işleme, un ve mısır kurutma alanlarındaki işletmeler ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Gıda Sanayi Şanlıurfa ilinde hem işletme sayısı olarak hem de istihdam olarak 2'nci sırada yer almaktadır. Genel olarak birkaç alt sektör yerine çeşitli üretim yelpazesine sahip ilde, 35 adet bulgur ve mercimek işleme, 42 adet mısır kurutma, 30 adet ham yağ, 7 adet kırmızı pul biber üretimi alanında faaliyet gösteren işletme bulunmaktadır. Şanlıurfa'da ayrıca organik tarım üretimi gittikçe yaygınlaşmakta olup Türkiye toplam organik tarım ürünlerinin % 22'si (özellikle pamuk) burada üretilmektedir. Katma değeri yüksek bu ürünlerin işlenmesine yönelik işletmelerin sayısında artış olması öngörülmektedir.

Diyarbakır ilinde işletme sayısı ve istihdam bakımında 3'üncü sırada olan gıda sanayinde işletme sayısı dağılımına göre % 17,1'lik oranla un üretimi ilk sırada yer alırken, istihdam edilen kişi sayısı bakımından da yağ sektörü ilk sırada yer almaktadır. Yağ işletmelerinde özellikle pamuk yağı üretilmektedir. Bu alanda 12 firma faaliyet göstermekte ve toplamda 398 kişi istihdam edilmektedir. İlde 6 adet et entegre tesisi bulunmakta ve 312 kişi istihdam edilmektedir. Ayrıca ağırlıklı olarak küp şeker üretimi yapan küçük çaplı işletmeler de bulunmaktadır.

4.2.2.4.3 Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi

Grafik 4.52– Taş ve Toprağa Dayalı Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

TRC2 Bölgesi'nde Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi, istihdam bakımından toplam istihdam içindeki % 20,8'lik pay ile 2'nci sırada, işletme sayısı bakımından % 13'lük payı ile 3'üncü sırada bulunmaktadır. Aşağıdaki grafikten görüldüğü üzere hazır beton ve beton ürünleri, taş ve mermer işlemciliği, seramik, yertası ve karo üretimi alanında faaliyet gösteren işletmelerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Diyarbakır ilinde bu sektör işyeri sayısı bakımından % 16,3'lük pay ile 1'inci sırada yer alırken, istihdam bakımından % 25'lik pay ile tekstil sektöründen sonra 2'nci sırada yer almaktadır. Taş ve Mermer İşlemciliği alanında 1.105 kişi istihdam edilmekte olup en fazla istihdam sağlayan alandır. Tuğla-briket üreten işletmelerde 1.053, hazır beton ve beton ürünleri alanında faaliyet gösteren işletmelerde ise 701 kişi istihdam edilmektedir.

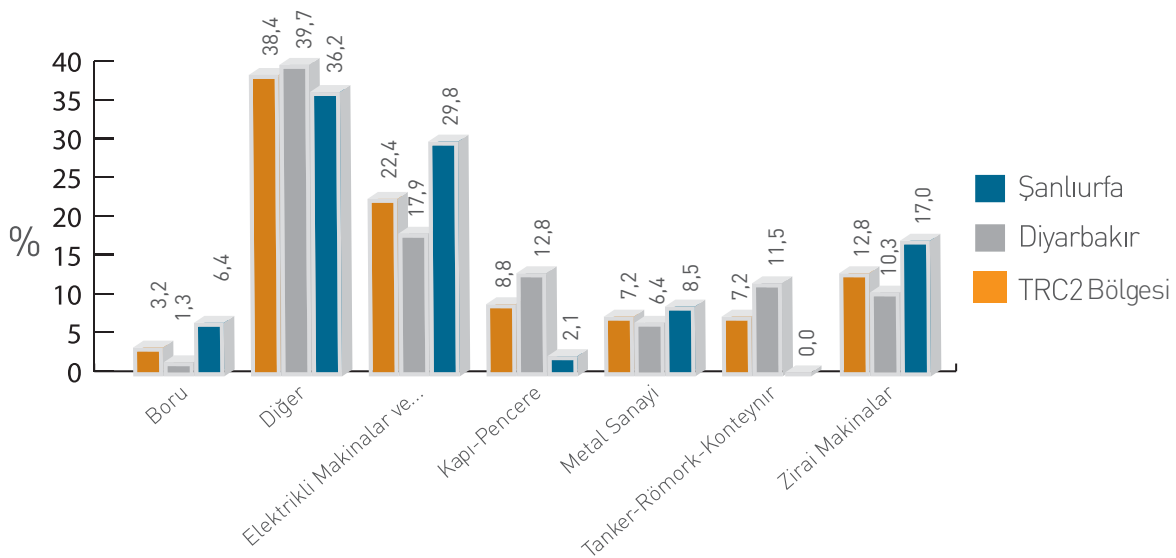
Şanlıurfa ilinde bu sektör hem işyeri sayısı hem de istihdam bakımından 3'üncü sırada yer almaktadır. Şanlıurfa ihracatının % 46'sını çimento ve toprak ürünleri oluşturmaktadır. Bu bakımdan sektör Şanlıurfa ihracatına büyük katkı sağlamaktadır. Irak ve Suriye pazarına yakınlığın getirdiği avantajlar ve özellikle Irak'ta yeniden yapılanmanın neticesi olarak inşaat sektöründeki hareketlenmenin bu sektörü daha da öne çıkaracağı beklenmektedir.

4.2.2.4.4 Diğer Sektörler

Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi

Türkiye'de işletme sayısı bakımından ilk sırada yer alan Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayi, TRC2 Bölgesi'nde hem işletme sayısı bakımından hem de istihdam sayısı bakımından 4'üncü sıradadır. İşletme sayısı bakımından % 11,4, istihdam bakımından % 9,1 paya sahiptir.

Grafik 4.53– Metal, Metal Eşya ve Makine Sanayinin İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

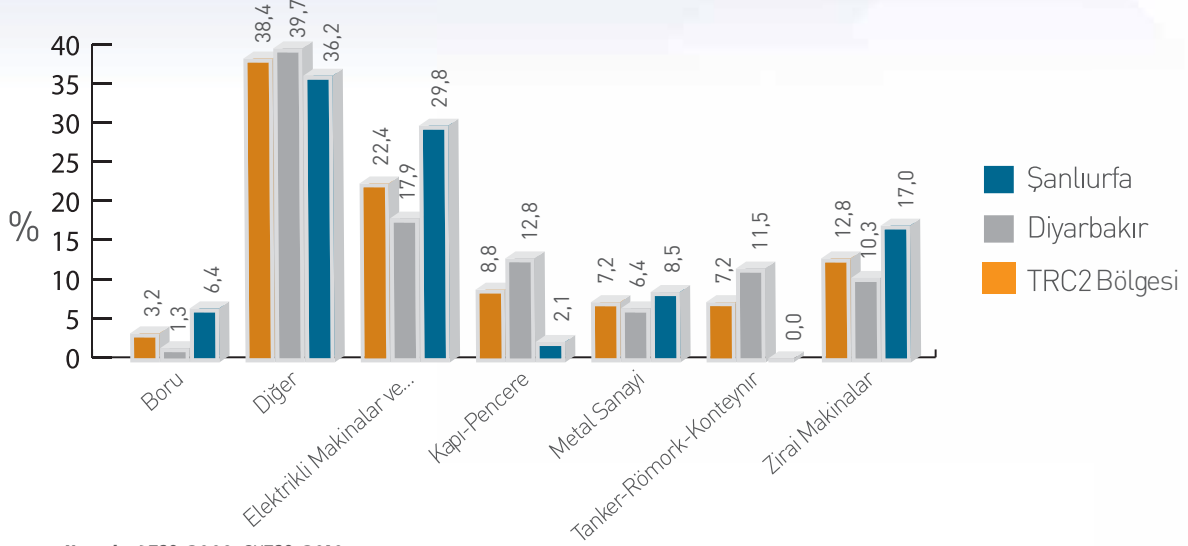
Kaynak: DTSO, 2009; ŞUTSO, 2010.

Bu sanayinin alt kollarına baktığımızda üretilen ürünlerde çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Uzmanlaşmış firma sayısı azdır ancak metal sanayi bölgede fazla gelişmemiş olmakla birlikte tarım faaliyetlerindeki artışa paralel olarak zirai makine ve boru üretiminde bu bölgede son yıllarda bir artış görülmekte ve bu artışın sulanan arazilerin artmasına paralel devam edeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bölge ihtiyaçlarına paralel olarak dalgıç pompa üretimi ve transformatör üretimi alanında faaliyet gösteren işletmeler yoğunlaşmakta olup, bu alanlarda özellikle komşu ülkelere ihracat yapılmaktadır.

Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayi

TRC2 Bölgesi'nde Kimya, Petrol, Kömür ve Plastik Ürünleri Sanayi işletme sayısı bakımından % 11,2, istihdam bakımından ise % 6,8'lik paya sahiptir. Diyarbakır ilinde 65 firma, Şanlıurfa ilinde 58 firma olmak üzere toplamda 123 firma bu alanda faaliyet göstermektedir.

Grafik 4.54 – Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sektörünün İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009; SUTSO, 2010.

Bu sektörün alt sektörlerine bakıldığında plastik sanayi alanında bir yoğunlaşma görülmektedir. Diyarbakır ilindeki işletmelerin % 44,6'sı, Şanlıurfa ilindeki işletmelerin % 36,2'si plastik ürünlerin işlenmesi ve üretimi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bunun dışında PVC kapı ve pencere imalatı ve boya imalatı faaliyetleri ağırlıklıdır. Ayrıca gaz dolum işletmeleri, yapı kimyasalları, deterjan ve kozmetik ürün üreten işletmeler de mevcuttur.

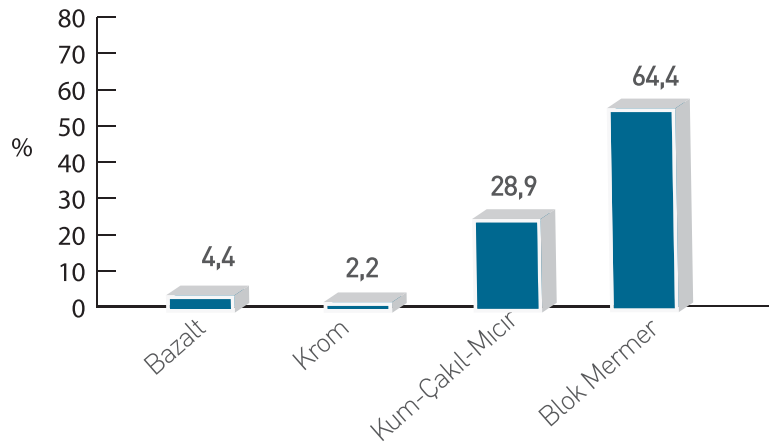
Son yıllarda sulu tarıma geçilmesi ile beraber modern tarımın gerekliliği olan sulama sistemlerinin kullanımı yaygınlaşmaya başlamış ve bu alanda büyük bir pazar hacmi oluşmuştur.

Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi

Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayinde 75 firma faaliyet göstermekte olup işletme sayısı bakımından % 6,8, istihdam bakımından % 2,7'lik bir paya sahiptir. Ağırlıklı olarak Diyarbakır ilinde faaliyet gösteren işletmeler genelde küçük ölçekli işletmeler olup önemli bir kısmı sipariş dayalı dönemsel olarak çalışmaktadır. Bu alanda palet, kapı, masa, sandalye ve muhtelif ev mobilyaları üretilmektedir.

Madencilik ve Taş Ocaklığı

Grafik 4.55 – Madencilik ve Taş Ocaklığı Sektörünün İşletme Sayısına Göre Alt Dağılımı

Kaynak: DTSO, 2009.

İmalat sanayi dışında olan bu sektör, daha çok Diyarbakır ilinde ağırlıklı faaliyet göstermekte olup işletmelerin çoğunluğunu, blok mermer çıkaran mermer ocakları oluşturmaktadır. Madencilik ve Taş Ocaklığı Sektöründe 45 firma faaliyet göstermekte olup, sektörde toplam 1.340 kişi istihdam edilmektedir. Bu sektörün Diyarbakır ilinde işletme sayısı olarak toplam sanayi işletmeleri içindeki payı % 8,6, istihdam edilen kişi sayısı olarak toplam sanayi istihdamı içindeki payı % 10,1'dir. Firmaların % 64,4'ünü blok mermer üretimi yapan mermer ocakları oluşturmaktadır. Toplam 29 adet olan mermer ocakları genelde Hani ve Çermik civarlarında bulunmaktadır. Kum, çakıl, mıcır üretimi yapan

13 işletme bulunmakta olup sektörel dağılımdaki payı % 28,9'dur. Bunların yanında bazalt üretimi yapan 2 işletme bulunmakta ve Ergani ilçesinde bir krom ocağı faaliyet göstermektedir.

2009 yılında yaklaşık 120 milyon TL olarak açıklanan Diyarbakır ili ihracatının % 53'üne yakını mermer ihracatı oluşturmaktadır. Liman şehirlerindeki gümrük kolaylığı nedeniyle, Diyarbakır mermer üreticileri, gümrük işlemlerini Diyarbakır dışından da yapmaktadırlar. Açıklanan resmi ihracat rakamlarının çok üstünde bir ihracatın da bu nedenle Diyarbakır ili ihracat kayıtlarında görünmediği belirtilmektedir.

4.2.3 Hizmetler

4.2.3.1 Turizm

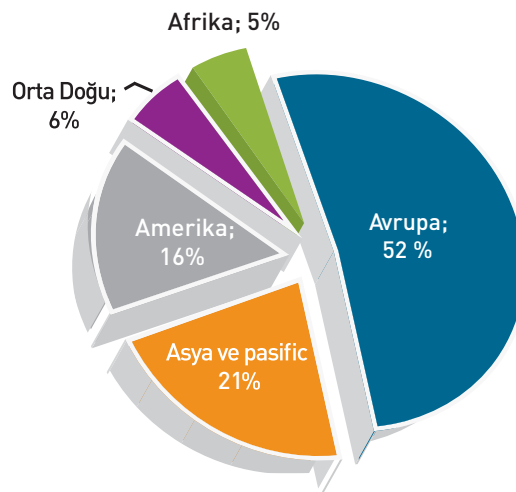
Turizm, dünya genelinde 20'nci yüzyılın son yarısında en hızlı büyümenin görüldüğü sektörlerden biridir. Başta sadece belli bölgelerde gelişen ve sınırlı sayıda ülkeye gelir getiren turizmde, hızlı bir gelişim yaşanarak yeni destinasyonlar oluşmuş, gelişmekte olan ülkeler de turizm gelirlerinden pay almaya başlamıştır.

Son yıllarda turizm değerlerine bakıldığında;

- 2007 yılında dünyada uluslararası turist gelişlerinin 2006 yılına göre % 6,6 artarak 903 milyona ulaştığı, turizm gelirlerinin ise % 5,6 oranında büyüme göstererek 856 milyar dolara ulaştığı,
- 2008 yılında dünyada uluslararası turist gelişlerinin, 2007 yılına göre % 2 artarak 922 milyon olduğu, turizm gelirlerinin % 1,7 büyüme göstererek 944 milyar dolara ulaştığı,
- 2009 yılında dünyada uluslararası turist gelişlerinin, ekonomik krizin etkisiyle, 2008 yılına göre % 4,3 gerileyerek 880 milyona düştüğü, turizm gelirlerinin de % 9,6 azalma göstererek 852 milyar dolar olduğu görülür.

Aşağıdaki grafikte, dünyada turist gelişlerinin dağılımı görülmektedir.

Grafik 4.56- Dünya Uluslararası Turist Gelişleri, 2009

Kaynak: UNWTO, 2010.

2009 yılında turist girişleri; Avrupa'da % -5,6, Asya ve Pasifik'te % -1,7, Amerika'da % -4,7, Afrika'da % 3, Orta Doğu'da % -5,4 oranında değişim göstermiştir. Turizm gelirleri ise Avrupa'da % -6,6, Asya ve Pasifik'te % -1,2, Amerika'da % -9,6, Orta Doğu'da % -3 oranında düşüş göstermiştir. Grafığe göre, turist gelişlerinin yarısından fazlası 460 milyon turist ile Avrupa'ya olmaktadır. Avrupa'yı; Asya ve Pasifik (181 milyon), Amerika Kıtası (140 milyon), Orta Doğu (53 milyon) ve Afrika (46 milyon) izlemektedir.

2009 yılında Türkiye'de de turizm gelirleri bir önceki seneye göre % 3,2 azalarak 21,3 milyar dolara düşmüş olsa da, gelen yabancı turist sayısı bakımından Türkiye bir önceki seneye göre artış göstermiştir. Dünya Turizm Örgütü istatistiklerine göre; Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı 2008 yılında 26.336.677 kişiden, 2009 yılında, % 2,81 artışla, 27.077.114 kişiye ulaşmıştır. 2009 yılında dünyanın en çok turizm geliriye sahip ilk 10 ülkesi sıralaması değişmiş, gelen yabancı turist sayısında Türkiye 7'nci sıraya yükselerek Almanya ve Malezya'yı geride bırakmıştır.

Tablo 4.67- Ülkelere Gelen Yabancı Turist Sayıları, 2009

Yabancı Turist Gelişleri		Turizm Geliri			
İlk 10 Ülke	Milyon	İlk 10 Ülke	Milyar (Dolar)		
1	Fransa	74,2	1	A.B.D	94,2
2	A.B.D	54,9	2	İspanya	53,2
3	İspanya	52,2	3	Fransa	48,7
4	Çin	50,9	4	İtalya	40,2
5	İtalya	43,2	5	Çin	39,7
6	İngiltere	28,0	6	Almanya	34,7
7	Türkiye	27,1	7	İngiltere	30,1
8	Almanya	24,9	8	Avustralya	25,6
9	Malezya	22,1	9	Türkiye	21,3
10	Meksika	21,5	10	Avusturya	-

Kaynak: UNWTO, 2010.

Türkiye yabancı turist gelişlerinde 7'nci sırada iken, turizm gelirlerinde 9'uncu sıradadır. 2010 yılının ilk dört ayında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 6,82 oranında artmıştır. Listede ilk sırada yaklaşık 780.000 kişi ile Almanya yer almaktadır. Hemen ardından İran yaklaşık 580.000 turist ile ikinci, Bulgaristan 367 bin 500 kişi ile üçüncü sırada bulunmaktadır. Suriye ve Rusya Federasyonu ise önceki yıllara göre üst sıralara çıkarak sırasıyla dördüncü ve beşinci sıraya yükselmişlerdir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre turizmde "komşu ülkeler" den gelen turist sayısında önemli artışlar olmuştur. Suriye, İran ve Rusya Federasyonu en çok artış gösteren pazarlardır. Suriye bir önceki yıla göre % 105,77 oranındaki artışla ilk sırada yer almaktadır Suriye'yi % 104,12 ile İran izlemektedir. Rusya Federasyonu da % 23,48 oranındaki artışla üçüncü sırada gelmektedir.

4.2.3.1.1 Turizm Göstergeleri ve Altyapı

Yerli-Yabancı Turist İstatistikleri

2009 yılında TRC2 Bölgesi'ne gelen toplam turist sayısı 718.837'tir. Bu rakam, ülke toplam turist gelişlerinin % 1,60'ını oluşturmaktadır. Bölgeye gelen yabancı turist sayısı 33.763, yerli turist sayısı 685.074'tür. Bölgede toplam geceleme sayısı 872.602'dir. Yerli ve yabancı turistlerin ortalama kalış süreleri incelendiğinde ise, bölge değerlerinin Türkiye ortalamalarının altında olduğu görülmektedir.

Turizm işletme belgeli tesislerdeki doluluk oranı ve belediye belgeli tesislerdeki doluluk oranlarına bakıldığında; bölgemizdeki oranın belediye belgeli tesislerde daha yüksek, turizm işletme belgeli tesislerde ise daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 4.68- TRC2 Bölgesi 2009 Yılı Ziyaretçi Sayısı, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranları

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye	TRC2 Bölgesi/Türkiye
Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	12.693	21.070	33.763	19.304.422	0,17
	Yerli	174.088	510.986	685.074	35.067.330	2,66
	Toplam	186.781	532.056	718.837	54.371.752	1,60
Geceleme Sayısı	Yabancı	21.453	39.009	60.462	79.670.940	0,08
	Yerli	213.880	598.260	812.140	44.718.277	1,82
	Toplam	235.333	637.269	872.602	124.389.217	0,70
Ortalama Kalış Süresi	Yabancı	1,70	1,85	1,79	4,08	-
	Yerli	1,25	1,17	1,19	1,74	-
	Toplam	1,25	1,20	1,21	2,66	-
Doluluk Oranı	A (%)*	29,57	44,04	36,81	32,78	-
	B (**)**	27,14	39,47	33,31	48,90	-

Kaynak: KTB, 2010.

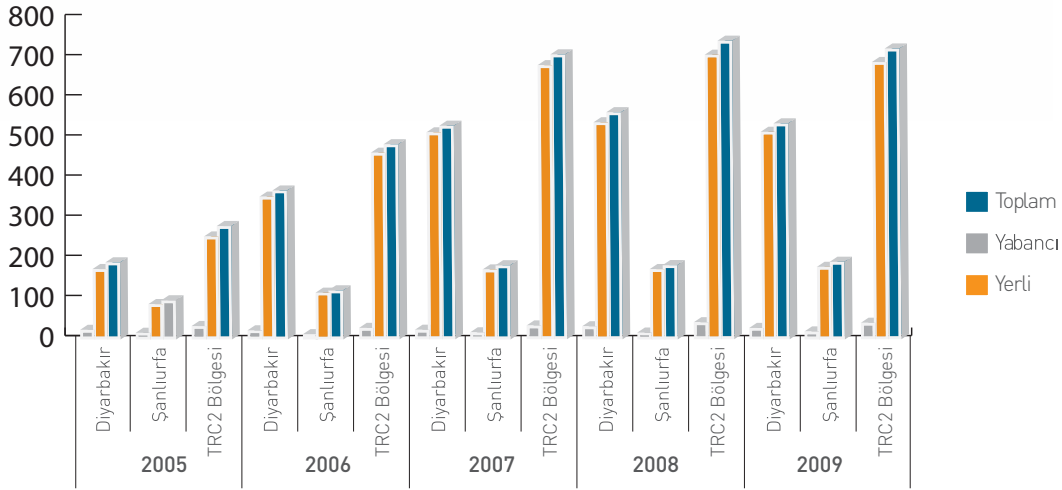
*A : Belediye Belgeli Tesisler

**B : Turizm İşletme Belgeli Tesisler

Tabloda, Diyarbakır ve Şanlıurfa'ya gelen yabancı ve yerli turistlerin ortalama kalış sürelerinin Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğu görülmektedir. Türkiye için yabancı turistlerin ortalama kalış süresi 4,13 iken, bu süre Diyarbakır için 1,85, Şanlıurfa için 1,70'dir. Yerli turistlerin ortalama kalış süresi Türkiye genelinde 1,74, Diyarbakır 'da 1,17 ve Şanlıurfa'da 1,25 gecedir. Tesislerin doluluk oranına bakıldığında Diyarbakır (% 44,04) ortalamasının Belediye Belgeli Tesislerde Türkiye (% 32,78) ve Bölge (%36,81) ortalamalarının üstünde olduğu, ancak Turizm işletme belgeli tesislerde Türkiye ortalamasının altında ve bölge ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir.

2005 – 2009 yılları arasında Bölgeye gelen yabancı ve yerli turist değerleri aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 4.57- TRC2 Bölgesi Yıllara Göre Yerli ve Yabancı Ziyaretçi Sayıları

Kaynak: KTB, 2010.

Yıllar itibarıyla Şanlıurfa'ya gelen turist sayısı artış göstermekle birlikte istenen seviyede olmadığı değerlendirilmektedir. Turizm alanında önemli bir potansiyeli bulunan Kente gelen yerli turist sayısının Türkiye toplam yerli turist sayısına oranı 2005 ile 2009 yılları arasında % 0,44'ten % 0,68'e çıkmıştır. Aynı tarihlerde yerli turistlerin geceleme oranları da % 0,30'dan % 0,48'e yükselmiştir.

Diyarbakır'a 2005-2009 yılları arasında gelen yabancı turistlerin ortalama kalış sürelerinin artış gösterdiği, ancak yerli turistlerin kalış sürelerinin gerilediği gözlemlenmiştir. Diyarbakır'a gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin Türkiye turizmi içindeki payı 2005'te % 0,54 iken 2009'da % 1,18'e yükselmiştir. Bu dönemde Diyarbakır'a gelen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı % 187 oranında artarken, Türkiye'de % 30 oranında artmıştır. Aynı dönemde Diyarbakır'da yerli ve yabancı ziyaretçilerin toplam geceleme sayısı % 142 oranında artmıştır. 2009 yılı itibarıyla 1,20 olan ortalama kalış süresi, ülkemizdeki 2,76 olan sürenin yarısından daha azdır. Diyarbakır'a gelen yabancı ziyaretçilerin ülkemiz içindeki payı da % 0,11'dir. Bölgenin turizm potansiyeli göz önüne alındığında göstergelerin çok düşük olduğu görülmektedir.

TRC2 Bölgesi'ne gelen yabancı turistlerin, ülkemize gelen yabancı turist sayısına oranı 2005-2009 yılları arasında % 0,16'dan % 0,17'e çıktığından, oran hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak bu dönem içerisinde yerli turistlerin ülkemizin toplam yerli turistlerine oranı % 1,36'dan % 2,66'ya yükselmiş olup yaklaşık iki katı bir orana ulaşmıştır. Bölgeye gelen yabancı turistlerin geceleme oranı % 0,05'ten % 0,08'e yükselmiştir. Aynı dönemde yerli turistlerin geceleme oranı % 1,06'dan % 1,82'e ulaşmıştır.

Yıllar itibarıyla Şanlıurfa'ya gelen yabancı turistler milliyetine göre ele alındığında; ilk 10 ülkenin yer aldığı tabloda Şanlıurfa'ya en çok İran, Suriye, Almanya'dan turist geldiği görülmektedir. Diyarbakır'a en çok turist geldiği ilk 3 ülke ise İran, Almanya ve Hollanda'dır.

¹2005-2009 yılları arasında TRC2 Bölgesi ve Türkiye'ye Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı, Geceleme Sayıları tablosu için bkz EK-8

Tablo 4.69- TRC2 Bölgesi İlleri-Gelen Yabancı Turist Sayısında İlk 10 Ülke

Şanlıurfa			Diyarbakır		
Ülkeler	2008	2009	Ülkeler	2008	2009
İran	123.932	138.948	Suriye	422	16.809
Suriye	9.129	8.051	İran	9.024	6.799
Almanya	7.262	4.969	Almanya	4.091	6.494
Yunanistan	449	-	Hollanda	859	804
Hollanda	1.255	717	Fransa	1.022	811
Avusturya	2.876	313	Bağımsız Devletler Topluluğu	1.572	604
İngiltere	174	1.636	İngiltere	651	2.237
Fransa	2.194	2.220	İsveç	584	488
ABD	1.363	706	ABD	431	676
Azerbaycan	734	986	İtalya	607	422

Kaynak: TÜİK, 2010m.

OECD ülkeleri dışında bölgeyi en fazla ziyaret eden ülkelerin başında İran ve Suriye gelmektedir. Türkiye ile Suriye arasında vize şartının kaldırılması Suriyeli turistlerin Türkiye'ye ve Bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Suriyeli turistler gezi amaçlı ziyaretlerin dışında fuar ve iş bağlantıları için de bölgede konaklamaktadır. Geçmiş yıllarda Diyarbakır'a binin altında Suriyeli turist gelirken, 2009 yılında gelen turist sayısı 16.000'in üzerine çıkmıştır. Son 5 yılda gelen turistlerin milliyetine bakıldığında; ağırlıklı olarak gelir düzeyi yüksek olan OECD ülkeleri, Rusya, Ukrayna, Azerbaycan'ın dahil olduğu Bağımsız Devletler Topluluğunun geldiği görülmektedir.

Turizm Tesisleri

Bölgede turizm tesisi varlığı; toplam 135 tesis, 3778 oda ve 8144 yatak kapasitesinden oluşmaktadır.

Tablo 4.70- TRC 2 Bölgesi Turizm İşletme ve Belediye İşletme Belgeli Tesisler

	Turizm İşletme Belgeli			Belediye İşletme Belgeli			Toplam		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Şanlıurfa	9	580	1.162	33	831	1.869	53	1.804	3.838
Diyarbakır	16	951	1.754	46	1.023	2.031	82	1.974	4.306
TRC2 Bölgesi	25	1.531	2.916	79	1.854	3.900	135	3.778	8.144

Kaynak: ŞİPKM, 2009; DİKTM, 2010b.

Şanlıurfa'da mevcut 42 tesis, 1.411 oda ve 3.031 yatak kapasitesine sahiptir. Şanlıurfa' da il merkezinde 2 adet beş yıldızlı, 3 adet üç yıldızlı, 1 adet bir yıldızlı, 1 adet de Özel Belgeli tesis, ilçelerden Viranşehir'de 1 adet üç yıldızlı, Birecik'te 1 adet iki yıldızlı tesis vardır. İl genelindeki Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisi sayısı 9'dur. Belediye İşletme Belgeli 33 tesisin 21'i şehir merkezinde, 12'si ilçelerde bulunmaktadır. Şehir merkezindeki tesislerin oda sayısı 608, yatak kapasitesi 1.420'dir. İlçelerdeki tesislerin ise 223 oda ve 449 yatak kapasitesi bulunmaktadır.

Diyarbakır'da ise 16 adet Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisi ve 46 adet Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisi bulunmaktadır. İlde 1 adet Özel Belgeli, 1 adet beş yıldızlı, 3 adet dört yıldızlı, 4 adet üç yıldızlı, 6 adet iki yıldızlı, 1 adet bir yıldızlı olmak toplam 16 adet Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisi ve 46 adet Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisi bulunmaktadır. Bu tesisler genelde il merkezinde bulunup ilçe olarak sadece Çermik'te toplam 389 oda ve 842 yatak kapasitesine sahip Belediye İşletme Belgeli 20 Konaklama Tesisi mevcuttur.

Bölge genelindeki seyahat acentesi sayısı 61'dir. Şanlıurfa il genelinde 23 adet seyahat acentesi faaliyet göstermektedir ve kayıtlı 54 profesyonel turist rehberi bulunmaktadır. Diyarbakır'da faaliyet gösteren 38 seyahat acentesinin 32'si A grubu, 6'sı da B grubudur.

Bölgede konaklama tesisleri sadece otel ve motel olarak bulunmakta, diğer konaklama türlerinden olan pansiyon, tatil köyü, kamping, termal otel tesislerinin eksikliği görülmektedir. Ayrıca tarihi dokunun yoğun olduğu yerlerde ev pansiyonculuğu veya butik otel işletmeciliğinin değerlendirilmesi turizm tesisi altyapısının gelişmesi açısından önemli görülmektedir.

4.2.3.1.2 Bölgedeki Turizm Türleri

Kültür Turizmi

Kültür turizmi, uluslararası turizm pazarında yükselen alanlardan biridir. Bunun en önemli nedenleri arasında, deniz turizmi pazarına yönelik kitle turizminin doyuma ulaşması, çevre ve çevre dengesi konusunda yapılan tartışmalar, doğal güzellikler ve kaynaklardan yoksunluk ve bireylerin tarihi değerler ve kültürel miras hakkında bilinçlenmeye başlamış olması gibi unsurlar gelmektedir.

Medeniyetlerin filizlendiği Bereketli Hilal içinde, Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nde yer alan Diyarbakır ve Şanlıurfa kentleri binlerce yıllık kültürel birikimi günümüze taşımışlardır. Bu nedenle Bölge kültür turizmi için önemli potansiyele sahiptir. Tespit edilen taşınmaz kültür varlıkları kapsamındaki eser sayısı ile Türkiye'nin ilk dört şehri arasında gösterilen Şanlıurfa, il genelinde yapılan 35 arkeolojik kazı sayısı ile Türkiye'de en çok arkeolojik kazı yapılan il olarak "Müze Şehir" adıyla anılmaktadır.

Şanlıurfa; şehir surları, Urfa Kalesi, Haleplibahçe Mozaikleri, Göbeklitepe, Osmanlı döneminden kalma 11 hanı, tarihi değere sahip 36 cami ve mescidi, 5 medresesi, 21 tarihi pazarı ve 4 çarşısı, 8 adet hamamı, 12 çeşmesi, 4 kervansarayı, çok sayıdaki köşk ve konakları ile kültür turizminin önemli mekanlarından biridir. Kültürel ve tarihi zenginliği nedeniyle Şanlıurfa, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Turizm Stratejisi belgesinde Marka Kültür Kenti olmaya aday illerden biri olarak tanımlanmakta ve GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi içerisinde yer almaktadır.

Diyarbakır; neolitik dönemin ve Anadolu'nun ilk yerleşmelerinden olan Çayönü yerleşmesi, İçkale, inşa tarihi bilinmeyen ve günümüze en iyi şekilde ulaşmış sağlam Surları, Paleolitik ve Mezolitik dönem izlerini taşıyan mağaralar (Hasuni Mağaraları, Hilar Mağaraları, Birkleyn Mağaraları), farklı dönemlere ait çok sayıda anıtsal yapı ve sivil mimarlık örnekleri ve büyük ölçüde bozulmadan günümüze kadar ulaşmış tarihi kent dokusu ile kültür turizmi için yüksek potansiyele sahiptir.

İnanç Turizmi

Peygamberler şehri olarak anılan Şanlıurfa ve sahabeler şehri olarak bilinen Diyarbakır illeri ile Bölge, inanç turizminin önemli merkezlerinden biridir. Bölgede geçmişten günümüze ilkel dinlerden, çok tanrılı dinlere ve semavi dinlere uzanan bir yelpazede pek çok inanç için önemli yere sahiptir.

Şanlıurfa şehir merkezine 15 km uzaklıkta bulunan Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda, günümüzden 11.000 yıl öncesine ait dünyanın en eski tapınak kalıntılarının bulunmuş olması; Harran ve Soğmatar'da Asur, Babil dönemlerinde ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Pagan dini tapınakları, İbrahim Peygamber'in doğduğu, Yakub, Eyyub, Elyesa, Su'ayb ve Musa peygamberlerin yaşadığı şehir olduğuna inanılmış olması, Urfa'ya "İnançlar Diyarı" ve "Peygamberler Şehri" denilmesine sebep olmuştur.

Müslümanlar için Şanlıurfa, Hz. İbrahim'in ve Hz. Eyüp'ün makamının olduğu, Hz. İlyas ve Hz. Yakup gibi peygamberlerin yaşadığı kutsal şehirdir. Bütün bu özelliklerinden dolayı, Şanlıurfa dinler tarihi ve inanç turizmi yönünden dünyanın önemli inanç merkezlerinden biridir. Türkiye Turizm Stratejisi belgesinde Şanlıurfa Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep ve Mardin yörelerini de kapsayan İnanç Turizmi Koridoru'nda yer almaktadır.

Diyarbakır da inanç turizmi açısından önemli bir merkezdir. Sahabe kabirleri, Anadolu'nun ilk camisi olan, İslam dünyasının beşinci Harem-i Şerif'i (Kutsal Mabet) olan Ulu Camii (Camii Kebir), Keldani mezhebine ait Keldani Kilisesi, Hıristiyanlıktan önce Şemsi mabedi olan ve kutsal kitapların dili olan Süryanice ibadet edilen Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi, yoğun olarak ziyaretçi çeken önemli dini merkezlerdendir.

Kış Turizmi

Siverek sınırları içerisinde yer alan Karacadağ Kayak Merkezi, Şanlıurfa'nın ve Bölgenin kayak yapılan ve kış turizmine yönelik hizmet veren tek tesisidir. Şanlıurfa ve Diyarbakır merkezlerine yakın konumu nedeniyle her iki ilden de ziyaretçi çekmektedir.

Su Sporları

Bölgenin su sporları için uygun alanları Şanlıurfa'nın batı ve kuzeybatısında Karkamış, Birecik ve Atatürk Baraj Gölleri'dir. Atatürk Barajı ile oluşan göl, ülkenin 3. büyük gölüdür. Atatürk Baraj Gölü'nde yılda bir kere Su Sporları Şenliği düzenlenmektedir. Bozova ve Halfeti ilçelerinde su sporları yapmak için uygun alanlar bulunmaktadır.

Sağlık Turizmi ve Termal Turizm

Gelişmiş sağlık hizmetlerine sahip Diyarbakır ili, Dicle Üniversitesi Araştırma Hastanesi, Diyarbakır Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve çok sayıda özel sağlık kuruluşları ile bölgesel sağlık merkezi konumundadır ve çevre illere hizmet vermektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığınca Termal Turizm Merkezi olarak ilan edilen Çermik ilçesi Kaplıca bölgesinde 73 ha alanda sıcak su rezervi tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda, üst solunum yolu enfeksiyonlarında, romatizmal hastalıklarda ve kadın hastalıklarında olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Şanlıurfa'nın 40 km güneydoğusunda bulunan Karaali Köyü'ndeki sıcak su kaplıcasında 90 ha alan sıcak su rezervi tespit edilmiştir. İl Özel İdaresi tarafından 1997 yılında açılan Kaplıca Otel Tesisleri ve Kapalı Havuz Tesisleri 34 odalı 68 yataklıdır ve 150.000 m³ / saat sıcak su kapasitelidir. Ayrıca 2000 yılında açılmış olan 54 daireli bir apart otel tesisi bulunmaktadır. 49–55 °C sıcak suyun, sinir sistemi, eklem, cilt, dolaşım ve benzeri hastalıklar için şifa özelliği taşıdığı tespit edilmiştir.

Çermik Kaplıcaları ve Karaali Kaplıcaları bölgeden ve çevre illerden yılın her döneminde çok sayıda ziyaretçi çekmektedir. Fakat kaplıcaların altyapıları ve çevre kalitesi yetersiz durumdadır. Kaplıca merkezlerinde altyapının iyileştirilmesi, tesislerin modernizasyonu, mevcut kapasitenin kullanılmasına yönelik olarak yeni tesislerin kurulması, çevre kalitesi ve hizmet kalitesinin artırılması gerekmektedir.

Gurme Turizmi

Yemek kültürü oldukça zengin olan Şanlıurfa markalaşmış yöresel yemeklere sahiptir ve bu özellik Şanlıurfa kenti için kimlik ögesi durumundadır. Bu özelliklerinden dolayı Şanlıurfa, Kültür ve Turizm Bakanlığının Turizm Eylem Planı'nda (2013) "Güneydoğu Anadolu Gurme Aksı"nda yer alan iller arasındadır.

Diyarbakır mutfak kültürü de yağlı, baharatlı ve etli yemekleri ile burmalı kadayıf gibi yöresel tatlılarıyla ön plandadır. Diyarbakır karpuzu, iriliği nedeniyle şehrin sembolü olmuştur.

Ekoturizm

Şanlıurfa merkez ilçede yer alan Tek Tek Dağları Milli Parkı, Kızılkuyu Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, Ceylanpınar ilçesindeki Ceylan Üretme Çiftliği, Birecik Kelaynak Üretme Çiftliği, kuş gözlemciliği yapılabilecek sulak alanlar gibi ekolojik öneme sahip alanlar, Halfeti geleneksel kent dokusu, Harran'da kovan evler olarak da adlandırılan Kümbet evleri ile Diyarbakır ilinde bulunan Hassuni Mağaraları, Bırkleyn Mağaraları gibi doğal ve tarihi özelliklere sahip alanlar bölgede ekoturizm potansiyelini öne çıkarmaktadır. Pirinç ve buğday tarımının dünyada ilk kez yapıldığı ve bu ürünlerin gen merkezi olan Karacadağ etekleri bazalt taşların temizlenmesi durumunda kimyevi gübre ve zirai ilaç kullanılmamış toprağıyla organik tarım ve Agro-turizm için uygun alanlar oluşturacaktır. Karacadağ yayla turizmi ve ekoturizm olanakları değerlendirilecek alanlardandır.

Fuar ve Kongre Turizmi

TRC2 Bölgesi'nde fuar ve kongre turizmi açısından Diyarbakır ili ön plana çıkmaktadır. Türkiye'deki beş fuar merkezinden biri olarak gösterilen Diyarbakır ilinde düzenlenen fuarlara Suriye ve Irak gibi komşu ülkelere ve Türkiye'nin birçok yerinden çok sayıda katılımcı ve ziyaretçi gelmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığınca hizmete açılan Kültür ve Kongre Merkezi, Büyükşehir Belediyesi Sümerpark Kongre Merkezi ve Dicle Üniversitesi Kongre Merkezi ile Diyarbakır kongre turizmi için önemli altyapıya sahiptir. Şanlıurfa'da fuar alanı ve kongre merkezi bulunmamaktadır.

4.2.3.2 Lojistik

Türkiye'nin son yıllarda artan ekonomik büyüklüğü ve özellikle dış ticaret hacminden dolayı lojistik sektöründe ortalamanın üzerinde bir büyüme gerçekleştirmiştir. TRC2 Bölgesi'nin, TÜİK 2001 yılına ait verilere göre "Ulaştırma ve Haberleşme " iktisadi faaliyet kolunun GSYİH içindeki payı % 12,7 olup Türkiye ortalamasına oldukça yakındır. Bu rakamlar tam olarak Lojistik Sektörünün durumunu ifade etmemekle birlikte konu hakkında fikir vermektedir.

Tablo 4.71- Bölgede Ulaştırma ve Haberleşme ve Faaliyet Kolunun GSYİH İçindeki Payı, 2001

	Değer (TL)	Sektör Payları (%)	Gelişme Hızı (%)
Şanlıurfa	209.505.574	11,7	64,2
Diyarbakır	296.040.806	13,5	66,4
TRC2 Bölgesi	505.546.380	12,7	65,5

Kaynak: TÜİK, 2010e.

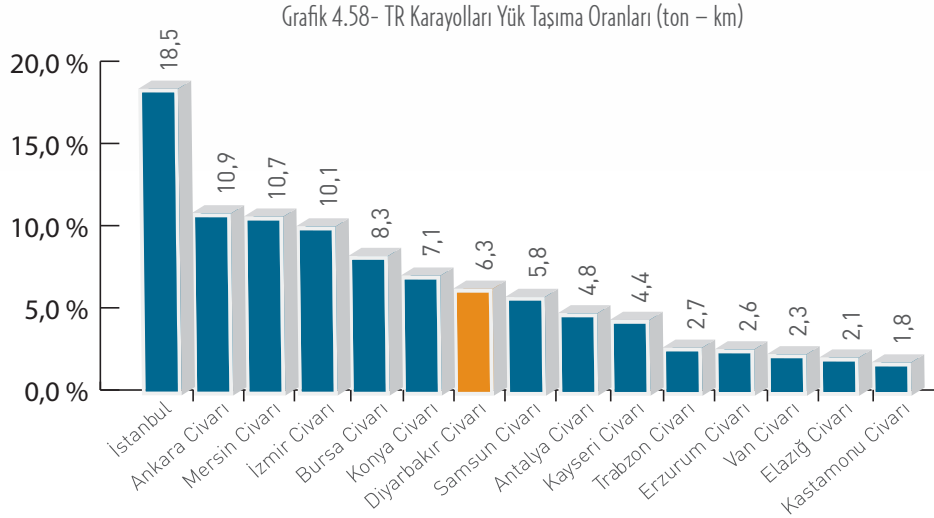
4.2.3.2.1 Taşımacılık

Türkiye ihracatının yaklaşık yarısı deniz yolu, yaklaşık % 40'ı karayolu, % 7'si havayolu, % 1'i demiryolu ile yapılmaktadır. İthalatta ise % 65'ten fazlası denizyolu, yaklaşık % 15'i karayolu, % 10'u havayolu, % 1,6'sı demiryolu ile gerçekleştirilmiştir (DTM, 2010).

Ülke içi taşımada ise karayolu % 91, denizyolu % 4, demiryolu % 4 ve havayolu % 1 civarı paylara sahiptir.

Karayolu Taşımacılığı

Şanlıurfa ilinde 123 km'si otoyol, 261 km'si bölünmüş yol olmak üzere toplam 1.268 km, Diyarbakır ilinde 287 km'si bölünmüş toplam 1.035 km karayolu bulunmaktadır (KGM, Mayıs 2010).

Kaynak: KUGM, 2010.

Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin bulunduğu Karayolları 9'uncu Bölge, Türkiye Karayolu yük taşımacılığında % 6,3'lük pay almaktadır.

Tablo 4.72- Ulaşım Yetki Belge Sayıları

Belge Türü	A	B	C	D	F	G	H	K	N	R	T	Y
Şanlıurfa	10		9	11	32	20	16	6.709	1	6	2	
Diyarbakır				26	20	16	10	2.450	1	4	1	6
TRC2	10		9	37	52	36	26	9.159	2	10	3	6
TR	187	153	1.662	1.472	2.313	1.708	1.526	21.1310	326	1.250	339	751
TRC2/TR	5,3	0,0	0,5	2,5	2,2	2,1	1,7	4,3	0,6	0,8	0,9	0,8

Kaynak: Kara Ulaştırma Bölge Müdürlüğü, Temmuz 2010.

Kara taşımacılık potansiyeli açısından araç ve yetki belgesi sayılarına bakıldığında; Kara Ulaştırması Bölge Müdürlüğü tarafından Diyarbakır iline toplam 2.534, Şanlıurfa iline 6.270 adet belge verilmiştir.

Tablo 4.73- Ticari Araç Sayıları

	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi	Türkiye	TRC2 Bölgesi/Türkiye(%)
Çekici	354	571	925	98.892	0,9
Kamyonet	940	575	1.515	365.036	0,4
Otobüs	630	177	807	27.031	3,0
Otomobil	2	89	91	2.729	3,3
Y.Römork	401	720	1.121	113.759	1,0
Römork	14	17	31	5.878	0,5
Kamyon	3.527	6.719	10.246	360.865	2,8
Toplam	5.868	8.868	14.736	974.190	1,5

Kaynak: Kara Ulaştırma Bölge Müdürlüğü, Temmuz 2010.

Ticari Taşıt Sayısı bakımından TRC2 Bölgesi sahip olduğu 48.495 adet kamyon+kamyonet ile Türkiye’de % 1,65’lik pay, 925 çekici ile % 0,9’luk paya sahiptir. İstanbul ve Ankara plakalı araçların bölgede çok sayıda bulunması yukarıdaki rakamların düşük kalmasına neden olmaktadır.

Demiryolu Taşımacılığı

Şanlıurfa ilinde 221 km, Diyarbakır ilinde ise 150 km demiryolu bulunmaktadır (ŞİÇOM, 2008, DiÇOM, 2009). Diyarbakır’da demiryolu, şehir merkezinden geçip doğuda Siirt-Kurtalan’a uzanmakta ve batıda Elazığ iline bağlanmaktadır. Bu hatta yolcu ve yük taşımacılığı yapılmaktadır. Şanlıurfa şehir merkezine 35 km uzakta geçen demiryolu ise, Gaziantep–İrak (Musul) arasında yapılan yolcu ve yük taşımacılığında kullanılmaktadır.

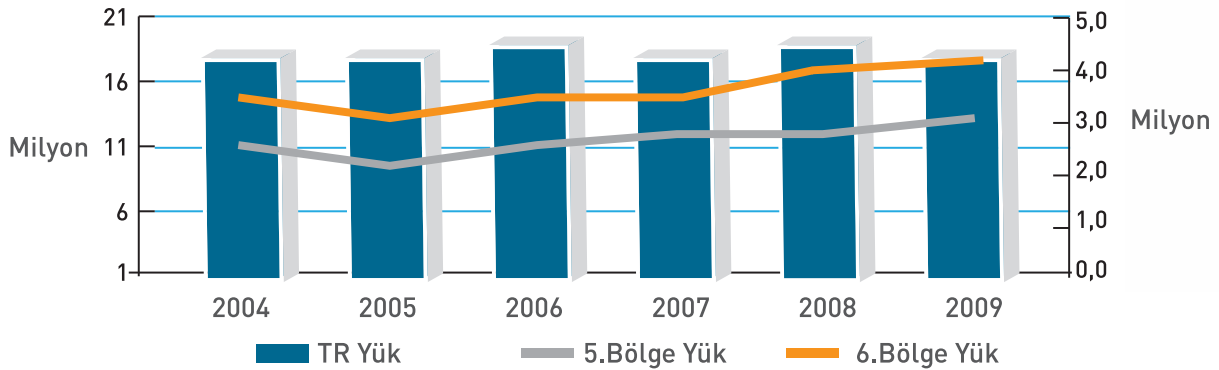
Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri arasında demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır ve bu iki il TCDD teşkilatında farklı bölgelerde yer almaktadırlar.

Tablo 4.74- TCDD Bölgelere Göre Taşıma Miktarları (Yolcu ve Hamton-km)

	(x 1.000)	2005	2006	2007	2008	2009
5.BÖLGE Malatya - Diyarbakır Çevresi	Yolcu	373.241	362.066	367.713	381.069	343.843
	Yük	2.127.781	2.432.089	2.512.926	2.534.613	2.952.336
	İş treni	40.800	23.510	6.646	5.806	9.181
6.BÖLGE Adana - G.Antep - Şanlıurfa Çevresi	Yolcu	591.474	567.537	548.761	548.155	542.302
	Yük	2.923.303	3.304.333	3.273.657	3.827.423	4.008.343
	İş treni	20.596	16.848	4.390	4.426	484
Genel Toplam	Yolcu	7.453.947	7.518.788	7.373.212	7.014.821	7.118.699
	Yük	16.969.140	17.713.172	17.172.822	18.342.871	17.105.353
	İş treni	196.502	152.525	63.400	79.161	78.442
	Toplam	24.619.589	25.384.485	24.609.434	25.436.853	24.302.494

Kaynak: TCDD, 2010.

Grafik 4.59- TCDD Bölgelere Göre Taşıma Miktarları

Kaynak: TCDD, 2010.

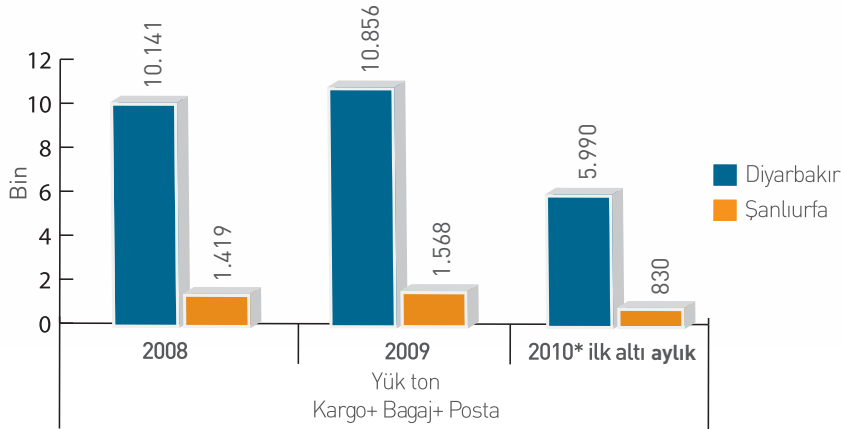
2004-2009 yılları arasında TCDD yük taşımacılığında doğrusala yakın bir seyir izlendiği görülmektedir. 2009 yılında küçük bir artış yaşanmakla beraber demiryolu taşımacılığında henüz bir atılım derecesinde yükseliş gözlenmemiştir. 2008 ve 2009 yılında 5. Bölge ve 6. Bölgede yük taşımacılığında artış yaşanmıştır ama bölgeler Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri dışındaki illeri de kapsadığından TRC2 Bölgesi’ndeki artışın ne kadar olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Havayolu Taşımacılığı

TRC2 Bölgesi’nde, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde birer olmak üzere toplam iki adet havaalanı bulunmaktadır. 2007 yılında hizmete açılan Şanlıurfa GAP Havaalanı şehre 35 km mesafede olup 7 uçaklık apron kapasitesine, 12.000 m² yolcuya açık alana ve yıllık 2.500.000 yolcu kapasitesine sahiptir. Hem iç hat hem de dış hat seferlerine açık olan havaalanı 491 araçlık otoparka sahiptir. 1952 yılında faaliyete

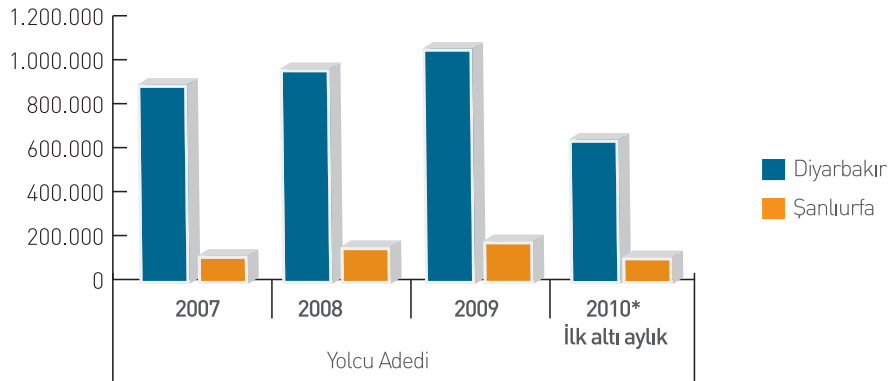
başlayan Diyarbakır'daki havaalanı askeri/sivil olup iç hat uçuşları için kullanılmaktadır. 1.450.000 yolcu/yıl kapasiteli olan havaalanı 2.680 m² yolcuya açık alana ve 200 araçlık otoparka sahiptir. Apron kapasitesi 3 uçaktır ve şehre 6 km mesafededir (DHMİ, 2010a).

Grafik 4.60- TRC2 Havayolu Yük Taşımacılığı

Kaynak: DHMİ, 2010b.

4.61- TRC2 Havayolu Yolcu Sayıları

Kaynak: DHMİ, 2010b.

Şanlıurfa GAP Havaalanında 2009 yılında yolcu taşımacılığında % 17, 2010 yılı ilk altı ayında ise % 27'lik bir artış, Diyarbakır havaalanında ise aynı dönem içinde % 10'luk ve % 27'lik bir artış gözlenmiştir.

Tablo 4.75- Düzey 2 Bölgelerinde Havayolu Taşımacılığı, 2010

Bazı Bölgeler	Toplam Uçak Sayısı	Ticari Uçak Sayısı	Yolcu Sayısı	Yük (Ton)
TR62	26.242	19.914	2.482.402	5.559
TR63	4.235	3.863	406.727	55
TRB1	7.110	6.233	807.728	518
TRC1	9.041	8.400	918.114	858
TRC2	10.811	9.415	1.241.536	977
TRC3	3.671	3.253	398.770	40

Kaynak: DHMİ, 2010b.

Düzey 2 Bölgeleriyle karşılaştığımızda TRC2 Bölgesi toplam uçak adedinde, yolcu ve yük taşımacılığında TR62 (Adana, Mersin) Bölgesi'nden hemen sonra geldiği görülmektedir. Bu trafik büyük oranda Diyarbakır ilindeki havaalanından gerçekleşmektedir.

4.2.3.2.2 Depolama ve Kargo Hizmetleri

Diyarbakır ilinde 1 adet N1 belgeli, Şanlıurfa' ilinde 1 adet N2 belgeli ambar mevcuttur. Diyarbakır ilinde bir adet kamuya ait antrepo mevcuttur.

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 160 adet yurtiçi yük taşımacılığı yapan firma, 7 adet yurt dışı taşımacılığı yapan firma, 14 adet kargo ve yurtiçi taşımacılık yapan firma veya firma şubesi, 46 adet kargo firması/firma şubesi (2 tanesi Bölge Müdürlüğü düzeyinde), 1 adet transfer merkezi, 5 adet soğuk hava depolama işi yapan firma bulunmaktadır. Şanlıurfa'da 32 adet kargo firması/şubesi bulunmaktadır.

4.2.3.3 İnşaat

İnşaat sektörü, doğrudan ya da dolaylı olarak birçok alt sektöre girdi-çıktı sağladığı için ekonomide lokomotif etkisi yaratarak geniş bir etki alanı oluşturmaktadır.

İnşaat sektörü bina inşaatı ve bina dışı inşaat ana sektörlerinden oluşmaktadır. Bina dışı inşaat baraj, karayolu, demiryolu, havaalanı, sulama, kanalizasyon, içme suyu, telefon şebekeleri vb. gibi inşaat faaliyetlerini kapsamaktadır.

Sektörün GSYİH İçindeki Payı ve Gelişimi

Bölge inşaat sektörü GSYİH'sinin, Türkiye inşaat sektörü GSYİH'si içindeki payı, cari fiyatlarla, 1987- 2000 dönemi boyunca, dalgalı bir seyir izlemiş olup ortalama % 2 civarında seyretmiştir. Bu oran 1992 yılında % 3,51'e çıkmış, 1997'de ise % 0,92'ye kadar gerilemiştir.

Tablo 4.76- Yıllara Göre İnşaat Sektörünün Türkiye Sektör GSYİH'si İçindeki Payı (%)

Yıl	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi
1987	1,17	1,12	2,29
1988	0,67	1,01	1,68
1989	1,37	1,11	2,48
1990	1,37	1,03	2,41
1991	1,61	1,18	2,79
1992	2,18	1,33	3,51
1993	1,97	1,27	3,25
1994	1,19	0,99	2,19
1995	0,42	0,83	1,25
1996	0,45	0,6	1,05
1997	0,41	0,51	0,92
1998	0,49	0,79	1,28
1999	0,76	0,91	1,67
2000	0,82	1,1	1,55
2001	0,76	1,19	1,95

Kaynak: TÜİK, 2010e.

İnşaat sektörü Türkiye, bölge ve il GSYİH'sinin toplam GSYİH içindeki payının (cari fiyatlarla) gelişmesi yüzde olarak incelendiğinde bölgenin payının, 1987-1995 yılları arasında genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde, 1996-2001 yılları arasında ise Türkiye ortalamasının altında gerçekleştiği görülmektedir.

Sektördeki düşüşlerin sebepleri ekonomik kriz dolayısıyla yatırımların kısılması, bölgede inşaat talebinin azalmasıdır. Bölgedeki güvenlik sorunları ve buna bağlı istikrarsızlık ortamı bu düşüşü tetikleyen temel etken olarak görülmektedir.

Tablo 4.77- Yıllara Göre İnşaat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı (%), 1987-2001

Yıl	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
1987	13,2	6,6	9,9	7,3
1988	7,9	5,5	6,7	7,7
1989	14,8	6,1	10,5	7
1990	13,6	4,5	9,1	6,3
1991	14,7	5,6	10,2	7
1992	18,8	6,4	12,6	6,8
1993	15,6	6,3	10,9	7,4
1994	8,1	5,4	6,7	6,8
1995	2,8	8,9	5,8	5,5
1996	3	7,9	5,5	5,8
1997	2,4	2,7	2,5	6
1998	2,8	4	3,4	6
1999	3,9	4,4	4,2	5,6
2000	3,9	5,5	4,7	5,2
2001	4,9	5,5	5,2	5,2

Kaynak: TÜİK, 2010e.

İnşaat Sektöründe Yaratılan İstihdam

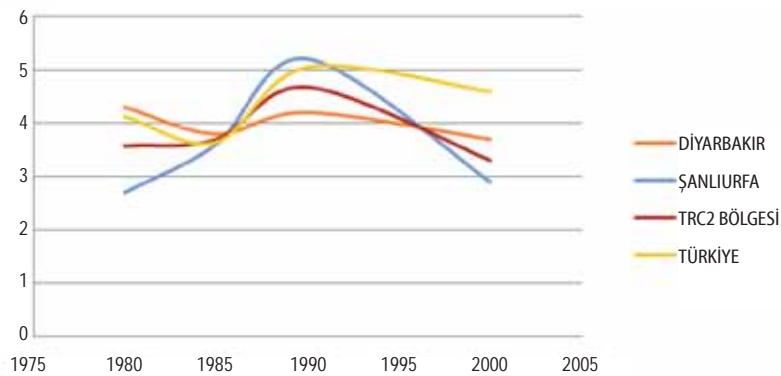
İnşaat sektörü, ürettiği katma değer yanında hem yurt içinde hem de yurt dışında sağladığı istihdam ile öne çıkmaktadır.

Tablo 4.78- İnşaat Sektöründeki İstihdamın Değişimi

	1980		1985		1990		2000	
	İstihdam (kişi)	Pay (%)	İstihdam (kişi)	Pay (%)	İstihdam (kişi)	Pay (%)	İstihdam (kişi)	Pay (%)
Şanlıurfa	5.774	2,70	10.362	3,60	18.259	5,20	12.481	2,90
Diyarbakır	11.526	4,30	12.353	3,80	15.198	4,20	14.856	3,70
TRC2 Bölgesi	17.300	3,58	22.715	3,70	33.457	4,68	27.337	3,31
Türkiye	765.072	4,13	750.546	3,65	184.242	5,06	1.196.246	4,60

Kaynak: TÜİK, 2010e.

Grafik 4.62- İnşaat Sektöründeki İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payının Değişimi, 1980-2000

Kaynak: TÜİK, 2010e.

TRC2 Bölgesi'nin inşaat sektörü istihdamının, Türkiye toplam inşaat sektörü içindeki payı 1980'de % 3,58'dir. 1985 ve 1990 'da bu pay biraz artmakla birlikte, daha sonraki yıllarda azalmış, 2000'de % 3,31 olmuştur. Yukarıdaki grafikten görüldüğü üzere Türkiye'deki toplam istihdam içinde inşaat sektörünün payı 1990 yılından sonra azalmıştır. Fakat TRC2 Bölgesi'nde bu azalma eğilimi daha fazla olmuştur. Bölge illerine baktığımızda Şanlıurfa ilinde sektörün il toplam istihdamındaki payının yıllar itibarıyla değişiminin daha kırılgan olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede inşaat sektörünün toplam istihdamdaki payı, 2000 yılına kadar Türkiye'nin inşaat sektörü istihdam payının yaklaşık üçte ikisi civarındadır.

Bölgede Yapı Malzemesi

Bölgede kullanılan yapı malzemelerinin büyük bir çoğunluğu bölge dışından temin edilmektedir. Demir-çelik ürünleri Karadeniz, Marmara ve İç Anadolu Bölgelerinden; orman ürünleri (rabita döşeme, parke) Karadeniz Bölgesi'nden, tuğla, kiremit, TRC2 ve Karadeniz Bölgelerinden; fayans, seramik ürünleri Marmara ve Ege Bölgelerinden; işlenmemiş mermer TRC2, Ege ve İç Anadolu Bölgelerinden; cam sanayi ürünleri Marmara Bölgesi'nden; çimento TRC2 Bölgesi'nden; plastik pencere ve kapı sistemleri TRC2 Bölgesi'nden; sıhhi tesisat ve kalorifer kazanı malzemeleri TRC2 Bölgesi'nden; elektrik tesisatı malzemeleri Marmara ve İç Anadolu Bölgelerinden sağlanmaktadır. Bu sebeple inşaat maliyetleri Türkiye geneline göre daha yüksektir.

İnşaat girdilerinden tuğlanın önemli ölçüde bölgeden (Diyarbakır ili) temin edilebiliyor olması, bölgede inşaat sektörünün taşıma maliyetlerini nispeten azaltmaktadır. Yuvarlak demir ihtiyacı bölgeye yakın olan İskenderun, Karabük'ten ve Gaziantep'teki demir toptancılarından temin edilmektedir. Bölgede yeterli rezerve sahip olan kil gibi hammaddelerden çimento ve tuğla malzemesi üretilmekte ve büyük ölçekte Türkiye'nin diğer illerine, Suriye ve Irak pazarına dağıtım yapılmaktadır. Çevre mevzuatıyla kil ocaklarının maden statüsüne alınması son dönemlerde malzeme temin edilmesini zorlaştırmış ve maliyetlerin artmasına neden olmuştur.

4.3 KOBİ'LER

KOBİ'ler (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler), tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni istihdam alanları yaratarak işsizliğin azaltılmasında aldıkları rolleri, dengeli, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasına yaptıkları olumlu katkıları, piyasa koşullarındaki değişimlere hızlı uyum sağlayabilen esnek üretim yapısına sahip olmaları itibarıyla ekonomik ve sosyal yapı içinde etkili bir rol oynamaktadır.

TRC2 Bölgesi'nde Ticari İşletmeler ve KOBİ'ler

TÜİK tarafından 2002 yılında yapılan Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere TRC2 Bölgesi'nde 41.605 işyeri bulunmakta ve bu işyerlerinde toplam 97.364 kişi istihdam edilmektedir.

Tablo 4.79- TRC2 Bölgesi'ndeki İşletmelerin Sektörel Dağılımı

Sektörler	İşletme Sayısı	TRC2 (%)	TRC2/TR (%)	Çalışan Sayısı	TRC2 (%)	TRC2/TR (%)
Toptan ve Perakende Ticaret	21.301	51,2	2,5	36.472	37,5	1,9
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	9.014	21,7	3,3	15.800	16,2	0,7
İmalat	4.641	11,2	1,7	19.590	20,1	3,2
Otel, Lokanta ve Kahvehane	2.804	6,7	1,6	8.206	8,4	1,5
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	1.379	3,3	1,4	2.686	2,8	0,8
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	1.082	2,6	1,3	2.803	2,9	1,6
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	596	1,4	1,7	1.458	1,5	0,6
İnşaat	412	1	1,2	4.727	4,9	4,7
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	174	0,4	1,2	1.767	1,8	1,0
Eğitim	102	0,2	1,5	972	1	1,2
Elektrik, Gaz, Su	83	0,2	2,0	2.463	2,5	2,6
Madencilik ve Taşocakçılığı	17	0	0,7	420	0,4	0,5
Toplam	41.605	100	2,2	97.364	100	1,5

Kaynak: TÜİK, 2002a.

TRC2 Bölgesi'ndeki işletmelerin Türkiye'deki toplam işletme sayısı içindeki payı % 2,2, bu işletmelerdeki istihdamın Türkiye'de işletmelerdeki toplam istihdam içindeki payı % 1,5 gibi düşük bir paydır. Bölgedeki işletmelerin yarısından fazlasını ticaret alanında faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır, bu işletmeler toplam istihdam içinde en büyük paya sahiptir. Türkiye genelinde imalat sektörü, işyeri sayısı bakımından % 14,7'lik paya sahip olup istihdamda % 33,6'lık pay ile toplam istihdamda en büyük paya sahipken, bu sektör TRC2 Bölgesi'nde, işyeri sayısı bakımından % 11,2 pay ile 3'üncü sırada, istihdamda ise % 20,1'lik pay ile ticaret sektöründen sonra 2'nci sırada yer almaktadır. Bölge illerine baktığımızda, Şanlıurfa ilinde Tekstil, Örne ve Deri Sanayi ile Gıda, İçki ve Tütün Sanayinin işletme sayısı ve istihdam bakımından daha fazla öne çıktığı görülürken, Diyarbakır ilinde ise Şanlıurfa ilinde öne çıkan bu iki sektörün dışında Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi ile Madencilik ve Taş Ocaklığı sektörünün öne çıktığı görülmektedir. İmalat sanayinde faaliyet gösteren KOBİ'ler ile ilgili ayrıntılı bilgiler sanayi başlığı altında verilmiştir.

4.4 ARAŞTIRMA GELİŞTİRME VE YENİLİKÇİLİK KAPASİTESİ

Pazar taleplerine uygun mal ve hizmet üretilerek rekabet gücünün artırılması ve dünya hâsılasından daha yüksek pay alınabilmesi için ülkeler Arayştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve yenilikçilik sistemlerine önem vermektedirler. TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2008 yılında GSMH'nin % 7,3'ü Ar-Ge'ye harcanmışken, 2007 yılı Eurostat verilerine göre İsveç % 3,6'sını, Finlandiya % 3,47'sini, Almanya % 2,54'ünü, ABD % 2,67'sini harcamıştır (TÜİK, 2008; EUROSTAT, 2009).

Oslo kılavuzunda Yenilik için "Bir yenilik, işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir" tanımlaması getirilmiştir (OECD & Eurostat, 2006).

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006-2008 Yenilik Arayştırmasına göre Türkiye genelinde 2006-2008 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemde 10 ve daha fazla çalışanı olan girişimlerin % 37,1'inin yenilik faaliyetinde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Yenilik faaliyetlerinin girişimlerin büyüklük grubu ile orantılı olarak arttığı görülmektedir. 10-49 çalışanı olan girişimlerin % 33,8'i, 50-249 çalışanı olan girişimlerin % 43,7'si, 250 ve daha fazla çalışanı olan girişimlerin ise % 54,4'ü, yenilik faaliyetinde bulunmuştur (TÜİK, 2009).

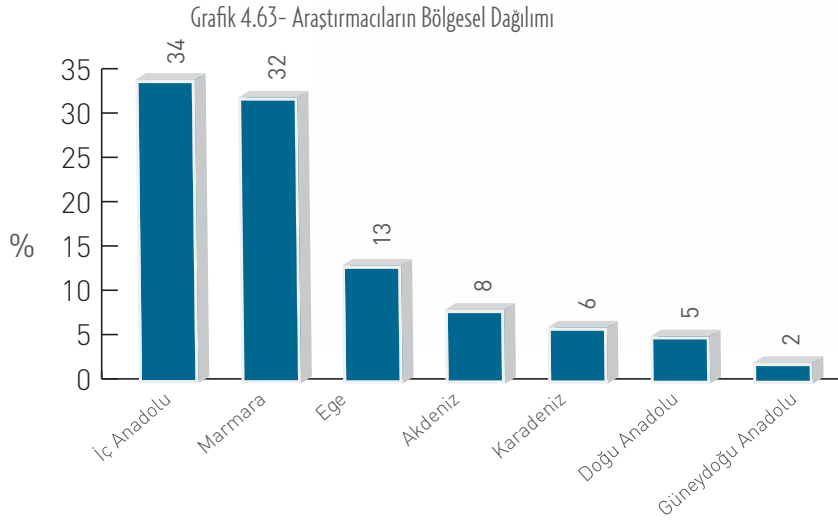
Ar-Ge Personeli Durumu

Tablo 4.80- Bin Çalışan Başına Düşen Ar-Ge Personelinin Bölgelere Göre Dağılımı

Düzyey-1 Bölgeler	Bin Çalışan Başına Düşen Ar-Ge Personeli
TR5 Batı Anadolu	7,97
TR4 Doğu Marmara	3,48
TR1 İstanbul	2,97
TR3 Ege	2,58
TR7 Orta Anadolu	2,39
TR8 Ortadoğu Anadolu	2,18
TR6 Akdeniz	1,74
TR2 Batı Marmara	1,64
TR9 Güneydoğu Anadolu	1,15
TR8 Batı Karadeniz	1,12
TR9 Doğu Karadeniz	1,11
Türkiye	2,80

Kaynak: TÜBİTAK ARBİS, 2010a.

TÜBİTAK Araştırmacı Bilgi Sisteminden alınan istatistikî bilgilere göre 1000 çalışan kişi başına düşen Ar-Ge personeli sayılarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi Düzey-1'deki 12 bölge arasında 1,15 kişi ile 10'uncu sırada bulunmaktadır. Bin kişi başına düşen Ar-Ge personeli sayıları Türkiye genelinde de 2,8 ile düşük bir ortalamada iken bu konuda yoğunlaşma 7,97 ile Batı Anadolu Bölgesi'nde görülmektedir.

Kaynak: TÜBİTAK ARBİS, 2010b.

Araştırmacıların bölgesel dağılımına bakıldığında İç Anadolu, Marmara ve Ege Bölgelerinde yoğunlaşma varken Güneydoğu Anadolu Bölgesinin % 2 değeriyle araştırmacı personel açısından önemli ölçüde dezavantajlı bir durumda olduğu görülmektedir.

Bölgede Üniversite-Sanayi Etkileşimi

Ar-Ge ve Yenilik faaliyetlerinin artırılmasında Üniversite-Sanayi işbirliği modelleri önemli bir araç olarak görülmektedir. TRC2 Bölgesi'nde araştırma geliştirme konusunda önemli bir potansiyel olarak Bölge üniversitelerindeki akademik kadrolar gösterilebilir. Bölgede Dicle Üniversitesinde 2.852, Harran Üniversitesinde 843 akademik personel bulunmaktadır. Rekabet edebilirliğin geliştirilebilmesi amacıyla Üniversite-Sanayi işbirliğinin sağlanması konusunda 2010 yılında Diyarbakır'da önemli kurumsal aktörlerin bir araya gelmesiyle Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Sempozyumu ve Mercimecik Şurası gibi çalışmalar düzenlenmiş olmasına rağmen, bu tarz Üniversite-Sanayi İşbirliği çalışmaları istenen seviyede değildir.

Üniversiteler mevcut yapıları ile doğrudan sektörün ihtiyaçlarına odaklanma konusunda eksik kalmaktadır. Bu odaklanmanın sağlanabilmesi için Türkiye genelinde son yıllarda yasal düzenlemeler ve hükümet politikaları ile bazı mekanizmalar geliştirilmiştir. Sanayi ve üniversiteyi işbirliğine yöneltecek mekanizmaların başında Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ve Teknoloji Geliştirme Merkezleri gelmektedir.

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TEKNOPARK-TEKNOKENT)

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri yeni fikir ve buluş sahiplerinin başarılı olabilmeleri için büyük ve küçük şirketlerin, girişimcilerin ve akademik personelin bir araya getirilmesiyle üniversite ve sanayi işbirliğini sağlamayı amaçlayan organizasyonlardır. Teknoparklar; bilim ve teknoloji alanındaki buluşları ve gelişmeleri girişimciler aracılığıyla, sanayi alanına aktarmak için bir araç olarak da tarif edilebilir. Bu bölgelerdeki firmalara çeşitli alanlarda vergi ve KDV muafiyeti avantajı sağlamaktadır. Bu teşvikler aracılığıyla, ileri teknoloji üreten ve kullanan, ülke ekonomisine daha yüksek katma değer ve istihdam sağlayan, uluslararası rekabet gücü yüksek firmaların oluşumu desteklenmektedir.

TRC2 Bölgesi'nde TEKNOPARK olarak Diyarbakır ilinde Dicle Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi A.Ş.'nin kuruluşu 2009 yılında tamamlanmış olup hizmet ve inkübatör binası inşaatı bitim aşamasındadır. Dicle Üniversitesi kampus alanı içinde 300 dönümlük alana sahip bölgede 6.500 m² kapalı alan mevcuttur. Şanlıurfa ilinde ise Harran Üniversitesi koordinasyonunda GAP TEKNOPARK, Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş olup kurumsallaşma çalışmaları devam etmektedir.

Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER)

Teknoloji Geliştirme Merkezleri ile KOSGEB'in koordinasyonu altında üniversite ve sanayi işbirliğiyle inovasyonun ticarileşmesi amacıyla kurulmaktadır. TEKMER'ler teknoloji tabanlı gelişimi desteklemeyi hedefleyen Kuluçka Merkezleri olarak çalışmaktadırlar. Piyasa şartlarında mücadele edebilecek olgunluğa erişen işletmelerin piyasaya açılmasını ve boşalan yere yeni teknoloji tabanlı işletmelerin gelmesini hedefleyen bir sisteme sahiptirler. Sundukları altyapı ve hizmetlerle yeni kurulan bir işletmenin başlangıç maliyetlerini azaltmayı ve geliştirmekte olan bir

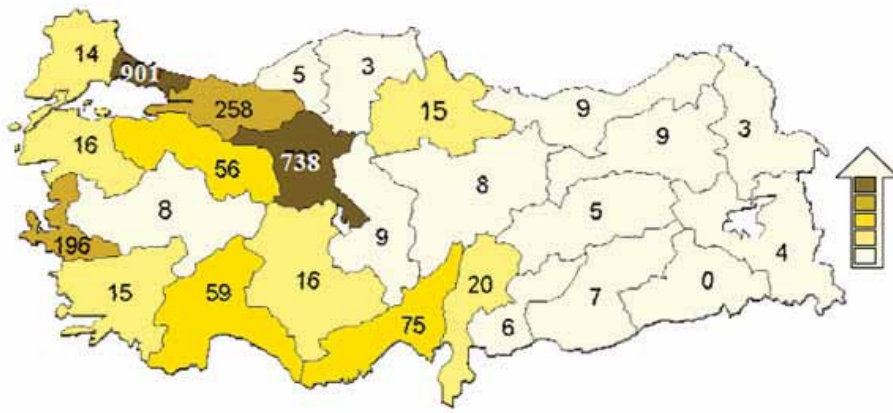
işletmenin başarısız olma olasılığını en aza indirmeyi hedeflemektedirler. Bu model altında Üniversitelerin temsil ettiği beyin gücü, bilimsel çalışma ortamı, teknoloji kullanımı ve altyapısıyla, KOBİ'lerin temsil ettiği girişimci, yaratıcı ve yenilikçi üretim gücünün birleşmesi ile bilgi ve teknoloji yönelimli yeni firmaların kurulması, desteklenmesi, geliştirilmesi, mevcut küçük işletmelerin Ar-Ge projelerinin desteklenmesi, üniversite, kamu ve özel sektör Ar-Ge kurumları ile küçük işletmelerin işbirliğinin güçlendirilmesi gibi hedeflere ulaşmak amaçlanmıştır.

Bu kapsamda Türkiye'de birçok üniversitede kurulmuş olan TEKMER birimlerinde mekan, malzeme ve teçhizat, danışmanlık, yazılım ve yayın temini, Ar-Ge sonuçlarını yayınlama, tanıtım, istihdam, eğitim, patent, faydalı model, endüstriyel tasarım, elektronik ticaret-web sayfası hazırlama, Ar-Ge dokümanı hazırlama, yurtiçi-yurtdışı fuar katılım destekleri sağlanmaktadır. TRC2 Bölgesi'nde TEKMER bulunmamaktadır.

Ar-Ge Destekleri

Türkiye'de işletmelerin teknolojik altyapılarını geliştirmeye, yeni teknolojiler geliştirmeye yönelik uygulanan çeşitli Ar-Ge destekleri bulunmaktadır. AB Bilgi İletişim Teknolojileri Programı, TÜBİTAK'ın Araştırma Destek Programları, KOSGEB'in Ar-Ge, İnnovasyon, Endüstriyel Uygulama Destekleri, TTGV'nin Ar-Ge Proje Destekleri bunlardan en önemlileridir.

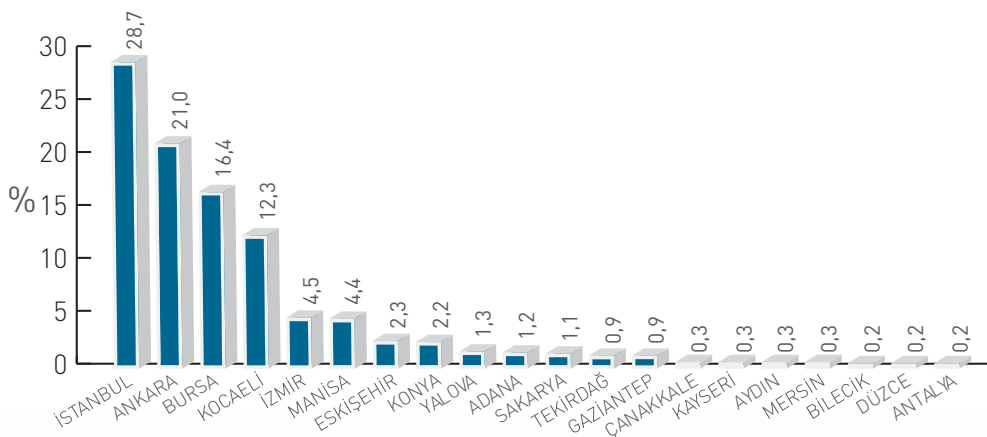
Harita 4.1- AB 6. Çerçeve Programı Kapsamında Ar-Ge Projelerinin Düzey-2 Dağılımı

Kaynak: STB, 2007.

Avrupa Birliği'nin araştırma ve teknoloji geliştirme projelerinin desteklediği başlıca topluluk programı olan Çerçeve Programlarına belli bir kota olmaksızın tüm ülkeler başvurabilmektedir. İçinde bulunduğumuz 2007-2013 yılları için halen 7. Çerçeve Programı yürürlüktedir. 2002-2006 yılları arasında uygulanan 6. Çerçeve Programına yapılan proje tekliflerinin 26 Düzey-2 Bölge dağılımına bakıldığında diğer rekabet edebilirlik göstergelerindeki gibi İstanbul ve Ankara bölgelerinin önemli üstünlüğü gözlemlenmektedir. TRC2 Bölgesi 7 proje teklifi ile Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz bölgelerinin proje teklif sayılarının ortalaması ile hemen hemen aynı seviyededir.

Grafik 4.64- Firmalara Verilen Hibe Destek Tutarının (TÜBİTAK+ DTM) İllere Göre Dağılımı (İlk 20 İl / 1995-2009 Birikimli)

Kaynak: TÜBİTAK, 2010c.

TÜBİTAK tarafından 1995-2009 yılları arasında Firmalara verilen hibe destek sıralamalarına bakıldığında verilen hibelerin % 99'unu sıralamaya giren ilk 20 ilin aldığı görülmektedir. TRC2 Bölgesi'nden sıralamaya giren ilin olmaması ve hibe desteklerinin % 87'sinin ilk 6 ilde toplanması proje geliştirme ve Ar-Ge kapasitesi olan firmaların sanayi yoğun illerde toplandığını göstermektedir.

Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil Sayıları

Bölge'nin Ar-Ge ve Yenilik Kapasitesinin değerlendirilmesinde yerelde yapılmış bir çalışma bulunmamasıyla beraber TPE istatistiklerinden Ar-Ge ve Yenilik faaliyetlerinin bir sonucu olan Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil sayılarına bakılması bu konuda bir fikir verebilmektedir.

Tablo 4.81- Türk Patent Enstitüsünün Bazı Bölgelerde Yıllara Göre Tescil Sayıları¹

Bölge Birimleri	Patent Tescil Sayıları	Faydalı Model Tescil Sayıları	Endüstriyel Tasarım Tescil Sayıları	Marka Tescil Sayıları
TR62 (Adana, Mersin)	30	210	564	7.587
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	4	55	412	2.523
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	2	26	35	1.605
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	24	83	1.154	7.211
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	1	13	92	1.279
Şanlıurfa	1	8	73	737
Diyarbakır	0	5	19	542
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	0	7	22	685
Türkiye Toplamı	1.810	11.321	47.237	287.943

Kaynak: TPE, 2010.

Türk Patent Enstitüsünün 1995-2009 yılları arasında verdiği tescil belgelerinden patent tescil sayılarına bakıldığında seçilmiş 6 Düzey-2 Bölgesi arasında TRC2 Bölgesi'nin 1 tescilli patenti ile son sıralarda olduğu görülmektedir. Patent tescil belgeleri yeni buluşlar için alındığından dolayı, tescil belgelerinin alınması uzun süre ve zor prosedürleri gerektirmektedir. Bu durum tescil başvurularının çoğunluğunun reddedilmesi sonucunu doğurduğundan özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için "Faydalı Model" tescili yöntemi getirilmiştir. Patente göre daha az süre ve ölçüt içeren bu tescil yöntemiyle işletmeler geliştirdikleri yenilikleri koruma altına alabilmektedir. Seçilmiş 6 Düzey-2 Bölgesi arasında TRC2 Bölgesi Tescil Edilen Faydalı Model sayılarında da son sıralarda bulunmaktadır.

Endüstriyel Tasarım Tescillerinde Bölge nispeten daha iyi bir durumda olup söz konusu yıllarda 92 tescil gerçekleşmiştir. Marka Tescillerinde ise Bölgede 1995 yılından itibaren 1.279 marka tescil edilmiştir.

¹Tescil sayıları 13.01.2010 raporlama tarihi itibarıyla hazırlanmıştır.

Tablo 4.82- Şanlıurfa İli Yıllara Göre Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil Verileri¹

Yıl	Patent		Faydalı Model		Endüstriyel Tasarım		Marka	
	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil
1995	0	0	0	0	0	0	14	5
1996	1	0	0	0	1	1	169	28
1997	1	0	0	0	9	1	76	51
1998	0	0	0	0	8	11	41	15
1999	0	0	0	0	8	3	68	30
2000	0	0	1	0	4	5	59	45
2001	0	0	0	0	3	2	36	14
2002	2	0	0	0	3	3	56	31
2003	0	0	2	0	5	3	88	24
2004	0	0	0	2	6	7	84	44
2005	0	1	3	0	4	4	138	64
2006	0	0	2	1	7	5	152	91
2007	1	0	2	1	12	9	154	121
2008	5	0	3	2	4	6	193	75
2009	3	0	0	2	12	9	297	99
Toplam	13	1	13	8	86	69	1.625	737

Kaynak: TPE, 2010.

Türk Patent Enstitüsü tescil sayılarında Bölge illerinden Şanlıurfa ilinin yıllara göre durumuna bakıldığında Endüstriyel Tasarım ve Marka tescillerinde başvuru ve alınan tescillerde azda olsa bir devamlılığın görüldüğü Patent ve Faydalı Modelde ise başvuruların düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Patent tescilinde başvuru sayısı 13'ü bulurken Ocak 2010 raporlama tarihine kadar sadece 1 buluşun tescil aldığı görülmektedir. Patent başvurularının tescil ile neticelenmemesi başvuruların niteliğinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Patent tesciline göre daha kolay yapılabilen Faydalı Model tescillerinde Şanlıurfa ilinden yapılan 13 başvurudan 8 tanesi tescil almıştır.

Endüstriyel tasarım tescil başvurularında ise Şanlıurfa ili Diyarbakır iline göre daha iyi durumdadır. 1995 yılından beri yapılan 86 başvurudan 69'u tescil almıştır. Marka tescil başvurularında ise istikrarlı bir artış vardır. Son 15 yılda yapılan 1.625 marka başvurusunun 737'si tescil belgesi almıştır.

2009 yılına ait değerler 13.01.2010 raporlama tarihi itibarı ile hazırlanmıştır.

Başvuru sayıları, başvuru numaraları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

İlk başvuru sahibinin 13.01.2010 raporlama tarihi itibarı ile sicilde bulunan bilgileri göz önünde bulundurulmuştur.

İlk başvuru sırasında geri çevrilen, işlemde kaldırılan başvurular, başvuru sayılarına dâhil edilmmiştir.

Tescil sayıları, tescil tarihleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Tablo 4.83- Diyarbakır İli Yıllara Göre Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım ve Marka Tescil Verileri¹

Yıl	Patent		Faydalı Model		Endüstriyel Tasarım		Marka	
	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil
1995	1	0	0	0	0	0	18	6
1996	1	0	2	0	0	0	5	8
1997	0	0	0	0	1	1	11	4
1998	0	0	0	0	0	0	15	1
1999	1	0	1	0	0	0	23	15
2000	0	0	0	0	0	0	18	13
2001	1	0	0	0	0	0	23	7
2002	0	0	3	0	0	0	24	18
2003	0	0	0	0	0	0	32	10
2004	0	0	0	0	0	0	86	20
2005	3	0	0	0	3	1	132	39
2006	4	0	1	0	3	5	140	93
2007	5	0	4	1	3	2	179	90
2008	25	0	4	2	7	4	187	102
2009	4	0	5	2	9	10	233	116
Toplam	45	0	20	5	26	23	1.126	542

Kaynak: TPE, 2010.

TPE Tescil sayılarında Bölge illerinden Diyarbakır'ın yıllara göre durumuna bakıldığında başvuru ve tescil değerlerinin son 4-5 yıl içinde önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Patent tescilinde başvuru sayısı 45'i bulmasına rağmen Ocak 2010 raporlama tarihine kadar tescil alınmış bir patenti bulunmadığı görülmektedir. Diyarbakır ilinde 2008 yılında yapılan başvuru sayısının önemli bir ölçüde artmış olması bu konudaki potansiyeli ve isteği yansıtmaktadır. Bunun yanında patent başvurularının tescil ile neticelenmemesi başvuruların niteliğinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Patent tesciline göre daha kolay yapılabilen Faydalı Model tescillerinde Diyarbakır ilinden yapılan 20 başvurudan 5 tanesi tescil belgesi alabilmiştir.

Endüstriyel tasarım tescil başvurularında ise Diyarbakır ilinde başvuruların son yıllarda artması ve çoğunluğunun tescilinin onaylanması olumlu bir gelişme olarak görülmekte ancak 1995 yılından beri 26 başvuru ve 23 tescil sayısının düşük olduğu değerlendirilmektedir.

4.5 GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik, işsizlik sorununa önemli bir çözüm olanağı sunduğu gibi ekonomik büyümenin de dinamosudur. Girişimcilik yeni düşüncelerin yaratılmasını, yayılmasını ve uygulanmasını hızlandırır, ayrıca yeni endüstrilerin doğmasını sağlar, teknolojileri kullanan sektörlerde verimliliği artırır ve hızla büyüyen sektörler yarattığı için ekonomik büyümeyi hızlandırır.

Türkiye'de ve TRC2 Bölgesi'nde Durum

Uluslararası Girişimcilik Endeksinde (GEINDEX)² kullanılan 100 yetişkin içinde şirket kuran insanların sayısına bakıldığında, Türkiye'de her 100 yetişkin içinde şirket kuran sayısı 4,6 iken bu sayı Meksika'da 18,7, İrlanda'da 12 ve ABD'de 11,7'dir. Türkiye'de son yıllarda girişim sayılarında artış yaşanmasına rağmen girişimcilik bakımından hala gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir.

¹2009 yılına ait değerler 13.01.2010 raporlama tarihi itibarı ile hazırlanmıştır.

Başvuru sayıları, başvuru numaraları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

İlk başvuru sahibinin 13.01.2010 raporlama tarihi itibarı ile sicilde bulunan bilgileri göz önünde bulundurulmuştur.

İlk başvuru sırasında geri çevrilen, işlemde kaldırılan başvurular, başvuru sayılarına dâhil edilmiştir.

Tescil sayıları, tescil tarihleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

²Global Entrepreneurship Index

Tablo 4.84- TRC2 Bölgesi'nde Kurulan-Kapanan Şirket ve Kooperatif Sayısı

Yıl	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan	Kurulan	Kapanan
2006	391	35	437	46	828	81	52.699	9.471
2007	381	39	509	34	890	73	55.350	9.954
2008	409	39	554	42	963	81	49.003	9.578
2009	534	27	589	51	1.123	78	44.472	10.395

Kaynak: TÜİK, 2009e.

2006-2009 yılları arasında kurulan şirket ve kooperatif sayısına bakıldığında, Türkiye toplamında yıllar itibarıyla azalma eğilimindeyken, TRC2 Bölgesi'nde artma eğilimindedir. Bölgede bu dönemde kurulan şirket ve kooperatif sayısında yaklaşık % 36'lık artış gerçekleşmesine rağmen Türkiye içindeki payı oldukça düşük olup 2009 yılı için bu pay sadece % 2,5'tir. Buna karşın kapanan şirket ve kooperatif sayısının az olması ile Bölge, Türkiye geneline göre daha iyi durumda olup Türkiye toplamı içindeki payı 2009 yılı için yaklaşık % 0,7'dir.

Tablo 4.85- Faaliyet Kollarına Göre Kurulan-Kapanan Şirket ve Kooperatif Sayısı, 2009

	Şanlıurfa		Diyarbakır		TRC2 Bölgesi		Türkiye	
	A ¹	K ²	A	K	A	K	A	K
Tarım, Avcılık ve Ormanlık	70		25	1	95	1	930	66
Balıkçılık					0	0	48	7
Madencilik ve Taşocaklığı	5		16		21	0	735	61
İmalat	71	6	57	14	128	20	8.346	2.718
Elektrik, Gaz, Buhar ve Sıcak Su Üretimi ve Dağıtım	1		6		7	0	594	39
İnşaat	72	4	130	9	202	13	6.003	1.354
Toptan ve Perakende Ticaret	212	11	162	15	374	26	13.012	3.433
Otel ve Lokantalar	3	1	16		19	1	1.724	201
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	25	3	62	3	87	6	3.597	575
Mali ve Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	7		16		23	0	1.068	214
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	50	1	51	3	101	4	5.702	989
Eğitim	8		15	2	23	2	824	114
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	9	1	27	4	36	5	929	470
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	1		6		7	0	960	154
Toplam	534	27	589	51	1.123	78	44.472	10.395

Kaynak: TÜİK, 2009e.

Ekonomik faaliyetlerin istatistikî sınıflamasına göre 2009 yılında TRC2 Bölgesi'nde açılan şirket ve kooperatiflerin sayısı 1.123, kapananların sayısı ise 78'dir. Kurulan şirket ve kooperatif sayısında TRC2 Bölgesi'nde ilk sırayı Türkiye'deki duruma benzer şekilde toptan ve perakende ticaret alırken diğer öne çıkan faaliyetler sırasıyla inşaat, imalat, gayrimenkul, kiralama ve iş faaliyetleri, tarım, avcılık ve ormanlık faaliyetleridir. Tarım, avcılık ve ormanlık faaliyet kolunda bölgede açılan işyeri sayısı Türkiye ortalamasının üstüne çıkarak Türkiye toplamının % 10'unu oluşturmaktadır. Şanlıurfa ili özellikle bu alanda öne çıkarak Türkiye toplamının yaklaşık % 7,6'sını oluşturmaktadır. Ayrıca Bölge, kurulan şirket ve kooperatif sayısında Türkiye toplamı içinde madencilikte % 2,9, inşaatta % 3,4, sağlıkta % 3,9'luk paya sahiptir.

¹A: Kurulan şirket ve kooperatif sayısı

²K: Kapanan şirket ve kooperatif sayısı

Tablo 4.86- İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları, 2008

	Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Madencilik ve Taşocakçılığı	39	72	111	6.297
İmalat	4.303	3.071	7.374	446.393
Elektrik, Gaz ve Su	6	4	10	1.571
İnşaat	1.549	2.215	3.764	173.642
Toptan ve Perakende Ticaret	22.695	16.175	38.870	1.391.995
Otel, Lokanta ve Kahvehane	2.053	3.488	5.541	284.905
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	16.602	8.430	25.032	607.033
Mali ve Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	314	360	674	51.304
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	1.581	1.729	3.310	226.474
Eğitim	116	151	267	13.285
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	416	388	804	48.709
Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	2.037	2.387	4.424	239.178
Toplam	51.711	38.470	90.181	3.490.786

Kaynak: TÜİK, 2010a.

İş kayıtlarına göre girişim sayılarına bakıldığında yukarıdaki tabloda görüldü gibi TRC2 Bölgesi'nde toptan ve perakende ticaret ilk sırayı almaktadır. Bunun ardından ulaştırma, depolama ve haberleşme, imalat, otel, lokanta ve kahvehane girişim sayısı olarak öne çıkmaktadır. Bölgedeki girişim sayısı toplamı, bölge nüfusu dikkate alınarak karşılaştırıldığında Türkiye geneline göre düşük olup Türkiye içindeki payı % 2,58'dir.

Girişimcilik Destek Mekanizmaları

Girişimciliği teşvik etmek, potansiyel girişimcilerin iş kurmasını ve geliştirmesini desteklemek amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Türkiye'de KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Başkanlığı) tarafından uygulanan ve girişimciliği desteklemeyi amaçlayan programlar mevcuttur. Girişimcilik Destek Programı ana başlığı altında Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi, Yeni Girişimci Desteği ve İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) Desteği alt programları uygulanmaktadır. İŞGEM'ler girişimciler için en riskli dönem olan kurulma aşamasında sağladığı çeşitli desteklerle önemli bir yere sahiptir.

İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM)

İş Geliştirme Merkezleri (İŞGEM) küçük girişimcilerin iş kurmasını ve geliştirmesini destekleyen ve kolaylaştıran, dolayısıyla da işletmelerin hayatta kalma ve büyüme olanaklarını arttıran Türkiye için yeni sayılabilecek bir istihdam yaratma ve iş kurma modelidir. "İşletme Kuluçkaları" olarak adlandırılan İŞGEM'ler, bünyelerinde barındırdıkları yeni işletmelere, yönetim danışmanlığı desteği, finans kaynaklarına erişim imkanı, uygun koşullarda iş yeri mekanı, ortak ofis ekipmanı ve ofis hizmetleri sunmakta, ve şirketlere en yüksek risk taşıyan dönem olan kuruluş aşamasında destek olmakta ve büyümelerini sağlamaktadır. İşletme kuruluş sayıları dünya genelinde hızla artmakla beraber işletmelerin, kuruluşlarını takip eden bir kaç yıl içinde kapanma oranları artmaktadır. İstatistiklere göre, küçük işletmelerin kuruluş yıllarındaki başarısızlık oranı % 60-80 iken İŞGEM'de yer alan girişimci firmalarda bu oran % 10'lara düşmektedir. İŞGEM'lerin proje partnerleri Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Başkanlığı), Dünya Bankası ile proje yürütücüsü yereldeki sivil toplum kuruluşudur.

Diyarbakır ilinde 2008 yılında kurulmuş olan İŞGEM Türkiye'deki 11'inci İŞGEM olma özelliğini taşımaktadır. Diyarbakır İŞGEM'de girişimcilere yönelik belirli süreler için iş yeri imkanı, ortak kullanıma yönelik ofis ekipmanı, iş kurma ve geliştirme danışmanlığı, finansal destek mekanizmalarına erişim, bilgi temini ve ağ mekanizmaları, pazarlama desteği ve pazar temini gibi destek ve hizmetler sağlanmaktadır. Şanlıurfa ilinde de İŞGEM'in kurulması ve İŞGEM'lerin TRC2 Bölgesi'nde her iki ilde de etkinleştirilerek bölgede girişimlerin desteklenmesi açısından önem arz etmektedir.

4.6 KÜMELENME

Kümelenme, rekabetçilikte avantaj sağlamak üzere bir değer üreten zincirin coğrafik olarak yakın konumlanıp işbirliği geliştirme çabası olarak oraya çıkmıştır. Türkiye’de kümelenme çalışmaları, özel sektörün, bu kavramı literatüre kazandıran Amerikalı Prof.Dr. Porter ve ekibi ile işbirliği kurarak bir proje hazırlaması ile başlamıştır. Competitive Advantages of Turkey (CAT) adlı bu projeye Ulusal Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği’nin(URAK) 2003 yılında kurulması ile bu alanda kurumsallaşma çalışmaları başlamış ve çeşitli projeler geliştirilmiştir.

2004 yılında URAK ve GAP BKİ ile birlikte GAP-GİDEM projesi kapsamında GAP Bölgesi’nde kümelenme çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalarda Diyarbakır’da mermercilik, Şanlıurfa’da organik tarıma dayalı sanayi ve Adıyaman’da tekstil sektörünün kümelenme potansiyeli ortaya konmuştur.

Şanlıurfa merkezli olmak üzere yürütülen organik tarıma dayalı sanayi ürünlerinin geliştirilmesi kümeleme çalışmasında; temin/tedarik zincirinde yer alan 60 kuruluş ile mülakat yapılmış ve bunların sektörde ana oyuncu olarak rol aldığı belirlenmiş, organik tarım "küme analiz" çalışmaları ile sektörün ana oyuncuları olarak tanımlanan üreticiler arasında bilinçlendirme ve farkındalık yaratılması faaliyetleri tamamlanmıştır. Yerel düzeyde projenin sürdürülebilirliğini sağlamak için Şanlıurfa merkezli "GAP-EKODER (Ekolojik Tarım Derneği)" adıyla dernek kurulmuş ve küme geliştirme çalışmaları devam ettirilmiştir.

GAP-GİDEM çalışmaları kapsamında Diyarbakır’da yapılan mermercilik konulu kümelenme analizinde küme oyuncuları ve aralarındaki ilişkiler haritalandırılmış, bu ilişkiler sayısal olarak ağırlıklandırılmıştır. Buna göre sektörde faaliyet gösteren şirketler ve bunların dernekleri en büyük oyuncular olarak öne çıkmakta, kamu kurumları ise az bağlantılı olduğu ve gelişmeye açık bir alan olduğu görülmektedir. Eğitim kurumları olarak Dicle Üniversitesi Maden Mühendisliği bölümü yoğun ilişkileri ile öne çıkmaktadır.

Bu çalışma kapsamında makro ölçekte; ihracat desteğinin üretim aşamasında uygulanması, üreticilere düşük kredi desteği, tanıtım ve fuarcılık desteği, ulusal çapta mermercilik camiasını bir araya getirecek bir kuruluşun kurulması, ulusal çapta bir eylem planının oluşturulması ve DPT ile GAP-BKİ’nin işbirliği içinde çalışması, blok satış yerine işlenmiş ürüne yönelmesi önerilmektedir. Mikro ölçekte ise; Diyarbakır’da bir koordinasyon kurulunun oluşturulması, ocaklarla ilgili güvenlik, yol ve mülkiyet problemlerinin ve enerji sıkıntılarının çözülmesi, ara eleman ihtiyacının giderilmesi, Dicle Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümünün desteklenmesi ve bir mermer araştırma ve uygulama merkezinin kurulması, uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi, KOSGEB’in daha çok destek vermesi, mermer sarf malzemesi işletmeleri kurulması, mermer artık işleme fabrikası kurulması, özel denetleme ve kalite kontrol birimi oluşturulması, pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve sektörel dış ticaret şirketi kurulması, markalaşma, gümrük işlerinin Diyarbakır’da yapılması, ortak depo kurması, Diyarbakır OSB’ye demiryolu bağlantısı önerilmektedir.

Kümelenme konusunda ülke genelinde kapsayıcı bir çalışma Mart 2007-Mart 2009 tarihleri arasında Avrupa Birliği IPA desteği ile gerçekleştirilmiştir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (BROP) illerinden Cazibe Merkezlerini Destekleme Programında yer alan ve ABİGEM’lerin bulunduğu illerde çalışılmıştır.

IPA kapsamında AB’nin mali ve UNDP’nin teknik desteğiyle Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan Şanlıurfa Sanayisinin Yeniden Yapılandırılması Projesi kapsamında 2’nci Organize Sanayi Bölgesi için ulusal ve uluslararası rekabet gücü yüksek olan stratejik sektörler belirlenmiştir. Buna göre, tekstil sektörü, gıda sektörü ve özel imalat sektörlerinde kümelenme ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda; proje ekibi, ilgili sektör katılımcıları ve diğer paydaşlar ile beraber çalıştaylar gerçekleştirmiştir. Tekstil, gıda ve özel imalat sektörlerindeki kümelenme çalışmalarına yön verecek olan faaliyet planı çalışmaları devam etmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Diyarbakır Pilot Uygulaması kapsamında; Diyarbakır’da kümelenme çalışmalarının yürütülmesi öngörülmüştür. Pilot uygulamanın Program belgesinde "KOBİ’lerin Rekabet Gücünün Artırılması" başlığının altında KOSGEB tarafından yürütüleceği belirtilen "Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi ve Diyarbakır’a Yeni Yatırımların Çekilmesi Projesi" kapsamında "Diyarbakır’da kurulmuş olan işletmelerin desteklenmesi, bölgenin yenilik kapasitesinin artırılması için kümelenme haritasının çıkarılmasına" yer verilmiştir. Bu amaçla KOSGEB’in Haziran ayında ilan ettiği ihale sonuçlanarak kümelenme haritalanması çalışmalarına başlanmıştır.

Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) Bölgesel Kalkınma Bileşeni Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı kapsamında Güneydoğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü’nün "GAP İlleri Çırcır-Press İşletmelerinin Koordinasyon ve İşbirliklerinin Geliştirilmesi ile Kümelenme" Projesi desteklenmiştir. Bu proje, Diyarbakır, Şanlıurfa, Batman, Mardin illerinin Çırcır-Press işletmelerinin

kalite standartlarını belirlemek, üretim hacimlerini artırmak, kümelenme faaliyeti ile tekstil sektörünün alt sektörleri ve diğer sanayi sektörleri arasında iyi ilişkiler kurulmasını ve işletmelerin mevcut pazardan daha büyük bir pay almalarını sağlama amacını taşımaktadır.

Buna ilaveten, aynı programın "sanayi sektörleri arasında işbirliğinin güçlendirilmesi" tedbir başlığı altında, Şanlıurfa'da uygulanacak olan "Güneydoğu Anadolu'da İki İş Kümesinin Hayata Geçirilmesi" Projesi de desteklenmiştir. GAP Bölge İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülecek projenin Sanayi ve Ticaret Bakanlığının koordinasyonunda hazırlık çalışmaları devam etmektedir. Hazırlık çalışmaları sona ermesinden sonra ihale süreçlerinin 2011 yılı içerisinde tamamlanması ve Projenin uygulamasına aynı yıl içerisinde başlanması planlanmaktadır.

4.7 GENEL DEĞERLENDİRME

TRC2 Bölgesi'nin 2001 yılı Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı % 2,2, 2006 yılı Gayri Safi Katma Değer (GSKD) içindeki payı % 1,8 olarak ülke nüfus payına göre oldukça düşük gerçekleşmiş olup Düzey 2 Bölgeleri arasında sırasıyla 16'ncı ve 17'nci sıradadır. Kişi başına GSYİH ve GSKD sıralamasında bölge son sıralarda yer almaktadır. TRC2 Bölgesi'ni oluşturan Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin nüfus olarak en büyük 2'nci ve 3'üncü illeri olmasının, önemli ulaşım akslarına sahip olmasının ve geçmişten gelen zengin tarihi ve kültürel değerlerinin doğal bir sonucu olarak bu illerin bölgenin hizmet ve ticaret merkezi konumunda olması ile hizmetler sektörü gelişmiş ve GSYİH ve GSKD içinde en büyük payı almıştır. Hizmetler sektörünün ardından tarım sektörü, sonrasında da en düşük payla sanayi sektörü gelmektedir. Tarım sektörünün bölgedeki payı ülke ortalamasının üzerinde, sanayi sektörü ise çok gerisindedir.

Bölgenin işgücü potansiyeli yeterince değerlendirilememekte, artan nüfusun istihdam edilmesinde ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bölgenin işgücü ve istihdama katılma oranları Türkiye ortalamasının altında iken, işsizlik oranı çok yüksek olup Düzey 2 Bölgeleri arasında 2'nci bölge konumundadır. İstihdamın sektörel dağılımında yıllar itibarıyla toplam istihdam içindeki payı azalsa da tarım sektörü hizmetler sektöründen hemen sonra gelmektedir. Ticaret sektörü istihdam içinde 3'üncü sıradayken sanayi sektörü en az istihdam sağlayan sektör konumunda olup hem bölge istihdamının sektörel dağılımında hem de ülke sanayi istihdamı içinde çok düşük paya sahiptir.

Dış ticarete TRC2 Bölgesi'nde son yıllarda gözle görülür bir artış olmasına rağmen bölge gerek kişi başına ithalat ve ihracat değerlerinde gerekse yıllık ihracat ve ithalat değerlerinde ülke ortalamasının çok gerisinde yer alarak Bölge sıralamasında aşağılarda yer almaktadır. Şanlıurfa ili ihracatında; ülke olarak Suriye, alt sektör olarak çimento ihracatı öne çıkarken, Diyarbakır ilinde; ülke olarak Irak, alt sektör olarak mermer ihracatı öne çıkmaktadır. Komşu ülkeler ile son dönemde yaşanan olumlu siyasi ve ekonomik gelişmeler açısından bakıldığında, bölgesel işbirliği potansiyelinin yaratacağı fırsatların çok önemli bir noktada durduğu söylenebilir. TRC2 Bölgesi başta Suriye ve Irak olmak üzere tüm Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirilecek ticari işbirliği ile yakınlık avantajını kullanarak dış ticarete çok fazla katkı sağlayabilecek konumdadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Diyarbakır, Şanlıurfa illeri özelinde genel olarak finansal araçların pek kullanılmadığı, finansman ihtiyacının büyük bir kısmının krediler ile karşılandığı ve finans kuruluşları içerisinde bankaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu durum, finansal olarak yeteri kadar yayılma olmadığını göstermekle beraber finansal sistemin bölgede oldukça sığ olduğunun da göstergesidir. Finansal derinliğin az olması, finansal enstrümanların sınırlı olması ya da kullanılmaması, finansal kurumların sayıca az ve finansal alanlarda tecrübe birikiminin yetersiz olması gibi nedenler işletmelerin finansmana erişimini zorlaştırmaktadır.

TRC2 Bölgesi'ni de kapsayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine göre özel sektör yatırımlarının sınırlı olduğu bir bölge olarak bilinmektedir. Bu durum kamu yatırımlarını bölge için önemini daha da arttırmaktadır. Özellikle GAP Eylem Planı'nın uygulanması ile TRC2 Bölgesi'nin kamu yatırımlarından aldığı pay oldukça yükselmiş ve bölge sıralamasında üst sıralara yerleşmiştir. Kamu yatırımlarının çoğu sulama alanında olmak üzere tarım sektöründe gerçekleşmiş olup eğitim, sağlık ve madencilik tarımdan sonra en fazla pay alan sektörler konumundadır. Kamu yatırımı dışında özel sektör yatırımlarını özendirme amacını güden yatırım teşvik sisteminde TRC2 Bölgesi teşviklerden en fazla faydalanan 4. Bölge gurubunda yer almaktadır. Fakat buna rağmen alınan yatırım teşvik belgesi sayılarına bakıldığında bölgede bu teşviklerden yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır.

Bölgede temel ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde bitkisel ve hayvansal üretimde yoğunlaşmış olmasına karşın tarımsal üretim değeri ve verimlilik oldukça düşüktür. Buna rağmen verimli ve düz topraklarıyla bölge birçok tarla bitkisinin yetiştiriciliği ve üretiminde ülke genelinde ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye'deki sulanan alan içinde halihazırda önemli bir paya sahip TRC2 Bölgesi GAP sulama yatırımlarının hayata geçmesi ile birlikte bu payını arttıracaktır. Bu tarım alanlarında tarımsal verimin ve ürün çeşitliliğinin artırılması ile artacak nitelikli üretim ve buna paralel gelişecek tarıma dayalı sanayiler ile bölge kalkınmasında tarım sektörü kilit rolü oynayacaktır.

Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya ve bölge istihdamına olan düşük katkısı ile sanayi sektörü TRC2 Bölgesi'nde henüz bölgenin potansiyelini yansıtmak üzere gelişmemiştir. Son yıllarda bölgedeki istikrar ortamına paralel artan sanayi yatırımları ile belli bir ivme yakalanmış olmasına rağmen henüz ülke ortalamasının çok gerisindedir. Bölgedeki sulama yatırımlarının beraberinde getirdiği tarımsal üretim artışı ile beraber genelde tarımsal üretimi girdi olarak kullanan gıda ve tekstil sanayinde görece yığılma gerçekleşmiştir. İşletmelerin sektörel dağılımına ve istihdama olan katkılarına baktığımızda tekstil, örme, konfeksiyon ve deri sanayi, ile gıda, içki ve tütün sanayi hem Şanlıurfa hem de Diyarbakır ilinde öne çıkmaktadır. Bunların dışında Diyarbakır ilindeki mermer potansiyelinin bir sonucu olarak taş ve toprağa dayalı sanayi ile madencilik ve taş ocaklığı sanayi ilde öne çıkmaktadır.

Bölgedeki sanayi işletmeleri genelde kapasite kullanım oranı düşük, beşeri ve teknolojik altyapısı yetersiz, düşük katma değerli üretim yapan, birbirini taklit eden, kurumsallaşamamış, mikro ve küçük ölçekli KOBİ'lerdir. Özellikle son yıllarda bu profilin dışına çıkmış yenilikçi faaliyetlerde bulunan, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere birçok ülkeye ürün ihraç eden işletme sayısındaki artış memnuniyet vericidir.

Bölgedeki KOBİ'ler çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu nedenle, istenen verimlilik düzeyinde çalışarak katma değer ve istihdam yaratmaktan uzaktırlar. En çok karşılaştığı sorunların başında planlama, pazarlama ve finansman sorunları gelmektedir. Bu sorunların yarattığı teknolojik gerilik ve düşük üretim kapasitesi ile pazar araştırması yapılmaması, AR-GE faaliyetlerine gereken önemin verilmemesi, yetersiz işletme sermayesi, yabancı kaynak sağlamadaki güçlükler, profesyonel finans yöneticisi çalıştırmama, sağlanan teşviklerden yeterince yararlanmama ve finansal kaynak veya fonları yönetmede karşılaşılan diğer sorunlar nedeniyle üretilen katma değer düşük düzeylerde seyretmektedir. Ayrıca Bölgedeki KOBİ'lerde girişimcilik, yöneticilik ve mülkiyetin işletme sahibinde toplanması, fizibilite çalışmalarına gereken önemin verilmemesi, ortak girişimlerde çekingen davranılması ve güvensizlik, kuruluş yeri seçiminde isabetsizlik, karşılaşılan diğer sorunlardır.

5. BÖLÜM

ALTYAPI

5. BÖLÜM: ALTYAPI

5.1 GENEL ULAŞIM SİSTEMİ

Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki başat ulaşım sistemi tüm Türkiye genelinde olduğu gibi kara yolu ulaşımıdır. Diyarbakır ve Şanlıurfa şehirleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük iki ili olup sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe de yörede öncü konumdadırlar. Ayrıca, Şanlıurfa ilinin Suriye'ye olan sınırı ve her iki ilin de Mardin ve Şırnak illeri üzerinden Irak'a olan yakınlığı sebebiyle bu iki il, ulaşım açısından sınır kapıları ve Türkiye'nin iç kesimlerine doğru uzanan akslar üzerinde konumlanmaktadır. Diyarbakır, Adıyaman hariç diğer bölge illerinden

Harita 5.1- TRC2 Bölgesi Ulaşım Sistemi

Kaynak: KGM, 2010; DHMİ, 2010b; TCDD, 2010.

5.1.1 Karayolu

Mardin, Şırnak, Batman ve Siirt illeri ile birlikte Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri de Karayolları Genel Müdürlüğü 9. Bölge Müdürlüğü hizmet alanı içinde kalmaktadır. Ana ulaşım şekli karayolu ulaşımı olduğu için bölge içerisindeki merkezlerin civar yerleşimlere olan uzaklıkları önem kazanmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Diyarbakır ve Şanlıurfa şehir merkezlerinin bazı önemli merkezlere olan karayolu mesafeleri verilmiştir.

Tablo 5.1- Diyarbakır ve Şanlıurfa İllerinin Bazı Merkezlere Karayolu Uzaklıkları

Diyarbakır-Şanlıurfa	176 km	Şanlıurfa-Gaziantep	137 km
Diyarbakır-Habur	298 km	Şanlıurfa-Habur	342 km
Diyarbakır-Mersin	587 km	Şanlıurfa-Mersin	411 km
Diyarbakır-İskenderun	506 km	Şanlıurfa-İskenderun	330 km
Diyarbakır-Ankara	911 km	Şanlıurfa-Halep	257 km
Diyarbakır-İstanbul	1.365 km	Şanlıurfa-Ankara	809 km

Kaynak: KGM, 2010.

TRC2 Bölgesi sınırları içerisindeki toplam devlet yolu uzunluğu 986 km, toplam il yolu uzunluğu 1.223 km, toplam karayolu uzunluğu ise 2.209 km'dir. Bölge sınırları içerisinde 574,7 km devlet yolu ve 1,8 km il yolu bölünmüş yol statüsündedir.

Tablo 5.2- Diyarbakır ve Şanlıurfa Devlet Yollarının Satış Cinslerine Göre Uzunlukları, 2009

	Devlet Yolları (km)					
	Asfalt Yollar			Parke	Toplam Uzunluk	Bölünmüş Yol
	Asfalt Betonlu	Sathi Kaplama	Toplam			
Diyarbakır	47	368	415	2	417	274
Şanlıurfa	65	401	566	3	569	253,7
TRC2 Bölgesi	212	769	981	5	986	547,7
Türkiye	7.488	23.282	60.563	66	31.271	13.606

Kaynak: KGM, 2010.

Tablo 5.3- Diyarbakır ve Şanlıurfa İl Yollarının Satış Cinslerine Göre Uzunlukları, 2009

	İl Yolları (km)						
	Asfalt Yollar		Stabilize	Toprak	Geçit Vermez	Toplam Uzunluk	Bölünmüş Yol
	Asfalt Betonlu	Sathi Kaplama					
Diyarbakır	0	544	11	39	53	647	1,8
Şanlıurfa	0	482	65	1	28	576	0
TRC2 Bölgesi	0	1.026	76	40	81	1.223	1,8
Toplam	1.193	26.500	1.353	730	1.058	30.948	852

Kaynak: KGM, 2010.

Türkiye genelinde devlet yollarının yaklaşık % 23,95'i asfalt iken bu değer bölgedeki devlet yolları için % 21,6'dır. Türkiye genelinde il yollarının % 3,86'sı asfalt kaplama iken bölge genelinde asfalt kaplama yol bulunmamaktadır.

Şanlıurfa sınırları içerisinde TEM otoyolunun, otoyol bağlantı yolları ile beraber, 120,5 km'lik kısmının yapımı tamamlanmış olup işletmededir. Toplam 225 km uzunluğundaki Şanlıurfa-Gaziantep otoyolu GAP'ın ana arterini oluşturmaktadır. Otoyol; Birecik-Suruç, Suruç-Şanlıurfa, Gaziantep çevreyolu, Gaziantep-Birecik kesimlerinden oluşmaktadır. Diyarbakır il sınırı içinde otoyol bulunmamaktadır.

Diyarbakır'daki 5.521 km'lik köy yolunun % 92'si, Şanlıurfa'daki 7.440 km'lik köy yolunun % 85'i birinci derece öncelikli yol vasfındadır (Köy Yolları Envanteri, 2006).

Tablo 5.4- TRC2 Bölgesi Köy Yolları Durumu – Hizmet İçi Yol Dağılımı (km)

	Asfalt	Beton	Stabilize	Tesviye	Ham	Toplam
Şanlıurfa	2.607	-	4.833	-	-	7.440
Diyarbakır	927	6	3.695	593	302	5.521
Türkiye	118.195	1.898	129.513	29.818	7.131	288.011

Kaynak: Mİ GM, 2010.

5.1.2 Havayolu

Bölgede Diyarbakır Havaalanı ve Şanlıurfa GAP Havaalanı olmak üzere iki havaalanı bulunmaktadır. Diyarbakır Askeri Havaalanı, 1952 yılından bu yana sivil uçuşlara da hizmet veren, sadece yurtiçi uçuşlara açık ve bölgesel nitelikte bir havaalanıdır. 2680 m²'lik yolcuya açık alana sahiptir ve havaalanının kapasitesi 1.450.000 yolcu/yıldır. Havaalanı kent merkezinden sadece 6 km uzaklıkta bulunmaktadır. Apron kapasitesi 3 uçaktır. Gümrük hizmeti verilemediğinden havaalanında doğrudan uluslararası hava ulaşımı yapılamamaktadır.

2007 yılında hizmete giren Şanlıurfa-GAP Havaalanı sivil kategoride olup ağır kargo uçaklarının iniş ve kalkışına imkân sağlayacak şekilde inşa edilmiştir. Apron kapasitesi 8 uçak olup 12.000 m²'lik terminal binası ile hizmet vermektedir. Havaalanının yolcu kapasitesi 2.500.000 yolcu/yıldır. Havaalanı Şanlıurfa-Diyarbakır yolunun 35. km'sinde bulunmaktadır. Havaalanının kent merkezine ve TEM otoyoluna olan

1 Toplam uzunluğa stabilize (137 km), toprak (53 km) ve geçit vermez (245 km) satış kaplamaları da eklenmiştir.

2 Toplam uzunluğa parke satış kaplama uzunluğu (114 km) da eklenmiştir

bağlantı yolları bölünmüş yol olarak inşa edilmiştir. Uluslararası havaalanı olarak tasarlanan GAP Havaalanı'nın iç hat seferlerinin yanı sıra dış hat seferlerine açılması için 'Daimi Hudut Kapısı' olarak ilan edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kargo apronu ve kargo binası eksiklikleri tamamlanamadığı için kargo taşımacılığı yapılamamaktadır.

Her iki havaalanındaki 2007-2009 yılları arası yolcu, yük ve uçak trafiği Tablo 5'te verilmiştir. Bu tabloda Adana ve Gaziantep havaalanlarına ait bilgiler de verilmiş olup bölge dışında yer alan ama yaklaşık aynı büyüklükteki hinterlantlara hizmet veren yakın havaalanlarındaki değişim de gözlenmiştir. Bu verilere göre, Adana Havaalanı dışındaki bölge havaalanları kargo taşımacılığında etkisiz kalmaktadır. Yolcu taşımacılığında ise en düşük kapasitede çalışmakta olan Şanlıurfa GAP Havaalanı dışındaki havaalanlarında Türkiye genelindeki artışa paralel bir artış gözlenmiştir. Şanlıurfa GAP Havaalanının hizmete girişi ile 3 yıl içinde taşınan yolcu sayısı hemen hemen iki katına çıkmakla birlikte havaalanı oldukça düşük kapasitede (% 7,2) işletilmektedir. Diğer yandan, Diyarbakır Havaalanı kapasitesinin gelecek 5 yıl içerisinde dolma ihtimali oldukça yüksektir.

Tablo 5.5- TRC2 Bölgesi'ndeki İllerin Karşılaştırmalı Hava Kargo, Yolcu ve Uçak Sayısı

	2008			2009		
	Yük (Ton)	Yolcu (Kişi)	Uçak Sayısı	Yük (Ton)	Yolcu (Kişi)	Uçak Sayısı
Türkiye	402.039	79.438.289	741.765	425.188	85.508.508	788.433
Şanlıurfa	0	154.647	1.474	27	181.155	1.914
Diyarbakır	882	967.088	7.649	950	1.060.381	8.897
Gaziantep	20	754.968	7.116	808	833.002	8.161
Adana	6.151	2.290.427	26.269	5.559	2.482.402	26.242

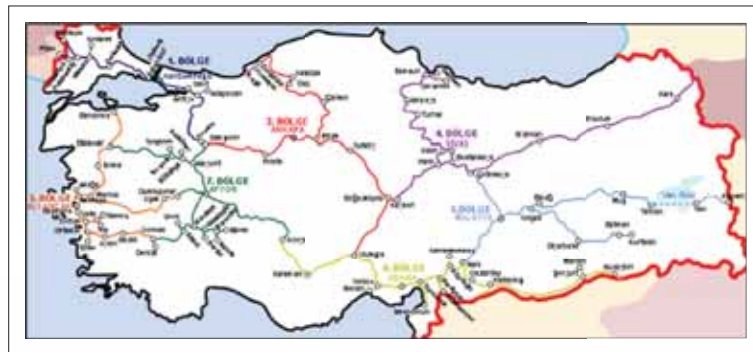
Kaynak: DHMİ, 2010b.

5.1.3 Demiryolu

Ulusal demiryolu ağı bölgeyi iki aks üzerinden doğu-batı doğrultusunda beslemektedir. Kuzeydeki hat, Ergani'den Bölge'ye girmekte, Diyarbakır ve Batman'ı geçerek Kurtalan'da son bulmaktadır. Bu hat Malatya merkezli TCDD 5. Bölge Müdürlüğü sorumluluk sahasında kalmaktadır. Güneydeki hat ise, Narlı (Kahramanmaraş)'dan başlayarak Gaziantep ve Nizip üzerinden Barak (Karkamış)'a varmakta, buradan Suriye sınırını izleyerek Nusaybin'e kadar ulaşmakta ve Suriye topraklarından geçerek Irak'a bağlanmaktadır. Bu hat, Adana merkezli TCDD 6. Bölge Müdürlüğü sorumluluk sahasına girmektedir. Diyarbakır ili sınırlarında 150 km, Şanlıurfa ili sınırlarında da 221 km demiryolu hattı mevcuttur (DİÇOM, 2008; ŞİÇOM, 2008). Özetle, demiryolu ağı Bölge'deki yerleşimlerin çok azına hizmet vermekte olup mevcut iki hattın birbirine bağlantısı bulunmamaktadır. Ayrıca Şanlıurfa il merkezine demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır.

İstanbul Haydarpaşa'dan kalkan Güney Ekspresi bölge içerisindeki kuzey hattı boyunca Ergani, Diyarbakır ve Bismil'den geçerek Batman'a yönelir. Batman-Diyarbakır ve Kurtalan-Diyarbakır arasında günde birer sefer olmak üzere karşılıklı bölgesel tren seferleri bulunmaktadır. Ayrıca Kürk-Diyarbakır yönünde de haftada 3 defa olmak kaydıyla karşılıklı seferler yapılmaktadır. Ancak bu güzergâhtaki seferler yolcu kapasitesine bağlı olarak düşürülmekte ve hatta durdurulabilmektedir. TCDD 6. Bölge Müdürlüğü sınırları içerisinde kalan güney hattı üzerinde Mürsitpınarı, Akçakale ve Ceylanpınar önemli istasyonlardır. Bu hat, Bağdat demiryolunun bir parçasıdır. TCDD verilerine göre hatta düzenli yolcu treni seferleri bulunmamaktadır.

Harita 5.2- TCDD Haritası

Kaynak: TCDD, 2009.

Tablo 5.6- GAP Bölgesi'ndeki Demiryolu Hat Uzunlukları

	Hat Kesimi	Uzunluk (km)
TCDD 5. Bölge Müdürlüğü	Maden-Batman (Diyarbakır kesimi)	173,2
	Batman-Kurtalan	69,5
TCDD 6. Bölge Müdürlüğü	Narlı-Gaziantep	84,2
	Gaziantep-Karkamış (Barak)	91,0
	Barak-Nusaybin (Şanlıurfa kesimi)	325,6
	Şenyurt-Mardin	25,4
	Fevzipaşa-Narlı ¹	69,4

Kaynak: GAPBKİB, 2009.

5.1.4 Kent İçi Ulaşım

Toplu Taşıma Sistemleri

Diyarbakır ve Şanlıurfa kent merkezlerinin uygulamaya geçirilmiş bütünlüklü ulaşım analizi ve planlaması bulunmamaktadır. Ancak, Diyarbakır kent merkezi için 2005 yılında başlatılan Ulaşım Master Planı çalışması bulunmakla beraber bu çalışma henüz neticelendirilmemiştir. Şanlıurfa Belediyesinin de hazırlanmış olduğu bir Ulaşım Master Planı bulunmaktadır. Bu plana göre Şanlıurfa'da yeni yollar açılmış veya mevcut yollar genişletilmiştir.

Her iki kent için belediye otobüsleri, özel halk otobüsleri, hatlı minibüsler ile ticari taksiler kent içi toplu taşımacılıkta kullanılan yegâne araçlardır. Bu araçların sayıları Tablo 7'de verilmiştir. Bu tabloya göre Diyarbakır'daki belediye otobüsü ve minibüs sayıları Şanlıurfa'dakilerin 3 katı fazladır. Diyarbakır'daki ticari araç sayısı da Şanlıurfa'dakinin 4 katı fazladır.

Diyarbakır'daki halk otobüsleri 6 adet toplu taşımacılık kooperatifine bağlıdır. Bunlara ilaveten kent merkezinde faaliyette bulunan 999 adet servis aracı bulunmaktadır (DBB, 2009b).

Tablo 5.7- Diyarbakır ve Şanlıurfa Kent İçi Yolcu Taşımacılığı Yapan Araç Sayıları

Araç Cinsi	Araç Sayısı	
	Diyarbakır	Şanlıurfa
Belediye Otobüsü	60	20
Halk Otobüsü	100	98
Minibüs	300	91
Taksi	2.061	517
Toplam	2.521	726

Kaynak: DBB, 2009b; ŞİÇOM, 2008.

Diyarbakır'da 2009 Ocak-Aralık ayları arası toplu taşıma vasıtaları ile yıllık taşınan yolcu sayıları:

Tam Yolcu Sayısı : 7.248.311 kişi

İndirimli Yolcu Sayısı : 3.255.154 kişi

Ücretsiz Yolcu Sayısı : 740.178 kişi

Toplam Yolcu Sayısı : 11.243.643 kişi olarak hesaplanmıştır (DBB, 2009b). Bu verilere göre toplu taşıma araçları ile taşınan ortalama günlük yolcu sayısı 30.800 kişidir.

Diyarbakır kent içi ulaşımı hafifletmek amacıyla şehirlerarası otobüs terminali Şanlıurfa Yolu üzerindeki 25 hektarlık alana taşınmıştır. Urfakapı çıkışında bulunan yakın çevre terminali merkezde trafik sorunu yarattığından, Şehitlik mahallesinde Mardin Yolu çevresinde 2,5

¹ Kismen GAP Bölgesi içindedir.

hektar büyüklüğündeki alanda yapılan yakın çevre terminaline taşınmıştır. Benzer işlevi olan bir terminalin Seyrantepe bölgesinde yapılması planlanmaktadır.

Diyarbakır kenti çevresindeki karayolu geçişlerini yerleşim alanları dışına taşımak amacı ile iki çevre yolu projesi planlanmıştır. İki etap olarak öngörülen projenin birinci etabı Elazığ Yolu Üçkuyu yerleşmesinin batısından Şanlıurfa Yolu Gömmetaş yerleşmesi kuzeyinde karayoluna bağlanan kesimden, ikinci etabı ise Şanlıurfa Yolu'ndan, Havar Çayı Vadisi'nden, Çarıklı Yerleşmesi'nin doğusundan Mardin Yolu'na bağlanan kesimden oluşmaktadır.

Şanlıurfa çevre yollarının 4 parçadan oluşması planlanmıştır. Bu maksatla Diyarbakır-Mardin Yollarını bağlayan 4,1 km uzunluğundaki ilk çevre yolu bağlantısı 2010 yılında açılmıştır. Bu yol üzerine daha önce kent merkezinde bulunan şehirlerarası otobüs terminali taşınmıştır. İnşaatı devam eden diğer parçalar, Mardin-Akçakale yolları bağlantısı (6,5 km) ve Akçakale-Gaziantep yolları (11,5 km) bağlantısıdır. Proje aşamasındaki 4. Çevre yolu bağlantısı Diyarbakır-Gaziantep Yolları arasında düşünülmektedir. Bu yolun bir kısmı askeri bölge içerisinde geçmektedir.

Diyarbakır'da Ulaşım Master Planı çalışmaları ve Hafif Raylı Sistem fizibilitesi çalışmaları devam etmektedir. Şanlıurfa için böyle bir çalışma mevcut değildir.

5.1.5 İlçeler Arası Ulaşım

İl içi konumları itibarıyla Diyarbakır ve Şanlıurfa kent merkezleri ilçelerden gelen yolların kesiştiği merkez konumdadır. Şanlıurfa ilinde ilçeler arası ulaşım hareketliliği yüksekken, Diyarbakır'da bu durum merkez-ilçeler arasında görülmektedir. Şanlıurfa ulaşım sisteminin birden fazla odaklı olduğu, Diyarbakır'da ise ulaşım sisteminin daha çok önemli ana yollar üzerinde ve merkezden çevreye doğru şekillendiği söylenebilir.

Diyarbakır-Elazığ yolu üzerinde olan Ergani, Diyarbakır-Siirt/Bitlis yolu üzerinde olan Silvan, Diyarbakır-Batman yolu üzerinde olan Bismil ve Diyarbakır-Mardin yolu üzerinde olan Çınar ilçeleri üzerinde buldukları yüksek yoğunluklu yol itibarıyla ulaşım açısından daha şanslı ilçelerdir ve mevcut gelişmelerinin gösterdiği üzere büyüme potansiyeli en yüksek ilçelerdir. Çüngüş, Çermik ve Dicle ilçelerinin Diyarbakır merkez karayolu bağlantısı Ergani üzerinden yapıldığı için Ergani ilçesi küçük ölçekte bir çekim merkezi konumundadır. Ergani ve Bismil ilçeleri önemli karayolları üzerinde bulunmaları ve Maden-Diyarbakır-Batman demiryolu hattı üzerinde istasyon merkezleri olmaları sebebiyle birer ulaşım merkezi durumundadırlar. Diyarbakır ilinde kuzey ilçeleri (Kulp, Lice, Hani ve Dicle) ulaşım sistemine ikincil dereceli (il yolu) yol ile bağlanmaktadır.

Şanlıurfa ilinde Suruç-Akçakale, Akçakale-Ceylanpınar, Suruç-Bozova, Bozova-Hilvan ve Siverek-Viraneşir ilçeleri arasında Şanlıurfa merkez bağlantısı dışında kara yolu bağlantısının ve Suruç/Mürşitpınar-Akçakale-Ceylanpınar demiryolu bağlantısının olması merkez ilçeye bağımlılığın Diyarbakır'a göre daha düşük olduğunun bir göstergesidir.

Diyarbakır gibi Şanlıurfa ilinde de, kenti çevre illere bağlayan kara yolları üzerindeki ilçeler daha büyümüş ilçelerdir. Birecik ve Suruç ilçeleri, Gaziantep-Şanlıurfa yolu; Siverek ve Hilvan ilçeleri, Şanlıurfa-Diyarbakır yolu; Viraneşir ilçesi Şanlıurfa-Mardin yolu üzerinde bulunmaktadır. İlçeler arası ikincil bağlantıların da dikkate alınmasıyla Suruç, Akçakale, Birecik, Viraneşir ve Siverek ilçeleri ulaşım imkanları bakımından diğer ilçelerden daha fazla önem arz etmektedir. Ayrıca Siverek ilçesi beş ayrı yöndeki kara yolu bağlantıları ile Şanlıurfa'nın en önemli ilçesi konumundadır.

5.2 HABERLEŞME

Sabit Telefon ve İnternet Altyapısı

TRC2 Bölgesi Şanlıurfa ilinde Aralık 2009 itibarıyla bağlı sabit telefon abone sayısı 82.799'dur. Şanlıurfa ilinde internet bağlantısında en çok kullanılan bağlantı tipi olan ADSL abone sayısı 30.421'dir. Metro Ethernet internet abone sayısı 14, Metro Ethernet Noktadan Noktaya abone sayısı 15'tir. Şanlıurfa Merkez, Siverek, Hilvan, Suruç, Harran, Bozova, Akçakale ve Viraneşir ilçelerinde kablosuz telefon sistemi kurulu olup görüşme yapılmaktadır (ŞİPKM, 2009).

Diyarbakır ilinde 2010 yılı Temmuz ayı verilerine göre il genelinde bağlı sabit telefon abone sayısı 91.910'dur. Diyarbakır ilinde internete bağlantısında en çok kullanılan bağlantı tipi olan ADSL abone sayısı 42.392'dir.

Operatörlere Göre Baz İstasyonu Sayıları

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu verilerine göre, TRC2 Bölgesi illerinde ve BTK Diyarbakır Bölge Müdürlüğü sorumluluk alanında bulunan illerde yer alan baz istasyonu sayıları 2010 yılı Temmuz ayı itibarıyla Şanlıurfa ilinde 651, Diyarbakır ilinde 606'dır.

TRC2 Bölgesi illerinde bulunan baz istasyonu bilgileri aşağıdaki gibidir;

Tablo 5.8- TRC2 Bölgesi İlçelere Göre Baz İstasyonu Sayısı

Şanlıurfa İlçeler	Toplam	Diyarbakır İlçeler	Toplam
Merkez	325	Bağlar	149
Akçakale	25	Kayapınar	86
Birecik	37	Yenişehir	79
Bozova	24	Sur	78
Ceylanpınar	29	Bismil	32
Halfeti	12	Çermik	21
Harran	15	Çınar	21
Hilvan	24	Çüngüş	9
Siverek	73	Dicle	12
Suruç	30	Eğil	8
Viranşehir	57	Ergani	34
		Hani	8
		Hazro	9
		Kocaköy	4
		Kulp	9
		Lice	13
		Silvan	34
TOPLAM	651	TOPLAM	606

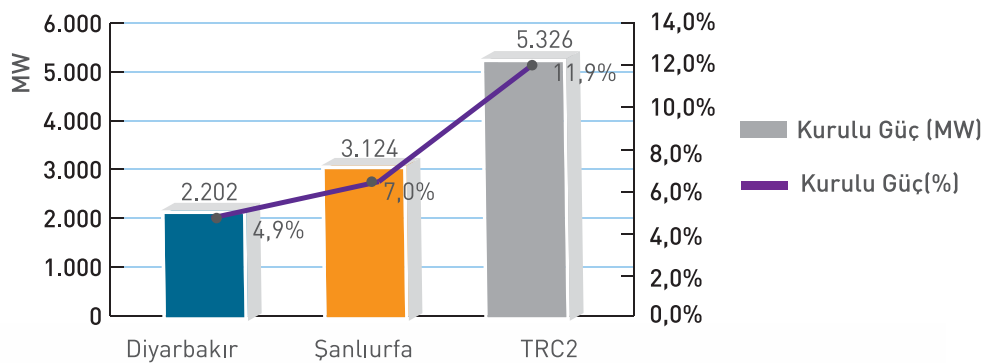
Kaynak: BTKDBM, 2010.

5.3 ENERJİ

5.3.1 Bölgedeki Elektrik Üretimi

TRC2 Bölgesi'nde herhangi bir termik santral bulunmayıp hidroelektrik santrallerden elektrik üretilmektedir. Toplamda 5.326 MW kurulu gücü bulunan 7 adet hidroelektrik santral ile bölgede yıllık 19.823 GWh elektrik üretim kapasitesi mevcuttur. Türkiye hidroelektrik kurulu gücünün % 36,6'sı, toplam kurulu gücün ise % 11,9'u TRC2 Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Grafik 5.1- TRC2 Bölgesi'nin Türkiye Toplam Kurulu Güç İçindeki Payı

Kaynak: DSİ X. Bölge Müdürlüğü, 2010a; DSİ XV. Bölge Müdürlüğü, 2010; GAPBKİB, 2010

5.3.2 Bölgedeki Elektrik Tüketimi

En önemli gelişmişlik göstergelerinden biri olan kişi başına elektrik tüketimi TRC2 Bölgesi'nde 1.095 kWh değeriyle, 2.264 kWh olan Türkiye ortalamasının oldukça altında bulunmaktadır. Bölge Türkiye toplam elektrik tüketimi içinde % 2,07'lik bir pay olarak 26 Düzey 2 Bölgesi içinde 22'nci sırada yer almaktadır.

Tablo 5.9- TRC2 Bölgesi ve Türkiye Elektrik Tüketim Durumu, 2008

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi	Türkiye
Kişi Başına Tüketim	(kWh)	1.340	837	1.095	2.264
Toplam Tüketim	(MWh)	2.109.739	1.248.844	3.358.583	161.947.529
Toplam Tüketim İçindeki Oranı (%)	Sanayi	17,8	14,3	16,5	46,2
	Ticarethane	8,9	12,8	10,4	14,8
	Mesken	30,2	36,2	32,4	24,4
	Tarımsal Sulama	23	6,6	16,9	2,9
	Resmi Daire	3,4	13,7	7,2	4,5
	Diğer	16,6	16,5	16,6	7,1

Kaynak: TÜİK, 2010a.

Tablo 5.10- TRC2 Bölgesi'nde 2009 Yılı Elektrik Tüketimi

	Sanayi	Ticarethane	Mesken	Tarımsal Sulama	Resmi Daire	Diğer	Toplam
	(MWh)						
Diyarbakır	174.490	181.447	424.227	35.914	138.638	160.994	1.115.710
Şanlıurfa	339.660	74.577	264.477	176.468	74.714	328.776	1.258.671
TRC2	514.150	256.024	688.704	212.382	213.352	489.770	2.374.381

Kaynak: Dicle EDAŞ Diyarbakır İl Müdürlüğü, 2010; Dicle EDAŞ Şanlıurfa İl Müdürlüğü, 2010.

Elektrik tüketiminin sektörel dağılımına bakıldığında, bölgenin sanayi elektrik tüketim oranının ülke ortalamasının çok altında olduğu, buradan da bölgedeki sanayinin gelişmediği görülebilmektedir. Tarımsal sulamanın Türkiye toplam elektrik tüketimi içindeki oranı % 2,9 iken TRC2 Bölgesi'nde bu oran % 16,9'dur.

2003-2008 yılları arasında TRC2 Bölgesi'nde elektrik tüketim miktarında % 43 artış görülmüş olup, bu artış miktarı % 45 olan Türkiye artış miktarına yakındır. Aynı yıllarda Diyarbakır toplam elektrik tüketimindeki artış miktarı Türkiye ortalamasının altında kalıp % 27 olarak gerçekleşirken, Şanlıurfa % 54'lük artış miktarı ile Türkiye ortalamasının üstünde olmuştur. Sanayi elektrik tüketiminde söz konusu yıllarda Türkiye'de % 36 artış görülmüşken TRC2 Bölgesi'nde % 59 oranında artış olmuştur.

Grafik 5.2- TRC2 Bölgesi'nde 2003-2008 Yılları Arasında Kullanım Yerlerine Göre Elektrik Tüketimi

Kaynak: TÜİK, 2010a.

2009 yılı itibariyle elektrik abone sayısı Şanlıurfa ilinde 332.801, Diyarbakır ilinde ise 363.152 olup TRC2 Bölgesi'nde toplam 695.953 olmuştur. Abone sayılarına bakıldığında ticarethane, meskenler, resmi daireler, sanayi abone gruplarında Diyarbakır ili Şanlıurfa iline göre daha fazla öne çıkarken, tarımsal sulamada Şanlıurfa ili öne çıkmaktadır.

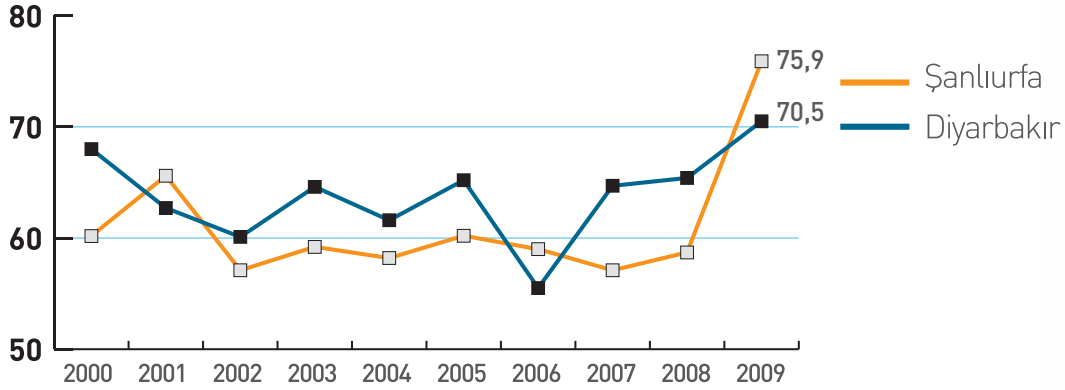
Tablo 5.11- 2009 Yılı İtibarıyla TRC2 Bölgesi Elektrik Abone Gruplarına Göre Abone Sayıları

Abone Grubu	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi
Sanayi	1.463	279	1.742
Ticarethane	42.604	39.919	82.523
Tarımsal Sulama	2.248	7.755	10.003
İçme Suyu	1.084	1.264	2.348
Şantiye	5.932	2.466	8.398
Meskenler	304.229	276.793	581.022
Resmi Daire	2.931	2.090	5.021
Diğer	2.661	2.235	4.896
Toplam	363.152	332.801	695.953

Kaynak: Dicle EDAŞ Diyarbakır İl Müdürlüğü, 2010; Dicle EDAŞ Şanlıurfa İl Müdürlüğü, 2010.

Yıllar itibarıyla kayıp kaçak oranlarına bakıldığında, son yıl hariç Diyarbakır ilindeki kayıp kaçak oranlarının Şanlıurfa iline göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye kayıp kaçak ortalamasının % 15-20 arasında değiştiği düşünüldüğünde TRC2 Bölgesi'ndeki kayıp kaçak oranının oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 5.3- TRC2 Bölgesi'nde Yıllara Göre Kayıp Kaçak Oranı

Kaynak: Dicle EDAŞ Diyarbakır İl Müdürlüğü, 2010; Dicle EDAŞ Şanlıurfa İl Müdürlüğü, 2010.

5.3.3 Elektrik İletim Altyapısı

TRC2 Bölgesi'nde elektrik dağıtım hizmetini Dicle Elektrik Dağıtım A.Ş. yapmaktadır. Diyarbakır ilinde 12 adet, Şanlıurfa ilinde ise 22 adet 154 ve 380 kV gerilim seviyesinde çoğu TEİAŞ'a ait olmak üzere EÜAŞ ve özel şirketlere ait indirici trafo merkezi bulunmakta olup elektrik enerjisi buralardan dağıtılmaktadır.

Tablo 5.12- Trafo Merkezleri, Kurulu Güç ve İletim Hatları Uzunlukları

	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi
İndirici Trafo Merkezi Sayısı	12	22	34
Toplam Trafo Sayısı	3.154	3.611	6.765
Trafoaların Kurulu Gücü (MW)	834	684	1.518
380 kV Enerji İletim Hat Uzunluğu (km)	188	1.351	1.539
154 kV Enerji İletim Hat Uzunluğu (km)	661	1.682	2.343

Kaynak: Dicle EDAŞ Diyarbakır İl Müdürlüğü, 2010; Dicle EDAŞ Şanlıurfa İl Müdürlüğü, 2010.

5.3.4 Petrol

Türkiye petrol boru hatları aşağıdaki haritada görülmektedir. Diyarbakır il sınırları içinden Batman-Dörtüyl Ham Petrol Boru Hattı, Şanlıurfa il sınırları içinde ise Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı bulunmaktadır

Harita 5.3- Türkiye'deki Petrol Boru Hatları Haritası

Kaynak: BOTAŞ, 2010a.

5.3.5 Doğalgaz

Doğalgaz kullanımının yurt genelinde yaygınlaştırılması çerçevesinde Malatya-Gaziantep Doğalgaz Boru Hattı'ndan alınan bir bransman ile Adıyaman, Şanlıurfa, Elazığ, Diyarbakır Boru Hattı fazlarının 2007 yılında tamamlanmasından sonra TRC2 Bölgesi'nde doğalgaz dağıtım altyapı çalışmalarına başlanmıştır. Her iki ilde 2010 yılında 30.000 aboneye ulaşma hedefi bulunmaktadır.

Tablo 5.13- TRC2 Bölgesi Doğalgaz Abone Sayısı ve Tüketimi

	Diyarbakır	Şanlıurfa	TRC2 Bölgesi
Abone Sayısı (Haziran, 2010)	20.351	18.653	39.004
Tüketim Miktarı (Sm ³) (2009)	11.325.755	7.750.000	19.075.755

Kaynak: Diyargaz, 2010; Urfagaz, 2010.

Şanlıurfa (184 km) ve Diyarbakır (336 km) il sınırlarında toplam 520 km uzunluğunda doğalgaz boru hattı bulunmaktadır. Bunun 128 km'lik kısmı tamamlanmış, 186 km'lik kısmı inşa halinde, 22 km'lik kısmı ise ihale sürecindedir. TRC2 Bölgesi'ndeki bu doğalgaz boru hatlarının taşıma kapasitesi toplamda günlük 8.040.000 Sm³'tür.

Harita 5.4- Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Doğalgaz Boru Hatları Haritası

Kaynak: BOTAŞ, 2010b.

5.4 KANALİZASYON VE ATIKSU ARITMA SİSTEMLERİ

5.4.1 Kanalizasyon ve Yağmursuyu Şebeke Durumu

TÜİK'ten alınan 2008 yılı verilerine göre TRC2 Bölgesi'ndeki 56 belediyeden 43'ünde (17 Şanlıurfa, 26 Diyarbakır) kanalizasyon şebekesi bulunmaktadır. Aynı verilerde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı Şanlıurfa için % 93, Diyarbakır için ise % 94 olarak verilmiştir (TÜİK, 2010i). Bu oranlar Türkiye geneli olan % 88'den yüksektir. Ayrıca bu veriler bölgede kanalizasyon şebekesi olmayan yerleşimlerin daha çok küçük belediyeler olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.14- TRC2 Bölgesi Belediye Atıksu İstatistikleri, 2008

	Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Sayısı	Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Belediye Sayısı	Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)
Şanlıurfa	17	93	3	12
Diyarbakır	26	94	1	52
TRC2	43	93	4	33
Türkiye	2.421	88	442	56

Kaynak: TÜİK, 2010i.

Şanlıurfa Belediyesi kanalizasyon sistemi ayrı sistem olarak projelendirilerek yapılmıştır. Yağmursuyu drenajı ve kanalizasyon şebekesi tüm ile dağılmıştır. Ancak yeni yapılacak imar alanlarında alt yapı sistemine ek yapılması gerekmektedir.

Şanlıurfa kent merkezinde atıksular toplam uzunluğu yaklaşık 700 km uzunluğunda olan kanalizasyon şebekesi ile toplanmakta ve 2,5 km uzunluğundaki kolektörlerle bertaraf edilmeden alıcı ortama verilmektedir. Şehirde atıl vaziyette bir atıksu arıtma tesisi bulunmaktadır. 1990 yılında inşa edilen bu tesis, yetersizliğinden dolayı bu tarihten sonra hiç çalıştırılmamıştır. Kanalizasyon şebekesindeki hatların çapları 200-1600 mm arasında değişmektedir. Atıksu kanalizasyon şebekesi 2030 yılı ve 1.200.000 nüfusa göre planlanmıştır (ŞİÇOM, 2008)

Ayrı sistem olarak tasarlanmış olan Şanlıurfa'daki yağmur suyu şebekesi ise yaklaşık 75 km uzunluğa sahiptir. Yağmursuyu hatları şehir merkezinin % 80'ini kapsamaktadır. Bu şebekenin % 20'si betonarme baks tipi mecralardan oluşmaktadır.

Diyarbakır'da 30 belediyeden 10'unda (ilk kademe belediyeleri hariç) projeye dayalı kanalizasyon sistemi mevcut ya da yapım aşamasındadır. Mevcuttaki kanalizasyon şebekeleriyle belediye nüfuslarının % 94'üne hizmet verilmektedir. Diyarbakır Büyükşehir ve alt kademe belediyeleri hariç diğer belediyelerde atıksu arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bu belediyeler atıksularını arıtmadan bertaraf etmekte; akarsulara, derelere v.b yerlere boşaltmaktadırlar.

Diyarbakır'daki evsel atıksular yaklaşık 640 km uzunluğundaki kanalizasyon şebekesi ile şehrin 6 deşarj noktasından toplanmakta ve bu noktalardan toplayıcı ve kolektör hatları ile eski Mardin Yolu 4. km'sinde, Dicle Nehri kenarında kurulan atıksu arıtma tesisine iletilmektedir. Arıtma tesisinde arıtılan atıksular, Dicle Nehri'ne verilmektedir (DBB, 2006).

Suriçi Belediyesi sınırları dâhilinde evsel atıksular ve yağmur suları için ayrı toplama sistemleri yerleştirilmiş diğer yerleşim alanlarında hala mevcut sistemle toplanmaya devam etmektedir (DİÇOM, 2008).

5.4.2 Atıksu Arıtma Tesisleri

TRC2 Bölgesi'ndeki kent yerleşimlerinde atıksu arıtma sistemleri gelişmemiş durumdadır. Bölgede bulunan 55 belediyeden tam verimle çalıştırılabilen arıtma tesisi sayısı 2'dir. Aşağıdaki tablo TRC2 Bölgesi'ndeki atıksu arıtma tesislerinin durumu özetlenmektedir.

Tablo 5.15- TRC2 Bölgesi Arıtma Tesisleri ve Kapasiteleri, 2008

	Toplam Tesis Sayısı	Toplam Kapasitesi (1.000 m ³ /yıl)	Toplam Arıtılan Miktar (1.000 m ³)	Fiziksel Arıtma Tesisi Sayısı	Biyolojik Arıtma Tesisi Sayısı
Şanlıurfa	3	13.798	5.434	1	2
Diyarbakır	1	105.12	32.415	1	-
TRC2	4	118.918	37.849	2	2
Türkiye	236	4.143.140	2.251.581	29	158

Kaynak: TÜİK, 2010i.

5.4.2.1 Şanlıurfa İli Atıksu Arıtma Tesisleri

Şanlıurfa Merkez Atıksu Arıtma Tesisi

Şanlıurfa ilinde atıksu arıtma tesisinin projesi 1990 yılında İller Bankası'nca hazırlanmış ancak projede öngörülen nitelikte bir tesis yapılmamış ve bu zamana kadar çalıştırılmamıştır. Tesisin, mevcut yapısıyla kente hizmet etme durumu bulunmamaktadır. İlde Şanlıurfa Belediyesi tarafından 2006 yılında atıksu arıtma tesisinin fizibilitesi yaptırılmıştır. Tesis için gerekli maddi kaynağın bulunması ile inşaat aşamasına geçilecektir.

Şanlıurfa OSB Atıksu Arıtma Tesisi

Organize Sanayi Bölgesinden kaynaklanan endüstriyel nitelikli atıksular herhangi bir arıtmaya tabi tutmadan alıcı ortama bırakılmaktadır. AB-Türkiye Katılım Öncesi Mali Yardım Programı kapsamında yürütülmekte olan "Şanlıurfa Sanayisini Yeniden Yapılandırılması Projesi" ile 1. ve 2. OSB'ler için tek bir atıksu arıtma tesisi projesi yapılmış ve inşaatına Mayıs 2009 itibarıyla başlanmıştır.

Akçakale Atıksu Arıtma Tesisi

GAP Yüksek Kurulu tarafından verilen karar üzerine 1994 yılında inşaatına başlanan atıksu arıtma tesisi, teknik ve finansman kabiliyetleri yetersiz olan yerel yönetimlere destek olmak amacıyla yaptırılmıştır. Akçakale Belediyesi tarafından işletilmekte olan atıksu arıtma tesisi 2002 yılının Mayıs ayında işletmeye açılmıştır. Arıtma kapasitesi 8.232 m³/gün olan tesis, Akçakale ilçesinin atıksularını arıtarak, Culap Deresi'ne deşarj etmektedir. Akçakale atıksu arıtma tesisi, "fakültatif havalandırma havuzu + fakültatif stabilizasyon havuzlar" olarak dizayn edilmiştir. Tesisin fakültatif havalandırılmalı havuzunda suyun bekleme süresinin 2,25 gün olup % 59'luk arıtma verimine ulaşıldığı bildirilmiştir. Fakültatif stabilizasyon havalandırma havuzunda ise atıksuyun bekleme süresinin 15,7 gün olup % 74 arıtma verimi alındığı belirtilmiştir.

Atıksu arıtma tesisi 2027 yılı hesaplanarak hazırlanmıştır. 2027 yılına kadar 1 ha. büyüklüğünde 1 adet fakültatif havalandırılmalı havuz ve 5,5 ha. büyüklüğünde 2 adet fakültatif stabilizasyon havuzu yeterli olmaktadır. 2027 yılında ise mevcut üniteler 2. kademe olarak 2 katına çıkarılacaktır.

Ceylanpınar Atıksu Arıtma Tesisi

Yapımına 1992 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından başlanan ve 250 dekarlık alan üzerine kurulan Ceylanpınar atıksu arıtma tesisi, Eylül 2006 tarihinde işler vaziyette Ceylanpınar Belediyesi'ne devredilmiştir. 3.600 – 3.840 m³/gün kapasiteye sahip arıtma tesisi, Suriye'ye akan Habur Çayına deşarj yapmaktadır.

Arıtma sahası ilçenin gelişmesi sonucu yerleşim yerlerinin çok yakınında kalmıştır. Bu yakınlıktan dolayı, yakın mahalle halkı arıtma tesisinden yayılan koku ile ilgili olarak şikâyetlerde bulunmaktadır. 2008 yılında belediyesi tarafından alınan 5 adet aeratör ile arıtma sahasından çevreye yayılan pis kokunun önlenmesi amaçlanmıştır.

Siverek Atıksu Arıtma Tesisi

Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında desteklenen atıksu arıtma tesisi projesi Siverek ilçesinde doğu ve batı şebekeleri toplayıcı hatları ile birleştirilerek 3 hektar büyüklüğündeki arıtma sahasına iletilecektir. Proje kapsamında Esmer Çayı dere ıslahı da yapılacaktır. Arıtma tesisi deşarj noktası Hacı Hıdır Baraj Gölet'i'dir. Projenin ihale aşaması Merkezi Finans ve İhale Biriminin "ön duyuru" seviyesindedir.

Şanlıurfa İli Projelendirilen Atıksu Arıtma Tesisleri

Şanlıurfa ilinde merkez atıksu arıtma tesisi fizibilite raporu hazırlanmıştır. Şanlıurfa ilçelerinden Bozova'da Atıksu Arıtma Tesisi projesi tamamlanmış, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın Nihai Önceliklendirme Listesi'nde bulunan Viranşehir Atıksu Arıtma Tesisi Projesi ise Türk-Alman mali ve teknik işbirliği kapsamında gelecekte işbirliğine tabi projeler arasında yer almaktadır.

5.4.2.2 Diyarbakır İli Atıksu Arıtma Tesisleri

Diyarbakır ili mevcut ve işler vaziyette olan atıksu arıtma tesisleri açısından oldukça yetersiz durumdadır. Eysel atıkların arıtıldığı tek tesis Diyarbakır merkezde bulunmaktadır. Dış krediler yoluyla kısmi inşaatı tamamlanan tesis düşük arıtma verimi ile çalışmaktadır. Projesi yapılan ancak kaynak yetersizliğinden dolayı gerçekleştirilemeyen biyolojik arıtma ünitelerinin tamamlanması gerekmektedir.

Diyarbakır ilçelerinden altısı için atıksu arıtma tesisi projeleri hazırlanmıştır. Tesislerin inşaatına başlanması için finansal kaynak ihtiyacı bulunmaktadır.

Diyarbakır Atıksu Arıtma Tesisi

Diyarbakır ilinde arıtma tesisleri için hedef yıl olarak belirlenen 2020'ye kadar mekanik ve biyolojik arıtma ünitelerinin tamamlanması planlanmış olmakla beraber, yetersiz mali kaynaklar nedeniyle biyolojik arıtma üniteleri inşa edilmemiştir. DİSKİ'nin AB fonları kullanılarak arıtma tesisinin iyileştirilmesi ve biyolojik sistemlerin kurulması için Çevre ve Orman Bakanlığı'na başvurduğu belirtilmiştir.

Diyarbakır atıksu arıtma tesisi, mevcut durumda fiziksel ön arıtma üniteleri ve birincil çöktürme havuzu çamurlarının arıtıldığı çamur arıtma ünitelerinden oluşmaktadır. Tesis % 30 verimle, mekanik olarak arıtma yapmaktadır. Şehirdeki evsel atıksular, yaklaşık 300 km uzunluğunda toplama sistemi ile toplanarak, toplam 17 km uzunluğundaki 2000 mm'lik kolektör hatları ile atıksu arıtma tesisine iletilmektedir. (DİSKİ, 2008)

Diyarbakır atıksu arıtma tesisi, Diyarbakır Şehir Merkezi'nin yaklaşık 4 km güneyinde, eski Mardin yolu üzerinde, merkeze bağlı Çarıklı Köyü sınırları içerisinde yaklaşık 20 ha'lık bir alan üzerinde kurulmuştur. Dicle nehri tesisin çıkış suyu alıcı ortamı, İllisu Barajı ise, bu deşarj noktasının mansabında kalan elektrik ve sulama amaçlı bir barajdır. Deşarj noktası ile İllisu Barajı arasında küçük hidroelektrik santral barajları da bulunmaktadır.

Sadece mekanik ön arıtma yapılan tesisin gerekli deşarj standartları yakalayabilmesi için projesinde öngörülen ikincil arıtma ve azot giderimi ünitelerinin eklenmesi gerekmektedir.

TEKEL-Diyarbakır Rakı Fabrikası bünyesinde bulunan atıksu arıtma tesisinde ise, anaerobik ve aerobik yöntemle yapılmakta olan arıtma işlemi neticesinde meydana gelen biyogaz, kazan dairesinde buhar üretiminde değerlendirilmektedir. Tesise giren endüstriyel atıksuların kirlilik yükü 55.000 mg KOİ /lt 'dir.

Projelendirilen Atıksu Arıtma Tesisleri

Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Nihai Önceliklendirme Listesinde Bismil ve Silvan AAT projeleri bulunmaktadır. Aynı listede Diyarbakır merkez AAT projesi de yer almaktadır. Bunlara ilaveten GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi kaynaklarına göre Çermik, Ergani, Hani, Kulp, Silvan ilçelerinin kanalizasyon ve atıksu arıtma tesisi projeleri bitirilmiştir. Hazro ilçesinde ise sadece kanalizasyon projesi mevcuttur.

5.5 KATI ATIK YÖNETİMİ

Nüfus artışı, sanayileşmedeki gelişme, hızlı kentleşme ve doğal kaynakların tüketimi katı atık miktarını ve çeşitliliğini arttırmaktadır. Yüksek nüfuslu yerleşim yerlerinde artan tüketimle birlikte katı atıkların bertaraf edilmesi konusu sorun teşkil etmektedir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004). Katı atık yönetiminin insan sağlığı ve çevre sağlığı açısından önemi her geçen gün artmaktadır.

Yükselen hayat standardı ve tüketim alışkanlıkları atık kompozisyonunu değiştirmiştir. Atık kompozisyonunda kâğıt, karton, cam, metal ve plastik gibi değerlendirilebilen maddelerin oranında artış, organik, kül ve cüruf gibi atıkların oranında azalma olmuştur (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007). Atık yönetiminin temel ilkeleri, atıkların kaynağında azaltılması, atıkların geri kazanılması ve atıkların çevreye zarar vermeden bertaraflarının sağlanmasıdır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007).

Katı atık yönetiminde toplama, taşıma ve bertaraf sorunları, depolama alanının niteliklerinin uygun olmaması sonucu atıkların çevreye yayılması, halk ve çevre sağlığı açısından tehlike yaratması, koku problemi, haşerelerin artması, salgın hastalıkların görülmesi, metan gazı

sıkışması sonucu yangın ve patlama riski, yer altı ve yüzey sularının kirlenmesi, toprak kirliliği gibi ciddi çevre sorunlarına yol açabilmektedir.

Yeni yasal düzenlemelerle teşvik edilen mahalli idare birlik modeli uygulamaları yerel düzeydeki çevresel hizmetlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırıcı bir yapı olarak dikkat çekmektedir. Benzer çevre sorunlarıyla karşı karşıya bulunan belediyelerin ortaklaşa kurdukları birliklerin uygulamaları, zaman ve finansman kaynaklarını daha verimli kullanmak açısından önemli olmaktadır. Ülkemizde mahalli idare birlikleri tarafından yürütülen katı atık projeleri artmaktadır. Ayrıca, bölgesel kalkınma politikaları kapsamında, bölgesel ölçekli çevre sorunlarının çözülmesinde de hizmet birlikleri modellerinin kullanılması öngörülmektedir. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007)

5.5.1 Katı Atıklar

Üretim işlemleri, ürünlerin tüketilmesi ve diğer insan aktiviteleri sonucunda oluşan ve artık ihtiyaç duyulmayan ve uzaklaştırılmak istenen her türlü madde atık olarak tanımlanmaktadır. Katı atıklar; evsel katı atıklar, tıbbi atıklar, tehlikeli ve zararlı atıklar, atık yağlar, pil ve aküler, arıtma çamuru, gibi katı maddelerden oluşmaktadır.

Türkiye istatistik kurumu verilerine 2006 ve 2008 yıllarında TRC2 Bölgesi, bölge illeri ile Türkiye katı atık istatistikleri görülmektedir.

Tablo 5.16-TRC2 Bölgesi Katı Atık İstatistikleri

		Şanlıurfa	Diyarbakır	TRC2 Bölgesi Bölgesi	Türkiye
Belediye adına toplanan atık miktarı (1000 ton)	2006	295	320	615	25.280
	2008	270	360	630	24.361
Kişi başı ortalama atık miktarı (kg/kişi-gün)	2006	0,82	0,85	0,83	1,21
	2008	0,75	0,93	0,84	1,15
Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun toplam nüfusa oranı (%)	2006	65	71	68	81
	2008	65	72	69	82
Atık hizmeti verilen belediye nüfusunun belediye nüfusuna oranı (%)	2006	99	96	97	98
	2008	99	98	99	99
Çöp depolama sahalarında bertaraf edilen belediye atık miktarı (1000 ton)	2006	290	315	605	24.709
	2008	269	360	630	23.798

Kaynak: TÜİK, 2010b.

TRC2 Bölgesi hızlı nüfus artışına sahip ve hızlı kentleşmenin yaşandığı bir bölgedir. Buna bağlı olarak tüketim ve dolayısıyla üretilen atık miktarı artmaktadır. Üretilen katı atıkların nitelik ve niceliği ve kişi başına üretilen katı atık miktarı bölge illerinde farklılaşmaktadır. Bölge illerinin katı atık üretimi, kentsel nüfusun büyüklüğüne, yerleşim yerlerine, gelir düzeyi gibi hususlara göre değişmektedir. Son 10 yılın katı atık üretimi ve kişi başına ortalama katı atık miktarlarında ülke ve bölge düzeyinde dalgalanmalar görülmüştür. 2006 ve 2008 yılı değerlerine göre ülke toplam katı atık miktarı azalırken TRC2 Bölgesi'nde artış olduğu, Diyarbakır ilinin katı atık üretimi miktarının ise doğrusal bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Tabloya göre belediye atık hizmeti verilen nüfusun oranı da artmaktadır.

Üretilen katı atıkların kompozisyonu mevsimlere, yerleşim yerlerine, sosyoekonomik yapıya göre değişmektedir. Gelir seviyesi ve sosyoekonomik gelişmişlik durumu yükseldikçe organik atık madde miktarı azalmakta, geri kazanılabilir maddelerin miktarı artmaktadır.

Tablo 5.17-TRC2 Bölgesi İllerinin Eysel Katı Atık Bileşenleri (%)

	Şanlıurfa (2008)		Diyarbakır	
	2007	2009	2007	2009
Organik Madde	85,00	80	54,35	60,51
Kağıt	2,00	3,26	8,16	5,01
Metal	1,00	1	6,87	0,58
Cam	2,00	2	3,51	0,96
Kül-Curuf	7,00	1	--	7,00
Plastik	1,00	6	8,37	7,21
Diğer	2,00	8	18,74	25,74

Kaynak: ŞİÇOM, 2008; DİÇOM, 2009; Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a.

Bölgede katı atık kompozisyonuna bakıldığında organik maddenin en yüksek miktarda olduğu gözlenir. Cam, tekstil, metal ve plastik maddeler ise düşük yoğunlukta bulunmaktadır. Ayrıca, Şanlıurfa'daki organik madde içeriği % 80 iken Diyarbakır'da aynı oran % 60 seviyesindedir. Buna ilaveten Diyarbakır için 'diğer' olarak sınıflandırılan katı atıkların toplam katı atık içindeki yüzdesi % 26 ile yüksek seviyelerdedir.

5.5.2 Atıkların Bertaraf Yöntemleri

Atıkların çevreye olan olumsuz etkilerini en aza indirmek için yeni düzenli depolama sahalarının işletmeye açılması ve düzensiz çöp depolama sahalarının da rehabilite edilmesi gerekmektedir. Düzenli depolama basit olarak katı atıkların sızdırmazlığı sağlanmış, büyük alanlara dökülmesi, sıkıştırılması ve üzerinin örtülerek doğal biyolojik reaktör haline getirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu işlemin düzenli depolama olabilmesi için oluşacak sızıntı suyu ile biogaz için de gerekli toplama, uzaklaştırma ve bertaraf/değerlendirme tedbirlerinin alınması zorunludur (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007).

Kompostlaştırma yöntemi organik katı atıkların kontrollü bir şekilde mikro organizmalar tarafından dekompoze edilmesidir. Bu yöntem ile dekompoze edilmiş organik katı atıklardan doğal gübre gibi toprak iyileştirilmesinde ve ses izolasyonunda kullanılabilen humus ayarında bir madde elde edilir. Bu işlem sonucunda elde edilen ürüne kompost adı verilir. Olgun bir kompostun dokusu, tarıma uygun bir toprağın dokusu gibidir. Bölgenin katı atık kompozisyonu içinde % 80'lik (Şanlıurfa) ve % 60'lık (Diyarbakır) bir oranla ilk sırayı alan organik maddelerin kompost yapılarak geri kazanılması nihai bertaraf edilecek atık miktarını azaltacağı gibi, ortaya çıkan ürünün toprak iyileştirici madde olarak tarım amaçlı kullanılmasını da sağlayacaktır. (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007) Bölgede pilot kompost tesisi kurularak fayda tesisin maliyet analizi ve pazar araştırması yapılmalıdır.

Şanlıurfa ilinde; Merkez Belediye, Akçakale, Harran, Suruç, Bozova İlçe Belediyeleri ve 11 Nisan, Uğurlu, Konuklu, Kısas, Karaköprü Belde Belediyeleri sınırlarında toplanan atıklar 10 belediyenin oluşturduğu katı atık birliği tarafından kurulan İkizce Mevkii Hamzan Tepe düzenli katı atık depolama alanında depolanmaktadır. Tıbbi ve katı atık düzenli depolama alanının kullanım ömrü 3*10 yıl, depolama kapasitesi: 3*860.000 m³ olup, sızıntı suyu geri devir yöntemi uygulanarak kullanılmaktadır.

Viranşehir ve Ceylanpınar Belediyeleri Birliği oluşturulmuş olup katı atık depolama alanı yer tespiti yapılmış, depolama alanı çalışmaları devam etmektedir. Siverek, Hilvan Belediyeleri ve bağlı Belde Belediyeleri de Katı Atık Birliği oluşturmuşlardır ve katı atık depolama alanı için yer tespit çalışmaları devam etmektedir. Diğer ilçelerin katı atıkları vahşi depolama yöntemi ile depolanmaktadır (ŞİÇOM, 2008).

Tablo 5.18- Şanlıurfa İli İlçelerinin Katı Atık Üretimi ve Bertaraf Şekilleri

İlçe Adı	Nüfus	Kişi Başına Ort. Katı Atık Miktarı (kg/gün)	Toplanan Atık Miktarı (ton/gün)	Bertaraf Şekli
Merkez	482.323	0,85	408	Düzenli depolama
Akçakale	24.890	1,25	31	Düzenli depolama
Birecik	47.034	0,77	36	Vahşi depolama
Bozova	11.712	2,31	27	Düzenli depolama
Ceylanpınar	44.626	0,99	44	Vahşi depolama
Halfeti	8.985	0,16	1,4	Vahşi depolama
Harran	5.995	1,83	11	Düzenli depolama
Hilvan	20.855	0,65	13,5	Vahşi depolama
Siverek	107.634	1,25	135	Vahşi depolama
Suruç	55.780	0,65	36	Düzenli depolama
Viranşehir	89.940	1,25	112,5	Vahşi depolama

Kaynak: ŞİÇOM, 2008; TÜİK, 2010a.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde toplanan katı atıklar, kent merkezine 37 km mesafede olan Merkez Şeytanderesi Mevkiinde bulunan depolama alanında vahşi depolama yöntemi ile depolanmaktadır. Mevcut depolama alanında zeminin uygun olmaması sonucu sızıntı suları yer altı sularına karışmakta ve yeraltı su kaynaklarını kirletmektedir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından mevcut depolama sahasının ıslahına ve ömrünün uzatılmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen DBB sınırlarındaki merkez ilçeler (Sur, Yenişehir, Bağlar, Kayapınar) ve Diyarbakır Çevre Hizmetleri Birliği (DİÇEB) üyesi olan Çınar, Dicle, Eğil ve Ergani ilçe belediyelerinin dahil olacağı düzenli depolama ve kompost tesisi projesi çalışmaları devam etmektedir. (DBB Diyarbakır Belediyesi için Komşu Belediyelerin de Eşzamanlı Olarak Göz Önüne Alındığı Entegre Katı Atık Yönetimi Konsepti Çalışma Raporu). Diğer ilçelerde de katı atıklar düzensiz olarak depolanmaktadır. GAP Bölge Kalkınma İdaresinin projesini hazırladığı Bismil ve Silvan ilçeleri düzenli katı atık depolama sahaları için yer seçimi yapılmıştır ancak finansman yetersizliği nedeniyle inşaat aşamasına geçilememiştir.

Tablo 5.19- Diyarbakır İli İlçelerinin Katı Atık Üretimi ve Bertaraf Şekilleri

İlçe Adı	Nüfus	Kişi Başına Ort. Katı Atık Miktarı (kg/gün)	Toplanan Atık Miktarı (ton/gün)	Bertaraf Şekli
Merkez	834.854	0,78	651	Vahşi depolama
Ergani	62.000	0,80	50	Vahşi depolama
Çüngüş	2.544	1	0,9	Vahşi depolama
Eğil	6.120	7,69	1,9	Vahşi depolama
Lice	9.717	1,02	10	Vahşi depolama
Çınar	11.936	0,65	8	Vahşi depolama
Dicle	8.600	3	25,8	Vahşi depolama
Kulp	9.852	1,31	6	Vahşi depolama
Silvan	41.484	0,87	36	Vahşi depolama
Bismil	56.333	1,33	40	Vahşi depolama
Kocaköy	5.644	1,06	6	Vahşi depolama
Hani	8.277	0,66	15	Vahşi depolama
Çermik	17.825	1,12	20	Vahşi depolama

Kaynak: DİÇOM, 2009; TÜİK, 2010a.

Şanlıurfa ili genelinde 2008 yılında Belediye Başkanlıklarınca toplanıp, taşınan ve depolanan toplam tıbbi atık miktarı 797 tondur. Şanlıurfa Belediyesince tıbbi atıkların evsel atıklardan ayrı olarak toplanıp bertaraf edilmesi gerçekleştirilmektedir.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları dâhilinde ayrı olarak taşınan tıbbi atıklar, nihai depo sahasının içinde ayrı bir bölümde depolanmakta, ilçelerde ise nihai depolamada herhangi bir ayrıma gidilmemektedir.

5.5.3 Atıkların Geri Kazanımı ve Değerlendirilmesi

TRC2 Bölgesi'nde faaliyette olan katı atık geri kazanım tesisi bulunmamaktadır. Geri kazanılabilen (kağıt, plastik, alüminyum alaşım kutular, camlar, katı atıklar vb) atıklar boşaltım noktasında ayrıştırılmaktadır. Atık kâğıtlar 1999 yılından başlanarak ildeki kurum ve kuruluşlardan üretim noktasında ayrıştırılarak Gaziantep ilinin Nizip ilçesinde bulunan Yaşar Kâğıt Fabrikasına gönderilmekte ve geri dönüşümü sağlanmaktadır.

Bölgede, Türkiye genelinde olduğu gibi, geri kazanılabilen maddeler çoğunlukla resmi olmayan atık toplayıcılar tarafından toplanmaktadır. Bu durum sokaklarda çöplerin yayılmasına, geri dönüşebilen maddelerin dönüşemeyenlerin arasında bertaraf edilmesine neden olmakta ve resmi olmayan atık toplayıcıları (genel olarak çocuklardan oluşmaktadır) için sağlıksız çalışma ve yaşam koşulları oluşturmaktadır. Atık geri dönüşümü ülkemizde alt gelir grubundaki illegal atık toplayıcıların geçim kaynaklarından olduğu için aynı zamanda sosyo-ekonomik bir sorundur. Katı atıkların geri kazanımı sonucunda kazanılacak olan maddi değerler düşünülüğünde, geri kazanılabilen maddelerin kaynağa ayrılması, halkın bu konuda bilinçlendirilmesi ve geri kazanım tesislerinin kurulması pek çok ekonomik değerin tekrar kullanıma girmesi açısından ve verim açısından önemlidir.

Kompostlama ve geri kazanım aktiviteleri ile atıkların kaynağında azaltılması, değerli maddelerin geri kazanılması, deponi gazından enerji üretimi ve enerji tasarrufu ve doğal kaynakların korunması sağlanacaktır.

5.6 ÇEVRESEL SORUNLAR

Tüm dünyada olduğu gibi bölgemizde de çevre sorunları her geçen gün artan boyutlarıyla önemini korumaktadır. Özellikle kentlerdeki hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bunlara ilaveten sanayi ve tarımdaki gelişmeler, kaynakların gereksiz ve aşırı kullanımı sonucu oluşan atık ve artık maddelerin miktarlarının artması, bu atıkların kontrolsüz olarak alıcı ortamlara atılması, düzenli depolama ve arıtma tesislerinin olmaması veya yetersiz oluşları çevre kirliliğini artırarak sürdürmektedir.

Bu bölümde atıkların çevre üzerine olan etkileri Bölgede hava, toprak ve su kirliliği başlıkları adı altında incelenip genel olarak bu kirliliğe neden olan etmenler ortaya konulmuştur.

5.6.1 Hava Kalitesi ve Kirlilik

Hava kirliliği genel olarak ısınmada kullanılan yakıtlardan, araçların egzoz gazlarından ve sanayi emisyonlarından kaynaklanmaktadır. Kullanılan bu yakıtların miktar ve kalitesi hava kirliliğine doğrudan etki etmektedir. Kentlerin yerleşme düzenleri, morfolojik durumu, hava akımları ve orman varlığı havanın temizlenmesinde önemli etkenlerdir.

Hava kirliliği açısından Şanlıurfa ikinci, Diyarbakır birinci derece kirli şehirler grubundandır. Çevre ve Orman Bakanlığının il teşkilatlarına yaptırdığı *Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanter Değerlendirme Raporuna* göre Şanlıurfa'daki ikinci öncelikli çevre sorunu hava kirliliğidir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Aynı çalışmada Diyarbakır için hava kirliliği birinci öncelikli çevre sorunu durumundadır.

Şanlıurfa'da ısınmada kullanılan kalitesiz yakıtlar, sanayi ve trafik emisyonları hava kirliliğinin en önemli kaynaklarıdır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Bunların dışında kentte zaman zaman yoğun toz bulutları görülmektedir. Kentin orman varlığının çok az olmasından dolayı havadaki toz ve partikülleri tutulamamakta bunun sonucu olarak hava kirliliği arttığı değerlendirilmektedir.

Tablo 5.20- Kükürtdioksit (SO₂) ve Partiküler Madde (PM₁₀) Konsantrasyonları, 2009-2010 Kış

	Ortalama (mg/m ³)		En düşük		En yüksek	
	SO ₂	PM ₁₀	SO ₂	PM ₁₀	SO ₂	PM ₁₀
Batman	12	130	2	30	62	441
Diyarbakır	24	89	5	28	94	467
Gaziantep	27	118	5	18	97	459
Mardin	29	120	4	25	112	1518
Şanlıurfa	18	93	2	23	46	476

Kaynak: TÜİK, 2010j.

Diyarbakır'da özellikle kış aylarında yoğun bir hava kirliliği yaşanmaktadır. Kentte doğalgaz altyapısının yetersiz olması, dolayısıyla ısınmada kömür, odun, fueloil gibi fosil yakıt kaynaklarının kullanımına devam edilmesi ve bu yakıtların kalitesiz oluşu bu kirliliğin en önemli nedenleridir. Trafik ve sanayiden kaynaklanan emisyonlar da hava kirliliğine neden olan diğer etmenlerdir.

Her iki ilde de özellikle hasat mevsiminde yoğun anız yakımı görülmektedir. Vahşi çöp depolama alanlarında çöplerin kontrolsüz olarak yakılması da hava kirliliğine neden olan etmenlerdendir.

Kirlilik seviyesinin düşürülmesi için kullanılan yakıtların kalite denetimlerinin yapılması, kalitesiz yakıtların kullanımının engellenmesi, bacaların filtrelenmesi, binalarda ısı yalıtım çalışmalarının yaptırılması ve doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması ve altyapısının geliştirilmesi çalışmaları yapılmaktadır.

5.6.2 Toprak Kalitesi ve Kirlilik

Yüzölçümünün % 56'sı tarım alanı olan, ekonomisi ve istihdamının büyük bölümü tarıma dayanan TRC2 Bölgesi'nde toprağın korunması çok büyük önem arz etmektedir.

Bölgede tarımsal verimi artırmak, zirai hastalık ve zararlı otlarla mücadele için yoğun bir şekilde yapay gübre ve ilaç kullanılmakta, bu da toprak kirliliğine neden olmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığının il teşkilatlarına yaptırdığı *Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanter Değerlendirme Raporunda* toprak kirliliği Şanlıurfa'da dördüncü Diyarbakır'da ise yedinci öncelikli çevre sorunu olarak ortaya çıkmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Yine bu çalışmada toprak kirliliğine neden olan ilk üç kaynak olarak Şanlıurfa'da tarımsal faaliyetler, vahşi depolama ve sanayi kaynakları sıralanmışken, Diyarbakır'da ise sanayi kaynaklı, vahşi depolama ve tarımsal faaliyetler olarak belirtilmiştir.

Şanlıurfa'da yapay gübre ve ilaçların aşırı derecede kullanılması, uygun olmayan gübre ve ilaçların kullanılması, zirai ilaç ve kimyasal ambalajları ile tehlikeli atıkların çevreye bırakılması, kum ve çakıl ocaklarının tahribat meydana getirmesi gibi nedenlerden dolayı toprak hızla kirlenmektedir. Şanlıurfa'da toprağın kimyasal yabancı maddelerle kirlenmesi dışında tarım yapılan toprakların tuzlanması da söz konusudur. Kar marjının yüksek olduğu ve çok su isteyen pamuğun ekiminde ısrar edilmesi ve tarım topraklarının aşırı sulanması tuzlanmanın başlıca nedenlerindedir. Ayrıca tarım arazileri etrafında su drenajının yetersiz olması sonucu yeraltı su seviyesinin yükselmesi ve yüzeyel göllenmelerin oluşması da toprağın tuzlanmasında önemli etkenlerdendir. Hâlihazırda 1995 yılından beri baraj suları ile sulanan Harran Ovası'nda tuzlanmış geniş topraklar bulunmaktadır. Bu nedenle ovada etkin bir drenaj sisteminin oluşturulması ve toprak ıslah çalışmalarına hız verilmesi gerekmektedir.

Diyarbakır'da yapay gübrelerden dolayı toprak kirliliği en çok Bismil ilçesinde fosfat birikmesi olarak görülmüştür. Dicle Nehri'nin suyu ve sedimentinde ağır metallerin konsantrasyonunun standart değerlerden yüksek olduğu ve Dicle Nehri ile sulanan tarım topraklarında özellikle bakır ve çinko değerlerinin bitkileri zehirleyici düzeye çıktıkları saptanmıştır (DİÇOM, 2008).

5.6.3 Su Kalitesi ve Kirlilik

Su kirliliği; kentsel, endüstriyel atıklar, tarımsal kullanımlar ve arıtılmamış atıklardan kaynaklanmaktadır. Su kirliliği Şanlıurfa'da birinci Diyarbakır'da altıncı öncelikli çevresel sorun konumundadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a).

Su kalitesine etki eden kirlleticiler direkt ve indirekt olarak iki ayrı sınıfa ayrılabilir. Direkt kirleticiler, insan faaliyetleri sonucu çıkan kirli suyun veya arıtılmış suyun alıcı ortama direkt olarak verilmesi sonucu ortaya çıkarlar. Diğer taraftan, indirekt kirleticiler, daha çok tarım kaynaklı faaliyetler sonucu yer altı suyunun ve toprağın kirlenmesi bu kirleticilerin nihai olarak su kaynaklarında birikmesi sonucu ortaya çıkarlar.

Özellikle Şanlıurfa'da tarımsal verimi artırmak için kimyasal gübrelerin bilinçsizce ve aşırı kullanımı zamanla toprağı çoraklaştırmakta, hem toprağın verimi düşmekte, hem de yeraltı sularına sızması ve yüzey su akışlarıyla birlikte yerüstü sularına karışması neticesinde indirekt su kirliliğine sebep olmaktadır.

Şanlıurfa ve Diyarbakır'da ilçe belediyelerinin pek çoğunda atık su arıtma tesisi olmadığından atık sular en yakın akarsu veya dereye deşarj edilmektedir. Su Kirliliği ve Kontrolü Yönetmeliğine göre içme suyu amaçlı kullanılan su kaynaklarına atık suların arıtılsalar dahi deşarj edilmemesi yönünde katı sınırlamalar olmasına rağmen Atatürk Baraj Gölü'ne; Adıyaman şehir merkezinin tüm atık suları, Samsat ve Kâhta ilçe merkezlerinin atık suları, Şanlıurfa'nın Bozova ilçe merkezinin atık suları direkt deşarj edilmektedir. Bilindiği üzere Atatürk Baraj Gölü Şanlıurfa merkezinin en önemli içme suyu kaynağıdır. Birecik ve Karkamış Baraj göllerine Halfeti ve Birecik ilçe merkezlerinin atık suları deşarj

edilmektedir (ŞİÇOM, 2008). Baraj gölleri için havza koruma planlarının oluşturulması ve bu kapsamda gerekli faaliyetlerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

Diyarbakır'da yeraltı suları, içme ve kullanma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Kentin içme suyu ihtiyacının büyük bir kısmının karşılandığı Gözeli Kaynağı ve sondaj kuyuları ile çevresi yeraltı suyu işletme alanı olarak belirlenmiştir. Bu kaynaklar çevresindeki fabrika ve yerleşim alanlarının atıkları nedeniyle kirlilik tehdidi altındadır.

Gölet ve rezervuarların kirlenmesine; evsel atıklar, katı atıklar, kanalizasyon, kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar, hayvancılık tesisleri, erozyon ve toprak kaybı neden olmaktadır.

Diyarbakır ilinin en önemli su kaynaklarından biri olan Dicle Nehri birçok kirlenme kaynağına sahiptir. Fiziksel kirlilik olarak tanımlanan, kil, kum, yabancı katı parçacık gibi suda çözünmeyen maddeler ile kirlenmektedir. Maden ve Ergani'deki Etibank Bakır İşletmeleri'nin atıklarının Dicle'yi kirlenme kaynağı olduğu bilinmektedir (DBB, 2006). Nehre kıyısı olan her yerleşim birimi kanalizasyon sularını nehre boşaltmakta, sanayi kuruluşlarının atık suları doğrudan ya da kanalizasyon yolu ile nehre akmaktadır.

Nehrin çevresinde bulunan petrol kuyuları ve tesislerinde meydana gelen aksaklıklardan dolayı oluşan sızıntılar yine nehre karışarak ciddi oranlarda kirlilik meydana getirmektedir (DİÇOM, 2008). Yapılan ölçümlerde Dicle Nehri'ndeki ağır metal kirliliğinin çok ciddi boyutlarda olduğu, nehirden yakalanan balıkların tümünde ağır metal oranlarının çok yüksek değerlerde bulunduğu, nehir civarındaki arazilerden alınan buğday, toprak ve mantar numunelerinde ağır metal kirliliği olduğu saptanmıştır (DİÇOM, 2008).

5.7 GENEL DEĞERLENDİRME

TRC2 Bölgesi coğrafi konumu itibarıyla merkezi bir yere sahiptir. Diyarbakır, Adıyaman hariç diğer bölge illerinden gelen ulaşım ağlarının düğümlendiği bir merkez iken, Şanlıurfa ise bölgenin batıya açılan kapısı durumundadır. Şanlıurfa ilinin Suriye'ye olan sınırı ve her iki ilin de Mardin ve Sırtak illeri üzerinden Irak'a olan yakınlığı sebebiyle bu iki il, ulaşım ağı açısından sınır kapıları ve Türkiye'nin iç kesimlerine doğru uzanan akslar üzerinde konumlanmaktadır. Karayolu ulaşımında yapılacak yatırımlar bölgenin bir merkez olması bakımından önem arz etmektedir. Bölgede bulunan iki havaalanının yurt dışı uçuşlara açılması, kargo apronu ve kargo binası tamamlanarak kargo taşımacılığına açılması ve Diyarbakır havaalanının kapasitesinin artırılması Bölgenin konumunu güçlendirecek altyapı çalışmalarıdır. Şanlıurfa merkezini, demiryolu ile Suruç üzerinden Mürşitpınarı istasyonuna ve oradan da Halep'e bağlama projelerinin tamamlanarak Şanlıurfa'nın Suriye'nin ikinci büyük şehri olan Halep'e ve Gaziantep üzerinden Türkiye demiryolu ağına bağlanması demiryolu ulaşımında bölgenin merkezi bir konum olmasını sağlayacaktır. Diyarbakır ve Şanlıurfa Kent merkezleri için Ulaşım Master Planlarının yapılması ve uygulamaya konulması yaşam kalitesini ve çevre kirliliğini azaltacaktır.

Bölgede hala kanalizasyon şebekesi olmayan belediyeler mevcuttur. Bölgede bulunan 55 belediyeden tam verimle çalıştırılabilen arıtma tesisi sayısı 2'dir. Atıksu arıtma tesislerinin bulunmaması Bölgenin en önemli sorunlarından biridir. Diyarbakır Büyükşehir ve alt kademe belediyeleri hariç diğer belediyelerde atıksu arıtma tesisi bulunmamaktadır. Bu belediyeler atıksularını arıtmadan bertaraf etmekte; akarsulara, derelere v.b yerlere boşaltmaktadırlar. Çevre ve Orman Bakanlığı Ulusal Nihai Önceliklendirme Listesinde Bismil ve Silvan AAT Diyarbakır merkez AAT projelerinin tamamlanması içme suları ve çevre için önem arz etmektedir.

Bölgedeki hızlı nüfus artışı, hızlı kentleşme ve doğal kaynakların tüketimi katı atık miktarını ve çeşitliliğini arttırmaktadır. Bölgede özellikle merkez nüfuslarının hızlı artışı ve artan tüketimle birlikte katı atıkların bertaraf edilmesi önemli bir sorun oluşturmaktadır. Katı atıkların çevreye yayılması, halk ve çevre sağlığı açısından tehlike yaratması, koku problemi, haşerelerin artması, salgın hastalıkların görülmesi, metan gazı sıkışması sonucu yangın ve patlama riski, yer altı ve yüzey sularının kirlenmesi, toprak kirliliği gibi ciddi çevre sorunlarına yol açabilmektedir. Kompostlama ve geri kazanım aktiviteleri ile doğal kaynakların korunması sağlanacaktır.

Hava kirliliğinde Şanlıurfa ikinci, Diyarbakır birinci derece kirli şehirler grubundadır. Çevre ve Orman Bakanlığının il teşkilatlarına yaptırdığı *Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanter Değerlendirme Raporuna* göre Şanlıurfa'daki ikinci öncelikli çevre sorunu hava kirliliğidir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Aynı çalışmada Diyarbakır için hava kirliliği birinci öncelikli çevre sorunu durumundadır. Yüzölçümünün % 56'sı tarım alanı olan, ekonomisi ve istihdamının büyük bölümü tarıma dayanan TRC2 Bölgesi'nde toprağın korunması çok büyük önem arz etmektedir. Bölgede tarımsal verimi artırmak, zirai hastalık ve zararlılarla mücadele için yoğun bir şekilde yapay gübre ve ilaç kullanılmakta, bu da toprak kirliliğine neden olmaktadır. Su kirliliği Şanlıurfa'da birinci Diyarbakır'da altıncı öncelikli çevresel sorun konumundadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2010a). Şanlıurfa ve Diyarbakır'da ilçe belediyelerinin pek çoğunda atık su arıtma tesisi olmadığından atık sular en yakın akarsu veya dereye boşaltılmaktadır. Baraj gölleri için havza koruma planlarının oluşturulması ve bu kapsamda gerekli faaliyetlerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

6. BÖLÜM

EKLER

EKLER

EK 1: Şanlıurfa ve Diyarbakır İllerinin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

DEĞİŞKEN	YIL	ŞANLIURFA	SIRA	DİYARBAKIR	SIRA	GAB	Türkiye
Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (81 il içinde)	2003	68	-	63	-	-	-
DEMOGRAFİK GÖSTERGELERİ							
Toplam Nüfus (Kişi)	2000	1.443.422	9	1.362.708	10	6.608.619	67.803.927
Şehirleşme Oranı (%)	2000	58,34	28	60	19	62,69	64,9
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (Binde)	1990-2000	36,55	2	21,73	18	24,79	18,28
Nüfus Yoğunluğu (Kişi/Km ²)	2000	76,92	31	90,5	23	88	88
Doğurganlık Hızı (Çocuk Sayısı)	2000	4,83	9	4,51	10	4,86	2,53
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (Kişi)	2000	6,93	10	6,76	11	6,55	4,5
İSTİHDAM GÖSTERGELERİ							
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	72,8	11	63,86	35	61,35	48,38
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	3,47	66	3,82	63	7,06	13,35
Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	5,24	53	5,76	44	6,21	9,67
Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	0,93	69	1,16	55	1,17	3,11
Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	24,3	66	32,21	41	33,21	43,52
Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	2,75	66	4,45	38	3,72	8,81
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı (%)	2000	1,08	62	1,3	50	1,51	2,61
EĞİTİM GÖSTERGELERİ							
Okur Yazar Nüfus Oranı (%)	2000	67,67	80	69,57	75	73,22	87,3
Okur Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı (%)	2000	52,19	77	55,37	74	60,16	80,62
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı (%)	2000	4,43	77	5,6	50	4,99	8,42
İlköğretim Okullaşma Oranı (%)	2000-2001	82,35	64	90,93	49	94,12	98,01
Liseler Okullaşma Oranı (%)	2000-2001	17,8	75	31,55	49	27,32	36,92
Meslek Liseleri Okullaşma Oranı (%)	2000-2001	4,03	78	3,3	81	6,6	20,49
SAĞLIK GÖSTERGELERİ							
Bebek Ölüm Oranı (Binde)	2000	37	65	57	8	48,33	43
On Bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı (Kişi)	2000	4	74	7	55	5	13
On Bin Kişiye Düşen Dış Hekimi Sayısı (Adet)	2000	0	70	0	72	1	2
On Bin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	2000	2	52	2	51	2	3
On Bin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	2000	9	73	21	27	13	23
SANAYİ GÖSTERGELERİ							
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı (Parsel)	2000	286	17	280	19	1.733	28.726
Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısı (Adet)	2000	1.205	25	1.163	26	7.044	81.302
İmalat Sanayi İşyeri Sayısı (Adet)	2000	33	42	33	41	359	11.118
İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı (Kişi)	2000	1.338	60	1.745	54	31.576	1.130.488
İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı (Beygir Gücü)	2000	5.326	69	20.987	57	381.183	13.478.078
Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi (Kws)	2000	8	73	35	65	196	550
Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri (Milyon TL*)	2000	16	67	17	66	73	350
TARIM GÖSTERGELERİ							
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri (Milyon TL*)	2000	1.051	42	898	52	883	1.124
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı (%)	2000	2,36	12	1,83	18	8,14	100
İNŞAAT GÖSTERGELERİ							
Daire Sayısı (Adet)	2000	158.645	26	200.351	20	946.373	16.235.830
Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı (%)	2000	95	49	94	57	94	97

MALİ GÖSTERGELER							
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Pay (%)	2000	0,93	26	1,15	21	5,06	100
Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Milyon TL*)	2000	805	68	1.056	55	954	1.837
Banka Şube Sayısı (Adet)	2000	50	34	61	25	301	7786
Fert Başına Banka Mevduatı (Milyon TL*)	2000	65	74	104	69	115	939
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay (%)	2000	0,15	50	0,22	39	1,2	100
Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay (%)	2000	0,25	37	0,26	36	1,8	100
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı (Milyon TL*)	2000	40	61	18	70	35	138
Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı (Milyon TL*)	2000	35	72	49	64	68	392
Fert Başına Belediye Giderleri (Milyon TL*)	2000	37	67	71	22	44	82
Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri (Milyon TL*)	2000	39	73	52	63	63	464
Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı (Milyon TL*)	2000	20	72	30	60	28	165
Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı (Milyon TL*)	1995-2000	421	12	333	15	213	248
Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı (Milyon TL*)	1995-2000	957	47	1.085	43	2.030	2.668
Fert Başına İhracat Miktarı (ABD Doları)	1995-2000	43	53	18	54	347	2.249
Fert Başına İthalat Miktarı (ABD Doları)	1995-2000	87	42	26	55	197	3.967
ALTYAPI GÖSTERGELERİ							
Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı (%)	2000	29,12	58	21,42	73	36,24	45,23
Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı (%)	2000	86,38	42	51,49	81	74,44	84,98
TCK Asfalt Yol Oranı (%)	2000	85	63	84,54	64	84,65	91,28
DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ							
On bin Kişiyeye Düşen Özel Otomobil Sayısı (Adet)	2000	206	62	123	70	208	652
On bin Kişiyeye Düşen Motorlu Kara Taşıtı Sayısı (Adet)	2000	482	59	242	73	505	1.056
Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı (Mws)	2000	1	54	1	64	1	1
Fert Başına Telefon Kontör Değeri (Adet)	2000	584	77	781	68	837	1.852
Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı (%)	2000	20	36	23	30	23	15

Kaynak: DPT, 2003.

*2004 yılında kullanılan Milyon TL raporun hazırlandığı 2010 yılı için 6 sıfır atılarak sadece TL şeklinde okunmalıdır.

EK 2: İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İl	İlçe	872 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu
Şanlıurfa	Birecik	407	3
Şanlıurfa	Viranşehir	694	5
Şanlıurfa	Ceylanpınar	718	5
Şanlıurfa	Siverek	755	6
Şanlıurfa	Suruç	756	6
Şanlıurfa	Bozova	792	6
Şanlıurfa	Hilvan	794	6
Şanlıurfa	Halfeti	809	6
Şanlıurfa	Akçakale	814	6
Şanlıurfa	Harran	857	6
Diyarbakır	Merkez	70	2
Diyarbakır	Ergani	610	4
Diyarbakır	Bismil	771	6
Diyarbakır	Çüngüş	786	6
Diyarbakır	Lice	804	6
Diyarbakır	Çermik	808	6
Diyarbakır	Silvan	810	6
Diyarbakır	Kocaköy	835	6
Diyarbakır	Kulp	840	6
Diyarbakır	Hani	846	6
Diyarbakır	Çınar	848	6
Diyarbakır	Dicle	852	6
Diyarbakır	Hazro	853	6
Diyarbakır	Eğil	854	6
Şanlıurfa	Merkez	146	2

Kaynak: DPT, 2004.

EK 3: Şanlıurfa ve Diyarbakır 2010 Yılı Yatırım Programının Kurumlara Göre Dağılımı (Bin TL)

	Proje Sayısı	Toplam Proje Tutarı	2009 Yılı Sonuna Kadar Yapılan Harcamalar	2010 Yılı Ödeneği	2010 Yılı İçinde Yapılan Harcama	Nakdi Gerçekleşme (%)
Şanlıurfa						
DSİ 15. Bölge Müdürlüğü	56	3.344.079	1.385.371	641.939	105.402	44,6
TCDD 6. Bölge Müdürlüğü (Adana)	1	62.500	-	62.500	299	0,5
Karayolları 9. Bölge Müd. (Diyarbakır)	16	1.856.040	1.236.865	52.565	32.000	68,4
Harran Üniversitesi	12	237.434	185.703	39.746	8.524	81,8
TEİAŞ 12. Grup Bölge Müd. (Gaziantep)	5	44.200	-	29.202	214	0,5
İl Millî Eğitim Müdürlüğü	114	91.161	8.214	20.226	7.627	17,4
İller Bankası 10. Bölge Müd. (Gaziantep)	5	23.126	10.050	13.812	6.459	71,4
İl Özel İdaresi	10	71.817	58.715	13.173	221	82,1
Vakıflar Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü	35	16.611	1.397	6.206	2.669	24,5
Dicle Elektrik Dağıtım A.Ş.	20	43.299	16.774	6.140	414	39,7
Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü	9	541.849	2.570	1.844	120	0,5
İl Çevre ve Orman Müdürlüğü	9	40.756	4.041	1.241	584	11,3
T.C. Şanlıurfa Valiliği	3	20.870	11.341	-	4.722	77
GAP BKİ Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü	6	220.432	-	-	-	0
Şanlıurfa Belediyesi	19	20.489	7.120	-	3.604	52,3
Şanlıurfa Toplam	320	6.634.663	2.928.161	888.594	172.859	46,7
Diyarbakır						
Dicle Üniversitesi	10	209.402	114.785	55.076	8.968	59,1
İl Özel İdaresi	75	25.046	0,0	23.926	0,0	0
DİSKİ Genel Müdürlüğü	9	10.740	0,0	10.740	0,0	0
DSİ 10. Bölge Müdürlüğü	82	1.975.877	315.972	291.878	1.385	16,1
Karayolları 9. Bölge Müdürlüğü	21	786.953	316.197	7.450	3.235	40,6
İller Bankası 11. Bölge Müdürlüğü	10	2.363	659	807	200	36,4
MTA Bölge Müdürlüğü	1	290	25	264	82	36,9
Tapu ve Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü	5	4.019	2.683	1.618	238	72,7
DEDAŞ İl Müdürlüğü	56	41.505	1.819	8.673	204	4,9
TEİAŞ İl Müdürlüğü	4	39.250	2.190	754	0,0	5,6
EÜAŞ Karakaya HES İşletme Müdürlüğü	5	105.493	8.672	16.051	0,0	8,2
Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü	6	1.478	135	5.276	263	26,9
Bayındırlık ve İskan İl Müdürlüğü	1	370	0,0	437	0,0	0
Tarım İl Müdürlüğü	24	216.070	129.340	31.495	2.461	61,0
Millî Eğitim Müdürlüğü	55	116.452	2.929,00	46.910	1.998	4,2

	Proje Sayısı	Toplam Proje Tutar	2009 Yılı Sonuna Kadar Yapılan Harcamalar	2010 Yılı Ödeneği	2010 Yılı İçinde Yapılan Harcamaya	Nakdi Gerçekleşme (%)
Diyarbakır						
Sağlık Müdürlüğü	8	40.420	2.000	15.280	2.000	9,9
Çevre ve Orman İl Müdürlüğü	6	1.840	4.811	1.840	516	28,9
İŞKUR İl Müdürlüğü	3	44.229	14.273	19.505	9.633	54,1
Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	5	17.924	0,0	17.389	4.649	25,9
TEMSAN Fabrika Müdürlüğü	2	470	0,0	470	198	42,1
Vakıflar Bölge Müdürlüğü	18	15.464	3.069	4.785	3.544	42,8
Diyarbakır Toplam	406	3.655.657	919.561	560.628	39.579	26,2
TRC2 Bölgesi Toplam	726	10.290.320	3.847.722	1.449.222	212.438	39,5

Kaynak: DİPKM, 2009; ŞİPKM, 2009

EK 4: TRC2 Bölgesi'nde Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler

Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	Asgari Yatırım Tutarı ve Kapasiteleri
Madencilik ve taşocaklığı yatırımları (1'inci grup madenler, mıcır, rödovanslı madencilik hariç)	500 Bin TL
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	1 Milyon TL
Entegre hayvancılık yatırımları (entegre damızlık hayvancılık yatırımları dahil)	-Süt inekçiliği entegre tesislerinde 300 büyük baş, -Büyük baş besicilik entegre tesislerinde 500 büyük baş/dönem -Süt ve et yönlü küçük baş entegre tesislerinde 1000 küçük baş/dönem -Kanatlı entegre tesislerinde 200.000 adet/dönem
Seracılık	10 dekar
Su Ürünleri Yetiştiriciliği	500 Bin TL
Tekstil Ürünleri İmalatı	Tekstilün arielenmesi yatırımları için 15 Milyon TL, diğeri yatırım konularında 500 Bin TL
Giyim eşyası imalatı	500 Bin TL
Derinin tabaklanması ve işlenmesi	500 Bin TL
Akıllı çok fonksiyonlu teknik tekstil	500 Bin TL
Döşemelik parke, kaplama, kontrplak, yonga levha, sunta, mdf vb. plakaların imalatı	2 Milyon
Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	2 Milyon
Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı (çok katlı yalıtım camları, kiremit, briket, tuğla, çimento, hazır beton ve harç hariç)	500 Bin TL
Metal eşya	2 Milyon TL
Makine ve teçhizat imalatı	2 Milyon TL
Elektrikli makine ve cihazları imalatı	2 Milyon TL
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	2 Milyon TL
Tıbbi aletler hassas ve optik aletler imalatı (saat hariç)	2 Milyon TL
Motosiklet ve bisiklet üretimi	500 Bin TL
Mobilya imalatı (sadece metal ve plastikten imal edilenler hariç)	2 Milyon TL
Oteller	3 Yıldız ve üzeri
Öğrenci yurtları	100 Öğrencilik yurt
Soğuk hava deposu hizmetleri	500 m ²
Lisanslı depoculuk	1 Milyon TL
Eğitim hizmetleri (yetişkinlerin eğitilmesi ve diğeri eğitim faaliyetleri hariç)	500 Bin TL
Hastane yatırımı, huzur evi	100 Kişilik huzur evi

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2010b.

EK 5: TRC2 Bölgesi Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Nüfus Dağılımı

A. Toplam B. Erkek C. Kadın

	Toplam	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Şanlıurfa	A	1.663.371	251.430	230.390	219.371	184.101	146.716	113.447	90.053	63.739
	B	831.382	129.194	118.613	112.192	94.012	67.671	56.445	45.019	33.137
	C	831.989	122.236	111.777	107.179	90.089	79.045	57.002	45.034	30.602
Diyarbakır	A	1.528.958	187.592	187.216	190.578	174.164	140.389	120.219	95.029	66.674
	B	767.503	96.452	96.030	97.302	89.299	67.756	60.455	47.903	34.431
	C	761.455	91.140	91.186	93.276	84.865	72.633	59.764	47.126	32.243

Kaynak: TÜİK, 2011.

A. Toplam B. Erkek C. Kadın (devam)

	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90+
Şanlıurfa	A	68.145	42.049	35.512	27957	19.587	15.377	10.589	6.248	1.228
	B	34.098	20.106	17.789	12.861	9.163	6.702	4.574	2.187	292
	C	34.047	21.943	17.723	15.096	10.424	8.675	6.015	4.061	936
Diyarbakır	A	64.970	40.200	37.030	28.211	21.181	16.485	13.124	6.950	1.044
	B	33.485	19.854	18.186	12.401	10.027	7.271	5.709	2.343	258
	C	31.485	20.346	18.844	15.810	11.154	9.214	7.415	4.607	786

Kaynak: TÜİK, 2011.

EK 6: Altı Yaş Üzeri Nüfusun Okuryazar oranı, 2009

	ŞANLIURFA			DİYARBAKIR			TRC2 BÖLGESİ			TÜRKİYE		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma durumu ¹												
Okuma yazma bilmeyen	202.614	44.687	157.927	211.537	48.338	163.199	414.151	93.025	321.126	4.672.257	915.054	3.757.203
Okuma yazma bilen	1.022.464	569.980	452.484	1.012.909	571.569	441.340	2.035.373	1.141.549	893.824	57.344.379	30.039.678	27.304.701
Durumu Bilinen	1.225.078	614.667	610.411	1.224.446	619.907	604.539	2.449.524	1.234.574	1.214.950	62.016.636	30.954.752	31.061.904
Durumu Bilinmeyen	97714	44.925	52.789	66.363	32.799	33.564	164.077	77.724	86.353	3.032.457	1.657.575	1.374.882
Toplam	1.322.792	659.592	663.200	1.290.809	652.706	638.103	2.613.601	1.372.298	1.301.303	65.049.093	32.612.307	32.436.786
ORANLAR												
Okuma yazma durumu	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Durumu Bilinen	92,6%	93,2%	92,0%	94,9%	95,0%	94,7%	93,7%	94,1%	93,4%	95,3%	94,9%	95,8%
Durumu Bilinmeyen	7,4%	6,8%	8,0%	5,1%	5,0%	5,3%	6,3%	5,9%	6,6%	4,7%	5,1%	4,2%

Kaynak: TÜİK, 2010b.

¹Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı 27.05.2010 tarihi itibarıyla güncellenmiştir. Yabancılar kapsama alınmamıştır.

KURUM ADI	FAALİYET MERKEZİ	HİZMET VERDİĞİ İLLER
Devlet Su İşleri 15. Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	Şanlıurfa ili ve Mardin ilinin bir bölümü
Tapu Kadastro 21. Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	Şanlıurfa, Adıyaman, Mardin
Devlet Meteoroloji İşleri Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis
Şanlıurfa Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	Adıyaman, Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Hakkari, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Tunceli
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	GAP illeri (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak)
Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü	Şanlıurfa	Şanlıurfa ve Adıyaman
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	Şanlıurfa	Şanlıurfa ve Adıyaman
Karayolları 9. Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Şırnak, Batman, Siirt
Devlet Su İşleri 10. Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Siirt, Batman, Şırnak illeri ile ve Mardin ilinin bir bölümü.
İller Bankası 11. Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak
Türkiye İstatistik Kurumu Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman
Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Bingöl, Mardin, Siirt, Batman ve Şırnak
Tapu Kadastro 7. Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Batman, Şırnak ve Siirt
Devlet Meteoroloji İşleri Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Batman, Siirt ve Şırnak
Kredi ve Yurtlar Kurumu Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Batman, Siirt, Bingöl ve Mardin
Güneydoğu Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt, Mardin, Şırnak, Batman, Elazığ, Adıyaman, Malatya, Bitlis ve Hakkâri
TRT Diyarbakır Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Hakkari, Şırnak, Siirt, Van, Bitlis, Malatya, Bingöl, Elazığ, Mardin, Adıyaman ve Batman
RTÜK Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Malatya, Şanlıurfa, Tunceli
Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Batman ve Bingöl
Tasfiye İşleri Döner Sermaye İşletmeleri (TASİŞ) Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Bingöl, Tunceli, Muş, Bitlis, Hakkâri, Van, Ağrı ve Iğdır
Hıfzısıhha Diyarbakır Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Malatya, Şanlıurfa, Siirt, Bitlis
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	Diyarbakır	Diyarbakır, Batman, Elazığ, Mardin ve Şırnak
Halk Bankası Bölge Koordinatörlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şırnak, Siirt, Bingöl, Van, Elazığ, Batman, Hakkari, Bitlis, Mardin ve Tunceli
T.C. Ziraat Bankası Bölge Başkanlığı	Diyarbakır	Diyarbakır, Batman, Şırnak, Siirt ve Mardin
Vakıflar Bankası Bölge Müdürlüğü	Diyarbakır	Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Batman, Adıyaman, Muş, Hakkâri, Şırnak ve Van

EK 8: Yıllara Göre TRC2 Bölgesi'ne Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayısı, Geceleme Sayıları

			2005	2006	2007	2008	2009
DİYARBAKIR	Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	16.698	15.301	16.552	25.153	21.070
		Yerli	168.605	349.192	509.618	534.723	510.986
		Toplam	185.303	364.493	526.170	559.876	532.056
	Geceleme Sayısı	Yabancı	22.428	24.463	29.392	39.474	39.009
		Yerli	240.765	413.020	555.638	582.242	598.260
		Toplam	263.193	437.483	584.940	621.716	637.269
ŞANLIURFA	Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	9.462	5.917	10.469	9.878	12.693
		Yerli	81.181	109.576	167.580	168.529	174.088
		Toplam	90.643	115.493	178.049	178.407	186.781
	Geceleme Sayısı	Yabancı	12.761	11.538	16.017	16.433	21.453
		Yerli	96.005	159.670	200.149	204.324	213.880
		Toplam	108.776	171.208	216.166	220.757	235.333
TRC2 BÖLGESİ	Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	26.160	21.218	27.021	35.031	33.763
		Yerli	249.786	458.768	677.198	703.252	685.074
		Toplam	275.946	479.986	704.219	738.283	718.837
	Geceleme Sayısı	Yabancı	35.189	36.001	45.409	55.907	60.462
		Yerli	336.770	572.690	755.787	786.566	812.140
		Toplam	371.969	608.691	801.106	842.473	872.602
TÜRKİYE	Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	16.210.441	14.157.056	19.596.923	17.762.818	19.304.422
		Yerli	18.358.651	19.599.148	24.178.439	22.755.200	25.760.739
		Toplam	34.569.092	33.756.204	43.775.362	40.518.018	45.065.161
	Geceleme Sayısı	Yabancı	71.141.390	56.895.351	74.191.840	73.590.885	79.670.940
		Yerli	31.865.789	34.157.426	41.775.470	40.326.871	44.718.277
		Toplam	103.007.179	91.052.777	115.967.310	113.917.756	124.389.217
TRC2 Bölgesi /Türkiye	Ziyaretçi Sayısı	Yabancı	0,16	0,15	0,14	0,20	0,17
		Yerli	1,36	2,34	2,80	3,09	2,66
		Toplam	0,80	1,42	1,61	1,82	1,60
	Geceleme Sayısı	Yabancı	0,05	0,06	0,06	0,08	0,08
		Yerli	1,06	1,68	1,81	1,95	1,82
		Toplam	0,36	0,67	0,69	0,74	0,70

Kaynak: KTB, 2010b.

EK 9: Şanlıurfa İli Belediye Bilgileri, 2009

S.NO	İL	İLÇE	BELEDİYE	BELEDİYE TÜRÜ	2009 NÜFUSU
1	Şanlıurfa	Merkez	Şanlıurfa	İl merkezi	488.000
2	Şanlıurfa	Akçakale	Akçakale	İlçe merkezi	24.890
3	Şanlıurfa	Birecik	Birecik	İlçe merkezi	47.034
4	Şanlıurfa	Bozova	Bozova	İlçe merkezi	11.712
5	Şanlıurfa	Ceylanpınar	Ceylanpınar	İlçe merkezi	44.626
6	Şanlıurfa	Halfeti	Halfeti	İlçe merkezi	8.985
7	Şanlıurfa	Harran	Harran	İlçe merkezi	5.995
8	Şanlıurfa	Hilvan	Hilvan	İlçe merkezi	20.855
9	Şanlıurfa	Siverek	Siverek	İlçe merkezi	107.634
10	Şanlıurfa	Suruç	Suruç	İlçe merkezi	55.780
11	Şanlıurfa	Viranşehir	Viranşehir	İlçe merkezi	89.940
12	Şanlıurfa	Akçakale	Pekmezli	Belde	2.597
13	Şanlıurfa	Birecik	Ayran	Belde	2.420
14	Şanlıurfa	Birecik	Mezra	Belde	5.682
15	Şanlıurfa	Bozova	Yaslıca	Belde	3.481
16	Şanlıurfa	Bozova	Yaylak	Belde	3.294
17	Şanlıurfa	Halfeti	Argıl	Belde	2.995
18	Şanlıurfa	Halfeti	Yukarıgöklü	Belde	5.951
19	Şanlıurfa	Merkez	Karaköprü	Belde	34.754
20	Şanlıurfa	Merkez	Kısas	Belde	5.816
21	Şanlıurfa	Merkez	Konuklu	Belde	4.413
22	Şanlıurfa	Merkez	Uğurlu	Belde	4.118
23	Şanlıurfa	Siverek	Gürakar	Belde	4.208
24	Şanlıurfa	Siverek	Kapıkaya	Belde	4.038
25	Şanlıurfa	Suruç	Onbırnisan	Belde	4.763
26	Şanlıurfa	Viranşehir	Eyyüpnebi	Belde	2.061

Kaynak: MİGM, 2009.

EK 10: Diyarbakır İli Belediye Bilgileri, 2009

S.NO	İL	İLÇE	BELEDİYE	BELEDİYE TÜRÜ	2009 NÜFUSU
1	Diyarbakır	Merkez	Büyükşehir	Büyükşehir	834.854
2	Diyarbakır	Bağlar	Bağlar	Büyükşehir ilçe	332.658
3	Diyarbakır	Kayapınar	Kayapınar	Büyükşehir ilçe	203.222
4	Diyarbakır	Sur	Sur	Büyükşehir ilçe	108.558
5	Diyarbakır	Yenişehir	Yenişehir	Büyükşehir ilçe	190.416
6	Diyarbakır	Bismil	Bismil	İlçe merkezi	56.333
7	Diyarbakır	Çermik	Çermik	İlçe merkezi	17.389
8	Diyarbakır	Çınar	Çınar	İlçe merkezi	11.627
9	Diyarbakır	Çüngüş	Çüngüş	İlçe merkezi	2.544
10	Diyarbakır	Dicle	Dicle	İlçe merkezi	8.610
11	Diyarbakır	Eğil	Eğil	İlçe merkezi	5.146
12	Diyarbakır	Ergani	Ergani	İlçe merkezi	63.065
13	Diyarbakır	Hani	Hani	İlçe merkezi	8.335
14	Diyarbakır	Hazro	Hazro	İlçe merkezi	4.554
15	Diyarbakır	Kocaköy	Kocaköy	İlçe merkezi	5.644
16	Diyarbakır	Kulp	Kulp	İlçe merkezi	9.858
17	Diyarbakır	Lice	Lice	İlçe merkezi	9.717
18	Diyarbakır	Silvan	Silvan	İlçe merkezi	41.484
19	Diyarbakır	Bismil	Ambar	Belde	2.088
20	Diyarbakır	Bismil	Tepe	Belde	4.424
21	Diyarbakır	Bismil	Yukarısalat	Belde	2.361
22	Diyarbakır	Çermik	Yukarıseyhler	Belde	1.039
23	Diyarbakır	Çınar	Alatosun	Belde	3.719
24	Diyarbakır	Dicle	Kaygısız	Belde	2.796
25	Diyarbakır	Ergani	Şölen	Belde	2.382
26	Diyarbakır	Hani	Gürbüz	Belde	4.695
27	Diyarbakır	Hani	Kuyular	Belde	3.240
28	Diyarbakır	Kulp	Ağaçlı	Belde	2.091
29	Diyarbakır	Kocaköy (merkez)	Özekli	Belde	3.144
30	Diyarbakır	Silvan	Bayrambaşı	Belde	1.763

Kaynak: MİGM, 2009.

a) İstihdam Yoğunlaşma Endeksi

$$\text{Yoğunlaşma Endeksi (LQ}_{ij}) = \frac{X_{ij}/X_i}{Y_j/Y}$$

X_{ij} : i bölgesinde j sektöründeki istihdam

X_i : i bölgesindeki toplam istihdam

Y_j : Türkiye’de j sektöründeki istihdam

Y : Türkiye’deki toplam istihdam

$LQ_{ij} > 1$ ise, i bölgesinde j sektöründeki istihdam Türkiye’ye görece olarak daha yoğundur.

$LQ_{ij} < 1$ ise, i bölgesinde j sektöründeki istihdam Türkiye’ye görece olarak daha az yoğundur.

$LQ_{ij} = 1$ ise, i ilinde j sektöründeki istihdam Türkiye ile aynı yoğunluğa sahiptir.

b) Sanayi İşyeri Yoğunlaşma Endeksi

$$\text{Yoğunlaşma Katsayısı (LQ}_{ij}) = \frac{A_{ij}/A_i}{B_j/B}$$

A_{ij} : i ilindeki j sektöründeki işyeri sayısı

A_i : i ilindeki toplam sanayi işyeri sayısı

B_j : Türkiye’de j sektöründeki işyeri sayısı

B : Türkiye’deki toplam sanayi işyeri sayısı

$LQ_{ij} > 1$ ise, i ilinde j sektörü Türkiye’ye göre daha yoğundur.

$LQ_{ij} < 1$ ise, i ilinde j sektörü Türkiye’ye göre görece olarak daha az yoğundur.

$LQ_{ij} = 1$ ise, i ilinde j sektörü Türkiye ile aynı yoğunluğa sahiptir.

EK 12: Düzey 2 Bölgeleri İstihdam LQ Endeks Değerleri

Bölge		LQ			
		Tarım	Sanayi	Ticaret	Hizmetler
1	TR10 (İstanbul)	0,01	1,5	1,26	1,21
2	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	0,9	1,29	0,96	0,86
3	TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	1,63	0,77	0,84	0,78
4	TR31 (İzmir)	0,35	1,11	1,24	1,29
5	TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	1,13	0,89	1,06	0,93
6	TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	1,58	1,03	0,69	0,7
7	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	0,48	1,61	1,09	0,84
8	TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	0,81	1,32	0,91	0,96
9	TR51 (Ankara)	0,07	0,92	1,07	1,82
10	TR52 (Konya, Karaman)	1,31	0,96	0,88	0,86
11	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	1,37	0,55	1,29	0,86
12	TR62 (Adana, Mersin)	1,18	0,82	1,13	0,91
13	TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	1,25	1,1	0,94	0,74
14	TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	1,41	0,6	0,98	1,02
15	TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	1,08	1,0	0,9	1,0
16	TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	2,0	0,82	0,56	0,64
17	TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	1,75	0,69	0,61	0,92
18	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	2,09	0,51	0,64	0,76
19	TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	2,21	0,51	0,71	0,61
20	TR A1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	2,19	0,33	0,61	0,86
21	TR A2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	2,6	0,25	0,46	0,69
22	TR B1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	1,48	0,63	0,89	1,0
23	TR B2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	1,47	0,51	0,91	1,09
24	TR C1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	1,0	1,27	0,91	0,83
25	TR C2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	1,18	0,62	1,16	1,06
26	TR C3 (Mardin, Batman, Sırnak, Siirt)	0,9	0,85	1,15	1,12

Sektör Kodu	Sektör Adı
38	Metal Eşya-Makina ve Gereç, Ulaşım-Aracı İlimi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi
37	Metal Sanayi
36	Metal Dışı Ürünler Sanayi (Petrol ve Kömür Ürünleri Hariç)
35	Kimya, Kimyasal Ürünler,Petrol,Kömür,Lastik ve Plastik Ürünleri Sanayi
33	Ağaç, Mantar Ürünleri ve Mobilya Sanayi
32	Tekstil Örne, Konfeksiyon ve Deri Sanayi
31	Gıda-İçki-Tütün Sanayi
29	Metalik Olmayan ve Madencilik Konusuna Giren Madenlerin İstihsalı

İller	32	31	36	37	38	33	35	29	Diğer
ADANA	1,00	1,05	0,55	0,79	1,10	1,03	1,21	0,41	0,91
ADIYAMAN	2,77	0,55	0,68	0,00	0,10	0,30	0,21	0,51	0,41
AFYON	0,22	1,78	5,50	0,02	0,25	0,89	0,71	8,73	0,44
AGRI	0,33	5,39	1,59	0,00	0,00	0,00	0,16	3,25	0,06
AMASYA	0,68	1,40	1,61	0,79	0,59	2,44	0,65	3,39	1,49
ANKARA	0,32	0,83	1,00	1,02	1,85	1,54	0,76	1,23	1,32
ANTALYA	0,56	1,39	1,65	0,32	0,71	1,51	1,27	3,85	1,30
ARTVIN	0,00	3,79	2,24	0,00	0,66	0,59	0,14	1,25	1,54
AYDIN	0,66	2,70	1,12	0,19	0,60	0,54	0,39	2,90	1,37
BALIKESIR	0,23	2,96	1,03	0,36	0,45	1,28	1,06	5,32	1,11
BILECIK	0,26	0,42	7,73	1,65	0,54	0,78	0,90	2,20	0,31
BINGOL	0,42	2,87	3,59	0,00	0,23	0,28	0,22	3,67	1,30
BITLIS	0,26	4,53	2,32	0,00	0,10	0,55	0,44	4,09	0,09
BOLU	0,81	1,16	0,46	1,11	1,26	2,79	0,56	0,43	0,99
BURDUR	0,34	1,62	6,26	0,06	0,56	1,55	0,17	4,38	0,22
BURSA	1,32	0,61	0,34	0,62	1,47	1,42	0,73	0,59	0,36
CANAKKALE	0,18	1,18	5,08	1,75	0,45	1,11	1,56	0,84	0,73
CANKIRI	1,29	1,20	1,03	0,15	1,30	0,77	0,33	2,25	0,15
CORUM	0,84	1,23	3,77	0,48	0,52	0,82	0,54	0,61	1,33
DENIZLI	2,30	0,27	1,53	0,52	0,24	0,20	0,53	2,61	0,37
DIYARBAKIR	0,68	2,59	3,02	0,05	0,26	0,73	0,64	5,26	0,25
EDIRNE	2,13	1,50	0,85	0,00	0,11	0,04	0,13	0,62	1,02
ELAZIG	0,15	1,40	2,76	1,58	0,39	1,43	0,65	6,50	2,27
ERZINCAN	0,11	4,60	1,38	0,04	0,18	0,92	0,25	5,29	0,75
ERZURUM	0,64	2,25	1,70	0,13	0,45	0,53	0,70	1,87	1,90
ESKISEHIR	0,38	1,12	2,26	0,63	1,60	0,89	1,15	0,86	0,47
GAZIANTEP	2,11	1,03	0,28	0,08	0,22	0,20	1,09	0,38	0,65
GIRESUN	0,38	3,90	0,39	0,07	0,21	2,20	0,26	3,08	1,44

İller	32	31	36	37	38	33	35	29	Diğer
GUMUSHANE	1,08	2,24	2,65	0,44	0,08	0,48	0,49	6,57	0,11
HAKKARI	0,91	3,75	0,76	0,00	0,00	0,00	0,13	0,24	1,84
HATAY	0,31	0,62	0,28	7,97	0,61	0,43	2,14	0,60	0,77
ISPARTA	1,23	0,67	2,26	0,02	0,17	3,97	0,52	2,37	1,53
ICEL	0,72	1,58	1,63	0,60	0,73	1,14	1,03	1,01	1,31
ISTANBUL	1,37	0,48	0,45	0,82	1,13	0,50	1,07	0,29	1,02
IZMIR	0,68	1,33	0,75	1,08	1,21	0,98	1,10	0,63	1,06
KARS	1,13	2,94	2,28	0,49	0,22	0,47	0,05	2,13	0,13
KASTAMONU	1,02	1,20	1,08	0,06	0,42	6,84	0,31	2,32	0,76
KAYSERI	0,89	0,52	0,52	0,89	0,98	6,89	0,78	0,42	0,53
KIRKLARELI	1,63	1,00	1,77	0,56	0,17	0,24	0,97	0,52	1,16
KIRSEHIR	0,41	2,17	1,24	1,16	0,34	0,76	2,57	2,45	0,34
KOCAELI	0,17	0,40	0,64	2,29	1,67	0,85	2,40	0,41	0,93
KONYA	0,34	1,41	0,86	1,73	1,31	0,79	1,01	1,13	1,48
KUTAHYA	0,27	0,82	5,59	0,43	0,09	1,02	0,94	4,01	2,32
MALATYA	1,79	2,06	0,50	0,02	0,28	0,39	0,32	1,54	0,51
MANISA	0,17	1,18	1,43	0,32	1,52	1,58	0,82	0,41	2,13
KAHRAMANMARAS	2,55	0,63	0,48	0,35	0,35	0,16	0,17	0,82	0,38
MARDIN	0,68	1,77	3,47	0,43	0,38	0,16	1,33	1,12	0,82
MUGLA	0,12	1,42	3,87	0,00	0,34	0,93	0,38	8,73	2,56
MUS	0,00	5,39	1,94	0,00	0,29	0,00	0,15	1,96	0,40
NEVSEHIR	1,00	1,54	4,30	0,40	0,38	0,28	0,38	1,91	0,58
NIGDE	1,38	1,47	1,89	0,26	0,41	0,61	0,84	3,73	0,17
ORDU	0,72	2,87	1,43	0,02	0,25	1,94	0,64	1,03	1,14
RIZE	0,00	6,74	0,23	0,00	0,02	0,10	0,08	0,94	0,47
SAKARYA	0,54	1,09	0,37	0,93	1,95	1,41	1,15	0,40	0,23
SAMSUN	0,32	2,14	1,36	1,75	0,65	1,36	1,33	1,54	0,99
SIIRT	0,88	1,01	4,34	0,00	0,38	0,10	0,24	2,73	1,95
SINOP	1,36	0,85	4,27	0,00	0,27	1,44	0,74	2,16	0,05
SIVAS	0,35	0,60	1,43	3,99	0,95	1,68	1,26	2,55	1,19
TEKIRDAG	2,23	0,44	0,37	0,67	0,54	0,28	0,68	0,20	0,55
TOKAT	0,99	2,34	2,89	0,26	0,20	1,51	0,37	2,20	0,38
TRABZON	0,21	3,67	1,23	0,37	0,65	1,29	0,58	1,63	0,76
TUNCELI	0,00	3,41	4,13	0,00	0,03	1,70	0,14	9,94	0,36
ŞANLURFA	1,64	1,65	1,83	0,72	0,34	0,00	0,42	1,21	0,30
USAK	2,20	0,88	1,45	0,31	0,13	0,36	0,72	0,81	0,23
VAN	0,27	4,27	2,14	0,05	0,12	0,20	0,67	1,31	0,85
YOZGAT	0,94	2,56	2,15	0,06	0,33	1,32	0,46	1,35	0,62
ZONGULDAK	0,18	0,26	0,49	4,33	0,16	0,31	1,49	0,40	5,16
AKSARAY	0,67	1,27	1,06	0,20	1,80	0,66	0,78	1,56	0,35

İller	32	31	36	37	38	33	35	29	Diğer
BAYBURT	0,75	1,22	3,26	0,00	0,00	0,61	2,73	1,99	0,61
KARAMAN	0,22	4,65	0,47	0,01	0,21	0,90	0,44	1,00	1,46
KIRIKKALE	0,06	0,56	0,55	2,28	2,06	0,84	1,87	1,92	0,54
BATMAN	0,74	2,30	3,00	0,00	0,02	0,22	2,05	1,01	0,33
ŞIRNAK	0,06	1,30	1,30	0,00	0,00	0,00	1,04	0,00	6,56
BARTIN	1,78	0,37	2,04	0,11	0,09	1,45	0,35	1,60	1,91
ARDAHAN	0,00	5,84	0,00	0,00	0,00	2,52	0,00	0,00	1,30
İĞDIR	0,00	6,39	0,00	0,00	0,11	0,00	0,00	0,00	1,22
YALOVA	1,15	0,63	0,34	0,02	0,69	0,17	2,73	0,92	0,97
KARABÜK	0,60	0,17	0,15	9,91	0,27	0,46	2,54	0,69	0,04
KİLİS	0,91	3,90	0,14	0,00	0,03	0,92	1,24	0,74	0,20
OSMANIYE	1,38	1,58	0,66	1,55	0,63	0,42	0,71	0,83	0,45
Toplam	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

EK 14: Düzey 3 Bölgeleri Sanayi İşyeri LQ Endeks Değerleri

İller	32	31	36	37	38	33	35	29	Diğer
ADANA	0,70	0,89	0,59	1,28	1,19	1,33	1,38	0,47	1,00
ADIYAMAN	1,78	1,49	1,12	0,00	0,33	0,89	0,44	1,46	0,84
AFYON	0,16	1,79	6,08	0,08	0,26	1,35	0,47	3,40	0,52
AGRI	0,34	2,87	2,52	0,00	0,00	0,00	0,85	4,01	0,40
AMASYA	0,28	1,21	2,39	0,89	0,66	2,34	0,81	3,01	1,34
ANKARA	0,24	0,69	0,89	1,14	1,77	1,57	0,96	0,91	1,18
ANTALYA	0,28	1,66	1,56	0,24	0,63	1,46	1,02	1,92	1,53
ARTVIN	0,08	2,40	0,99	0,00	0,14	3,14	0,65	4,43	0,93
AYDIN	0,42	2,44	1,17	0,24	0,51	0,80	0,46	1,89	1,15
BALIKESİR	0,24	2,30	1,13	0,97	0,52	0,94	0,75	2,21	1,12
BILECİK	0,15	0,77	5,77	1,74	0,67	0,89	0,85	6,26	0,48
BİNGÖL	0,67	1,96	2,80	0,00	0,06	0,89	0,49	5,54	1,05
BITLİS	0,26	2,15	2,78	0,00	0,58	1,05	0,87	2,47	0,31
BOLU	1,34	1,29	0,47	0,70	0,70	2,05	0,68	0,84	0,61
BURDUR	0,07	1,19	5,34	0,10	0,83	1,95	0,40	4,57	0,43
BURSA	1,81	0,53	0,49	0,48	1,07	1,55	0,84	0,71	0,43
CANAKKALE	0,29	2,55	1,55	0,19	0,38	0,80	0,62	2,22	1,03
CANKIRI	0,55	1,53	1,94	0,48	0,88	1,10	0,51	4,03	0,65
CORUM	0,28	1,55	2,57	1,30	0,99	1,33	0,34	1,04	1,20
DENİZLİ	2,29	0,70	1,79	0,91	0,43	0,52	0,55	1,62	0,56
DIYARBAKIR	0,76	1,46	2,73	0,09	0,37	1,39	0,95	4,56	0,44
EDİRNE	0,69	2,66	1,16	0,00	0,23	0,33	0,32	1,43	1,43
ELAZIĞ	0,15	1,14	2,59	0,72	0,59	1,23	0,79	5,96	1,89
ERZİNCAN	0,09	1,98	2,28	0,35	0,28	2,34	0,74	4,66	0,96
ERZURUM	0,11	1,80	1,27	0,37	0,59	1,39	0,68	2,08	2,32
ESKİŞEHİR	0,18	1,10	1,74	1,39	1,34	1,52	0,92	1,53	0,93
GAZİANTEP	1,51	1,33	0,46	0,38	0,45	0,48	1,49	0,59	0,71
GİRESUN	0,24	2,41	0,75	0,23	0,31	2,36	0,44	3,60	1,12
GUMUSHANE	0,55	1,95	3,92	0,43	0,05	0,66	0,63	6,68	0,26
HAKKARİ	0,45	2,90	0,63	0,00	0,00	0,00	0,25	0,70	2,83
HATAY	0,63	1,35	0,90	2,36	0,59	1,39	1,33	0,87	1,13
ISPARTA	0,80	1,14	1,58	0,20	0,59	2,22	1,08	2,06	1,07
İCEL	0,30	1,77	0,75	0,52	0,66	1,58	0,95	0,74	1,86
İSTANBUL	1,63	0,45	0,41	1,02	1,13	0,52	1,13	0,18	1,09
İZMİR	0,66	1,09	0,67	1,16	1,24	0,77	1,26	0,41	1,00
KARS	0,06	3,51	1,83	0,24	0,14	0,99	0,15	2,04	0,44
KASTAMONU	0,88	1,30	1,61	0,43	0,24	4,87	0,30	3,41	0,60
KAYSERİ	0,57	0,83	1,10	0,95	1,30	2,75	0,77	0,84	0,89
KIRKLARELİ	1,13	1,82	0,86	0,65	0,35	0,76	0,79	2,24	0,85
KİRSEHİR	0,35	1,86	2,25	0,74	0,44	0,88	1,19	2,95	0,74

İller	32	31	36	37	38	33	35	29	Diğer
KOCAELI	0,16	0,49	0,90	3,26	1,43	1,10	2,12	0,51	0,84
KONYA	0,25	1,11	0,72	2,12	1,58	0,67	0,88	0,97	1,11
KUTAHYA	0,41	1,76	3,20	0,42	0,30	1,97	0,91	1,26	0,93
MALATYA	0,75	2,10	0,88	0,12	0,51	0,80	0,73	1,96	0,97
MANISA	0,49	1,90	1,63	0,51	0,78	0,50	0,78	0,59	1,24
K.MARAŞ	1,84	1,23	1,01	1,59	0,57	0,33	0,37	1,74	0,59
MARDIN	0,60	1,44	1,16	0,18	0,42	0,27	2,30	0,43	1,35
MUGLA	0,15	2,11	2,51	0,00	0,38	1,41	0,31	5,30	1,20
MUS	0,00	2,22	2,57	0,00	0,68	0,00	0,72	5,72	0,62
NEVSEHIR	0,32	1,95	3,85	0,56	0,64	0,50	0,50	1,34	0,80
NIGDE	0,68	1,18	2,54	0,94	0,27	1,45	1,15	4,98	0,97
ORDU	0,49	2,18	1,59	0,13	0,41	1,76	0,54	1,23	1,12
RIZE	0,00	3,38	1,05	0,13	0,17	0,79	0,36	2,80	0,90
SAKARYA	0,47	1,19	0,84	1,10	1,37	2,02	0,86	0,93	0,51
SAMSUN	0,32	1,54	1,45	1,45	0,74	1,33	1,24	1,64	0,96
SIIRT	0,44	1,95	2,93	0,00	0,61	0,35	0,29	4,08	1,03
SINOP	0,63	1,33	4,66	0,00	0,27	2,60	0,56	3,72	0,33
SIVAS	0,33	1,34	2,30	1,20	0,51	1,57	0,77	3,59	1,68
TEKIRDAG	1,74	1,10	0,80	0,88	0,55	0,40	0,90	0,54	1,00
TOKAT	0,66	1,52	3,04	0,26	0,41	2,12	0,61	2,65	0,75
TRABZON	0,25	1,69	1,79	0,58	0,96	1,04	0,75	1,91	1,08
TUNCELI	0,00	2,65	1,83	0,00	0,09	2,60	0,18	6,10	0,77
ŞANLIURFA	2,02	1,45	1,21	0,64	0,27	0,00	0,66	1,25	0,53
USAK	3,29	0,46	0,64	0,18	0,24	0,51	0,55	0,92	0,34
VAN	0,35	2,40	1,81	0,21	0,23	0,32	0,93	1,26	1,58
YOZGAT	0,63	1,63	2,81	0,33	0,49	1,13	0,89	1,99	0,80
ZONGULDAK	0,36	1,14	1,79	2,80	0,82	1,52	0,64	1,99	1,64
AKSARAY	0,47	1,53	1,84	0,63	1,07	0,52	0,82	1,97	0,76
BAYBURT	0,51	1,71	2,83	0,00	0,00	1,34	1,11	3,15	1,59
KARAMAN	0,07	1,93	0,90	0,13	0,58	2,89	0,76	2,01	1,48
KIRIKKALE	0,17	1,08	1,02	1,70	1,07	0,77	1,63	3,40	0,97
BATMAN	0,70	1,89	3,05	0,00	0,05	0,50	1,66	0,89	0,74
ŞIRNAK	0,12	2,30	1,50	0,00	0,00	0,00	1,37	0,00	3,09
BARTIN	1,48	0,89	2,36	0,82	0,37	2,24	0,87	1,64	0,41
ARDAHAN	0,00	4,29	0,00	0,00	0,00	1,77	0,00	0,00	0,52
İĞDIR	0,00	4,25	0,00	0,00	0,24	0,00	0,00	0,00	0,99
YALOVA	0,91	1,21	1,00	0,37	0,91	0,47	1,21	1,12	1,12
KARABÜK	0,58	0,55	0,71	10,86	0,95	1,62	0,50	2,54	0,32
OSMANIYE	0,58	2,15	0,83	1,80	0,63	0,72	0,95	0,77	0,47
KİLİS	0,41	3,72	0,29	0,00	0,12	0,27	0,67	0,64	0,16
DÜZCE	0,97	1,00	0,98	1,39	0,80	2,89	0,95	0,64	0,55

KAYNAKÇA

- AB** (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı, <http://ipa.stb.gov.tr/ProjeTeklifCagrisiSonuclari.aspx>, 05.11.2010.
- ABGS** (2010). Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=44643&l=1>, 05.11.2010.
- ATAUZ, A.** (2004). Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı, http://www.kbam.metu.edu.tr/published/egitim_nufus_kalkinma.pdf, 01.05.2010.
- BDDK** (2010). FİNTÜRK-Finansal Türkiye Haritası, <http://ebulten.bddk.org.tr/haritalama/harita.aspx>, 29.06.2010.
- BEHAR, P. D.** (1996). Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- BELDA (2010)**. Belde Proje ve Danışmanlık Ticaret Ltd. Tek Tek Dağları Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, Yayınlanmamış Rapor.
- BEYNASOĞLU, Ş.** (1963). Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri, İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayını.
- BEYNASOĞLU, Ş.** (1997). Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- BOTAŞ** (2010a). BOTAŞ Genel Müdürlüğü, http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/HpbhT_bullet.jpg, 24.08.2010.
- BOTAŞ** (2010b). BOTAŞ Genel Müdürlüğü, http://www.botas.gov.tr/images/icerik/harita/BotasGenel_bullet.jpg, 24.08.2010.
- BTKDBM** (2010). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kurumu Diyarbakır Bölge Müdürlüğü. İlçelere Göre Baz İstasyonu Sayıları. Diyarbakır.
- BYSD** (2009). Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği, 2009-2010 Sezonunda Yağlı Tohumlar ve Ham Yağ Piyasalarına Bakış Toplantısı, <http://www.bysd.org.tr/index.php?p=news&newsid=104>, 25.07.2010.
- Çevre ve Orman Bakanlığı** (2004). Türkiye Çevre Atlası. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.
- Çevre ve Orman Bakanlığı** (2007). Türkiye Çevre Durum Raporu. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.
- Çevre ve Orman Bakanlığı** (2010a). Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu . Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.
- Çevre ve Orman Bakanlığı** (2010b). İl Durum Raporları, <http://www.cevreorman.gov.tr/COB/ilDurumRaporlari/ilRapor.aspx?sflang=tr>, 05.04.2010.
- DBB** (2004). Taşlar ve Düşler. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- DBB** (2006). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. Nazım İmar Planı. Diyarbakır.
- DBB** (2009a). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2009 Yılı Faaliyet Raporu, Diyarbakır.
- DBB** (2009b). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. Ulaşım Raporu.
- DBB** (2010). Kültür ve Turizm Dairesi Brifing Dosyası, Diyarbakır
- DEMİRTAŞ, A.** (2007). İslam Fethine Kadar Diyarbakır. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DGSİM** (2010). Diyarbakır Gençlik Spor İl Müdürlüğü Brifing Raporu, Diyarbakır.
- DHİMİ** (2010a). Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Havaalanları, <http://www.dhmi.gov.tr/havaalanlari.aspx?hv=21>, 28.08.2010.
- DHİMİ** (2010b). İstatistikler, <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx>, 28.08.2010.
- DİÇOM** (2008). Diyarbakır İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. Çevre Durum Raporu.
- DİÇOM** (2009). Diyarbakır Çevre ve Orman Müdürlüğü Brifing Raporu. Diyarbakır: Diyarbakır Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- DİÇOM** (2010). Diyarbakır Ovalar. 2010 Yılı Çalışma Raporu . Diyarbakır.
- DİDM** (2010). Diyarbakır İl Dernekler Müdürlüğü. Türlerle ve İlçelere Göre Dernek Sayısı.
- DİKTM** (2008). Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Kent Rehberi. Diyarbakır.
- DİKTM** (2010a). Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.diyarbakirkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E278E0BCE2133DF7E081CE0541>, 29.10.2010.
- DİKTM** (2010b). Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Brifing Dosyası.

- DİKTM** (2010c). Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Diyarbakır Kent Rehberi.
- DİMEM** (2010). İl Millî Eğitim Brifingi . Diyarbakır: Diyarbakır İl Millî Eğitim Müdürlüğü.
- DİPKM** (2009). Valilik Brifingi. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği.
- DİSM** (2009). Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Brifing Raporu. Diyarbakır: Diyarbakır İl Sağlık.
- DİSM** (2010). Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü Brifing Raporu. Diyarbakır: Diyarbakır İl Sağlık.
- DKTVKK** (2010). Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Brifing Dosyası.
- DMİ** (2010a). Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü. Türkiye Rüzgar Atlası, <http://www.dmi.gov.tr/arastirma/yenilenebilir-enerji.aspx?s=ruzgaratlası,27.06.2010>.
- DMİ** (2010b). Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü. Yıllık Toplam Yağış Verileri, <http://www.dmi.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx?m=sanliurfa,08.08.210>.
- DMMD** (2008). Diyarbakır Mermerciler ve Madenciler Derneği. Diyarbakır Doğal Taş Kataloğu.
- DOĞAN, Y.S.** (2006). Yüksek Lisans Tezi. Dokuzuncu Kalkınma Planı Sağlık Sektörü Hedeflerinin Ankara'daki Hastane Yöneticilerince İrdelenmesi . Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DPT** (1982). Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT** (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT** (2004). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT** (2006). İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- DPT** (2008). Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Diyarbakır Pilot Uygulaması Program Belgesi.
- DPT** (2010). DPT Kamu Yatırımları Portalı, <http://www2.dpt.gov.tr/kamuyat/index.html,08.08.2010>.
- DSİ X. Bölge Müdürlüğü** (2009). Diyarbakır İli İşletmedeki Tesisler, Barajlar ve Hidroelektrik Santraller, www.dsi.gov.tr/bolge,25.07.2010.
- DSİ X. Bölge Müdürlüğü** (2010a). Devlet Su İşleri, <http://www.dsi.gov.tr/bolge/dsi10/diyarbakir.htm,28.06.2010>.
- DSİ X. Bölge Müdürlüğü** (2010b). Devlet Su İşleri. İl Brifing Raporu, 2010
- DSİ XV. Bölge Müdürlüğü** (2009). Şanlıurfa İli İşletmedeki Tesisler, Barajlar ve Hidroelektrik Santraller, www.dsi.gov.tr/bolge,25.07.2010.
- DSİ XV. Bölge Müdürlüğü** (2010). Devlet Su İşleri, <http://www.dsi.gov.tr/bolge/dsi15/sanliurfa.htm,28.06.2010>.
- DSİ** (2009). Devlet Su İşleri, Toprak ve Su Kaynakları, <http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm,25.07.2010>.
- DSİ** (2010). Devlet Su İşleri. Hidroelektrik Enerji Santralleri, <http://www.dsi.gov.tr/hizmet/enerji.htm,28.06.2010>.
- DSM** (2010). Diyarbakır Sanat Merkezi, <http://www.diyarbakirsanat.org,10.08.2010>.
- DTİM** (2009). Diyarbakır Tarım İl Müdürlüğü Brifingi.
- DTİM** (2010). Diyarbakır Tarım İl Müdürlüğü, İstatistikler, <http://www.diyarbakirtarim.gov.tr/news.php?cid=69,12.06.2010>.
- DTM** (2010a). Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Görünümü ve İstatistikler. <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&dil=TR&yayinid=1115&icerikid=1224&from=home,05.06.2010>.
- DTM** (2010b). Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstatistikler-2006-2008 Dış Ticaret Taşıma Modları Kayıtları, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR,25.08.2010>.
- DTSO** (2007). Diyarbakır İlinde Geleneksel El Sanatlarını Destekleme Projesi Geleneksel El Sanatları Sempozyumu Bildiri Kitabı. Diyarbakır.
- DTSO** (2009). Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası. Diyarbakır İmalat Sanayi Profili Araştırması (Yayınlanmamış Rapor).
- DÜ** (2009). Dicle Üniversitesi Brifing Raporu. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

- DÜ** (2010a). Dicle Üniversitesi Akademik Bilgi Sistemi, <http://www.dicle.edu.tr/akademikweb/index.php?orta=12>, 15.08.2010.
- DÜ** (2010b). Dicle Üniversitesi, <http://www.kortiktepe.com/kortik.html>, 24.07.2010.
- EC** (2010). European Commission, http://re.jrc.ec.europa.eu/pvgis/cmmaps/eu_opt/pvgis_solar_optimum_TR.png, 12.06.2010
- EDAM** (2009). Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi, Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi, İstanbul.
- EIA** (2009). Energy Information Administration. World Reserves of Oil and Natural Gas, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>, 21.06.2010
- EİE** (2010a). Elektrik İşleri Etüt İdaresi. Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası , <http://repa.eie.gov.tr/MyCalculator/Default.aspx>, 13.06.2010
- EİE** (2010b). Elektrik İşleri Etüt İdaresi. Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası, http://www.eie.gov.tr/duyurular/YEK/YEKrepa/REPA-duyuru_01.html, 13.06.2010
- ETKB** (2008). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. 2008 Yılı Enerji Dengesi, http://www.enerji.gov.tr/index.php?sf=webpages&b=y_istatistik, 06.06.2010.
- EUROSTAT** (2008). European Community Statistical Office, Agricultural Statistics. Main Results 2007-2008. Pocketbook. 131 p. ISSN 1830-463X
- EUROSTAT** (2009). European Community Statistical Office, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/9-08092009-AP/EN/9-08092009-AP-EN.PDF, 10.07.2010
- GAİB** (2010). Güneydoğu Anadolu İhracatçılar Birliği. TRC2 Bölgesi İlleri Aylık Sektörel İhracat Değerleri, <http://www.gaib.org.tr/web/dokuman.asp?id=123>, 10.06.2010.
- GAPBKİB** (2008). GAP Eylem Planı, GAPBKİB Yayını: Ankara. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/eylem812.pdf>, 15.12.2009.
- GAPBKİB** (2010). GAP Kapsamındaki HES Yatırımları. Diyarbakır.
- GAPBKİB** (2009). GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, <http://www.gap.gov.tr>, 27.07.2010.
- GİB** (2010). Gelir İdaresi Başkanlığı. İller İtibariyle Genel Bütçe Vergi Gelirleri, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, 01.07.2010.
- GSGM** (2010). Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, <http://www.gsgm.gov.tr>, 09.08.2010.
- Hazine Müsteşarlığı** (2010a). Türk Sigortacılık Sektörüne İlişkin İstatistikler, <http://www.hazine.gov.tr>, 05.07.2010.
- Hazine Müsteşarlığı** (2010b). Yatırım Teşvik İstatistikleri, <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://80da2871d78cbc11a7fcc626e323d0a9&LightDTNKnobID=187785698>, 31.10.2010
- Hazine Müsteşarlığı** (2010c). Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, <http://www.hazine.gov.tr>, 31.10.2010
- HÜ** (2009). Harran Üniversitesi 2009 Yılı Faaliyet Raporu. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- HÜ** (2010a). Harran Üniversitesi, <http://fef.harran.edu.tr/tarih/sanliurfa-tarih.html> , 20.06.2010.
- HÜ** (2010b). Harran Üniversitesi, http://sanliurfa.gov.tr/default_BO.aspx?content=210 , 25.06.2010
- HÜ** (2010c). Harran Üniversitesi, <http://www.harran.edu.tr/harran/kurulus.htm>, 08.09.2010.
- HÜNEE** (2008). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- İMMİB** (2010). İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri. Maden İhracat İstatistikleri, <http://www.immib.org.tr/istatistikler-33.aspx>, 23.06.2010.
- KGM** (2010). Karayolları Genel Müdürlüğü, <http://www.kgm.gov.tr>, 15.07.2010.
- KOSGEB** (2006). Diyarbakır İli Değerlendirme Raporu, <http://www.kosgeb.gov.tr/Yayinlar/duyuru.aspx?yID=225>, 15.12.2009.
- KOSGEB** (2010). KOBİ'lerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırması Hakkında Yönetmelik, http://www.kosgeb.gov.tr/UserFiles/File/kobi_tanimi.pdf, 21.10.2010

- KARAKAYA, D. ve TÜRKYILMAZ, S.** (2009). Yüksek Lisans Tezi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yıldönümü İçin İl ve Bölge Düzeylerinde Nüfus Projeksiyonları Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü.
- KOVACI, S. ve DİĞERLERİ** (2009). İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü. Uluslararası Davraz Kongresi s. 113-127). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- KTB** (2007a). Kültür ve Turizm Bakanlığı. Türkiye Turizm Stratejisi 2023. Ankara: KTB Yayını.
- KTB** (2007b). Kültür ve Turizm Bakanlığı. Türkiye Turizm Stratejisi 2023- Eylem Planı 2007-2013. Ankara, 2007.
- KTB** (2009). Kültür ve Turizm Bakanlığı. Dünyada ve Türkiye'de Turizm Raporu 2009, www.kultur.gov.tr, 13.08.2010.
- KTB** (2010a). Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFOD262A49C727F232A9F7F51EA80CC43B>, 30.06.2010.
- KTB** (2010b). Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turizm İstatistikleri, www.kultur.gov.tr, 07.08.2010.
- KUGM** (2010). Kara Ulaştırması Genel Müdürlüğü, www.kugm.gov.tr, 27.08.2010
- KURTOĞLU, M.** (2009). Kültür Şehri Urfa. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- KVMGM** (2010a). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. İllere Göre Kültür Varlıkları, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/belge/1-45342/illere-gore-tek-yapi-olcegindeki-tescilli-yapilar.html>, 30.06.2010.
- KVMGM** (2010b). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. İllere Göre Sit Alanları, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/belge/1-43069/turkiye-genelinde-illere-gore-sit-dagilimleri.html>, 30.06.2010.
- MEB** (2010a). Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. 2009-2010 Eğitim Öğretim Yılı İstatistikleri-Örgün Eğitim-NET Okullaşma Oranları. Ankara: MEB.
- MEB** (2010b). Milli Eğitim Bakanlığı MEİS Sorgu Modülü, <http://mebbis.meb.gov.tr>, 04.08.2010.
- MİGM** (2009). Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Belediyelerin Nüfus Ölçeğine Göre Dağılımı-2009, <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Mahalli/Istatistik.aspx>, 27.08.2010.
- MİGM** (2010). Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, <http://www.mahalli-idareler.gov.tr>, 20.07.2010
- MTA** (2010a). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Maden Envanteri, http://www.mta.gov.tr/v1.0/bolgeler/diyarbakir/index.php?id=gdb_maden_envanteri_maden&m=4, 28.01.2010. Diyarbakır.
- MTA** (2010b). MTA Diyarbakır Bölge Müdürlüğü Brifing Raporu. Diyarbakır.
- MTA** (2010c). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Türkiye'de Madencilik, http://www.mta.gov.tr/v2.0/default.php?id=maden_rezervleri&m=5#, 20.06.2010.
- MTA** (2010d). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü İl Maden Potansiyelleri Veritabanı , http://www.mta.gov.tr/v1.0/index.php?id=il_maden_potansiyelleri&m=5, 28.06.2010
- OECD & Eurostat.** (2006). Yenilik Verilerinin Toplanması Ve Yorumlanması İçin İlkeler. Oslo Klavuzu . Oslo, Norveç: OECD ve Eurostat Ortak Yayını.
- OSBÜK** (2010). OSB Üst Kuruluşu. OSB Alan Ölçülerinin Nüfusa Göre Dağılımı, <http://www.osbuk.org.tr/docs/OSB%20ALAN%20OLCULERININ%20NUFUSA%20DAGILIMI%20-AĞUSTOS%202010.xls>, 13.08.2010
- PİGM** (2009a). Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. İstatistikler, http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/2009/2009_yili_sonu_itibariyle_Ham_Petrol_Rezervi.xls, 21.06.2010.
- PİGM** (2009b). Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. Petrol ve Doğalgaz Üretim İstatistikleri, http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/2009/yillar_itibariyle_yapilan_petrol_ve_dogalgaz_uretimi.xls, 21.06.2010.

PİGM (2009c). Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. Doğalgaz İstatistikleri http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/2009/2009_yili_sonu_itibariyle_dogalgaz_rezervleri.xls, 21.06.2010.

Sağlık Bakanlığı (2008). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2008. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.

SAMİ, K. (2007). Diyarbakır'da Geleneksel Konut. Sosyal Yaşam Bağlamında Mekân ve Kültürel Etkileşim.

SAYIN, M. (2006). Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı.

SCHACHNER, A. (2005). Birkleyn Mağaraları Dicle Tüneli Yüzey Araştırması 2004, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı.

SEVİM, İ. (2006). Yüksek Lisans Tezi. 1980 Sonrası Uygulanan Yeni Liberal Politikaların Sağlık Sektörüne Etkisi Türkiye Örneği . İstanbul, İstanbul, Türkiye: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı.

SPK (2010). Sermaye Piyasası Kurulu. Aylık İstatistik Bülteni, <http://www.spk.gov.tr/apps/aylikbulten/index.aspx?submenuheader=0>, 30.06.2010.

STB (2007) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Düzey 2 Bölgesel Rekabet Endeksi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ankara.

STB (2008). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Diyarbakır Yatırım Ortamı ve Yapılabilecek Yatırımlar Araştırması, Ankara: STB Yayını.

STB (2009a). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Kooperatif ve Birliklerin İllere Göre Dağılımı, <http://tgm.sanayi.gov.tr/Files/Documents/kooperatif-ve-birliklerin-17052010160738.doc>, 06.07.2010.

STB (2009b). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Küçük Sanayi Sitelerinin Ortaya Çıkışı ve Sanayileşme Süreci İçinde Türkiye'deki Gelişimi, <http://www.sanayi.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfano=1429>, 09.09.2009.

STB (2010). Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. OSB Bilgi Sitesi, <http://www.osbbs.osbuk.org.tr>, 11.07.2010.

SÜRYANI, M. (1958). Vakaayi'nâme. İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayını.

ŞAHİNALP, M.S. (2005). Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞENEL, A. (1982). İkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

ŞİÇOM (2008). Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. Çevre Durum Raporu.

ŞİÇOM (2010). Şanlıurfa İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. Brifing Raporu. Şanlıurfa.

ŞİDM (2010). Şanlıurfa İl Dernekler Müdürlüğü. Türlerle ve İlçelere Göre Dernek Sayısı.

ŞİKTM (2008). Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Şanlıurfa Kültür Turizm Rehberi, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

ŞİKTM (2010b). Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Şanlıurfa Marka Kent Eylem Planı, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

ŞİMEM (2010). Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü. İl Milli Eğitim Müdürlüğü Brifingi. Şanlıurfa.

ŞİPKM (2009). Şanlıurfa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü. İl Brifing Dosyası

ŞİPKM (2010). Şanlıurfa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü. İl Valilik Brifingi. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği.

ŞİSM (2009). Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü Brifing Raporu. Şanlıurfa: Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü.

ŞKTVKK (2010). Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Brifing Dosyası

ŞTİM (2010a). Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü. Tarım İl Müdürlüğü İstatistikleri. Şanlıurfa.

ŞTİM (2010b). Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü. Brifing raporu. Şanlıurfa.

ŞURKAV (2002). Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı. Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, Ankara: TİSAMAT Basım Sanayi

ŞUTSO (2010). Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası. Sektörel Sanayi Rehberi.

TBB (2009). Türkiye Barolar Birliği. Barolara Kayıtlı Avukat Sayısı, <http://www.tbb.org.tr>, 20.09.2010.

- TCDD** (2009). Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, <http://www.tcdd.gov.tr>, 20.07.2010.
- TCDD** (2010). Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. 2005-2009 İstatistik Yayınları, <http://www.tcdd.gov.tr/Upload/Files/ContentFiles/2010/istatistik/20052009ist.zip>, 27.08.2010.
- TESEV** (2010). Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. EKOSEP Başlangıç Raporu, <http://www.tesev.org.tr>, 14.08.2010.
- TESK** (2010). Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu. İllere Göre Oda ve Esnaf-Sanatkar Sayısı, <http://www.tesk.org.tr>, 18.09.2010.
- TİM** (2010). Türkiye İhracatçılar Meclisi. İhracat Rakamları, http://www.tim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=625&Itemid=135, 01.06.2010.
- TJK** (2009). Türkiye Jokey Kulübü. Hipodromlar, http://www.tjk.org/Content/Hipodromlar/Hipodromlar_tr.aspx, 16.07.2010.
- TKB** (2010). Tarım ve Köyşleri Bakanlığı. Organik Tarım İstatistikleri, http://www.tarim.gov.tr/uretim/Organik_Tarim,Organik_Tarim_Statistikleri.html, 25.07.2010.
- TOBB** (2010). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Sanayi Veri Tabanı, <http://sanayi.tobb.org.tr/index.html>, 09.07.2010.
- TPE** (2010). Türk Patent Enstitüsü, <http://www.turkpatent.gov.tr>: <http://www.turkpatent.gov.tr/portal/default2.jsp?sayfa=236>, 11.07.2010.
- TÜBİTAK** (2010a). Türkiye Bilim ve Teknolojik Araştırma Kurumu, TÜBİTAK Araştırmacı Bilgi Sistemi, <https://arbis.tubitak.gov.tr/pages/bilgipinari/user/istatistikForm3.jsp?recno=756>, 15.07.2010.
- TÜBİTAK** (2010b). Türkiye Bilim ve Teknolojik Araştırma Kurumu, TÜBİTAK Araştırmacı Bilgi Sistemi, <https://arbis.tubitak.gov.tr/pages/bilgipinari/user/istatistikForm3.jsp?recno=758>, 15.07.2010.
- TÜBİTAK** (2010c). Türkiye Bilim ve Teknolojik Araştırma Kurumu, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/TEYDEB01_1.pdf, 15.07.2010.
- TÜİK** (1990). Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufus90app/idari.zul>, 21.07.2010.
- TÜİK** (2000). Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusapp/idari.zul>, 20.12.2009.
- TÜİK** (2001). Tarım Sayımları Arazi Kullanımı, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=44&ust_id=13, 07.14.2010.
- TÜİK** (2001). Ulusal Hesaplar Veritabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do>, 08.10.2010.
- TÜİK** (2002a). Genel Sanayi İşyerleri Sayımı, http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=386, 28.08.2010.
- TÜİK** (2002b). Bölgesel Göstergeler, Bölgelerin alanları, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do>, 07.19.2010.
- TÜİK** (2006). Ulusal Hesaplar Veritabanı, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8378&tb_id=1, 10.08.2010.
- TÜİK** (2007a). Su Ürünleri İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=47&ust_id=13, 25.07.2010.
- TÜİK** (2008). Bölgesel Göstergeler TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır 2008, Ankara: TÜİK Yayını.
- TÜİK** (2009a). Sigorta Şirketlerinde Yerel Birimler, İstihdam ve Ödemeler, http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=915, 05.07.2010.
- TÜİK** (2009b). Türkiye İstatistik Kurumu. Bitkisel Üretim İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, 25.07.2010.
- TÜİK** (2009c). Türkiye İstatistik Kurumu. Hayvansal Üretim İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>, 25.07.2010.
- TÜİK** (2009d). Türkiye İstatistik Kurumu. Tarım Alet ve Makine İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/bitkiselapp/tarimalet.zul>, 25.07.2010.
- TÜİK** (2009e). Şirket, Kooperatif ve Ticaret Ünvanlı İşyeri İstatistikleri 2009, Ankara: TÜİK Yayını.
- TÜİK** (2009f). Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı, <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/vt/vt.htm>, 22.07.2010.
- TÜİK** (2010a). Bölgesel Göstergeler TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır 2009, Ankara: TÜİK Yayını.
- TÜİK** (2010b). Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do#>, 10.08.2010.
- TÜİK** (2010c). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları-2009, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6178&tb_id=1, 27.07.2010.

- TÜİK** (2010d). İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6275>, 17.07.2010.
- TÜİK** (2010e). Ulusal Hesaplar Veritabanı, <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=2>, 27.10.2010.
- TÜİK** (2010f). Ulusal Hesaplar Veritabanı, <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/vt/vt.htm>, 10.09.2010.
- TÜİK** (2010g). Türkiye İstatistik Kurumu, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, 22.7.2010.
- TÜİK** (2010h). www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=139, 26.07.2010.
- TÜİK** (2010i). Belediye Atıksu İstatistikleri Veritabanı. ,<http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/>, 18.07.2010.
- TÜİK** (2010j). Çevre İstatistikleri Veritabanı, <http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/>, 07.03.2010.
- TÜİK** (2010k). Yenilik Araştırması 2006-2008, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4171>, 10.07.2010.
- TÜİK** (2010l). Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=8&ust_id=2, 10.07.2010.
- TÜİK** (2010m). Turizm İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr>, 26.10.2010.
- TÜİK** (2011). Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler Veri Tabanı, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do#>, 20.04.2011.
- TÜRKSOY, T.** (2007). Demir Çağında Diyarbakır Bölgesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜROFED** (2010a). Türkiye Otelciler Federasyonu. Turizm Raporu, Türkiye Otelciler Federasyonu Yayınları, Yıl: 1, Sayı 1, Haziran 2010.
- TÜROFED** (2010b). Türkiye Otelciler Federasyonu. Turizm Raporu, Türkiye Otelciler Federasyonu Yayınları, Yıl: 1 Sayı: 2, Ekim 2010.
- TÜRSAB** (2010). Türkiye Seyahat Acentaları Birliği. TÜRSAB Dergisi, 1 Türkiye Seyahat Acentaları Birliği Yayınları, Sayı: 301 / Temmuz 2010.
- TÜYED** (2010a). Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği. Aylık Haber Bülteni, Yıl 3, Sayı: 33, Ağustos 2010.
- TÜYED** (2010b). Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği. Aylık Haber Bülteni, Yıl: 3, Sayı: 27, Şubat 2010.
- TÜYED** (2010c). Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği. Araştırma ve Raporlar, Şubat 2010.
- UNDP** (2010). Şanlıurfa Sanayisinin Yeniden Yapılandırılması Projesi Teknik Destek Bileşeni, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=1720>, 07.07.2010.
- UNWTO** (2010). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü, <http://www.unwto.org/index.php>, 03.08.2010.
- URAK** (2009). İller Arası Rekabetçilik Endeksi Sıralaması 2007-2008. İstanbul: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Yayını.
- WHO** (1946). International Health Conference. World Health Organisation Constitution. New York, A.B.D.: World Health Organisation.

Yerel Kalkınmanın Zirvesi

Yerel Kalkınmanın Zirvesi

KARACADAĞ
KALKINMA AJANSI • DEVELOPMENT AGENCY

KARACADAĞ KALKINMA AJANSI

Adres: Selahattini Eyyubi Mah. Urfa Bulvarı No:15/A21080 Bağlar / DİYARBAKIR

Telefon : 0412 237 12 16-17 **Faks :** 0412 237 12 14

İnternet Sitesi: www.karacadag.org.tr

E-posta : info@karacadag.org.tr